

ISSN 0034-690 X

2 0 2 1

1

letnik 72

Revija za kriminalistiko in kriminologijo

Revija za kriminalistiko in kriminologijo, Ljubljana

Letnik 72, št. 1, 1–100, januar–marec

Izdajatelj: Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije, Policija

Glavna urednika:

Vojko Urbas, direktor Uprave kriminalistične policije, Slovenija
dr. Gorazd Meško, Fakulteta za varnostne vede, Univerza v Mariboru, Slovenija

Odgovorna urednica: dr. Katja Eman, Fakulteta za varnostne vede, Univerza v Mariboru, Slovenija

Člani uredniškega odbora:

dr. Ljubo Bavcon, zaslužni profesor Pravne fakultete, Univerza v Ljubljani, Slovenija
dr. Charles B. Fields, Eastern Kentucky University, ZDA
dr. Katja Filipčič, Pravna fakulteta, Univerza v Ljubljani, Slovenija
dr. Matjaž Jager, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani, Slovenija
dr. Zoran Kanduč, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani, Slovenija
dr. Darko Maver, zaslužni profesor Univerze v Mariboru, Slovenija
dr. Hajrija Sijerčić Čolić, Pravna fakulteta v Sarajevu, Bosna in Hercegovina
dr. Gregor Urbas, Australian National University, Canberra, Avstralija
Boris Ostruh, Državno tožilstvo Republike Slovenije, Slovenija
dr. Yalyshev Stanislav Alimovich, Ruska državna univerza za pravosodje, St. Peterburg, Rusija

Povzetki člankov in članki so vključeni v baze:

SSCI Social Science Citation Index, Clarivate Analytics, Boston, ZDA
Scopus, Elsevier, Philadelphia, ZDA
CSA Worldwide Political Science Abstracts, Bethesda, Maryland, ZDA
Criminal Justice Abstracts, Thousand Oaks, California, ZDA
NCJRS Abstracts Database, Rockville, Maryland, ZDA
CSA Sociological Abstracts, San Diego, California, ZDA

Tehnično uredništvo revije:

mag. Evgen Česnik, Uprava kriminalistične policije GPU, Slovenija
Barbara Erjavec, Fakulteta za varnostne vede, Univerza v Mariboru, Slovenija
dr. Rok Hacin, Fakulteta za varnostne vede, Univerza v Mariboru, Slovenija
Pavel Jamnik, Uprava kriminalistične policije GPU, Slovenija
dr. Aleksander Koporec Oberčkal, Center za raziskovanje in socialne veščine, Policijska akademija, Slovenija

Tehnično oblikovanje: Branka Derenčin, Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije

Lektoriranje: Nataša Podhraški, Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije, in Irma Plajnshek Sagadin, Sektor za prevajanje, Generalni sekretariat Vlade RS

Tisk: Tisk Žnidarič, d. o. o.

Naklada: 510 izvodov

Naslov:

Revija za kriminalistiko in kriminologijo
Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije, Policija
Štefanova ulica 2, 1501 Ljubljana
Telefon: 01 428 40 00
E-pošta: rkk@policija.si

Revija izhaja štirikrat letno. Dostopna je tudi na spletni strani policije (www.policija.si).

Revija je recenzirana in upošteva etične standarde COPE za dobro prakso uredniške politike revije (http://publicationethics.org/files/u2/Best_Practice.pdf).

Trenutni Web of Science **faktor vpliva** znaša **0,565** in petletni **faktor vpliva** znaša **0,570**.

Revija za kriminalistiko in kriminologijo

LETO 72

LJUBLJANA 2021

ŠT. 1

UDK 343.98+343.9

ISSN 0034-690X

Uvodnik	3	Editorial	3
Članki		Articles	
Zoran Kanduč: Kriminološka dediščina profesorja Janeza Pečarja (1924-2021)	5	Zoran Kanduč: Criminological Legacy of Professor Janez Pečar (1924-2021)	5
Gorazd Meško, Vojko Urbas: Delo policije na področju preiskovanja kriminalitete v Sloveniji v času covida-19 s poudarkom na prvem valu epidemije covida-19 spomladi 2020	21	Gorazd Meško, Vojko Urbas: Police Work in the Field of Crime Investigation during COVID-19 in Slovenia with Emphasis on the First Wave of the Epidemic in Spring 2020	21
Aleš Završnik, Pika Šarf: Družbeno nadzorstvo v času covid-19	36	Aleš Završnik, Pika Šarf: Social Surveillance in the Time of COVID-19	36
Benjamin Flander: Epidemija in ukrepi za njeno zaježitev: omejitev gibanja na občine in »policijska ura«	51	Benjamin Flander: The Pandemic and Measures to Curb It: Restriction of Movement between Municipalities and "Curfew"	51
Katja Filipčič, Marko Drobnjak, Mojca M. Plesničar, Eva Bertok: Intimnopartnersko nasilje v času pandemije covid-19	65	Katja Filipčič, Marko Drobnjak, Mojca M. Plesničar, Eva Bertok: Intimate Partner Violence During the COVID-19 Pandemic	65
Andrej Sotlar, Miha Dvojmoč: Zasebno varovanje in korporativna varnost v času epidemije covid-19 v Sloveniji	79	Andrej Sotlar, Miha Dvojmoč: Private Security and Corporate Security during COVID-19 in Slovenia	79
Zoran Kanduč: Pandemija, disciplina in nadzor	91	Zoran Kanduč: Pandemic, Discipline, and Control	91

Uvodnik

V pričujoči številki Revije za kriminalistiko in kriminologijo je uvodni prispevek namenjen spominu na urednika Revije za kriminalistiko in kriminologijo (1968–1993) in dolgoletnega direktorja Inštituta za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani (1973–1993) prof. dr. Janeza Pečarja (1924–2021), ki je v sedemdesetih letih preminil v drugi polovici januarja letošnjega leta. Janez Pečar je s sodelavci v uredniškem odboru Revije za kriminalistiko in kriminologijo dolga leta skrbel, da je slovenska strokovna in znanstvena javnost redno brala prispevke s področja kriminologije, kriminalistike in drugih družbenonadzorskih znanosti. V slovensko okolje je prenašal najsodobnejše ugotovitve kriminološke znanosti in bil eden izmed piscev pionirskih prispevkov (npr. induktologije), pa tudi drugih prispevkov, ki so kasneje obrodlili raziskovanje v nacionalnem in mednarodnem okolju (npr. geografska analiza kriminalitete, temno polje kriminalitete, ekološka kriminaliteta, preprečevanje kriminalitete, kriminalitetna politika, policijska dejavnost in sodobne oblike nadzorstvenih dejavnosti). Janez Pečar je poleg dela na Inštitutu za kriminologijo sodeloval tudi na Pravni fakulteti, Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani in Visoki policijsko-varnostni šoli (danes Fakulteta za varnostne vede Univerze v Mariboru) ter bil dolgoletni predavatelj kriminologije na kriminalističnih tečajih. Pripomogel je h kontinuiteti kriminalistike na Pravni fakulteti v Ljubljani z usposabljanjem mlajšega kolega, kasnejšega urednika revije in prvega direktorja slovenske kriminalistične službe, prof. dr. Darka Mavra. S pedagoškim delom je Janez Pečar pustil pečat na številnih generacijah študentov in slušateljev kriminalističnega tečaja Uprave kriminalistične policije.

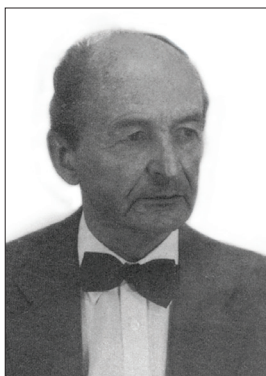
Njegovo uredniško delo v Reviji za kriminalistiko in kriminologijo je neizmerno, saj je četrto stoletje skrbel za izjemno kakovost revije in objavljane spoznanj, ki so močno presegala slovensko družboslovno povprečje. V vsebinsko bogati refleksiji o spoštovanem profesorju dr. Janezu Pečarju dr. Zoran Kanduč strne pomembnejša spoznanja o Pečarjevi raziskovalni karieri in njegovih prispevkih k znanosti. Poudari tudi to, da je bil Janez Pečar kot slovenski kriminolog in znanstvenik velik človek. Profesor dr. Janez Pečar je bil ob 10. obletnici samostojnosti Slovenije prejemnik častnega znaka svobode za življenjsko delo na področju kriminologije, še posebej družbenega nadzorstva, in za zasluge pri oblikovanju sodobne policijske dejavnosti ter zagotavljanju nacionalne varnosti Republike Slovenije. Bil je tudi avtor trilogije o družbenem nadzorstvu, ki je dobila delno upodobitev v dokumentarni oddaji RTV Slovenija, s čimer je kriminologijo in družbeno nadzorstvo približal tudi laični javnosti.

Med slovenskimi kriminologi je bil znan kot zahteven, strog, vztrajen sodelavec, ki je znal tudi pomagati, motivirati kolege, ko so se ti znašli v konceptualnih in drugih težavah. V odnosu do mladih, razvijajočih se raziskovalcev na področju kriminologije je znal biti tudi navihano provokativen, pa tudi zelo kritičen. Odlično je znal usmerjati potencial in talent mladih, prihodnjih kriminologov in jih tudi priporočal za delo, usposabljanje in študijske obiske na najboljših svetovnih univerzah. Janez Pečar je nedvomno pustil za seboj veliko kriminološko dediščino. Naj v miru počiva naš dragi kolega, mentor, profesor in dolgoletni urednik Revije za kriminalistiko in kriminologijo.

V tej številki revije predstavljamo tudi prispevke s področja »*kriminalitete, covid-19 in družbenega nadzorstva*«: o delu policije na področju preiskovanja kaznivih dejanj in kriminaliteti v času prvega vala epidemije covid-19 v Sloveniji v primerjavi z istim obdobjem v preteklem letu (Gorazd Meško in Vojko Urbas), družbenem nadzorstvu v času covid-19 (Aleš Završnik in Pika Šarf), epidemiji in njeni zaježitvi (Benjamin Flander), intimnopartnerskem nasilju v času pandemije covid-19 (Katja Filipčič, Marko Drobnjak, Mojca M. Plesničar in Eva Bertok), zasebnem varovanju in korporativni varnosti v času epidemije covid-19 (Andrej Sotlar in Miha Dvojmoč) in pandemiji, disciplini in nadzoru (Zoran Kanduč). Vsi prispevki so tako rekoč odlični osnutki poglobljenega pisanja o kriminaliteti, covidu-19 in družbenem nadzorstvu. Zaradi še trajajoče epidemije in pisanja prispevkov v času »covid-19 krize« brez časovne distance in brez možnosti kritičnega razmisleka o dejanskih razmerah, pojavih in dejavnih pričakujemo, da se iste vsebine natančneje, bolj poglobljeno ali z drugih perspektiv preučijo v kasnejšem času. Prispevki so nedvomno aktualni in imajo zgodovinsko vrednost refleksije o pojavih, ki se dogajajo tukaj in sedaj in so težko ponovljivi. Epidemija covid-19 je nova resničnost, ki je povzročila številne spremembe na področju varovanja zdravja, vedenja ljudi nasploh, bolj konkretno glede odklonskosti, kriminalitete ter formalnega in neformalnega družbenega nadzorstva. Gre dejansko za strategije preživetja in reševanja nastale situacije v družbi negotovosti, ki se je z epidemijo še dodatno povečala.

Bralcem želiva prijetno branje revije, pisce prispevkov pa vabiva, da obogatijo našo revijo s svojimi prispevki.

Urednika
Gorazd Meško in Vojko Urbas

Kriminološka dediščina profesorja Janeza Pečarja (1924–2021)

Zoran Kanduč¹

*Če v setev časa gledate lahko,
in veste, katero zrno vam vzkali
in katero ne, še meni govorite ...*

*(Shakespeare, Macbeth;
navedba v Pečar, 1991: 36)*

Namen članka je vsaj v grobem predstaviti in analizirati monumentalno kriminološko zapuščino profesorja Janeza Pečarja, in sicer najprej znanstvenih člankov, ki jih je v sedemdesetih, osemdesetih in devetdesetih letih objavil v tej reviji, nato pa še treh monografij, v katerih je obravnaval formalno, neformalno in institucionalizirano (nedržavno) nadzorstvo. Podrobneje je osvetljena njegova razlaga poslovne deviantnosti v rajnkem jugoslovanskem socializmu, hkrati pa so izpostavljene tudi nekatere ključne značilnosti tega političnega in ekonomskega sistema, ki so v današnjem času večinoma neznane, izkrivljene, očrjene ali pozabljene, vseeno pa so nujne za ustrezno razumevanje Pečarjevih analiz vzrokov takratne gospodarske kriminalitete. Sledi refleksija njegove teoretske obravnave korupcije in zločinov nosilcev družbene moči v kapitalističnemu sistemu, ki ga je vzpostavila demokratična in osamosvojena slovenska država. V sklepnem razdelku sta osrednji preokupaciji Pečarjevega kriminološkega raziskovanja, tj. državno in družbeno (samoupravno) nadzorstvo, umeščeni v sodobni kontekst neoliberalnega globaliziranega kapitalizma, in to na način, ki pokaže njuno kronično neprimernost. Če karikiramo, državni nadzor je problematičen zato, ker je tak, kakršen je (namreč bistveno buržoazen), družbeni pa je problematičen zato, ker ga v strogem/izvornem pomenu tega osrednjega sociološkega pojma pravzaprav sploh ni; skrčen je zgolj na zelo omejena in strukturno dokaj nevpilna ali nepomembna področja družbenega in zasebnega življenja, v precejšnji meri tudi zato, ker kapitalistični sistem na različne načine ljudi sili v nenehno heteronomno prilagajanje, ki predpostavlja drastično odpoved samoupravljanju.

Ključne besede: znanstvena zapuščina, Janez Pečar, poslovna deviantnost, korupcija, država, družbeni nadzor

UDK: 343.9:929Pečar J.

1 Uvodne misli

V drugi polovici januarja letos je za vselej odšel redni profesor Janez Pečar, diplomirani pravnik, doktor znanosti, dolgoletni direktor Inštituta za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani (1973–1993), skrben urednik Revije za kriminalistiko in kriminologijo (1968–1993), ugleden predavatelj, neutrujen raziskovalec, prodoren in kritičen teoretik, kriminolog z veliko začetnico, dober poznavalec policijskega dela in kriminalistične stroke, osupljivo ploden pisec, nesporna avtoriteta na področjih, ki so pritegnila njegove znanstvene interese (in nepotešljivo radovednost), priznan in cenjen družboslovec, ki je leta 2001 za življenjsko delo zaslužen prejel srebrni častni znak svobode Republike Slovenije ...

Jedrnatu in suhoparno rečeno: zapustil nas je velikan, ki je s svojim nepopustljivim in samosvojim intelektualnim delovanjem postavil trdne temelje slovenske kriminologije, s katero se je sicer začel ukvarjati leta 1961, ko se je – po delu v organih za notranje zadeve – zaposlil na Inštitutu za kriminologijo. Zdaj ga ni več. Obstaja le še v spominih oseb, ki so z njim živele, sodelovale in ga srečevale v takih ali drugačnih družbenih vlogah. Toda tudi tovrstne mentalne konstrukcije niso večne. Nagnjene so k temu, da bledijo in hlapijo, dokler naposled ne potonejo v brezdanje brezno nič skupaj z njihovimi materialnimi nosilci. A na srečo za profesorjem ostajajo neprimerno trajnejše sledi, namreč njegova gigantska in tematsko izredno raznolika kriminološka zapuščina, in sicer kot opora, navdih, spodbuda in izziv za sedanje in prihodnje raziskave ali premisleke, ne nazadnje pa tudi kot priložnost za polemično komunikacijo.

Ko me je urednik te revije prijazno povprašal, ali sem pripravljen napisati sestavek o pokojniku, sem povabilo sprejel v

¹ Dr. Zoran Kanduč, raziskovalec, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani, Slovenija.
E-pošta: zoran.kanduc@pf.uni-lj.si

hipu in brez pomisleka. Razlogov je več. Prvi in najpomembnejši je zagotovo ta, da je bil profesor Pečar najpomembnejša oseba v mojem odraslem življenju, saj mi je omogočil zaposlitev na Inštitutu za kriminologijo, ki je neposredno in posredno – vsekakor pa v vseh ozirih bistveno – vplivala na vse ključne vidike nadaljnje eksistence. Ko sem se tipaje, negotovo in strahoma preizkušal v liku in delu mladega raziskovalca, je zaščitniško bdel nad mano v vlogi mentorja, hkrati pa mi je zaupljivo dopuščal skoraj neverjetno svobodo in se s preseñetljivo strpnostjo odzival na moje sporadične spodrsrljaje ali odklone. Še več, bil mi je tudi nedosegljiv vzor, in sicer zlasti s svojim prepoznavno avtorskim, sistemskim, trans- in interdisciplinarnim (»eklektičnim«), distanciranim in kritičnim pristopom do iskanja – vselej začasnih, neizogibno nepopolnih, bolj ali manj objektivnih, družbenozgodovinsko pogojenih ter z neizbrisno subjektivno (zaznavno in vrednostno) perspektivo obarvanih – opisov in razlag raznovrstne kriminološke problematike ter odgovorov na trdoživo »vprašanje zla«. Zato moram kar najmočneje poudariti, da sem mu neizmerno hvaležen.

2 Splošen oris Pečarjevega znanstvenega dela

Pisati o Pečarjevi kriminološki dediščini je vse prej kot mačji kašelj. Besedil, ki jih je napisal na svoji dolgi in uspešni znanstveni poti, je preprosto preveč, da bi jih – celo v najbolj poenostavljeni in zato nujno osiromašeni obliki – povzeli in komentirali v okviru utesnjujočih prostorskih in časovnih omejitev tega skromnega prispevka. To ni opravičilo, ampak trdo dejstvo. Če, denimo, prelistamo posamične primerke *Revije za kriminalistiko in kriminologijo* iz sedemdesetih, osemdesetih in devetdesetih let, tako rekoč v sleherni številki naletimo na njegov članek, recenzijo, prikaz ali zapis o udeležbi na znanstveni konferenci ali strokovnem posvetovanju.² Toda glavni vir težav še zdaleč ni samo izjemna, zavidljivo obsežna količina besedil, marveč predvsem njihova osupljiva vsebinska pestrost. Precej bi se morali potruditi, da bi našli kriminološko relevantno problematiko, ki je Pečar ne bi obravnaval ali se je ne bi vsaj mimogrede dotaknil, pri čemer je na mnogih področjih v tukajšnjem prostoru (za)oral ledino. Naj, zgolj za zares skopo ponazoritev, površno preletim vsaj nekatera izstopajoča vozlišča v kalejdoskopski množici njegovih znanstvenih člankov. Proučeval je konvencionalna kazniva dejanja, protipravne pridobitniške prakse belih ovratnikov, poslovnežev, podjetnikov (Pečar, 1996c, 1996č)³ in menedžer-

jev – ali »tehnokratov«, če uporabimo slabšalno oznako, ki je bila v rabi v rajnkem, pravzaprav zavestno likvidiranem socialističnem sistemu (Pečar, 1975a) –, korupcijo (Pečar, 1995a), organizirani (Pečar, 1981c, 1993b, 1996a, 1996b), transnacionalni (Pečar, 1995c) in mednarodni kriminal (Pečar, 1981b), vojna hudodelstva (Pečar, 1992b), povzročanje nedopustne ekološke škode (Pečar, 1981a) ... Analiziral je različne socialne, gospodarske, kulturne, politične, prostorske in druge dejavnike, ki tako ali drugače generirajo kriminalne ali odklonske pojave (in subjektivne »dispozicije« za tovrstna ravnanja), na primer brezposelnost (Pečar, 1983b), ugodne priložnosti, ki »delajo tatove« (Pečar, 1984), proti- ali subkulturo, ki spodbuja ali upravičuje normativne kršitve, neučinkovito, selektivno in diskriminacijsko (Pečar, 1987a) delovanje kazensko-pravnega sistema (in v tem okviru zavidljivo pristranost ali prizanesljivost sodnikov do nosilcev politične in ekonomske moči ali oblasti), neustrezno ali pomanjkljivo socializacijo otrok, delovno mesto (Pečar, 1976b), samopostrežno trgovino (Pečar, 1978b), migracije (Pečar, 1980a, 1998a, 1998b), tržno konkurenco, inflacijo naglo spreminjajočih se in pogosto nerazumljivih pravnih predpisov, potrošniško miselnost, zgrešene (»od zgoraj vsiljene«) reforme, ki so v sistem socialističnega samoupravljanja in družbene lastine vpeljevale ali krepile kapitalistično logiko, predsodke, stereotipe in sovražna čustva do posameznikov (ali skupin), bolj ali manj drugačnih ali različnih od večine v danih okoljih (Pečar, 1993a), in tako dalje. Živo se je zanimal za viktimoške teme, kot so strah pred kriminalnimi grožnjami ali nevarnostmi (Pečar, 1980b), položaj žrtve v razmerju do institucij formalnega nadzorstva, vloga žrtve – in vpletenih tretjih oseb ali »opazovalcev« (Pečar, 1971č), tj. oseb, ki iz ozadja nastopajo v vlogi podpihovalca, hujskača, navdihovalca ali pomočnika – pri ubojih na Slovenskem (Pečar, 1971c), ženske, ki so žrtve kaznivih dejanj (Pečar, 1980c), žrtve vojne (Pečar, 1992c), žrtve države (Pečar, 1997a, 1997b, 1997c) in tako dalje. Oziral se je v preteklost – osvetlil je zgodovinski razvoj policije (Pečar, 1987c) – in razmišljal o prihodnosti, in sicer predvsem o tem, kako se bodo v času, ki ga tedaj resda še ni bilo, a se je vseeno že bolj ali manj razvidno najavljal, razvijali družbeno negativni pojavi (Pečar, 1970b) in nadzorstveni mehanizmi, in sicer predvsem tisti, ki jih bo omogočil vrtoglavo nagel napredek znanosti in tehnologije (Pečar, 1970a). Interpretiral in komentiral je poslovilna pisma samomorilcev (Pečar, 1971a), pri čemer je posebno pozornost namenil v njih navedenim razlogom za realizacijo hotenega, zavestno izbranega odvzema življenja, kot so nesmiselnost nadaljevanja mučne in s konflikti naphane eksistence, nepremostljive zdravstvene težave (neozdravljiva bolezen, neznosne bolečine ali huda telesna poškodba), ekonomska ali finančna stiska (zaradi izgube zaposlitve ali prezadolženosti), zmedenost ali depresivnost in ljubezenski spori ali trpka razočaranja v medčloveških odnosih. Opravil je pionirsko delo na področju urbane (»okoljske«) kriminologije (Pečar, 1971b).

² Pečar je seveda objavljati tudi v drugih družboslovnih revijah, na primer v *Teoriji in praksi* ter *Varstvoslovju*.

³ Da ne bi dodatno in po nepotrebnem obremenjeval besedila, sem se odločil, da Pečarjeva dela navajam samo z letnico. Maloštevilna druga dela, na katera se sklicujem v tem prispevku, so navajana s priimki avtorjev (in letnicami njihove objave).

Razgrnil je razvoj, metodološke pristope in glavne značilnosti teorij človeške ali družbene ekologije (geografije). Raziskal je in grafično prikazal porazdelitev prekrškov zoper javni red in mir v Ljubljani, svoja dognanja pa je pojasnil v luči interakcionistične perspektive, zlasti »šole družbene reakcije« (Pečar, 1974). Razkril je območja, ki so v največjem slovenskem mestu porajala deviantnost (»crime breeding areas«), tj. predele, kjer so prebivali storilci premoženjskih, nasilnih in spolnih kaznivih dejanj (Pečar, 1975b), po drugi strani pa tudi dele urbanega okolja (ali objekte v njem), ki predvsem zaradi svoje prostorske vloge privabljajo ljudi k odklonskemu vedenju in jim dajejo »priložnost za izražanje slabih osebnih nagnjenj« (Pečar, 1975c: 186). V svojih analizah je – praviloma v odvisnosti od obravnavanih problematik – reflektiral skoraj vse najpomembnejše moderne kriminološke usmeritve (in posredno še matične sociološke, psihološke, ekonomske in politične teorije, iz katerih izhajajo), vendar pa se ni z nobeno poistovetil do te mere, da bi ga smeli šteti za zvestega ali dogmatičnega pripadnika te ali one »šole«: najraje je bil pač samo svoj, neke vrste intelektualni samohodec, ki si je po lastni spoznavni in vrednosti presoji izbral in utiral pot skozi goščavo izmuzljivih in kontroverznih družboslovnih in humanističnih pojmov. Nekaterim teorijam je vendarle odmeril izdatnejšo pozornost. Tukajšnjim bralcem je, denimo, podrobno predstavil kriminološke implikacije simboličnega interakcionizma (in z njim povezane teorije, in to predvsem Sutherlandovo teorijo učenja kriminalnega vedenja in teorijo etiketiranja), ki pa ga je izvirno nadgradil z »induktologijo« (Pečar, 1987b), ki v dinamična razmerja med storilcem in žrtvijo (ti vlogi sta neredko dokončno opredeljeni šele s storitvijo kaznivega dejanja) vključuje še vpletene tretje osebe, ki na različne načine in pogosto neopazno vplivajo na problematičen razplet njunih zaporednih akcij in reakcij. Proučil je Marxova in Engelsova besedila ter iz njih izluščil njune teze o vzrokih kriminalitete in razredni naravi državnega nadzorstva (Pečar, 1983a), hkrati pa je kritično osvetil tudi starejše in novejšje marksistične kriminološke teorije drugih avtorjev.

Toda pozor. Pregled Pečarjeve bogate zapuščine še zdaleč ni zaključen. Njegovega osrednjega raziskovalnega zanimanja se pravzaprav sploh še nismo dotaknili, namreč različnih oblik, mehanizmov in strategij nadzorovanja, ki so mu posamezniki, skupine, institucije in organizacije v družbenem, ekonomskem in političnem življenju podvrženi skoraj neprestano, čeprav ne vselej na enak način, enako intenzivno in z enakimi učinki. Razprave o značilnostih, funkcijah, pomanjkljivostih, težavah, (ne)uspešnosti in problematičnosti formalnega, neformalnega in samoupravnega nadzorstva – pojmovne ločnice med njimi so vse prej kot neprepustne in jasno zarisane – je objavljaval v *Reviji za kriminalistiko in kriminologijo*, nato pa jih je v predelani in dopolnjeni različici združil v tri znanstvene monografije, ki so krona njegovega ustvarjanja.

Najprej je izšla knjiga, v kateri Pečar (1988) obravnava formalno – tj. politično usmerjeno, pravno/normativno urejeno, birokratizirano, profesionalizirano, specializirano, manifestno in pretežno na negativne sankcije omejeno – nadzorstvo, in sicer njegove kriminološke in kriminalnopolitične vidike; za to sijajno, mojstrsko delo je prejel nagrado Sklada Borisa Kidriča, Televizija Slovenija pa ga je destilirala v scenarij za dokumentarno nanizanko v šestih delih.⁴ Temeljni cilj formalnega nadzorovanja je krepitev družbenega konformizma ali, drugače rečeno, zmanjševanje deviantnosti (normativnih kršitev) in obvladovanje neposlušnih, neprilagojenih, bolj ali manj motečih, nevarnih in škodljivih oseb, denimo s kaznovanjem, zdravljenjem, onemogočanjem, prepričevanjem, korigiranjem problematičnih vedenjskih, miselnih ali čustvenih vzorcev, izobraževanjem, prevzganjem in drugimi metodami »poboljševanja« ali »recikliranja« defektnih ali nediscipliniranih posameznikov. Če poenostavimo: formalno nadzorstvo deluje tako represivno – z zagroženimi in udejanjenimi kaznovalnimi ukrepi, ki jih ima na voljo politična oblast, ki monopolizira zakonito uporabo nasilja – kakor tudi preventivno. Ob tem Pečar (1988: 21) odkrito priznava, da je precej težko opredeliti zares nesporna ali celo objektivna merila za presojo njegove učinkovitosti ali uspešnosti, in sicer ne glede na to, ali gre za dejansko uporabo prisilnih sankcij (in z njimi spetih telesnih ali psihičnih »bolečin in neprijetnosti«) ali za preprečevanje odklonov. Po drugi strani pa ne dvomi, da so bile gospodarske in še posebej politične razmere v Jugoslaviji tedaj že »izredno kritične«, kar utemeljuje s »številnimi kršitvami in neupoštevanjem pravil«, »erozijo socialistične morale«, čedalje »težavnejšim discipliniranjem« ljudi, in to navkljub »vse večjemu omejevanju« in vrtoglavi hipertrofiji vsakovrstnih (pravnih, upravnih in samoupravnih) predpisov. Njegova diagnoza je bila vsekakor pravilna: jugoslovanski sistem, katerega socialistična tendenca (delavsko samoupravljanje in družbeno upravljanje) je temeljila na družbeni lastnini produkcijskih sredstev, je bil v osemdesetih letih – po smrti Josipa Broza, čigar karizma je poprej še uspela povezovati vse bolj sredobežno Jugoslavijo, ki je bila po zaslugi ustavnih spremembah iz prve polovice sedemdesetih let *de facto* že konfederacija – v hudi agoniji, in sicer deloma zaradi resnih notranjih ekonomskih težav (visoke inflacije, brezposelnosti, hromeče nelikvidnosti, nizke produktivnosti in poslabšane konkurenčnosti podjetij na svetovnem trgu), visokega zunanjega dolga in neoliberalnih »stabilizacijskih« reform, ki so jih vsiljevali Mednarodni denarni sklad in tuji upniki, deloma pa zaradi ponovne prevlade postkomunističnih, liberalnih in nacionalističnih kadrov v republiških političnih in ideoloških birokracijah. Pečarjevo *Formalno nadzorstvo* je zelo obsežno (ima 449 strani) in tematsko nadvse raznoliko. Ne obravna-

⁴ V *Reviji za kriminalistiko in kriminologijo* je to delo recenziral Brvar (1989).

va samo posebnosti delovanja državnih represivnih organov, marveč kritično tematizira tudi nadzorstvene funkcije političnih organizacij, socialnega dela, psihiatričnih bolnišnic, šolskega aparata, znanstvenoraziskovalnih ustanov in javnih občil. Ukvarja se z vprašanjem, kako so na aparate formalnega nadzorstva tedaj vplivali vodilne politične strukture, »razredna« narava družbenoekonomskega sistema, »normativizem« – to je Pečarjeva (1988: 234–235) skovanka, s katero cilja na pravni fetišizem (ali, mileje rečeno, »normativni optimizem«), tj. »pojav neprestanega razmnoževanja norm, ki se tudi ponavljajo, prekrivajo ali so si celo v napoto« – in javno mnenje. Posebna odlika njegovega dela je, da so v njem obravnavana tudi »pomembnejša področja formalnega nadzorovanja«, kot so priložnostna kazniva dejanja, deviantnost na delovnem mestu, nezakonite pridobitniške prakse belih ovratnikov in menedžerjev, ekološka kriminaliteta, protipravne dejavnosti poklicnih kriminalcev, mednarodni in organizirani kriminal, strukturalna deviantnost in fizično nasilje (vključno s tistim, ki se dogaja v družinski celici), in različne socialne kategorije (na primer ženske, mladostniki, ostareli, migranti, duševno moteni, obrobni, nezaposleni, revni, premožni, vplivni in družinski člani), in sicer tako v vlogi potencialnih ali dejanskih storilcev kakor tudi v vlogi žrtev kaznivih dejanj. V zadnjem poglavju nameni Pečar posebno pozornost možnostim omejevanja represije, raznovrstnim stroškom, povezanim z delovanjem formalnega nadzorstva, posamezniku kot subjektu in objektu družbenega nadzorovanja, iluzorni »enakosti pred zakonom« v razslojenih – in še zlasti v razredno razcepljenih – družbenih formacijah, moralni/etični sprejemljivosti človekovega »poboljševanja« (in prisilnega spreminjanja njegovega vedenja) in ne nazadnje podružbljanju varnosti (razvijanju samoupravnih nadzornih mehanizmov), tj. procesu, ki so ga (»od zgoraj«) sprožile ustavne spremembe iz leta 1974, resolucije političnih organizacij in sklepi državnih organov (zvezne in republiških skupščin).

Na izid naslednje knjige, v kateri Pečar razpravlja o kriminalističnih in socioloških pogledih na neformalno nadzorstvo, ni bilo treba čakati dolgo. Izšla je – kot logično in pričakovano nadaljevanje prejšnje – že leta 1991.⁵ Pečar (1991: 17) v njej opiše neformalno nadzorovanje kot obvladovanje človeškega vedenja, ki je »gotovo najstarejše, najbolj izvirno in življenju tako lastno, da se ga morebiti sploh ne zavedamo«, čeprav nenehno – tako rekoč od rojstva do smrti – »bdi nad nami«, sčasoma – z napredovanjem posameznikovega podružbljenja in ponotranjanja veljavnih »pravil igre«, zgledov/idealov uspešnosti v luči prevladujočih vrednotnih orientacij ter standardov lepega/grdega, dobrega/slabega, okusnega/nagnusnega in možnega/nemogočega – pa čedalje bolj tudi v nas, v naših

telesih (možganih) in psihičnih strukturah, ter nas zavestno in nezavedno usmerja (spodbuja ali zavira) pri zaznavanju, občutenju, čustvovanju, razmišljanju, ocenjevanju in delovanju. Tudi neformalno nadzorovanje, ki si prizadeva odvrniti posameznika od nedopustnih ravnanj in ga motivirati za vedenje, ki uresničuje neko družbeno, družinsko, odnosno, skupinsko ali institucionalno korist (»vrednoto«), se opira na pozitivne in negativne sankcije, na katerih temelji mehanizem pogojevanja in vzpostavljanja vedenjskih vzorcev, ki so navadno vse prej kakor izraz »svobodne volje« ali zavestnih premislekov. V vlogi slastnih korenčkov nastopajo tokrat »timotične« (Sloterdijk, 2009: 28) in druge nagrade, ki jih posamezniku dajejo bolj ali manj pomembni drugi (v zameno za zanje »dobro«, koristno, pričakovano ali zahtevano vedenje), na primer pozitivna pozornost, pohvala, naklonjenost, pomoč, podpora, občudovanje, priljubljenost, zaupanje, spoštovanje, priznanje, sprejemanje, odobravanje in naposled – kot dragocena in praviloma zelo zaželeni pika na i – ljubezen. V vlogi bolj ali manj trdih palic pa nastopajo grajanje, neodobravanje, začasen ali trajen preklic naklonjenosti, posmehovanje, sramotenje, stigmatiziranje, ignoriranje, izogibanje, zavračanje, izguba časti, dobrega imena ali »obraz«, izločitev iz skupine, preziranje, poniževanje ali, *in extremis*, sovraštvo in različne oblike agresivnega odzivanja ali telesnega kaznovanja, neredko vključno s tistimi, ki so formalno prepovedane ali inkriminirane. Z drugimi besedami, tudi pri neformalnem nadzorovanju gre primarno za neposredno ali posredno, odkrito ali manipulativno vsiljevanje ubogljivosti, prilagodljivosti in konformizma, ki se od posameznika normativno pričakuje v različnih življenjskih obdobjih in situacijah, družbenih vlogah, primarnih in sekundarnih skupinah, združenjih, organizacijah ali delovnih kolektivih. Pečar se je lotil podrobnejšega proučevanja neformalnega nadzorstva tako, da je v posameznih poglavjih osvetlil načine njegovega delovanja na posameznike v krogu družine – ki je vsekakor najpomembnejši dejavnik socializacije, discipliniranja, dresiranja, udomačevanja in (pre)gnetenja otroka (»malega divjaka«) s temeljnimi premisami prevladujoče ideologije (ali namišljene realnosti), za nameček pa se v njej izvaja tudi vzajemna kontrola nad odraslimi člani –, v socialnih skupinah, lokalni skupnosti in soseski in končno na delovnem mestu. Izpostavil je nadzorstvene učinke medijev (zlasti tiska), javnega mnenja, morale (navad, običajev, tradicij in drugih nenapisanih vedenjskih pravil), kulture, ideologij, politične indoktrinacije in religije. V sklepnem razmišljanju je med drugim zaskrbljeno opozoril na problematično upadanje moralne integracije in regulacije, tj. na razraščanje »anomije« (kot je ta trdoživi pojav označil Durkheim), ki se je z vpeljavo buržoazne pravnopolitične ureditve in obnovo kapitalističnega izkoriščanja delovne sile le še strahovito povečala.

Že leta 1992 je Pečar objavil še zadnji del svoje trilogije ali »tutelogije«, če uporabimo njegovo skovanko, s katero je

⁵ V *Reviji za kriminalistiko in kriminologijo* je knjigo recenziral Brvar (1991).

poimenoval znanstveno vedo, ki proučuje vsakovrstne oblike nadzorovanja ljudi v vsakokratnem zgodovinskem času in družbenem prostoru. V njem obravnava kriminološke, kriminalnopolitične in sociološke poglede na institucionalizirano nedržavno nadzorstvo. Tudi to delo je precej obsežno (ima 499 strani, na seznamu uporabljene literature najdemo 320 tujih in domačih virov), hkrati pa je tematsko najbolj raznoliko, saj pokriva skorajda vse mehanizme kontrole, ki v prejšnjih dveh knjigah niso bili natančneje analizirani, in sicer nadzorovanje, ki poteka v okviru interesnih združenj, političnih strank, delovnih organizacij, sosesk, ki organizirajo samovarovanje, zasebnega/komercialnega zagotavljanja varnostnih storitev, služb, ki klientom ponujajo terapevtsko, psihiatrično ali zdravstveno pomoč, prostovoljnih organizacij za pomoč ljudem v stiski, skupnosti za samopomoč in različnih oblik laičnega (izvensodnega) reševanja sporov. Posebno pozornost je upravičeno namenil nadzorstvenim implikacijam šolanja, ki jih je razčlenil v dve kategoriji. Po eni strani gre za formalni in neformalni – zvečine na uporabi nagrad in kazni utemeljeni – nadzor učitelja nad znanjem in vedenjem učencev, ki je pogosto – že zaradi svoje »panoptične« narave – učinkovitejši in vsaj v nekaterih ozirih tudi objektivnejši od disciplinskih praks, ki jih v družinski celici izvajajo starši kot nosilci družbeno zajamčene oblasti nad otrokom. Po drugi strani pa imamo opraviti z bolj ali manj neprekinjenim, navadno precej strogim in celo krutim nadzorom, ki ga z različnimi neformalnimi (pozitivnimi in negativnimi) sankcijami izvršujejo šolarji (obeh spolov) drug nad drugim, ko se medsebojno primerjajo, ocenjujejo, diferencirajo, grupirajo in hierarhično razvrščajo, na primer po merilih telesne privlačnosti, imidža, različnih sposobnosti, priljubljenosti, gmotnega stanja, uspešnosti, agresivnosti, (ne)prilagojenosti in tako dalje. Pečar (1992a: 384–385) ne dvomi, da je šola vse prej kot vzorno pravična institucija – in to ne glede na njene javno razglašene meritokratske ideale –, saj pomembno prispeva k reprodukciji (in krepitvi) razporeditve podedovanega kulturnega kapitala v strukturi družbenega prostora, in to predvsem na ta način, da z dolгим nizom selekcij ohranja razdalje med učenci, ki prihajajo iz različnih – privilegiranih in nepriviligiranih – družinskih okolij ter so zato (vsekakor ne po lastni »krivdi«) bolj ali manj neenako opremljeni in motivirani za udeležbo v konkurenčnem boju za uradno priznane certifikate tehnične ali družbene kompetentnosti. In še več, po njegovem mnenju je šola »dokaj totalna ustanova«, v kateri »je v glavnem vse predpisano«, še »zlasti usoden pa je njen tekmovalni sistem«, ki stanovitno vzdržuje neenakosti in v tem pogledu »spominja na socialni darvinizem«, zaradi katerega postanejo nekateri mladostniki nevrotični ali brezbrizni in celo sovražno nastrojeni do formalnega izobraževanja, kar jih včasih privede tudi v bolj ali manj resne spore s starši in širšim okoljem. Ampak prav ta podganja tekmovalnost, ki se v današnjem času čedalje pogostejše začinja že v otroški sobi (torej pred vstopom v

proces formalnega izobraževanja), se je le še zaostрила v neoliberalni družbi prisilnega individualnega trženja samega sebe v omrežju atomiziranih akterjev,⁶ ki jih poganja zgolj skrb za lastne interese (»vsak zase in vsi proti vsem« v brezmejni gonji za denarjem ali neopredelljivo uspešnostjo⁷) in ki jim, če želijo vsaj približno normalno živeti, največkrat preostane samo to, da se gibko in ponižno prilagajajo objektivnim ali heteronomnim danostim, poistovetijo z obstoječim stanjem stvari (bodisi z domobransko figo v žepu ali, kar je nasploh psihološko lažje, brez tovrstnega distanciranja) in se *eo ipso* oportunistično (čeprav nemara vsaj navidezno prostovoljno, racionalno ali realistično) odrečejo možnostim za udejanjanje avtonomne subjektivnosti.

Ne glede na v oči bijočo vsebinsko raznolikost je v Pečarjevih besedilih vseeno mogoče zlahka zaslediti nekatere stalnice. V prvi vrsti je to specifični – za bralca bržčas vsaj sprva nekoliko težaven – slog akademskega pisanja, ki odseva živahno, razgibano in lahkotno dinamiko njegovih razmišljanj, trdno podkletenih z eruditskim poznavanjem domače in tuje kriminološke in družboslovne produkcije. Ključne poudarke v svojih razpravah je rad podčrtal z okrepljenim tiskom (kar

⁶ Schreiner (2019) ugotavlja, da se izobraževanje, ki sledi neoliberalnim vzorom in priporočilom, čedalje bolj dojemata kot naložba, ki naj izboljša učenčeve poznejše konkurenčne prednosti na trgu delovne sile. Znanje, ki ga posreduje šolski sistem, naj bi bilo čim bolj prilagojeno potrebam gospodarstva (zasebnih podjetij) in opravljanju poklicne dejavnosti. Ker pa se tržne razmere nenehno in nepredvidljivo spreminjajo, se od izobraževalnih ustanov, ki so ravno tako primorane tekmovali za »potrošnike«, pričakuje, da bolj kakor staromodno znanje – ki baje hitro zastareva – prenašajo kompetence za »vseživljenjsko učenje«. Schreiner (2019: 39) zato trdi, da je učenje (kot svojevrstno »delo na sebi«) vse bolj namenjeno oblikovanju osebnega profila večšin in kompetenc, ukrojenih po meri tržnih zahtev in vsakokratnih potreb profitno usmerjenih podjetij: »Moramo se prožno odzivati na spremembe teh potreb, tako da vse življenje izrabljamo ustrezne izobraževalne ponudbe (in jih nakupujemo kot spodnje perilo ali avtomobile na trgu). Aktivno in samodisciplinirano si moramo prizadevati za unovčenje lastnega znanja v proizvodnem procesu. Moramo si izboriti mesto sredi množice konkurentov/k. Nikakor pa ne smemo postaviti pod vprašaj zahteve, s katerimi se soočamo v delovnem življenju, tako kot pod vprašaj ne postavljamo obstoja trga v splošnem in trgov izobrazbe v posebnem.«

⁷ Dominantna kultura ne vsebuje nobene zgornje meje, nobene končne postaje ali cilja, ki bi omogočil posamezniku, ki ga je naposled dosegel, da sproščeno uživa »na lovoriakah« in se zadovoljno umiri (ali pa bi se celo moral zaustaviti). Vsak posamični uspeh – in to domala v vseh družbenih poljih – je le izhodišče, startni položaj za novo dirko, nove »izzive«. Cilji se zatorej stalno odmikajo v »slabo neskončnost«, in sicer ne glede na to, kako naglo ali učinkovito jih uresničujemo. Ključno je očitno samo to, da ne odnehamo prehitro od neprekinjenega, neredko grotesknega naprezanja in se po najboljših močeh nenehoma trudimo ostajati/postajati »uspešni« (kar koli že to pomeni).

nekoč sicer niti ni bila tako zelo redko uporabljena stilistična figura). Če se mu je zdelo potrebno, se ni obotavljal skovati novih, zanj ustrežnejših tehničnih izrazov (neologizmov). V tekste je le redko vključil daljše citate avtorjev, na katere se je opiral, jih zgoščeno povzemal ali z njimi polemiziral. Njegove analize, ki se nanašajo na anomalije, škodljive pojave, zgodovinske novosti in politične eksperimente v razvoju jugoslovanskega socializma, so za današnje bralce morda težje razumljive predvsem zaradi nepoznavanja nenehno spreminjajočega se, zapletenega in protislovnega družbenega konteksta,⁸ v katerem so nastale. Prav mogoče pa je tudi, da so v marsikaterih sodobnih očeh – bržkone še zlasti v tistih, ki so prenatrpano, malomarno ali naivno podlegla retrospektivni propagandni očrtnitvi in celo kriminalizaciji revolucionarnega in emancipacijskega izročila jugoslovanske poti v socializem – videti nezanimive ali irelevantne.⁹ Ob tem je treba opozoriti,

da se Pečar ni skrival za krinko akademske vrednotne nevtralnosti, ki je tako ali tako vselej samo utopična, varljiva, zavajajoča fatamorgana. Bil je na strani socialističnih idealov in njihovega uresničevanja, ki pa je vedno, povsod in neizogibno negotovo, saj človeštvo nima na voljo prav nobenega avtoritativnega učbenika, v katerem bi našlo zanesljive in jasno artikulirane napotke, kako – namreč s katerimi konkretnimi ukrepi – ustvarjati politični, normativni, gospodarski in družbeni sistem, ki ga ne bo več generirala kapitalistična (razredna, rasistična, seksistična/patriarhalna, kolonialistična in imperialistična) izkoriščevalska, zatiralska, izsiljevalska, plenilska, družbeno, človeško in ekološko destruktivna logika. Toda njegova – v zdajšnji perspektivi resda že skrajno anahronistična – privrženost socialističnim idejam in vrednotam ne implicira, da je nekritično ali dogmatsko sledil tej ali oni frakciji znotraj vladajoče politične birokracije, o čemer še najbolj nazorno pričajo njegove refleksije družbeno najbolj škodljivih pojavov in nadzorstvenih praks.

3 Gospodarski kriminal v Socialistični federativni republiki Jugoslaviji

Pečar je namenjal izdatno pozornost najresnejšim oblikam kriminalitete, torej tistim, katerih protagonisti so praviloma nosilci družbene (ekonomske in politične) moči ali oblasti. Zato ni presenečenje, da je v sedemdesetih in osemdesetih letih postavil pod drobnogled ravno poslovno deviantnost, namreč nezakonito (ali vsaj moralno sporno) osebno in skupinsko prilaščanje družbenega premoženja, ki je vključevalo pojavno izredno raznolike normativne kršitve (kazniva dejanja, gospodarske prestopke in prekrške), katerih storilci so bili večinoma »tehnokratski« belci ovratniki, in sicer zlasti vodilni menedžerji v podjetjih in bankah, ki so imeli neredko bolj ali manj prikrito podporo v politični (liberalno, lokalno ali nacionalno usmerjeni) birokraciji. Tovrstne pridobitniške prakse tedaj niso bile problematične samo zaradi gigantske gmotne škode,¹⁰ neupravičenega povečevanja družbenoekonomskih razlik (in posledično tudi statusnega razslojevanja) ter stopnjujoče se demoralizacije »delovnih ljudi in občanov«, ki so vse bolj izgubljali zaupanje v vodstvene strukture, temveč tudi ali nemara celo predvsem zaradi njihove nedvoumne politične nevarnosti, saj so ogrožale temelj socialistične ureditve, tj. družbeno lastnino in delavsko samoupravljanje. Seznam najrazličnejših odklonskih pojavov v gospodarstvu,

⁸ Močnik (2017: 297) opozarja, da je bilo vse do uvedbe »tržnega socializma« leta 1966 temeljno protislovje opredeljeno s strukturno napetostjo med delavskim samoupravljanjem in državnim administriranjem (v obliki centralnega planiranja). Toda to protislovje – ki je bilo sicer asimetrično, saj se delavsko samoupravljanje že zaradi sistemskih razlogov ni moglo povzpeti na raven celotnega narodnega gospodarstva – je bilo še vedno v celoti umeščeno v ohišje socialističnega sistema. Na eni strani je namreč vključevalo socialistične delovne kolektive, na drugi strani pa socialistično državo. Po usodnem letu 1965 se je osrednje protislovje razpenjalo med socialistično logiko, ki je temeljila na družbeni lastnini produkcijskih sredstev in neblagovnem delovanju družbenih dejavnosti, in kapitalistično logiko, ki se je v gospodarstvu opirala na trg, v politični sferi pa na pravni fetišizem. Tudi to protislovje je bilo asimetrično, saj je v njem odtlej prevladoval kapitalistični člen, vseeno pa je bila socialistična perspektiva v Jugoslaviji še vedno odprta, in to vse do končne odprave njene ključne opore, namreč družbene lastnine.

⁹ Fischbach (2019: 9–10) z obžalovanjem ugotavlja, da se »naši« dobi – ki je očitno s smrtno resnostjo sprejela radikalno antidemokratsko napoved Margaret Thatcher, da ni več na voljo nobene političnoekonomske alternative, ki bi nadomestila kapitalistično barbarstvo – ne zdi nič bolj tuje kakor temeljne hipoteze, ideje in vrednote socializma – denimo ideal skupnosti svobodnih ljudi, ki avtonomno, kolektivno, racionalno in demokratično odločajo o ciljih in sredstvih svojega združevanja in sodelovanja –, in to ne samo v tistih državah, ki so poznale in prestale njegovo sovjetsko (»realno obstoječo«) različico, marveč tudi v zahodnem svetu, kjer so tudi stranke, ki se po inerciji sicer še vedno imenujejo »socialistične«, take le po imenu: »Njihovi kadri že dolgo časa ne poznajo niti samega smisla te besede, ko pa imajo o njej kakšno nejasno idejo, slabo prikrivajo naglico, s katero se hočejo otresti tega nerodnega poimenovanja (to pa ima vsaj to pozitivno plat, da jih uskladi s prakso bežanja k liberalizmu – novemu ali staremu – in z njihovimi politikami sistematičnega podrejanja imperativom finančnih trgov ter diktatu multinacionalk). Leva politična gibanja, ki so nastala na novo ali se oblikovala iz starih strank, imenovanih 'socialistične' ali 'socialno-demokratske', pa že z imeni, ki so si jih dala, potrjujejo – če je sploh treba – nezaupanje, ki ga je deležna ideja socializma: nobeno od teh gibanj se nanjo ne sklicuje izrecno

in se raje imenuje Parti de Gauche, Die Linke (Levica), Podemos, Syriza ali Bloco de Esquerda (Blok levece). Socialistov pa ni nič ali nič več.«

¹⁰ Pečar (1975a: 267) je menil, da »k sreči nikoli ne bomo spoznali, koliko je dejanske škode, ki jo mora utrpeti družba, kajti sicer bi lahko prišlo do iracionalnih ukrepov zoper povzročitelje«.

ki jih je Pečar (1975a) natančno evidentiral, je dejansko osupljivo dolg: poslovne goljufije, nelojalna konkurenca, kršitve enotnosti jugoslovanskega trga, nedopustno prisvajanje presežne vrednosti, ponarejanje uradnih listin, nepravilno deklariranje blaga, sklepanje škodljivih pogodb, neupravičeno izplačevanje provizij, nagrad, dnevnic in honorarjev, izigravanje zunanjetrgovinske ureditve (na primer s fiktivnim izvozom ali uvozom in prekupčevanjem s konvertibilnimi valutami), ustanavljanje »črnih« (neprijavljenih) skladov, zasebnih podjetij in zastopstev v tujini, neresnično prikazovanje poslovne uspešnosti, nedopustno zadolževanje v tujini, prodaja, ki je vključevala (pre)veliko število posrednikov, podkupovanje odgovornih oseb v državnih organih, utajevanje dajatev ali davščin in tako naprej. Retrospektivno je teoretsko še najbolj zanimiva njegova pojasnitev vzrokov poslovne deviantnosti. Pečar namreč svoje etiološke analize ne začne z obravnavo (socialno)psiholoških dejavnikov in moralnih pomanjkljivosti storilcev, kot so pohlep (»kolikor več kdo ima, toliko več ima premalo«), nepoštenost, egoistična, podjetniška, zasebniška, potrošniška ali »materialistična« miselnost, kratkovidno zasledovanje izključno individualnih, skupinskih ali lokalnih interesov, »subkulturno« prepričanje, da je dovoljeno ali vsaj sprejemljivo vse, kar koristi delovni organizaciji, občini ali republiki, sprejemanje dobička kot najpomembnejšega merila ali gibal poslovanja, posnemanje kapitalističnih vzornikov in tako naprej. Pečar resda izpostavi tudi nepremišljenost, nedodelanost in naglo spremenljivost veljavne normativne ureditve, neučinkovitost državnega in samoupravnega nadzorstva ter neprimerno, pretirano prizanesljivo kaznovanje politiko (ki »celo spodbuja nezakonito ravnanje«),¹¹ toda na prvo mesto vendarle postavi splošne družbenoekonomske dejavnike – na primer inflacijo, primanjkljaj plačilne bilance (rezultat nesorazmerja med izvozom in uvozom), nelikvidnost, preobsežno investiranje, neskladnost med ponudbo in povpraševanjem ter nekvalitetno ali nekorektno gospodarjenje –, katerih »odsev« je bila po njegovem mnenju razvejena poslovna deviantnost, ki jo je zato – scela v duhu slovitve Mertonove teorije anomičnega pritiska – opisal kot »normalno reakcijo normalnih ljudi na nenormalne razmere«. To pa med vrsticami pomeni, da je Pečar obtožujoči prst usmeril prvenstveno na naj-

višje politične voditelje v hierarhični strukturi komunistične avantgarde delavskega razreda, katerih reforme so pravzaprav pripeljale do strukturno kriminogenih ekonomskih in družbenih razmer.

Pečar (1976c: 242) izrecno poudarja, da je bila epicenter gospodarskih problemov in z njimi povezane poslovne deviantnosti gospodarska reforma iz leta 1965, ki je uvedla tako imenovani tržni socializem, od katerega si ni jugoslovanska družba nikoli zares opomogla, čeprav je trajal samo do leta 1971. Ker domnevam, da je to zgodovinsko obdobje za mnoge današnje bralce zavito v gosto, morda celo nepredirno meglo, najbrž ni odveč vsaj krajše pojasnilo. Tržni samoupravni sistem je bila tretja etapa v razvoju jugoslovanskega socializma. Prvo obdobje (1945–1950) je temeljilo na birokratskem centralnem planiranju,¹² ki je v kratkem času in z zelo skromno dediščino (opustošeno še s vojaško škodo, ki je bila primerjalno največja v Evropi) predvojne Kraljevine Jugoslavije doseglo pomembne ekonomske in politične rezultate. Kržan (2017: 224) ugotavlja, da je administrativni socializem obnovil in zgradil industrijsko bazo države (fizični obseg produkcije je že leta 1948 dosegel 352 % produkta iz leta 1939, leto pozneje pa je bilo zaposlenih skoraj dva milijona delavcev), po drugi strani pa se mu je posrečilo likvidirati kapitalistični sistem ter odpraviti razredno gospodstvo buržuazije, malomeščanstva in velikih kmetov (delovna sila ni bila več blago, saj so bili njeni nosilci v mezdnem razmerju z državo, ne pa s podjetjem, ki jih ni smelo odpuščati iz »poslovnih razlogov«, medtem ko so delavci smeli zamenjati službo). Prehod v novo obdobje administrativno samoupravnega socializma sta izzvala spor s

¹¹ Pečar (1975a: 267) povezuje skrajno pomanjkljivo sankcioniranje normativnih kršitev v gospodarstvu tudi z značilnostmi »beloovratniških« storilcev, ki so praviloma izobraženi, iznajdljivi, vplivni in »ne pripadajo nižjim družbenim plastem«: »Poleg tega pa imajo največkrat na svoji strani še javno strpnost, podporo poklicnega okolja, spoštovanje zaradi svojih poslovnih, poklicnih in političnih funkcij ali zaslug. Pred pravosodjem oziroma odkritjem jih varuje diskretnost delovanja in nedosegljivost (zlasti v zunanji trgovini), zaupnost kupcij, domnevna in navidezna poštenost (čeprav s kriminalnimi dejanji pridobijo zase ali za delovno organizacijo več, kot zasluži delavec v enem letu) ter ugled, ki jim omogoča, da živijo dvojno življenje.«

¹² V takem sistemu so načrtovalci tisti, ki določijo, kaj podjetja proizvajajo s surovinami in produkcijskimi sredstvi, ki so jim dodeljena, višino plač, maloprodajne cene življenjskih potrebščin ter razmerje med tekočo porabo in investicijami (denar zanje zagotavljajo državni skladi in banke glede na plansko opredeljene družbene in gospodarske potrebe, ne pa v odvisnosti od finančne donosnosti posameznih naložb in plačilne sposobnosti delovnega kolektiva). Kržan (2017: 222–224) poudarja, da državno planiranje ni nikakršna politična zabloda ali zgodovinska aberacija (v primerjavi z »normalnostjo« ali »naravnostjo« kapitalističnega gospodarstva), temveč je pomembna družbena inovacija, ki se je izoblikovala v razmerah resnega pomanjkanja v obrobni, industrijsko še nerazviti in z vojno viro opustošenih deželah, ki so bile za povrh še pod hudim pritiskom sovražnih kapitalističnih držav. V režimih »realno obstoječega socializma« je potrošnja gospodinjstev zaostajala za zahodnimi vzori, vendar ne zaradi hudobije partijskega vodstva, marveč predvsem zaradi politične težnje po čim hitrejšem vojaškem in ekonomskem razvoju ter zaradi dajanja prednosti družbeni porabi (dostopu ljudi do zdravstvenih storitev, izobraževalnega sistema, socialne varnosti, vrtec, stanovanj, javnega transporta, športnih dejavnosti in kulturnih dobrin). Politični sistemi, ki so prakticirali državno planiranje dlje kot Jugoslavija, so imeli polno zaposlenost, dohodkovne in premoženjske razlike pa so bile majhne (Eagleton, 2013: 20).

Stalinovim »velikim bratom« in blokada Informbiroja (ne pa ekonomske in politične pomanjkljivosti prejšnjega modela). Podjetje v družbeni (in ne več v državni) lasti je po novem upravljalo njegov delovni kolektiv (tekoče posle je opravljalo posloводство, ki je bilo odgovorno delavskemu svetu), funkcija centralnega plana pa je bila omejena na to, da je za vsako gospodarsko enoto in panogo določal, kolikšen del dohodka je bilo treba odtegniti tekoči potrošnji ter odvajati družbenim skladom za amortizacijo, rezerve in nadaljnje investicije (na področjih, kjer je bilo po oceni načrtovalcev to družbeno potrebno). Kržan (2017: 227) poudarja, da je reformirani sistem povečal mikroekonomsko učinkovitost gospodarjenja (delovni kolektivi so smeli del presežka nad osnovnimi plačami uporabiti za naložbe v skupni standard in za povišanje osebnih dohodkov, zaradi česar se je okrepila materialna motivacija za delo), hkrati pa ni žrtvoval makroekonomske racionalnosti in stabilnosti, saj so bila razmerja med potrošnjo in investicijami (primarna distribucija), med naložbami in med posameznimi panogami pravilno načrtovana in realizirana: 1) v obdobju 1957–1961 je Jugoslavija dosegla najvišje stopnje rasti na svetu (družbeni produkt je rasel med 12 in 13 % letno, v daljšem obdobju 1954–1965 pa je znašala povprečna rast 7,5 %); 2) povečali so se realni osebni dohodki (za 5,9 %) in število zaposlenih v družbenem sektorju (za 6 %); 3) zunanji dolg je bil majhen, prav tako inflacija (6,3 %), medtem ko je izvoz (12,7 %) rasel hitreje od uvoza (8,7 %). Administrativno samoupravni socializem pa je po drugi strani okrepil moč poslovdstev, ki so v tem političnoekonomskem sistemu začela opravljati novo družbeno funkcijo, namreč vodenje tržnih dejavnosti, tj. skrbeti za to, da je podjetje čim ceneje nabavljalo in čim dražje prodajalo. Kržan (2017: 228–229) meni, da je prav ta tehnokratski sloj – ob nujni podpori njegovih liberalnih in nacionalističnih zastopnikov v politiki in ekonomski vedi – izsilil reformo, ki je vpeljala tržni socializem in katere ključni ukrepi so bili: 1) deregulacija cen (približno 70 % se jih je oblikovalo prosto, tj. glede na konkurenco na svetovnem trgu); 2) devalvacija dinarja; 3) uvedba trga kapitala (vsa sredstva iz družbenih skladov so bila prenesena na stare in nove banke, ki so odločale o investicijah po merilu pričakovanega profita). Prejšnji sistem »etatističnega« planiranja je bil *eo ipso* praktično ukinjen, temeljna vprašanja družbene reprodukcije je odtlej reševal trg, s čimer se je v uradno še zmeraj socialistični sistem že pritihotapilo »okvarjeno kapitalistično gospodarstvo«.¹³

¹³ Močnik (2017: 294) opozarja, da je uvedba kapitalistične akumulacije povzročila tudi nastajanje in krepitev »okrnjene« buržoazne (relativno avtonomne) politične sfere. Ta je po eni »destruktivni« strani onemogočala politizacijo delavskega gibanja (samoupravljalci so ostali ukleščeni v svoje delovne organizacije, v katerih so se morali bodisi omejevati na klasične sindikalne zahteve ali sodelovati pri čedalje bolj tržnem delovanju podjetja), po drugi (»konstruktivni«) strani pa je (nad)določala politične

Hibridni sistem, ki ni bil ne pič ne miš, saj je z eno nogo še stal v socializmu, z drugo pa že v kapitalizmu, je ustvaril porazne rezultate, in sicer tako po merilih kapitalistične kakor tudi socialistične racionalnosti. Kržan (2017: 229) ugotavlja, da se je učinkovitost jugoslovanskega gospodarstva v obdobju 1966–1970 v primerjavi s kazalci med letoma 1954 in 1965 izrazito poslabšala: 1) rast družbenega produkta v družbenem sektorju je padla z 9,6 % na 6 % (industrijska rast pa z 12,2 % na 5,4 %); 2) rast uvoza (14,3 %) je močno prehitela rast izvoza (5,9 %); 3) inflacija se je povečala na 10,1 %; 4) rast zaposlenosti se je skorajda zaustavila; 5) zunanji dolg se je precej povečal. Tudi družbene posledice tržne reforme so bile skrajno negativne. Plačne razlike med podjetji (in znotraj njih), panogami, regijami in republikami so se povečale, prav tako brezposelnost. Zaostrila so se trenja med gospodarsko bolj in manj razvitimi republikami. Vladajoče tehnokratske, liberalne in nacionalistične politične birokracije v Sloveniji, Srbiji in na Hrvaškem so zahtevale zase še več pristojnosti in še doslednejše upoštevanje tržnih zakonitosti, ki vselej veliko bolj koristijo bogatejšim kakor revnejšim območjem. Zato ni presenetljivo, da se je v tem turbulentnem obdobju izjemno povečalo število stavk in protestnih gibanj. Samary (2017: 79–81) izpostavi zlasti delavce, ki so se politično mobilizirali proti razraščanju družbenoekonomskih neenakosti in izigravanju samoupravnih pravic, ter študentsko mladino, ki je leta 1968 protestirala proti »rdeči buržuaziji«, nasprotovala tako tržni kakor tudi etatistični regulaciji in – pod močnim vplivom marksističnih profesorjev, delujočih v krogu revije *Praxis* – zahtevala »samoupravljanje od spodaj navzgor«, se pravi, demokratično odločanje o ključnih družbenoekonomskih vprašanjih ali, z drugimi besedami, samoupravno planiranje na zvezni ravni, tj. družbeni nadzor *stricto sensu*. Pogubni eksperiment z uvajanjem tržnega socializma je slednjič zaustavila Titova komunistična frakcija in tako preprečila – oziroma vsaj za dve desetletji preložila – tedaj že dokaj verjetni krvavi razpad federacije in obnovo kapitalizma. Ustavne spremembe, ki so vpeljele zadnjo fazo jugoslovanskega socializma (pred krizo v obdobju 1980–1990), so okrepile samoupravne in nacionalne pravice (kar je bila sicer rdeča nit vseh poveljnih reform). Bančni sistem je bil ponovno podružbljen (vključen v sistem samoupravljanja); velika podjetja so se – z namenom omejevanja moči tehnokracije – razdelila na temeljne enote. Uveden je bil delegatski sistem z zbori samoupravljalcev (vendar le na ravni občin in republik). Ustanovljene so bile samoupravne interesne skupnosti, v katerih so storitveni delavci in uporabniki upravljali družbene dejavnosti (ki so bile na ta način odtegnjene tako tržni in

pobude, ki so pronicale iz zunanosti uradnega, birokratsko organiziranega političnega aparata, ter jih »predelovala v abstraktne in iluzorne prakse«, kakršne so »edino mogoče v buržoazni politični sferi«.

kakor tudi državni regulaciji), in različne oblike samoupravnega delavskega nadzorstva (Pečar, 1976c), ki naj bi v sodelovanju z državnimi nadzornimi organi prispevale k zmanjšanju kriminalnih, nezakonitih in drugih odklonskih ravnanj v gospodarstvu.¹⁴ Po drugi strani pa je ustava iz leta 1974 okrepila vodilno ideološko in politično vlogo partije, v kateri so sčasoma čedalje bolj prevladovali postkomunistični in oportunistični kadri, ki so v osemdesetih letih podprli obrat k liberalizmu in protijugoslovanskemu nacionalizmu. Samary (2017: 49) ugotavlja, da je sistem kljub reformi ostal »ranljiv za notranje in zunanje razdiralne tendence, zlasti pa občutljiv za pritiske zunanjega trga« ter tujih upnikov in mednarodnih organizacij, ki so vsiljevale programe stabilizacije.¹⁵ Kržan (2017: 232) poudarja, da je gospodarsko življenje potekalo odtlej vse bolj stihijsko, »po pravilih tržnega sistema z vedno pogostejšimi administrativnimi posegi zveznih in republiških

oblasti«. No, o vztrajanju gospodarskih in političnih težav pa navsezadnje dovolj nazorno pričajo tudi Pečarjeve pronicljive analize, ki prav te strukturne dejavnike, katerih geneza je najtesneje speta s ponesrečeno uvedbo tržnega socializma (in odpravo centralnega planiranja, ki ni bilo potem nikoli zares obnovljeno), vzročno povezujejo s trdoživo, nepremagljivo »poslovno deviantnostjo«.

4 Poslovni kriminal in korupcija v slovenski demokratični državi buržoaznega tipa

Pečar (1994) je nadaljeval proučevanje protipravnega pridobitništva nosilcev družbene moči ali oblasti tudi v devetdesetih letih,¹⁶ torej v restavriranem kapitalističnem sistemu izkoriščanja in zatiranja, ki ga je zopet »od zgoraj« – ne da bi se poprej že izoblikoval kapitalistični razred – uvedla nacionalna buržoazna država, ki je z odpravo družbene lastnine delavce ponovno (in z oblastno monopolizirano prisilo) ločila od produkcijskih sredstev, vse prebivalce pa od »splošnih družbenih pogojev njihovega življenja« (Močnik, 2017), tj. od storitvenih dejavnosti, ki so bile nekoč družbeno upravljane (npr. šolstvo, zdravstvo, pokojninski sistem, kultura, šport in socialna varnost). Pečar je že kmalu opazil silno bohotenje anomalije in družbene dezorganizacije, revizionistično (re)interpretacijo narodnoosvobodilnega boja (ideološko pretvorbo – in pravosodno rehabilitacijo – izdajalskih sodelavcev z okupatorji v žrtve ali celo heroje) in revanšistično kriminalizacijo revolucionarne socialistične tradicije, krepitev bogataške jare gospode (katere skorajda čez noč nagrabbano premoženje je vse prej kot odblesk njihovega družbeno koristnega in poštenega dela), krajo stoletja (v obliki denacionalizacije in – bodisi normativno neoporečne bodisi »divje« ali gangsterske – privatizacije), nemoč kazenskopravnega sistema v odnosu do neprenehoma vznikajočih » afer«, neznanško povečanje produkcije pravnih norm (»brez skupnega kulturnega imenovalca«),¹⁷ neverjetno

¹⁴ Pečar (1976a: 100) med samoupravne nadzorne mehanizme uvršča »organe samoupravnega delavskega nadzorstva, komisije za ugotavljanje neupravičenega izvora premoženja, sodišča združenega dela, razzodišča, poravnalne svete, samoupravna sodišča, organe za družbeno samozaščito in odbore za družbeno nadzorstvo«. Toda tudi te oblike podružbljanja nadzornih funkcij (v okviru politike »odmiranja države«), ki so bile zgodovinska posebnost jugoslovanskega socializma, v praksi niso izpolnile bržkone nerealnih pričakovanj. Pečar (1976a: 103–104) jim je očitel težnje po navpičnem povezovanju, represivni naravnosti in institucionalizaciji, pretiran normativni formalizem, birokratsko miselnost, popuščanje pred »višjimi« interesi in posredovanji »s strani«, neučinkovitost, preveliko opiranje na strokovne službe in neiznajdljivost.

¹⁵ Jugoslavija ni bila edina država, ki se je ujela v dolžniško past. Upoštevati je treba, da so banke iz središč svetovnega kapitalističnega sistema že v drugi polovici šestdesetih let (in še toliko bolj v sedemdesetih, ko so proizvajalke nafte vanje vlagale denar, ki so ga zaslužile z višjimi cenami »črnega zlata«) začele dajati posojila obrobni »deželam v razvoju«, ki so eo ipso prevzele odgovornost za ustvarjanje nove presežne vrednosti. Obresti so bile na prvi pogled ugodne, ker pa so jih sproti določali v odvisnosti od gibanja obrestnih mer v mednarodnem finančnem sistemu, so poletele v nebo po pretresu leta 1979. Tedaj je ameriška centralna banka povišala nominalne obrestne mere z 9 na 20 %. To je sprožilo svetovno dolžniško krizo. Državni dolg je postal eno glavnih orožij zahodnega imperializma: mogočen stroj za pljenje presežne vrednosti, izčrpavanje družbe kot celote in privatizacijo skupnih resursov. Močnik (2017: 287–288) ugotavlja, da je jugoslovanski dolg leta 1983 znašal 20 milijard dolarjev (eno tretjino bruto družbenega proizvoda). Država ga je v osemdesetih letih z reprogramiranjem in posojili MDS uspešno odplačevala in stabilizirala (za primerjavo: leta 1989 je znašal zunanji dolg ZDA 30 %, dolg Združenega kraljestva pa 125 % bruto domačega proizvoda). V obdobju 1969–1988 se je jugoslovanski bruto družbeni proizvod letno v povprečju povečeval za 3,8 %; inflacija je bila v iztekajočih se osemdesetih letih obrzdana. Močnik zato trdi, da Jugoslavije ni uničil niti dolg niti zahteve MDS po uvedbi kapitalizma (= trga vseh produkcijskih faktorjev, ne le blaga), ampak odziv njenih vladajočih skupin na ta zgodovinsko prelomni politični imperativ.

¹⁶ V to problematiko velja vključiti tudi Pečarjevo (1993b, 1995b, 1996a) ukvarjanje s konvencionalnim organiziranim kriminalom, saj gre tu za storilce s precejšnjo in raznoliko močjo, neredko celo večjo od tiste, s katero dejansko razpolagajo državni organi, pristojni za njihovo preganjanje in sankcioniranje.

¹⁷ Graeber (2017: 15–16) dokazuje, da izjemna produkcija vsakorvrstnih norm ni naključje. Po njegovem mnenju jo je treba razumeti kot nujno posledico »železnega zakona liberalizma«, po katerem je končni učinek sleherne tržne reforme (ali vladne pobude), katere cilj je poenostaviti birokratske postopke in sprostiti gospodarske potencialne podjetnikov in vlagateljev (»špekulantov«), tako da bo njihovo gonjo za dobički uravnaval le brezosebni mehanizem konkurence. Samary (2017: 23–25) opozarja, da celo zagovorniki ordo- in neoliberalizma priznavajo, da so konkurenčni trgi produkcijskih faktorjev zgodovinska konstrukcija, ki jo mora vselej vsiliti država in jo varovati pred bolj ali manj močnimi

visoke stroške obratovanja samostojne in neodvisne nacionalne države (pa tudi naglo izgubljanje njene suverenosti ter skrb vzbujajočo ranljivost v razmerju do lovov mednarodnega konvencionalnega organiziranega kriminala in dejavnosti tujih obveščevalnih služb) ter »neproduktivno tekmovanje med mehanizmi nadzorstva«. ¹⁸ Obravnaval je »samovarovalno miselnost«, privatizacijo/poblagovljenje varnostnih (policijskih) dejavnosti in paradokso množenje novih nadzorstvenih organov, ustanovljenih »praktično zaradi nadziranja drugih organov«, kar je posrečeno poimenoval »kontrola kontrolizacije« (1995b: 23).

Pečar (1995a, 1995č) je posebno pozornost namenil kriminološki analizi korupcije, tj. kompleksnemu, spremenljivemu, izmuzljivemu, ne vedno ustrezno razumljenemu, razmeroma redko odkritemu in sankcioniranemu pojavu z globokimi in daleč v zgodovino segajočimi koreninami ter z dolgimi in široko razprostranjenimi vejami. ¹⁹ Korupcijo razume kot obliko bolj ali manj prikrite privatizacije in torej zlorabe javne funkcije (in virov!) ter z njo zlepljenega zaupanja ljudi v »nevtiralnost« (ali »nepriustranost«) državnih organov, ki naj bi bili predani »občemu dobremu« ali »skupnim interesom«. Pečarja ni zanimala drobna korupcija, ki vključuje »skodelico kave«, poslovna obdarovanja in druge podobne izraze hvaležnosti ali pozornosti (denimo do zdravnika, ki te spet vrne v staro normalnost molčečih organov), temveč družbeno nesporno škodljiva korupcija, upravičeno pisana z veliko začetnico. Prepričan je bil tudi, da je treba korupcijo razumeti dosti širše od njenih kazensko-pravnih definicij, kar pa je v kapitalističnem sistemu precej kontroverzna naloga, in sicer ne le uzakonjenega (»legitimnega«) izkoriščanja, zatiranja, izsiljevanja in plenjenja, temveč predvsem zato, ker je v tem razrednem sistemu profit (= privatizirana presežna vrednost) tako ključni motiv poslovanja kakor tudi določevalec stopnje akumulacije (obsega in strukture investicij). Pečar je zlahka uvidel, da postaja korupcija v tran-

zicijskem obdobju, zaznamovanem z nepopustljivim grabenjem nekdanjega družbenega premoženja in z njim najtesneje povezane prerazdelitve ekonomske in politične moči, skorajda iz dneva v dan bolj »množična«, in hkrati napovedal, da bo »od izjeme čedalje bolj prehajala v pravilo in postajala vsakdanja praksa«. Ta prerokba se je dejansko že kmalu uresničila. Toda tudi ljudje so se na korupcijo že dodobra – ne bogljeno, resignirano, cinično ali stoično – navadili, še zlasti ko je postalo jasno, da niti množične vstaje (ali druge oblike spontanega protestiranja), niti medijsko obelodanjeni škandali, niti z dozdevno poštenostjo obsijani »novi obrazi« (in njihove na vrat na nos skrpene politične stranke) bistveno ne spreminjajo kriminalnega »stanja stvari«, še manj pa vplivajo na pogoltno posameznike, ki svojega plena in pokvarjenosti niti ne skrivajo (pre)več, saj se zavedajo, da so skorajda absolutno nedotakljivi. Pečar je – podobno kot pri analizi »poslovne deviantnosti« v družbenoekonomskem sistemu s (čedalje slabotnejšo) socialistično tendenco – iskal ključne vzroke sistematičnih korupcijskih praks primarno v političnih, pravnih in ekonomskih strukturah (in ne v psiholoških dispozicijah njenih neumornih protagonistov), in to ne le znotraj nacionalne države (skorumpirane oblasti in veljavne normativne ureditve), temveč na ravni svetovnega kapitalističnega sistema, v okviru katerega so praktično nepremagljive. Kar zadeva tukajšnji prostor, je Pečar kot pomembna žarišča korupcije identificiral lobiranje (zlasti na področjih, kjer so na voljo vabljivo velika proračunska sredstva, in torej tudi priložnosti za hitro, lahko in praviloma varno pridobljene zasluzke), bančništvo (podeljevanje posojil podjetjem s smešno nizkimi obrestmi ali celo z vnaprejšnjo vednostjo, da ne bodo nikoli poplačana), gradbeništvo, ocenjevanje vrednosti podržavljenega premoženja, denacionalizacijo in privatno sponzoriranje političnih strank (v veselem pričakovanju poznejših protiuslug ali kompenzacij).

Z današnjega zornega kota najbrž nikogar ne osupne Pečarjeva (1995č) ugotovitev, da je bila v tranzicijskem obdobju, ki se je zlagoma in bolj ali manj potihoma začelo že vsaj deset let pred uradno osamosvojitvijo (enostransko odcepitvijo od jugoslovanske federacije), najškodljivejša oblika kriminalitete povezana z nezakonitim pridobitništvom »spoštovanih«, »uglednih« in močnih elit (oziroma posameznikov, ki jih je šele nakradeno ali prigolufano premoženje zmago-slavno katapultiralo v tukajšnje hierarhične vrhove), ki pa ga je v precejšnji (ali nemara celo v pretežni) meri omogočala in spodbujala (zadovoljna kolaboracija političnih strank, ki so nadzorovale – pravzaprav monopolizirale – državni »monopol nad fizičnim in simbolnim nasiljem« (Bourdieu, 2019: 103), ne nazadnje pa tudi neverjetna strpnost organov kazensko-pravnega pregona (tožilstev in sodišč), in to celo v (ne ravno pogostih) primerih, »ko je bilo oškodovanje družbenega premoženja v revizijskih postopkih dokazano v mili-

odpori, ne pa naravni zakon, izraz samoniklega razvoja, ki naravo, ljudi in denar pretvarja v blago. Zanimivo je, da so jugoslovanski apologeti tržne reforme iz leta 1965 trdili, da bo tržna logika poglobila in razširila delavsko samoupravljanje, medtem ko so post-socialistični politiki v osemdesetih in zgodnjih devetdesetih letih uporabili trg za njegovo uničenje (s podržavljenjem in privatizacijo družbenega premoženja ter drastičnim okleščanjem delavskih pravic).

¹⁸ Pečar (1994: 337) je kritično opozoril tudi na »meglenost« in »nedoločnost« razvojnih ciljev v rokohitrsko obnovljenem kapitalističnem sistemu, na kar naj bi kazalo dejstvo, da »nimamo ne koncepta zunanje politike ne koherentne zasnove nacionalne varnosti, ne ustrezne notranje in kriminalne politike«.

¹⁹ Pečar (1995a) ni mogel iz svoje kože in je tudi pri raziskovanju korupcije skoval številne nove izraze, kot so korupciologija (vednost o podkupovanju in dojemanju podkupovanja), korupciogeneza, koruptor, koruptibiliteta in korupciogenost.

jonih mark».²⁰ V takih razmerah je bilo neustavljivo širjenje »samopostrežne mentalitete« (v skladu s plenilskima načeloma »nič ali malo dati in predvsem vzeti« ter »jemati, če je le priložnost«) vsekakor popolnoma pričakovan in tudi zlahka razumljiv pojav. Pečar sicer ni mogel prikriti začudenja, da je dih jemajoča kraja nekdanje družbene lastnine potekala tako rekoč »ob belem dnevu« in skorajda »pred našimi očmi«, ne da bi jo kdor koli skušal preprečiti ali zaustaviti. Zaupanje javnosti v »demokratske« institucije se je res že kmalu drastično zmanjšalo, vendar pa to ni prav nič vplivalo na tekočo dinamiko političnega in gospodarskega življenja, ki ga je čedalje bolj usmerjala globalno zmogovita neoliberalna ideologija, ki se ji je posrečilo z zavidljivo uspešnostjo pregnesti tudi navidežno

²⁰ Silovita gonja za denarjem komaj potrebuje podrobnejšo razlago. Denar je namreč sredstvo, s katerim je mogoče zadovoljiti domala vsako željo, potrebo ali zahtevo (ali pa ga uporabiti kot vrednost, ki naj »ustvari« še več vrednosti, se pravi, profit). Težnja po pridobivanju denarja zato postane prioriteta, saj je najboljši način za maksimiranje učinkovitosti posameznikovega povpraševanja. Goodchild (2005: 132) opozarja, da je postal denar prav zaradi svoje inherentne zmožnosti, da daje prednost samemu sebi, celo vrhovna vrednota, ki si je podredila vse druge, vključno z moralnimi, od katerih se ohranjajo pri življenju predvsem tiste, ki jih predpostavlja normalno delovanje kapitalističnega gospodarstva, na primer spoštovanje zasebne lastnine (ki ne vključuje samo produkcijskih sredstev in podedovanega bogastva, ampak tudi posameznikovo življenje, telesno nedotakljivost, zmožnosti in veščine, ki so zapakirane v organizmu, ter njegove gnotne in simbolne dobrine), pravne države (zlasti predpisov, ki zagotavljajo tržno konkurenco, pogodbeno svobodo, odplačevanje posojil in izpolnjevanje drugih prostovoljno prevzetih obveznosti) in družinske celice (specifične institucije, v kateri poteka produkcija in reprodukcija delovne sile ter kjer medčloveški odnosi niso posredovani z logiko blagovne menjave). To, kar zares šteje, je racionalnost in učinkovitost poslovanja, ki se odraža v realni stopnji rasti in gospodarskem »napredku«, ne pa moralna vprašanja o socialni pravičnosti, človekovem dostojanstvu, varovanju okolja in drugih domnevno minornih ali irelevantnih temah. In naposled: Goodchild (2005: 139–140) poudarja, da denar ni samo učinkovito povpraševanje (in eo ipso pogoj možnosti produkcije), obči ekvivalent, ki vzpostavi enoglasno gospodarstvo, v katerem so vsa blaga merljiva glede na njihovo menjalno vrednost (ki je kvantitativno izražena v ceni), shranjevalec vrednosti in dobrina, ki jo je mogoče ustvarjati »iz nič«, že zgolj z ukazom (fiat), tj. na podlagi zaupanja, da bo X, ki mu je odobreno posojilo, zmožen izpolniti svojo dolžnost (= zaslužiti dovolj, da bo skupaj z obrestmi, ki jih pobere banka, vrnil »kredit«) in se v dogovorjenem roku znebil svoje dolžnosti. Denar je tudi zavidljivo učinkovit instrument brezosebne nadzorstva, ki deluje na zelo običajen način (z mehanizmom nagrajevanja in kaznovanja): po eni strani s obljubo bogastva, ki implicira osvoboditev od odvisnosti od drugih oseb in socialnih obligacij ter posameznikovo zmožnost zasledovati lastne, avtonomno opredeljene cilje (vendar za ceno podreditve drugih njegovim željam), po drugi strani pa z grožnjo vsakodnevnega negotovega boja za preživetje, meznega suženjstva, spolnega izkoriščanja in družbene obrobnosti ali izključenosti.

apolitične vsakdanje aktivnosti ter mišljenje, čutenje in hote-nje ljudi, denimo njihova stališča do bogatašev (ki niso več izkoriščevalski ali prevarantski »sovražniki ljudstva«, temveč zgledi, ki jih kaže posnemati ali, če to ni mogoče, vsaj distan-cirano občudovati), šolanja, zvezdnikov, športnega udejestvo-vanja, nakupovanja potrošniškega blaga, samopredstavitve (zlasti na družbenih omrežjih) in osebne odgovornosti. Pečar je že leta 1995 zapisal, da »vsi čedalje bolj postajamo struk-turne žrtve, ki bi jih morala preučevati naša viktimologija«. Videti pa je, da so se te žrtve sčasoma potrudile naučiti, da morajo za svoj neugoden položaj kriviti predvsem lastne hibe, na primer ležerno lenobnost, nepodjetnost, nezanimanje za pozitivno razmišljanje, pomanjkanje samozavesti, ustvarjal-nosti, inovativnosti, drznosti, vztrajnosti ali samodiscipline, neprilagodljivost, neprožnost, pasivnost, nekonkurenčnost, zadržanost do agresivne komolčarske mentalitete, odpor do »vseživljenjskega izobraževanja« ali narcističnega reklamira-nja in promoviranja samega sebe na družbenih omrežjih, vda-nost v usodo, napačne odločitve ali neprimerne izbire v prete-klosti, malomarno zanemarjanje telesnega videza ali zdravega življenjskega sloga ...

5 Sklepne misli o državnem, samoupravnem in družbenem nadzorstvu

Vrnimo se k Pečarjevemu osrednjemu znanstvenemu za-nimanju, k proučevanju raznovrstnih nadzorstvenih meha-nizmov, ki jih je mogoče analitično (zagotovo dosti bolj kot praktično) razvrščati po številnih merilih. Pečar (1988: 52–53) pregledno razgrne naslednjo klasifikacijo pojavnih oblik druž-benega nadzorstva: pravno–nepravno, posredno–neposredno, represivno–preventivno, prisilno–prepričevalno, institucio-nalizirano–neinstitucionalno, aktivno–pasivno, pozitivno–negativno, integracijsko–segregacijsko, zunanje–notranje, manifestno–latentno, tradicionalno–sodobno. Bržčas bi bilo smiselno dodati še razloček med proaktivnim in reaktivnim nadzorovanjem. Prvo temelji na programiranju posamezni-kovih fantazij, potreb, želja ali aspiracij in ponujanju ciljev ali vzorov (ki opravljajo funkcijo ideala jaza, tj. abstraktne ali konkretne entitete, v očeh katere je X vreden ljubezni, prizna-nja ali odobravanja in ki posledično oblikuje X-ov idealni jaz), drugo pa obsega vse možne načine odzivanja na normativne kršitve ali moteče in škodljive pojave. Za Pečarja je vsekakor najpomembnejša delitev nadzorstva na formalno (državno), neformalno, samoupravno in ponotranjeno (ki je pravzaprav končni cilj vseh tipov družbene kontrole). Po drugi strani pa že dejstvo, da je svojo monumentalno »tutelološko« trilogijo začel z delom, v katerem obravnava državno nadzorstvo, naj-brž dovolj nazorno razkriva, da ima slednje po njegovem mne-nju odločilno strateško prednost v sleherni družbeni formaciji. Oblastnega nadzora seveda ne izvaja samo država, ampak tudi

starši nad odraščajočim otrokom (v družinski celici), učitelji nad učenci (v izobraževalnih ustanovah) in šefi nad prodajalci delovne sile (v javnih in zasebnih delovnih organizacijah). V teh asimetričnih, hierarhično urejenih razmerjih nadrejeni artikulira ukaze in prepovedi, ki morajo biti upoštevani, nadzoruje podrejeno osebo in jo v odvisnosti od ocene njenega konformizma – ki seveda vselej vsebuje tudi večji ali manjši obseg »psihološko spornih« dejavnosti, ki jih posameznik brez zunanjih stimulacij ali groženj ne bi počel – bodisi nagrajuje bodisi kaznuje,²¹ pri čemer je bistveno to, da ima za izvrševanje svoje oblasti »družbeno jamstvo«, tj. upravičenost (»legitimnost«), ki mu jo podeli in zagotavlja država. To pa implicira, da je država – koncentracija fizične sile in instrumentov prisiljevanja, finančnih sredstev (ki jih pridobiva s pobiranjem davkov in najemanjem posojil), informacij ter kulturnega in simbolnega kapitala²² – oblast nad vsemi drugimi oblastmi (vključno s tistimi, ki jih izvršujejo zasebniki, na primer v podjetju ali družini), nad vsemi vrstami kapitalov (pa tudi nad »menjalnim tečajem« med njimi) in njihovimi imetniki. Zato je ključno vprašanje – in navsezadnje najpomembnejši zastavek v političnih bojih –, kdo (in v čigavem razrednem interesu) nadzoruje tega vrhovnega nadzorovalca vseh drugih nadzorovalcev. Bourdieu (2019: 82) poudarja, da država ni le monopolist, ki učinkovito nadzoruje uporabo fizičnega nasilja na ozemlju, ki se šteje za »njeno«. V njeni pristojnosti je namreč tudi monopol nad »simbolnim nasiljem« (ki mu je načeloma podvrženo celotno prebivalstvo), materializiranim v objektivni in (inter) subjektivni realnosti, in sicer po eni strani v obliki specifičnih družbenih struktur in mehanizmov, po drugi strani pa v obliki njim prilagojenih, trdoživih, globoko zakoreninjenih mentalnih (spoznavnih in miselnih) shem v človeških možganih (kot telesnih, pred- ali nezavednih dispozicij). In prav zato, ker je »država« (tj. fiktivna entiteta, ki jo je težko razumeti, ne da bi jo mislili s »njenimi«, že podržavljenimi idejami in predstavami) osrednja »banka« simbolnega kapitala, se navadno

sklicujemo nanjo, ko moramo zaustaviti vrtoglavi *regressus in infinitum*, ki ga odpre vprašanje, zakaj je ta ali oni zakon, uredba, odlok in uradna identiteta, listina, potrdilo ali ukrep pooblaščen osebe nekaj, kar je treba upoštevati kot »objektivno veljavno« družbeno dejstvo. Bourdieu (2019: 96) potemtakem upravičeno trdi, da monopol nad koncentracijo simbolnega kapitala državi omogoča ustvarjalno izvrševanje oblasti, ki precej spominja na božjo *creatio ex nihilo*. Država namreč s svojo avtoriteto opredeljuje družbeno identiteto stvari in oseb (vključno z namišljenimi): kaj kdo je in kaj sme (ali ima pravico) zahtevati od drugih, izrekat in početi. Če upoštevamo nepretrgano učinkovanje državnega simbolnega nasilja, se lažje spopademo tudi z uganko, ki je do zdaj zaposlovala že množico družboslovnih mislecev, vključno s kriminologi, ki izhajajo iz podmene, da je konformno – in torej ne kriminalno ali deviantno – vedenje tisto, kar je treba razložiti.²³ Namreč: kako je mogoče, da vladajoči razred, ki je vedno in povsod v izraziti manjšini, po navadi z osupljivo lahkoto in celo samoumevnostjo uveljavlja svojo nadzorno oblast nad večino podrejenih, ki so pripravljeni v prid privilegiranim žrtvovati celo svoje najdragocenejše dobrine (na primer čas, energijo, zdravje, neredko življenje) in se odrekat lastnim interesom, stališčem, težnjam ali čustvom? Temu se čudi tudi Bourdieu (2019: 99–100): zakaj družbeni red, ki ga ustvari in varuje država,²⁴ ni problematičen (razen v dokaj redkih kriznih razmerah), in to kljub nepreštevnim krivicam in neumnostim, ki jih rutinsko generira? Odgovor najde v zmožnosti države, da s svojim simbolnim kapitalom (in kulturnim, ki je zgoščen v izobraževalnem aparatu) ustvarja utelešene kognitivne strukture, usklajene z objektivnimi družbenimi strukturami, ki so po drugi strani prav tako proizvod njenega ustvarjalnega delovanja. Rezultat tega srečnega ujemanja je trdovratna »doksična podrejenost«, ki temelji na zdravorazumskih prepričanjih, verovanjih in mnenjih (kar se v fenomenološki perspektivi

²¹ Beauvois (2000: 159–160) opozarja, da je mogoče nadzorno oblast izvajati: 1) diktatorsko (»če ne storiš X ali ne opustiš Y, boš kaznovan«); 2) totalitarno (»narediti moraš X, ker je to vredno ali koristno za celotno skupino, ki ji pripadaš«); 3) liberalno (»stori moraš X, ker ti je to preprosto pisano na kožo – in je zatorej popolnoma skladno s tvojimi resničnimi motivacijami, pristno psihološko naravo ali osebnostno strukturo – in ti bo zatorej zagotovilo v prid pri samouresničevanju«). Po drugi strani pa je lahko oblastno razmerje demokratično (nadrejeni bolj ali manj upoštevata tudi stališča in interese podrejenega) ali avtoritarno (nadrejeni se pri izvajanju svojih pooblastil opira zgolj ali vsaj pretežno na svojo moč).

²² Bourdieu (2019: 90) opredeli simbolni kapital kot kateri koli X (telesno ali osebnostno lastnost, dejanje ali vir), ki ga družbeni akterji – opremljeni z ustreznimi zaznavnimi in ocenjevalni kategorijami – spoznajo in priznajo kot nekaj, kar si zasluži pripis vrednosti, na primer odobravanja, sprejemanja, spoštovanja, časti, občudovanja in tako naprej.

²³ Pečar (1978a) je tovrstne kriminološke teorije, ki državi sicer ne namenja izdatnejše pozornosti, osvetlil v svoji razpravi o družbenem nadzorstvu.

²⁴ Pomemben del simbolnega kapitala – in ključno orodje (re)produkcije družbene ureditve – je »pravo«, kar je prav ljubko ime za »zakone« (ki so baje njegov poglavitni »vir«), tj. izcedke arbitrarnih političnih odločitev, ki se jim posreči premagati, utišati ali izključiti alternativne opcije. Pravno polje monopolizirajo pravniki (imetniki posebne vrste kulturnega kapitala), ki pišejo normativne tekste (bodisi s splošno in abstraktno bodisi s konkretno vsebino), jih tolmačijo, bdijo nad njihovo koherentnostjo in konsistentnostjo, odločajo v sporih o njihovem pomenu, prevajajo govorico laikov v posvečeni jezik, ki se uporablja v uradnih postopkih in sodnih odločbah, ter nadzorujejo lastno družbeno reprodukcijo, vključno s svojimi specifičnimi stanovskimi interesi, ki jih praviloma izražajo v formi univerzalnosti. Pomembno vlogo pa imajo tudi pri oblikovanju dominantnih pojmovanj o »državi« (ki jo zato radi ozaljšajo s pomirjujočim, zaupanja vrednim pridevnikom »pravna«).

imenuje »naravna drža«). Tovrstna poslušnost večinoma niti mehanska uklonitev grožnji z uporabo »legitimnega« fizičnega nasilja niti zavestna privolitev.

Pečar (1988) je državni monopol nad fizičnim in simbolnim nasiljem analiziral v petem poglavju svoje prve monografije, v katerem teče beseda o »pomenu formalnega nadzorstva«, pri čemer ni pozabil na njegovo razredno naravo (obravnavano že v Pečar (1983a)). Državnemu monopolu nad nasiljem in razredni strukturi družbe se v današnjem času namenja bore malo (če sploh kaj) pozornosti. Še zlasti se sistematično podcenjuje vloga golega fizičnega nasilja, in to ne samo pri nastajanju, širjenju, obnavljanju in varovanju svetovnega kapitalističnega sistema, ampak tudi v neoliberalni sodobnosti, in to ne glede na ekspanzijo birokratizacije vsakdanjega življenja in nadvse obsežno produkcijo najrazličnejših predpisov, ki so učinkoviti le, če jih podpira verodostojna grožnja z uporabo sile. Zato ni čudno, da ostaja besedna zveza »strukturno nasilje«, ki se običajno nanaša na groteskno krivične družbeno-ekonomske neenakosti, izkoriščanje (delavcev obeh spolov, ki *gratis* prepuščajo kapitalistom presežno vrednost, in žensk, ki brezplačno – ali golj iz ljubezni – rojevajo, negujejo in vzgajajo novo in reproducirajo že obstoječo delovno silo) in ekološko destrukcijo, pomensko meglena in težko umljiva, če prezremo, da negativni pojavi, ki jih označuje, neposredno ali posredno izvirajo iz veljavne normativne ureditve, ki temelji na potencialnem in udejanjenem nasilju, za katerega so pristojni uniformirani in oboroženi državni organi. Prodajalci delovne sile so po zgodovinskem porazu, ki jim ga je na svetovni ravni zadala neoliberalna kontrarevolucija, postali – za vladajoče (njihove gospodarje) razveseljivo – mirni, krotki, zmerni in pridni (deloma morda tudi zato, ker lahko svojo jezo, nezadovoljstvo in frustracije usmerjajo na družbene skupine, ki so umeščene še nižje v statusni hierarhiji). Toda če le neznatno vzravnavajo svoje od ubogljivega garanja skrivenčene hrbtnice in dvignejo utrujene glave, da bi zahtevali vsaj skromno izboljšanje gmotnega standarda, se jim naglo zoperstavijo trume njihovih (ravno tako nič kaj radodarno nagrajevanih) kolegov s pendreki, ščiti, oklepnimi oblačili, varovalnimi ograjami, solzivcem, psi, konji, vodnim topom, plastičnimi naboji ...

Pečar (1976a, 1976c) je intenzivno proučeval tudi samoupravno (nedržavno) nadzorstvo, ki mu lahko rečemo tudi »družbeno«, sploh če uporabimo ta predikat v izvornem pomenu, ki ga je sintagma »social control« nosila v ZDA v tako imenovanem naprednem obdobju (»the Progressive Era«), ko ni služila samo kot akademski (sociološki) pojem, temveč je bila tudi bistvena sestavina tamkajšnjega socialdemokratskega političnega projekta (Sumner, 1997: 131–132). Menim, da bi profesor temu zgodovinskemu unikumu zagotovo posvetil posebno monografijo, če le ne bi prišlo do usodne zamenjave politične in ekonomske ureditve. Samoupravno nadzorstvo je

sicer mogoče razrezati na dva kompleksna pojava. Obsegalo je delavsko samoupravljanje in družbeno upravljanje ter različne oblike delavskega nadzora, katerih uradni cilj je bil varovati temeljne pogoje – tj. družbeno lastnino produkcijskih sredstev in neblagovno regulacijo družbenih dejavnosti – prehajanja jugoslovanske postkapitalistične družbe v socializem. Z današnjega zornega kota je ta edinstveni politični eksperiment seveda že dolgo – večinoma nepoznana, pozabljena, nerazumljena ali propagandno demonizirana – preteklost. Za nazaj najbrž lažje (u)vidimo, da samoupravni nadzor ne bi smel ostati ukleščen v atomiziranih delovnih organizacijah, ki so bile za nameček še vse bolj potopljene v domačo in tujo tržno konkurenco (v takih razmerah mora kateri koli odločevalec – ne glede na formalno lastništvo podjetja – upoštevati predvsem kapitalistično racionalnost). Seči bi moralo do najvišje (zvezne) ravni, kjer bi »državljeni« (člani politične organizacije, ki po zaslugi podružbljanja njenih funkcij zlagoma »odmira« kot transcendentna tvorba v razmerju do družbe) v vlogi proizvajalcev in uporabnikov sodelovali pri odločanju o ključnih prvinah planiranja, ki v tem primeru ne bi bilo več administrativno (oziroma »birokratsko« ali »etatiistično«), ampak samoupravno. Zdi se, da je mogoče le tako uresničevati idejo »družbenega nadzora«, ki implicira zavestno, avtonomno, kolektivno in demokratično določanje glavnih ciljev in prioritet družbenega razvoja, in to po merilih, ki so socialistična. In ki torej vključujejo zahteve po ekološki vzdržnosti, polni zaposlenosti, solidarnosti (združevanju na podlagi sodelovanja, ki ga omogoča sodobna razvejena delitev poklicno specializiranega dela), skrajševanju delovnega časa, zagotavljanju varnih in dostojnih razmer v produkciji dobrin in storitev ter socialni pravičnosti. Samoupravno planiranje bi določilo družbene potrebe, ki naj se prednostno zadovoljujejo (in zatorej tudi stopnjo predpisane akumulacije na ravni celotnega gospodarstva, panog in posameznih podjetij), ter še dopustni razpon med najnižjim in najvišjim dohodkom (ki bi moral izhajati le iz družbeno koristnega dela, ne pa iz zavedskega pobiranja raznovrstnih rent).²⁵ Več kot očitno je, da se jugoslovanskemu samoupravljanju ni posrečilo izumiti in udejanjiti take politične ureditve (ne le zaradi pomanjkanja domišljije, ampak predvsem zaradi oblastnega/nadzornega monopola političnih – državnih in partijskih – birokracij).²⁶

²⁵ Kržan (2017: 238) trdi, da je v socialističnem sistemu motiv poslovanja produkcijskih enot dohodek, ne pa profit. Za delovni kolektiv je najemnina (= plansko predpisana stopnja akumulacije, ki ustreza kapitalističnemu dobičku), ki jo mora plačati za uporabo družbenih produkcijskih sredstev, strošek, ki ga mora odbiti od svojega dohodka, pridobljenega s prodajo dobrin ali storitev.

²⁶ Močnik (2017: 301–302) ugotavlja, da birokracije v državnih aparatih in političnih organizacijah niso mogle ohraniti svoje monopolne vladavine niti s kapitalističnim mehanizmom reprodukcije (tj. z razrednim prisvajanjem presežne vrednosti) niti s socialistično metodo, ki bi zahtevala razširitev in okrepitev delavskega samoupravljanja in

Z odpravo socialistične države in družbene lastnine pa so – mar za vekomaj? – izpuhtele v zrak tudi objektivne možnosti za demokratično odločanje o najpomembnejših družbeno-ekonomskih vprašanjih. V novem sistemu se je politika skrčila na večstrankarstvo in parlamentarno (predstavniško) demokracijo,²⁷ učinki tega pogubnega preobrata pa niso ravno skrbno čuvana skrivnost, in to že »lep« čas, tako da jih je lahko kritično tematiziral že Pečar.

Negativni, družbeno škodljivi pojavi, ki jih je navrgla postsocialistična tranzicija, niso folklorna posebnost tukajšnjega prostora, kot je v zvezi s pridobitniško motivirano poslovno deviantnostjo in korupcijo izrecno opozoril tudi Pečar (1995a). Z njihovo razgrnitvijo se že dolgo začenjajo vse kritične obravnave neoliberalnih družbenih formacij, vseeno pa se zahodni »svet« (katerega majceni, a ponosni članek je tudi slovenska demokracija) še vedno hvali z učinkovitostjo kapitalističnega gospodarstva ter s celo vrsto političnih in drugih svoboščin, podkletenih s sakrosanktnimi *human rights*. Gotovo je ta sistem razveselivo učinkovit za bogataško manjšino – brezskrbno, bahavo in samozavestno zabarikadirano v kozmopolitskem omrežju skrbno zavarovanih enklav –, ki ji astronomsko premoženje (zmožno rasti celo v kriznih obdobjih) daje na voljo obsežen in raznolik repertoar vedenjskih in pridobitniških (zakonitih in nezakonitih) opcij. Toda za kapitalizem je še najbolj značilen tip nadzora, ki deluje brezimno, nevidno, samodejno, brezosebno, nečloveško. Wood (1999: 7) poudarja, da je dominantna lastnost kapitalističnega trga prisilnost (ne pa tolikokrat bučno razglašena svoboda), in to v dveh ključnih pomenih. Prvič, materialno življenje in družbena reprodukcija sta v kapitalizmu univerzalno posredovani s tržnimi odnosi, v katere se morajo tako ali drugače (bolj ali manj prilagojeno) vključiti praktično vsi, da bi dobili dostop do potrebsčin, nujnih za preživetje. Drugič, strukturne prisi-

le kapitalističnega trga – imperativi konkurence, povečevanja produktivnosti dela, maksimiranja profita in brezmejne akumulacije – regulirajo ne samo gospodarske, temveč neposredno ali posredno še vse druge družbene odnose. Goodchild (2005: 135) izpostavi še dolžniško suženjstvo, ki po njegovem mnenju pojasnjuje, zakaj je profitno usmerjeno gospodarstvo odvisno od neprekinjene prisilne rasti (denimo s pomočjo prvotne akumulacije, vzpostavitve in ohranjanja hierarhično strukturiranih družbenih neenakosti, kolonialne ekspanzije, globalizacije, plenilskega prilaščanja javnih virov in grozozanske ekološke škode).²⁸ Družbena prevlada specifično kapitalističnih prisil se odraža navsezadnje tudi v – nasploh podrejenem ali na robu izrinjenem – moralnem diskurzu, ki pojasnjuje: prvič, da je prav, da nekateri prejemajo bajne dohodke, saj sicer ne bi hoteli delati, prav pa je tudi, da je večina prodajalcev delovnih zmožnosti slabo plačana, saj sicer ne bi bili motivirani opravljati nesporno koristnih, vendar napornih, monotonih, neuglednih, umazanih ali zdravju nevarnih del; drugič, da so vojaški napadi nujni in upravičeni, ker obstajajo izprijeni samodržci, odpadniški režimi (ki se ne pokoravajo svetovnim gospodarjem) ter fundamentalistične množice fanatičnih in iracionalnih nasilnežev (»teroristov«); tretjič, da revščina vztraja, ker so premnogi neodgovorni, leni, nesposobni, nepodjetni in neumni; četrtič, da razširjenost konvencionalne premoženjske kriminalitete kaže, da imajo

družbenega upravljanja (tedaj ukleščene v upravne konstrukcije in omejevanega s pravnim fetišizmom) na celoto gospodarskih in družbenih odnosov. Opirale so se lahko le na nenehno spreminjajočo se gmoto težko razumljivih in še težje uresničljivih predpisov, ponavljajoče se, a neuspešne mobilizacije komunističnih kadrov ter pasivni pristanek delovnih ljudi in občanov, ki je temeljil na njihovi (od produktivnosti družbenega dela odvisni) zmožnosti udeležbe v potrošniških praksah, ki so bile sicer podlaga »razrednega kompromisa« tudi v zahodnem »fordističnem« kapitalizmu.

²⁷ Spomniti je treba, da je globalno dominantna neoliberalna ideologija precej nezaupljiva celo do predstavniške demokracije, v kateri vidi vsaj potencialno grožnjo, ker daje preveliko moč prebivalstvu, ki bi se iz dovolj razumljivih razlogov utegnilo resneje upreti zmogoviti formuli trg + privatizacija = gospodarska učinkovitost + svoboda. Buržoazna demokracija je vsekakor neznansko oddaljena od (samoupravne) družbene kontrole v strogem pomenu. Goodchild (2005: 145) dokaj umestno – čeprav rahlo sarkastično – pripomni, da opravlja demokracija funkcijo nebes v politični religiji: nihče je ni še nikoli videl, vseeno pa se nenehno čaka na njen prihod.

²⁸ Douglas (1974) je pokazal, da je strukturni epicenter protislovnosti in na- ali prisilnosti kapitalističnega družbenega sistema v neodpravljenem razkoraku med zmožnostjo produkcije, da s pomočjo tehnološkega napredka povečuje obseg realnega bogastva (= dobrin in storitev, tj. blaga, namenjenega tržni prodaji), in vselej nezadostnim učinkovitim (plačilno sposobnim) povpraševanjem. Preprosto povedano, delavci nikoli ne morejo zaslužiti tolikšnih plač, da bi lahko s svojimi dohodki pokupili vse, kar so proizvedli. Problem presežne ponudbe v zaprtem svetovnem gospodarstvu je rešljiv le s stanovito kreacijo denarja, izdelanega v obliki kredita (= hipoteke na prihodnjo produkcijo), ki ga banka odobri prevzemniku dolga (= količinsko natančno določene dolžnosti & pogodbene in moralne dolžnosti), če oceni, da ga bo zmožen odplačati skupaj z obrestmi, ki pripadejo njej. To pa implicira, da so kreditirane prvenstveno tiste naložbe, ki bodo najverjetneje prinašale dobiček, ter da so navsezadnje tudi naše nepotešljive želje po denarju in trošenju daljni odblesk posplošenega dolžniškega suženjstva (držav, podjetij in posameznikov). Treba je kupovati in trošiti več in več ter se truditi poslovati z dobičkom, da bi bilo mogoče odplačevati dolgeve (ne glede na to, kdo je tisti, ki ga bremenijo). Ekonomski sistem, ki je ustvarjen z obveznostmi, ki jih je mogoče izpolniti, in z dolgovi, ki jih ni mogoče odplačati, ter utemeljen na obljubi neskončne prisilne ekspanzije (in torej na zaupanju ali verovanju v zmožnost stalne gospodarske rasti ali »napredka«, kot da ne bi bilo nobenih naravnih in človeških omejitev), je seveda obsojen na kolaps, ki pa se je do zdaj vendarle zelo uspešno vedno znova prelagal v nedoločljivo prihodnost (Sloterdijk, 2009: 284–287). Kakor koli že, iz Douglasove analize izhaja, da je demokratični nadzor nad ustvarjanjem denarja najbrž ključna prvina družbenega nadzorstva (in celo pomembnejša od socializacije produkcijskih sredstev).

njeni protagonisti nezadostno samokontrolo ali pa so nagnjeni k popuščanju reaktivnim čustvom, kot so zavist, resentment in občutek krivične relativne prikrajšanosti. Rdeča nit teh skrajno poenostavljenih razlag problematičnih pojavov je, da dosledno izključujejo vsakršno družbeno (politično, pravno, ekonomsko in ideološko) determinacijo, torej prav tiste dejavnike v genezi kriminalnih ali deviantnih pojavov, ki jim je Pečar praviloma namenjal odločilno vlogo v svojih etioloških teorijah, v katerih jih je vedno obravnaval kot zgodovinske konstrukcije, tj. strukture, ki so rezultat strukturiranja v kontekstu bojev za nadzor nad državo in posledično še drugimi oblastnimi institucijami.

Post scriptum

Ne morem si pomagati, da ne bi izrazil nezadovoljstva nad – resda v precejšnji naglici – opravljenim delom. A to sem vedel že vnaprej, še preden sem se lotil tega pisanja. Znanstvena zapuščina profesorja Pečarja si brez senčice dvoma zasluži tehtnejšo in obsežnejšo predstavitev ter neprimerno natančnejšo analizo.²⁹ Toda zdaj je, kar je. Preostane mi le to, da še enkrat poudarim svoje globoko spoštovanje do njegovega dela in neizmerno hvaležnost do njega kot človeka. Profesor Pečar, počivajte v miru.

Literatura:

1. Beauvois, J.-L. (2000). *Razprava o liberalni sužnosti. Analiza podrejanja*. Ljubljana: Krtina.
2. Bourdieu, P. (2019). *Praktični razlogi. O teoriji delovanja*. Ljubljana: Krtina.
3. Brvar, B. (1989). Janez Pečar, Formalno nadzorstvo – kriminološki in kriminalnopolitični pogledi. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 40(2), 176–179.
4. Brvar, B. (1991). Janez Pečar, Neformalno nadzorstvo. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 42(2), 127–131.
5. Douglas, C. (1974). *Economic democracy*. Suffolk: Bloomfield Books.
6. Eagleton, T. (2013). *Zakaj je imel Marx prav*. Ljubljana: Modrijan.
7. Fischbach, F. (2019). *Kaj je socialistična vlada. Kar je živo in kar je mrtvo v socializmu*. Ljubljana: Krtina.
8. Goodchild, P. (2005). Capital and kingdom: An eschatological ontology. V C. Davis, J. Milbank in S. Žižek (ur.), *Theology and the political. The new debate* (str. 127–152). Durham: Duke University Press.
9. Graeber, D. (2017). *Utopija pravil. O tehnologiji, neumnosti in skrivnih radostih birokracije*. Ljubljana: Beletrina.
10. Kržan, M. (2017). Jugoslovansko samoupravljanje in prihodnost socializma (Spremna beseda). V C. Samary (ur.), *Komunizem v*

gibanju. Zgodovinski pomen jugoslovanskega samoupravljanja (str. 213–242). Ljubljana: Založba / *cf.

11. Martinčič, A. (2015). *Janez Pečar, slovenski kriminolog* (Diplomsko delo). Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede.
12. Močnik, R. (2017). Kakšna država za kakšen svetovni red? (Spremna beseda). V C. G. Villa (ur.), *Nova država za nov svetovni red. Mednarodni vidiki osamosvojitve Slovenije* (str. 277–306). Ljubljana: Založba / *cf.
13. Pečar, J. (1970a). Futurologija in obravnavanje kriminalnosti. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 21(4), 253–264.
14. Pečar, J. (1970b). Napovedovanje razvoja družbeno negativnih pojavov. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 21(3), 171–179.
15. Pečar, J. (1971a). Poslovilna sporočila samomorilnih oseb. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 22(1), 30–39.
16. Pečar, J. (1971b). Urbana ekologija in družbeno negativni pojavi. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 22(2), 91–102.
17. Pečar, J. (1971c). Vloga žrtv pri ubojih na Slovenskem. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 22(4), 258–265.
18. Pečar, J. (1971č). Vpleteni »opazovalci« – viktimološka razčlemba. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 22(3), 172–184.
19. Pečar, J. (1974). Interakcionizem in prostorska porazdelitev prekrškov. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 25(3), 149–160.
20. Pečar, J. (1975a). Gospodarska poslovna odklonkost. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 26(4), 260–272.
21. Pečar, J. (1975b). Odklonkost porajajoči predeli v urbani Ljubljani. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 26(2), 109–124.
22. Pečar, J. (1975c). Vloga privlačujočih objektov v prostorski porazdelitvi odklonkosti. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 26(3), 183–200.
23. Pečar, J. (1976a). Državno in samoupravno (družbeno) nadzorstvo. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 27(2), 98–109.
24. Pečar, J. (1976b). Prikrita kriminogena vloga delovnega mesta. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 27(1), 20–31.
25. Pečar, J. (1976c). Samoupravno delavsko nadzorstvo in kriminalnost. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 27(4), 241–252.
26. Pečar, J. (1978a). Nekaj teoretičnih izhodišč glede nadzorstva. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 29(2), 83–94.
27. Pečar, J. (1978b). Viktimološke sestavine samopostrežne trgovine. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 29(4), 264–274.
28. Pečar, J. (1980a). Kriminološki pogledi na migracije. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 31(2), 113–123.
29. Pečar, J. (1980b). Strah pred kriminalom. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 31(1), 30–40.
30. Pečar, J. (1980c). Ženske kot žrtve (kaznivih dejanj). *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 31(4), 289–300.
31. Pečar, J. (1981a). »Ekološka« kriminaliteta in kriminologija. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 32(1), 33–45.
32. Pečar, J. (1981b). Mednarodni kriminal. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 32(3), 198–210.
33. Pečar, J. (1981c). Organizirani kriminal. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 32(2), 129–140.
34. Pečar, J. (1983a). Marx in Engels o kriminaliteti in nadzorstvu (ter »marksizem« v teoriji kriminologije). *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 34(4), 289–309.
35. Pečar, J. (1983b). Nezaposlenost in kriminaliteta (ali kriminalnost brezposelnih). *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 34(2), 133–148.
36. Pečar, J. (1984). »Priložnost« v kriminologiji (in viktimologiji). *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 35(1), 32–42.

²⁹ Pečarjev prispevek k slovenski kriminologiji obravnava diplomska naloga, ki jo je pod mentorstvom profesorja Gorazda Meška izdelala Anja Martinčič (2015).

37. Pečar, J. (1987a). Diskriminacija v (formalnem) nadzorovanju. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 38(3), 220–232.
38. Pečar, J. (1987b). Simbolični interakcionizem v induktologiji. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 39(2), 136–147.
39. Pečar, J. (1987c). Zgodovina in policija. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 38(1), 27–39.
40. Pečar, J. (1988). *Formalno nadzorstvo. Kriminološki in kriminalnopolitični pogledi*. Ljubljana: Delavska enotnost.
41. Pečar, J. (1991). *Neformalno nadzorstvo. Kriminološki in sociološki pogledi*. Radovljica: Didakta.
42. Pečar, J. (1992a). *Institucionalizirano nedržavno nadzorstvo. Kriminološki, kriminalnopolitični in sociološki pogledi*. Radovljica: Didakta.
43. Pečar, J. (1992b). Kriminalne vojne – kriminologija vojne. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 43(2), 132–144.
44. Pečar, J. (1992c). Žrtve vojne – viktimologija vojne. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 43(3), 240–252.
45. Pečar, J. (1993a). Drugačnost in različnost kot motivacija za kriminalno nasilje. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 44(2), 139–152.
46. Pečar, J. (1993b). Združevanje v kriminalne organizacije – kriminalni kot podjetništvo. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 44(4), 327–337.
47. Pečar, J. (1994). Kriminaliteta in varnost. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 45(4), 337–345.
48. Pečar, J. (1995a). Kriminološki pogled na korupcijo. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 46(2), 136–146.
49. Pečar, J. (1995b). Nadzorstveni pogledi na notranjo varnost in demokracijo. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 46(1), 16–25.
50. Pečar, J. (1995c). Organizirani in transnacionalni kriminal. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 46(4), 319–328.
51. Pečar, J. (1995č). Politizacija upiranja koruptnosti. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 46(3), 215–224.
52. Pečar, J. (1996a). Dojemanje organizirane kriminalitete. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 47(2), 112–121.
53. Pečar, J. (1996b). Družbeno nadzorstvo in organizirani kriminal. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 47(1), 14–24.
54. Pečar, J. (1996c). Podjetniška kriminaliteta in kriminalna politika. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 47(4), 319–328.
55. Pečar, J. (1996č). Podjetniška kriminaliteta. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 47(3), 213–227.
56. Pečar, J. (1997a). Država kot grožnja lastnemu pravnemu redu in miru. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 48(2), 145–156.
57. Pečar, J. (1997b). Država-kršitelj mednarodne varnosti in sožitja. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 48(3), 255–265.
58. Pečar, J. (1997c). Žrtve države. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 48(4), 384–293.
59. Pečar, J. (1998a). Migracije in kriminaliteta. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 49(2), 151–159.
60. Pečar, J. (1998b). Sodobne migracije in kriminologija. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 49(1), 3–12.
61. Samary, C. (2017). *Komunizem v gibanju. Zgodovinski pomen jugoslovanskega samoupravljanja*. Ljubljana: Založba / *cf.
62. Schreiner, P. (2019). *Podreditev kot svoboda. Življenje v neoliberalizmu*. Ljubljana: Krtina.
63. Sloterdijk, P. (2009). *Srd in čas. Politčno-psihološki poskus*. Ljubljana: Študentska založba.
64. Sumner, C. (1997). The decline of social control and the rise of vocabularies of struggle. V R. Bergalli in C. Sumner (ur.), *Social control and political order. European perspectives at the end of the century* (str. 131–150). London: Sage.
65. Wood, E. M. (1999). *The origin of capitalism*. New York: Monthly Review Press.

Criminological Legacy of Professor Janez Pečar (1924–2021)

Zoran Kanduč, LL.D., Senior Research Fellow, Institute of Criminology at the Faculty of Law, University of Ljubljana, Slovenia.
E-mail: zoran.kanduc@pf.uni-lj.si

The aim of this paper is to provide a general outline and short theoretical analysis of Professor Janez Pečar's monumental criminological legacy, first and foremost the scientific articles he published in this review in the seventies, eighties and nineties, and then his three monographs dealing with formal, informal, and institutionalized (non-state) control. Pečar's theory of business deviance in former Yugoslav socialism is highlighted in more detail in connection with some key structural characteristics of that political and economic system. These are nowadays more or less forgotten, unknown, or even distorted, although they have to be taken into account carefully so as to understand fully Pečar's insightful analysis of the structural causes of economic crime in the context of the social ownership of the means of production and workers' self-governing. What follows is the reflection on his theoretical dealing with the corruption and other crimes of the powerful in the restored capitalist system established by the democratic independent Slovene national state. In the concluding section, Pečar's central scientific preoccupations – namely state and social (self-governed) control – are situated in the actual neoliberal globalized capitalism in a way that shows their chronic unsuitability. Roughly speaking, state control is problematic because it is bourgeois, whereas social control is problematic because it is non-existent (or reduced to very restricted and structurally unimportant spheres of social and personal life).

Keywords: criminological legacy, Janez Pečar, business deviance, corruption, state, social control

UDC: 343.9:929Pečar J.

Delo policije na področju preiskovanja kriminalitete v Sloveniji v času covida-19 s poudarkom na prvem valu epidemije covida-19 spomladi 2020

Gorazd Meško¹, Vojko Urbas²

Prispevek predstavlja uvodno razmišljanje o epidemiji covida-19, kriminaliteti in delu na področju preiskovanja kriminalitete predvsem v prvem valu epidemije spomladi 2020. V uvodu je predstavljen pregled literature o dogajanjih na področju policijske dejavnosti v času epidemije v širšem evropskem okolju. Sledi pregled statističnih kazalnikov obravnavane kriminalitete v Sloveniji v primerjavi s predhodnim letom. Najprej je opravljena analiza obravnavane kriminalitete za prvih devet mesecev v letih 2019 in 2020, potem sledi primerjava istega obdobja v prvem valu epidemije od marca do maja 2020. Predstavljeni so tudi ukrepi na področju obvladovanja epidemije. Ugotovitve primerjav kažejo, da se je večina prijavljenih in obravnavanih kaznivih dejanj v času prvega vala epidemije v Sloveniji zmanjšala. Predstavili smo tudi mnenja vodij sektorjev na Upravi kriminalistične policije o pojavnosti, naravi kaznivih dejanj v času epidemije in odzivih kriminalistične policije. Ugotovitve prispevka kažejo na potrebo po dodatnih viktimizacijskih in samonaznanitvenih študijah prestopništva, ki so kakovostno dopolnilo uradnim statističnim podatkom o obravnavani kriminaliteti v Sloveniji v času epidemije covida-19.

Ključne besede: covid-19, kriminaliteta, preiskovanje, analiza, Slovenija

UDK: 343.9:616-036.21

1 Uvod

Namesto kratkega uvodnika v tematsko številko Revije za kriminalistiko in kriminologijo o kriminaliteti, covidu-19 in družbenem nadzorstvu smo se odločili, da uvodnik napišemo v obliki prispevka, ki predstavlja pomemben vidik pojavov v času korona krize – da poskusimo postaviti statistične podatke o obravnavani kriminaliteti v Sloveniji in slovenski prestolnici v kontekst epidemije covida-19 in ugotoviti, kako se je v tem času kriminaliteta spreminjala in kako je delovalo formalno družbeno nadzorstvo. Zaradi omejitve obsega prispevka se ne bomo ukvarjali z dilemami kriminalitetne statistike, ki jih je veliko. O tem so že pisali pisci letnih poročil o kriminaliteti v Sloveniji v preteklosti (Japelj, 2016, 2017, 2018; Kolenc, Kebe in Bukovnik, 2014, Urbas, 2019). Japelj (2018) in Urbas (2019) ugotavljata, da se je po letu 2015 začel trend upadanja obravnavane kriminalitete v Sloveniji. Po predstavitvi ugotovitev avtorjev, ki so se lotili pisanja o epidemiji covida-19 v evropskem okolju in z njo povezanimi vidiki izvajanja družbenonadzorstvenih dejavnosti, predvsem pa delovanja

policije in kazenskega pravosodja, bomo predstavili ukrepe Vlade Republike Slovenije v času prvega vala epidemije. Sledijo podatki iz baz policijske statistike z namenom primerjave števila kaznivih dejanj v istih obdobjih pred epidemijo (2019) in v času epidemije (2020). Ker smo za namen tega prispevka dobili podatke za prvih devet mesecev 2020, podatki za celotno leto 2020 pa bodo na voljo šele pozno spomladi 2021, je bila primerjava števila kaznivih dejanj iz baze policijskih podatkov opravljena za prvih devet mesecev 2019 in 2020. Tako v prispevku prikažemo delno sliko problematike kaznivih dejanj pred in po epidemiji covida-19.

Pandemija,³ ki jo je povzročil novi koronavirus SARS-COV-2 in povzroča okužbo covid-19, je pustila posledice povsod po svetu. Poleg kulturnih, ekonomskih, okoljskih, političnih in družbenih posledic sta se spremenili tudi dinamika in narava kriminalitete, kar je posledica spremenjenih rutin ljudi, dinamike odnosov, omejitev gibanja, omejevanje druženja in številčnejše dejavnosti ljudi na svetovnem spletu. V času pandemije se je zaradi novonastalih razmer in prilagajanja družbenonadzorstvene prakse v zahtevnejšem okolju, kjer obstaja možnost okužbe nadzorovalcev in drugih, vpletenih v postop-

¹ Dr. Gorazd Meško, redni profesor za kriminologijo in predstojnik Inštituta za varstvoslovje, Fakulteta za varnostne vede Univerze v Mariboru, Slovenija. E-pošta: gorazd.mesko@um.si

² Vojko Urbas, direktor Uprave kriminalistične policije, Generalna policijska uprava, Slovenija. E-pošta: vojko.urbas@policijska.si

³ V besedilu bomo izraz pandemija uporabljali v širšem evropskem in mednarodnem kontekstu, v slovenskem pa epidemija, kot jo poimenujejo tudi uradni dokumenti s področja ukrepov za obvladovanje krize covida-19.

ke, spremenilo tudi delovanje institucij formalnega družbenega nadzorstva, predvsem pa policije, tožilstev, sodišč in zaporov. Baker (2020) ugotavlja, da je pandemija oz. kriza s covidom-19 spremenila vse v sodobnem svetu, pri čemer ugotavlja, da se je narava in dinamika kriminalitete v Evropi pomembno spremenila, vendar ni možno govoriti o enaki sliki v vseh državah. V času pandemije so države kot po tekočem traku sprejemale novo kaznovalno zakonodajo, povezano s kršitvami gibanja ali druženja z namenom omejevanja pandemije. Te spremembe so nekateri dojemali kot poseganje v pravice in svoboščine ljudi, drugi pa kot nujne ukrepe. Vse to so spremljale tudi ideje o tem, da je covid-19 izmišljotina, da se bo ustvaril novi družbeni red in discipliniral prebivalstvo z različnimi oblikami avtoritarnih praks. Kljub bombardiranju z lažnimi novicami, teorijami zarot, psevdoznanstvenimi razlagami in t. i. infodemijo⁴ (angl. *infodemic*) je bilo delovanje policije na področju preiskovanja kriminalitete dokaj običajno (Baker, 2020; Cinelli et al., 2020; Peršak, 2020), poleg tega pa dodatno obremenjeno z obravnavanjem sumov koruptivnih dejanj pri nabavi zaščitne opreme, predvsem zaščitnih mask, razkužil, hitrih testov in sodobne medicinske opreme, potrebne za zdravljenje bolnikov s covidom-19. Na področju preiskovanja ostalih oblik kriminalitete je delo potekalo v nekoliko okrnjeni obliki, ker je bilo treba zagotavljati normalno delovanje policije. Omeniti je treba, da so bili uslužbenci institucij formalnega družbenega nadzorstva in kazenskega pravosodja izpostavljeni virusu in se nekateri z njim tudi okužili. To je bil tudi pomemben razlog glede učinkovitosti na področju preiskovanja in obravnavanja osumljencev in storilcev kaznivih dejanj v nekaterih sistemih formalnega družbenega nadzorstva (Baker, 2020).

Baker (2020) ugotavlja, da lahko govorimo o različnih obremenitvah policije na področju zaznavanja, obravnavanja in preiskovanja kriminalitete v času pandemije covid-19. Raziskave, ki so vključevale analize statistike prijavljene kriminalitete v času covid-19, podajajo različne ugotovitve, od tega, da se je kriminaliteta povečala, ostala na isti ravni, do tega, da se je stopnja prijavljene in obravnavane kriminalitete pomembno zmanjšala. Zanimiva je tudi analiza organizirane kriminalitete na območju Balkana ob pojavu koronavirusa (Djordjević in Dobovšek, 2020), ki vsebuje analizo ponudbe in povpraševanja glede zaščitne opreme, dezinfekcijskih sredstev in medicinskega alkohola ter sprememb glede drugih oblik kriminalitete. Medijske predstavitve družbene resničnosti kriminalitete v Sloveniji so vsebovale predvsem sporočila o povečanju nasilja v družinskem okolju kot posledici stisk in omejevanja gibanja ter nedostopnosti do organov pregona zaradi omejitev gibanja, čeprav prva analiza kriminalitete v

Ljubljani v času prvega vala covid-19 teh medijskih predstavitev ne potrjuje (Kokoravec in Meško, 2020).

V nadaljevanju bomo predstavili podatke o ukrepih za zaježitev epidemije in statistične podatke iz policijske statistike za prvih devet mesecev 2019 in 2020 in se posebej omejili na analizo podatkov o kriminaliteti v spomladanskem v obdobju ukrepov Vlade Republike Slovenije zaradi epidemije covid-19. Poleg tega bomo predstavili tudi podatke za izbrana kazniva dejanja za slovensko prestolnico v času prvega vala epidemije covid-19 in podatke ugotovitve glede gibanja obravnavane kriminalitete primerjali s statističnimi podatki za celotno Slovenijo.

2 Ukrepi za zaježitev epidemije spomladi 2020 – prvi val covid-19

Pred predstavitvijo statističnih podatkov iz policijske statistike predstavljamo ključne ugotovitve in ukrepe Vlade Republike Slovenije v času epidemije spomladi 2020 v kronološkem zaporedju (IUS info, n. d.)⁵: *Marec 2020*: 4. 3. 2020 je bil potrjen prvi primer okužbe covid-19 v Sloveniji. Temu so sledili ukrepi: 7. 3. 2020 – prepoved javnih prireditev v zaprtih prostorih, kjer je več kot 500 ljudi, 9. 3. 2020 – omejitve za športne dogodke in druge prireditve, kjer se pričakuje več kot 500 ljudi, 10. 3. 2020 – prepoved zbiranja na javnih prireditvah v zaprtih prostorih za več kot 100 ljudi in prepovedano pristajanje letal z ogroženih območij, 11. 3. 2020 – prekinjeno izvajanje preventivnih zdravstvenih storitev (razen izjem) in nadzor na meji z Italijo, pri čemer je prehod dovoljen le na šestih kontrolnih točkah (IUS info, n. d.).

12. 3. 2020 je bila razglašena epidemija. Po razglasitvi epidemije so bili sprejeti naslednji ukrepi: 13. 3. 2020 – zaprtje kulturnih ustanov po državi (tudi knjižnice), priprava finančne

⁴ Infodemija pomeni bombardiranje s čezmerno količino nezanesljivih informacij, ki se hitro širijo in ustvarjajo težje pogoje za reševanje težave, v tem primeru pandemije covid-19 (Cinelli et al., 2020).

⁵ Predstavljamo vse ukrepe Vlade Republike Slovenije, ki so v obdobju prvega vala covid-19 navedeni na spletni strani IUS info (n. d.), čeprav vsi niso v povezavi s kriminaliteto, kažejo pa na to, da so bili ljudje omejeni na gibanje znotraj občin in da je poleg formalnega nadzorovanja z namenom zaježitve epidemije covid-19 prišlo do povečanja neformalnega nadzorovanja v družinskih in ožjih skupnostnih okoljih. Vlada je uporabljala predvsem obveščanje javnosti v medijih in generalnopreventivne ukrepe pri policijskem in drugih oblikah nadzorovanja kršitev s področja obvladovanja epidemije. Ti ukrepi niso predmet analize v pričujočem prispevku, temveč so poskus postavitve kriminalitete v kontekst družbenih specifičnih izrednih razmer v slovenski družbi. Izvajanje in učinki ukrepov terjajo dodatno analizo skozi vidike odzivanja na epidemije v preteklosti, v širšem evropskem in globalnem smislu, predvsem pa po zaključku epidemije. Ne smemo pozabiti, da so se razmere v drugem valu spremenile in je bilo obdobje omejitev daljše (oktober 2020–februar 2021), za to obdobje pa statističnih podatkov o kriminaliteti še ni na voljo oz. baze še niso »zaprte«.

spodbude za podjetja pod ugodnimi pogoji v višini 115 milijonov EUR; 14. 3. 2020 – objava poziva za preložitev vseh potovanj v tujino; 16. 3. 2020 – objava Odloka o začasnih prepovedi zbiranja ljudi v zavodih s področja vzgoje in izobraževanja ter univerzah in samostojnih visokošolskih zavodih (2020), ustavitve javnega prometa (izjema so taksiji) ter prepovedi tovarnega prometa preko Italije (razen izjem); začasna prepoved ponujanja in prodajanja blaga in storitev (razen izjem); prepoved in zaprtje gostinskih lokalov, hotelov, wellness storitev, storitev iger na srečo, fitnesi in druge vadbe, kino, muzeji in galerije, frizerski in kozmetični saloni ter le najnujnejše naloge in zadeve (sodišča in notarske pisarne, upravne enote in veterinarske ambulante); 17. 3. 2020 – odlok) Odlok o prepovedi opravljanja zračnih prevozov (2020) in Odlok o začasnih prepovedi izvajanja tehničnih pregledov in drugih postopkov v zvezi z registracijo motornih vozil ter dela v tahografskih delavnicah, v Republiki Sloveniji (2020), Odlok o Svetu za nacionalno varnost (2020) (svet se preoblikuje v Državni operativni štab obrambe zaradi izrednih razmer), uvedba prodaje na daljavo in dostavne službe (nista dovoljena naročila storitve na dom oz. način poslovanja "take away" ali "drive in", dovoljeno pa je naročilo po spletu in dejavnost dostavnih služb), mehaniki, vulkanizerji in avtovleke, dovoljena prodaja blaga in storitev podjetjem; dovoljeno izvajanje drugih nujnih storitev za zagotavljanje javne varnosti in zdravja (npr. psihološka pomoč, ne pa tudi fizioterapevtska ali masažna storitev); dovoljena je pogrebna in pokopališka dejavnost, dejavnosti lahko izvajajo dimnikarji, vodoinštalaterji in keramičarji, ne pa tudi nepremičninski posredniki; 18. 3. 2020 – uvedba dela od doma (delodajalci lahko delovne procese organizirajo kot delo na domu), prečkanje meje z Italijo je le na štirih kontrolnih točkah, zaprtje 27 maloobmejnih prehodov s Hrvaško; 19. 3. 2020 – sprejet ukrep prepovedi zbiranja in gibanja na javnih površinah (globe okoli 400 €), sprememba delovnega časa trgovin (odprto vsaj od 8. ure do 20. ure, med 8. in 10. uro imajo prednost ranljive skupine – invalidi, upokoјenci in nosečnice; razen bencinskih servisov in lekarn so v nedeljo zaprte vse prodajalne); 20. 3. 2020 – sprejetje Zakona o interventnih ukrepih na področju plač in prispevkov (ZIUPPP, 2020), Zakona o interventnih ukrepih na javnofinančnem področju (ZIUJP, 2020), Zakona o interventnem ukrepu odloga plačil obveznosti kreditorejmalcev (ZIUOPOK, 2020), Zakona o interventnih ukrepih na področju kmetijstva, gozdarstva in prehrane (ZIUPKGP, 2020) ter Odloka o začasnih oprostitvi plačila prispevka za zagotavljanje podpor proizvodnji električne energije v soprodukciji z visokim izkoristkom in iz obnovljivih virov energije za končne odjemalce odjemne skupine NN brez merjenja moči in gospodinjstve odjemalce električne energije (2020) (za male poslovne odjemalce in gospodinjstve odjemalce električne energije), minimalni delovni čas živilskih prodajalnih skrajšan do 18. ure (odgovor na zahteve sindikata delavcev trgovine, ki so grozili s stavko), podjetniški sklad objavi razpis garancij bančnih kreditov z znižano obrestno mero,

vreden skoraj 80 milijonov evrov (za hitrejšo, lažje in cenejšo pridobivanje bančnih kreditov); 30. 3. 2020 – sprejet Odlok o začasnih splošnih prepovedi gibanja in zbiranja ljudi na javnih mestih in površinah v Republiki Sloveniji ter prepovedi gibanja izven občin (2020) (razen izjem), starejši smejo po nakupih izključno med 8. in 10. uro (IUS info, n. d.).

April 2020: 2. 4. 2020 – sprejetje Zakona o interventnih ukrepih za zaježitev epidemije COVID-19 in omilitve njenih posledic za državljane in gospodarstvo (ZIUZEOP, 2020) (ukrepi, vredni 3 milijarde EUR); 9. 4. 2020 – podaljšanje prepovedi potniškega letalskega prometa v EU do 27. 4. 2020 (za druge države je prepoved veljala do preklica); 11. 4. 2020 – začne veljati prvi protikoronski zakon (ZIUZEOP, 2020), dovoljeno je izvajanje nenujnih ambulantnih specialističnih dejavnosti, uvedeno je širjenje policijskih pooblastil za ukrepanje zoper kršitelje protikoronskih ukrepov; 18. 4. 2020 – dovoljena vzdrževalna in sezonska dela na zasebnih zemljiščih zunaj občine prebivanja (pod posebnimi pogoji), v občini bivališča so ponovno dovoljene nekatere športno-rekreacijske dejavnosti; 20. 4. 2020 – odprtje trgovin z gradbenim materialom, avtomobili in kolesi, kemične čistilnice, vulkanizerji in tehnični pregledi; 26. 4. 2020 – dovoljene storitve zavarovalniškega posredovanja in odprtje avtopralnic; 29. 4. 2020 – odprtje splošnih knjižnic, galerij, muzejev in dovoljenje za storitve nepremičninskih posrednikov ter dimnikarjev; 30. 4. 2020 – sprostitve prepovedi gibanja med občinami in znova dovoljen obisk starejših v domovih za ostarele (IUS info, n. d.).

Maj 2020: 1. 5. 2020 – sprejet drugi protikoronski zakon (Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o interventnih ukrepih za zaježitev epidemije COVID-19 in omilitve njenih posledic za državljane in gospodarstvo [ZIUZEOP-A], 2020); 4. 5. 2020 – ponovno dovoljena strežba na terasah in vrtovih gostinskih lokalov, odprtje določenih neživilskih trgovin, frizerskih salonov, zlatarjev, urarstev, cerkva; 5. 5. 2020 – sodišča ponovno opravljajo tudi nenujne zadeve; 9. 5. 2020 – dovoljeno izvajanje vseh zdravstvenih in zobozdravstvenih storitev; 10. 5. 2020 – slovenskim državljanom, ki imajo na Hrvaškem nepremičnino ali plovilo, Republika Hrvaška znova dovoli vstop v državo in obisk lastnine (državljanji morajo po vrnitvi s Hrvaške v sedemdnevno karanteno); 11. 5. 2020 – ponovno steče javni potniški promet (mednarodni še naprej prepovedan); 12. 5. 2020 – dovoljeni mednarodni leti v in iz Slovenije; 15. 5. 2020 – sprejet Odlok o začasnih splošnih omejitvi zbiranja ljudi na javnih krajih in mestih v Republiki Sloveniji (2020) (do 50 ljudi na javnih krajih); 18. 5. 2020 – odprejo se vrata vrtcev, v šole se vračajo učenci prve triade in maturanti (povsod manjše skupine), odprtje vseh trgovin, nastanitvenih kapacitet do 30 sob, gostinci lahko strežejo tudi v notranjih prostorih; 19. 5. 2020 – sprejet tretji protikoronski zakon, (Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o interventnih ukrepih za

zajezitev epidemije COVID-19 in omilitve njenih posledic za državljane in gospodarstvo [ZIUZEOP-B], 2020); uvedba turističnih bonov (200 € za vse polnoletne in 50 € za mladoletne); 23. 5. 2020 – sprostitve večine športnih dejavnosti (niso vključeni fitness centri in podobni objekti); 25. 5. 2020 – v šole se vrnejo devetošolci, ostali osnovnošolci so se vrnili v šole junija, srednješolci pa so končali šolsko leto na daljavo, 31. 5. 2020 je bil sprejet preključitev prvega vala epidemije (IUS info, n. d.).

3 Kriminaliteta v Sloveniji v obdobju 2019–2020 (januar–september)⁶

Splošno gledano se je delo policije na področju kriminalitete v letu 2020 v prvih devetih mesecih zmanjšalo, kar je

razvidno iz tabele 1. Število preiskanih kaznivih dejanj se je zmanjšalo za 17,6 odstotka, medtem ko je delež preiskanih kaznivih dejanj ostal skoraj enak. Ocenjena škoda, ki je nastala s kaznivimi dejanji, se je zmanjšala za 18 odstotkov, število osumljenцев se je zmanjšalo za 19,9 odstotka, oškodovancev za 17,1 odstotka.

Pregled statističnih podatkov po policijskih upravah kaže padec števila kaznivih dejanj v letu 2020, kar je razvidno iz tabele 2. Na vseh policijskih upravah je prišlo do zmanjšanja števila kaznivih dejanj, na Generalni policijski upravi (UKP in NPU) pa do velikega povečanja. Delež preiskanih kaznivih dejanj se ni pomembno spreminjal.

Tabela 1: Kazniva dejanja januar–september v letih 2019 in 2020 (vir: Uprava kriminalistične policije, 2021)

januar–september	2019	2020	
Število kaznivih dejanj (KD)	39.991	33.697	–15,7 %
Število preiskanih kaznivih dejanj	19.516	16.077	–17,6 %
Delež preiskanih kaznivih dejanj	48,8 %	47,7 %	–1,1 %
Ocenjena škoda v EUR	126.466.457 €	103.655.392 €	–18,0 %
Število osumljenih oseb – statističnih	25.302	20.257	–19,9 %
Število oškodovanih oseb – statističnih	41.107	34.076	–17,1 %

Tabela 2: Kriminaliteta na območju policijskih uprav (vir: Uprava kriminalistične policije, 2021)

januar–september	2019		2020		Porast/upad KD
Organizacijska enota	Število KD	Delež preiskanih KD	Število KD	Delež preiskanih KD	
PU Celje	4.413	59,3 %	4.348	61,8 %	–1,5 %
PU Koper	2.977	48,5 %	2.564	45,3 %	–13,9 %
PU Kranj	2.420	45,4 %	2.360	50,6 %	–2,5 %
PU Ljubljana	17.468	43,1 %	13.511	37,5 %	–22,7 %
PU Maribor	5.810	50,6 %	4.433	50,0 %	–23,7 %
PU Murska Sobota	1.490	62,5 %	1.268	63,7 %	–14,9 %
PU Nova Gorica	1.578	52,2 %	1.400	55,3 %	–11,3 %
PU Novo mesto	3.806	55,3 %	3.735	56,1 %	–1,9 %
GPU	29	93,1 %	78	92,3 %	169,0 %
Skupaj	39.991	48,8 %	33.697	47,7 %	–15,7 %

⁶ Vir statističnih podatkov:

- Evidenca obravnavanih kaznivih dejanj na dan 11. 1. 2020.
- Statistični podatki o kriminaliteti so prikazani po datumu zaznave kaznivega dejanja na Policiji.
- Statistično so prikazana obravnavana kazniva dejanja, kjer je Policija podala kazensko ovadbo ali poročilo v dopolnitev kazens-

ske ovadbe [148/9 ZKP], razen kaznivih dejanj s področja cestnega prometa. V prikazu niso zajeta kazniva dejanja, kjer je Policija na državno tožilstvo podala poročilo [148/10 ZKP] za kazniva dejanja, pri katerih po končani preiskavi ni bilo potrjene suma storitve ali ni bilo podlage za kazensko ovadbo. Prav tako niso prikazana kazniva dejanja bagatelne kriminalitete, kjer je oškodovanec odstopil od pregona.

Iz tabele 3 je razvidno, da je pri vseh skupinah obravnavanih kaznivih dejanj prišlo do zmanjšanja v letu 2020.

poudariti, da lahko odstotki zavajajo, predvsem pri kaznivih dejanjih, kjer je frekvenca nizka. Pri pranju denarja (+125 %) je prišlo do največjega povečanja (vendar ne v smislu absolu-

Tabela 3: Zbir kaznivih dejanj po skupinah 2020–2021 (vir: Uprava kriminalistične policije, 2021)

Vrste kriminalitete	2019		2020		Porast/upad KD
	Število KD	Delež preiskanih KD	Število KD	Delež preiskanih KD	
Organizirana kriminaliteta	440	98,0 %	315	93,3 %	–28,4 %
Gospodarska kriminaliteta	4.950	67,9 %	3.872	64,6 %	–21,8 %
Mladolletniška kriminaliteta	1.017	99,7 %	728	99,7 %	–28,4 %
Splošna kriminaliteta	35.041	46,1 %	29.825	45,5 %	–14,9 %

V tabeli 4 predstavljamo podatke o obravnavanih kaznivih dejanjih po mesecih. Samo v prvih dveh mesecih leta 2020 je bilo zaznati manjše povečanje števila obravnavanih kaznivih dejanj, medtem ko je v vseh preostalih mesecih od marca do septembra število kaznivih dejanj nižje, kot je bilo v preteklem letu, povprečno za 15,7 odstotka manj.

tnega števila), sledijo uboj (+111,1 %), ponareditev ali uničenje listin (+109,3 %), umor (100 %), spolna zloraba slabotne osebe (+60 %) in požig (52,2 %). Neupravičena proizvodnja in promet s prepovedanimi drogami, nedovoljenimi snovmi v športu se je povečala za 50 odstotkov, odvzem mladoletne osebe za 41,4 odstotka, posilstvo za 36 odstotkov itd.

Tabela 4: Število kaznivih dejanj po mesecih 2019–2020 (vir: Uprava kriminalistične policije, 2021)

Mesec zaznave	2019		2020		Porast/upad KD
	Število KD	Delež preiskanih KD	Število KD	Delež preiskanih KD	
Januar	4.552	53,7 %	4.608	48,3 %	1,2 %
Februar	4.158	51,5 %	4.235	48,7 %	1,9 %
Marec	4.959	52,5 %	3.593	50,5 %	–27,5 %
April	4.286	49,9 %	3.106	54,3 %	–27,5 %
Maj	4.425	48,3 %	3.804	52,5 %	–14,0 %
Junij	4.512	49,8 %	3.819	48,4 %	–15,4 %
Julij	4.398	45,3 %	3.998	42,2 %	–9,1 %
Avgust	4.284	42,0 %	3.350	41,1 %	–21,8 %
September	4.417	45,6 %	3.184	43,1 %	–27,9 %
Skupaj	39.991	48,8 %	33.697	47,7 %	–15,7 %

V tabeli 5 predstavljamo samo statistične podatke za kazniva dejanja, kjer je prišlo do povečanja v času prvih devet mesecev 2020 glede na isto obdobje v letu 2019. Tu je treba

Tabela 5: Obravnavana kazniva dejanja, kjer je prišlo do povečanja števila glede na predhodno leto (vir: Uprava kriminalistične policije, 2021)

Kaznivo dejanje	2019		2020		Povečanje števila KD
	Število KD	Delež preiskanih KD	Število KD	Delež preiskanih KD	
Pranje denarja	8	11	18	43	125,0 %
Uboj	9	100,0 %	19	94,7 %	111,1 %
Ponaređitev ali uničenje poslovnih listin	225	98,7 %	471	99,2 %	109,3 %
Umor	5	100,0 %	10	100,0 %	100,0 %
Spolna zloraba slabotne osebe	10	80,0 %	16	100,0 %	60,0 %
Požig	23	8,7 %	35	34,3 %	52,2 %
Neupravičena proizvodnja in promet s prepovedanimi drogami, nedovoljenimi snovmi v športu	88	183	132	146	50,0 %
Odvzem mladoletne osebe	277	84,8 %	392	92,3 %	41,5 %
Posilstvo	25	92,0 %	34	94,1 %	36,0 %
Pranje denarja	39	89,7 %	51	98,0 %	30,8 %
Ogrožanje z nevarnim orodjem pri pretepu ali prepiru	36	100,0 %	43	97,7 %	19,4 %
Uporaba ponarejenega negotovinskega plačilnega sredstva	471	16,1 %	519	3,1 %	10,2 %
Neplačevanje preživnine	139	100,0 %	150	97,3 %	7,9 %
Spolno nasilje	30	83,3 %	32	84,4 %	6,7 %
Izsiljevanje	175	52,0 %	181	39,8 %	3,4 %
Poškodovanje tuje stvari	2.501	23,6 %	2.558	25,1 %	2,3 %

Za zaključek predstavitve podatkov za prvih devet mesecev v 2019 in 2020 v tabeli 6 predstavljamo še podatke o mladoletniški kriminaliteti v tem obdobju. Skupno gledano se je število kaznivih dejanj, ki so jih storili mladoletniki, zmanjšalo za 28,4 odstotka. Praviloma so vsa KD mladoletniške kriminalitete preiskana, ker se pri izračunu mladoletniške kriminalitete šteje, ali je bil vsaj en osumljenec mladoleten. Največ je tatvin, sledijo velike tatvine, poškodovanje tuje stvari in kazniva dejanja, povezana z drogo. Delež drugih kaznivih dejanj je nižji. Glede na odstotek znižanja v letu 2020 je največji upad

na področju goljufij (–55,6 %), sledi prikazovanje, izdelava, posest in posredovanje pornografskega gradiva (–54,4 %) in poškodovanje tuje stvari (–41,6 %). Kaznivo dejanje, kjer je prišlo do povečanja, je grožnja (+41,7 %).

Tabela 6: Mladoletniška kriminaliteta (vir: Uprava kriminalistične policije, 2021)

Kaznivo dejanje	2019		2020		Porast/upad KD
	Število KD	Delež preiskanih KD	Število KD	Delež preiskanih KD	
Skupno število KD mladoletniške kriminalitete	1.017	99,7 %	728	99,7 %	–28,4 %
Najpogostejša KD mladoletniške kriminalitete	2019		2020		
Tatvina	335	99,7 %	240	99,6 %	–28,4 %
Velika tatvina	124	99,2 %	99	100,0 %	–20,2 %
Poškodovanje tuje stvari	77	100,0 %	45	100,0 %	–41,6 %
Neupravičena proizvodnja in promet s prepovedanimi drogami, nedovoljenimi snovmi v športu	59	100,0 %	40	100,0 %	–32,2 %
Prikazovanje, izdelava, posest in posredovanje pornografskega gradiva	57	100,0 %	26	100,0 %	–54,4 %
Lahka telesna poškodba	55	100,0 %	38	100,0 %	–30,9 %
Nasilništvo	46	100,0 %	44	100,0 %	–4,3 %
Goljufija	36	100,0 %	16	100,0 %	–55,6 %
Rop	25	100,0 %	16	100,0 %	–36,0 %
Grožnja	24	100,0 %	34	100,0 %	41,7 %

V nadaljevanju predstavljamo podatke za obdobje prvega vala covida-19 v letu 2020 in za isto obdobje v predhodnem letu.

4 Kriminaliteta v Sloveniji v obdobju 2019–2020 (marec–maj)

V nadaljevanju v enakem zaporedju predstavljamo podatke o delu policije na področju kriminalitete v času prvega

vala epidemije covida-19 (marec–maj 2020). Tabela 7 kaže, da se je splošno gledano število obravnavanih kaznivih dejanj zmanjšalo za 25,9 odstotka. Preiskanosť kaznivih dejanj se je zmanjšala za 21,4 odstotka, delež preiskanih kaznivih dejanj je približno isti, odstotek dejanj, ki jih je odkrila policija z lastno dejavnostjo, se je povečal za 6,12 odstotka. Za 47,3 odstotka je večja ocenjena domnevna škoda, povzročena s kaznivimi dejanji. Števili osumljenцев (–19,9 %) in oškodovancev (–27,5 %) sta se zmanjšali.

Tabela 7: Kazniva dejanja v obdobju marec–maj v letih 2019 in 2020 (vir: Uprava kriminalistične policije, 2021)

	2019	2020	
Število kaznivih dejanj	11.977	8.872	–25,9 %
Število preiskanih kaznivih dejanj	6.007	4.722	–21,4 %
Delež preiskanih kaznivih dejanj	50,2 %	53,2 %	3,1 %
Število kaznivih dejanj, ki jih je odkrila policija	1.734	1.831	5,6 %
Delež kaznivih dejanj, ki jih je odkrila policija	14,5 %	20,6 %	6,2 %
Ocenjena škoda v EUR	32.501.027 €	47.862.266 €	47,3 %
Število osumljenih oseb – statističnih	7.806	6.273	–19,6 %
Število oškodovanih oseb – statističnih	12.234	8.866	–27,5 %

Iz tabele 8 je razvidno, da do zmanjšanja kriminalitete ni prišlo samo na območju Policijske uprave Celje, medtem ko se na območju vseh drugih policijskih uprav zmanjšanje giblje med 5,4 % (Nova Gorica) in 42,6 % (Murska Sobota).

Na področju različnih vrst kriminalitete ugotavljamo, da je povsod prišlo do zmanjšanja števila obravnavanih kaznivih dejanj (tabela 10). Najvišji odstotek znižanja števila obravnavanih kaznivih dejanj je na področju organizirane kriminali-

Tabela 8: Kriminaliteta na območju policijskih uprav obdobju marec–maj v letih 2019 in 2020 (vir: Uprava kriminalistične policije, 2021)

Organizacijska enota	2019		2020		Porast/upad KD
	Število KD	Delež preiskanih KD	Število KD	Delež preiskanih KD	
PU Celje	1.286	61,3 %	1.343	69,4 %	4,4 %
PU Koper	857	48,8 %	557	49,6 %	–35,0 %
PU Kranj	723	45,9 %	563	53,3 %	–22,1 %
PU Ljubljana	5.307	45,5 %	3.570	42,8 %	–32,7 %
PU Maribor	1.702	51,6 %	1.110	55,1 %	–34,8 %
PU Murska Sobota	488	63,9 %	280	65,0 %	–42,6 %
PU Nova Gorica	499	55,1 %	472	70,6 %	–5,4 %
PU Novo mesto	1.100	52,1 %	966	56,9 %	–12,2 %
GPU	15	93,3 %	11	90,9 %	–26,7 %
Skupaj	11.977	50,2 %	8.872	53,2 %	–25,9 %

V vseh mesecih epidemije je bilo zaznано tudi zmanjšanje števila obravnavanih kaznivih dejanj (14 % v maju, 27 % v aprilu in 39,9 % v marcu), kar je razvidno iz tabele 9.

tete (–73,5%), sledijo mladoletniška kriminaliteta (–55,3%), splošna kriminaliteta (–28,8%) in gospodarska kriminaliteta (–6,5%).

Tabela 9: Kazniva dejanja po mesecih (vir: Uprava kriminalistične policije, 2021)

Mesec zaznave	2019		2020		Porast/upad KD
	Število KD	Delež preiskanih KD	Število KD	Delež preiskanih KD	
Marec	3.266	53,0 %	1.962	52,9 %	–39,9 %
April	4.286	49,9 %	3.106	54,3 %	–27,5 %
Maj	4.425	48,3 %	3.804	52,5 %	–14,0 %
Skupaj	11.977	50,2 %	8.872	53,2 %	–25,9 %

Tabela 10: Kazniva dejanja po skupinah (vir: Uprava kriminalistične policije, 2021)

Vrste kriminalitete	2019		2020		Porast/upad KD
	Število KD	Delež preiskanih KD	Število KD	Delež preiskanih KD	
Organizirana kriminaliteta	136	97,8 %	36	75,0 %	-73,5 %
Gospodarska kriminaliteta	1.544	67,0 %	1.444	78,2 %	-6,5 %
Mladoletniška kriminaliteta	318	99,7 %	142	99,3 %	-55,3 %
Splošna kriminaliteta	10.433	47,7 %	7.428	48,4 %	-28,8 %

V tabeli 11 predstavljamo podatke za kazniva dejanja, kjer je prišlo glede na isto obdobje predhodnega leta do povečanja števila. Pomembno povečanje je pri kaznivem dejanju uboja z enega⁷ kaznivega dejanja v 2019 na 10 kaznivih dejanj v času ukrepov proti covidu-19 spomladi 2020. Pomembno povečanje je tudi pri kaznivih dejanjih poneverbe (+314 %), spolne zlorabe slabotne osebe z enega na štiri primere v 2020, požiga s štirih na 15 kaznivih dejanj, ponareditve ali uničenja poslovnih listin (+248 %), odvzema mladoletne osebe (+92,9 %). Sledijo davčna zatajitev (z 22 na 38 primerov), ogrožanje z nevarnim predmetom pri pretepu ali prepiru (z 12 na 18 primerov), uporaba ponarejenega negotovinskega plačilnega sredstva (+18,5 %), grožnja (+14,3 %) in posilstvo (z 8 na 9 primerov).

Za zaključek analize predstavljamo še podatke o mladoletniški kriminaliteti v primerjanih obdobjih. Podatki iz tabele 12 kažejo, da je do največjega zmanjšanja prišlo pri goljufiji (s 15 na 1), spolnem napadu na osebo, mlajšo od 15 let (z 10 na 1), neupravičeni proizvodnja in promet s prepovedanimi drogami, nedovoljenimi snovmi v športu (z 22 na 6). Zmanjšanje se kaže tudi pri prikazovanju, izdelavi, posesti in posredovanju pornografskega gradiva in nasilništvu (s 17 na 9), pri veliki tatvini (s 30 na 25), družinskem nasilju (s 6 na 2) in tatvini (-64,2 %). Pri kaznivem dejanju grožnje ni bilo spremembe (6 KD v obeh obdobjih).

Tabela 11: Obravnavana kazniva dejanja, kjer je prišlo do povečanja števila glede na predhodno leto (vir: Uprava kriminalistične policije, 2021)

Kršitev	2019		2020		Porast KD
	Število KD	Delež preiskanih KD	Število KD	Delež preiskanih KD	
Uboj	1	100,0 %	10	90,0 %	900,0 %
Poneverba in neupravičena uporaba tujega premoženja	62	93,5 %	257	99,6 %	314,5 %
Spolna zloraba slabotne osebe	1	0,0 %	4	100,0 %	300,0 %
Požig	4	25,0 %	15	46,7 %	275,0 %
Ponareditve ali uničenje poslovnih listin	108	99,1 %	376	99,5 %	248,1 %
Odvzem mladoletne osebe	85	92,9 %	164	88,4 %	92,9 %
Davčna zatajitev	22	100,0 %	38	100,0 %	72,7 %
Ogrožanje z nevarnim orodjem pri pretepu ali prepiru	12	100,0 %	18	94,4 %	50,0 %
Uporaba ponarejenega negotovinskega plačilnega sredstva	119	5,0 %	141	0,0 %	18,5 %
Grožnja	329	314	376	375	14,3 %
Posilstvo	8	87,5 %	9	77,8 %	12,5 %

⁷ Pri nizkih frekvencah pojava nismo uporabili odstotka, temveč absolutne številke.

Tabela 12: Mladoletniška kriminaliteta (vir: Uprava kriminalistične policije, 2021)

Kršitev	2019		2020		Porast/upad KD
	Število KD	Delež preiskanih KD	Število KD	Delež preiskanih KD	
Skupno število KD mladoletniške kriminalitete	318	99,7 %	142	99,3 %	–55,3 %
Najpogostejša KD mladoletniške kriminalitete	2019		2020		
Tatvina	109	100,0 %	39	100,0 %	–64,2 %
Velika tatvina	30	96,7 %	25	100,0 %	–16,7 %
Poškodovanje tuje stvari	25	100,0 %	13	100,0 %	–48,0 %
Neupravičena proizvodnja in promet s prepovedanimi drogami, nedovoljenimi snovmi v športu	22	100,0 %	6	100,0 %	–72,7 %
Nasilništvo	17	100,0 %	9	100,0 %	–47,1 %
Prikazovanje, izdelava, posest in posredovanje pornografskega gradiva	17	100,0 %	9	100,0 %	–47,1 %
Goljufija	15	100,0 %	1	100,0 %	–93,3 %
Lahka telesna poškodba	15	100,0 %	8	100,0 %	–46,7 %
Spolni napad na osebo, mlajšo od petnajst let	10	100,0 %	1	100,0 %	–90,0 %
Grožnja	6	100,0 %	6	100,0 %	0,0 %
Nasilje v družini	6	100,0 %	2	100,0 %	–66,7 %

V nadaljevanju predstavljamo mnenja kriminalistov, vodij sektorjev Uprave kriminalistične policije glede kriminalitete v letu 2020. Ugotovitve kakovostno dopolnjujejo navedbe in razlago predhodno predstavljenih podatkov v tabelah.

5 Mnenje kriminalistov o dinamiki, naravi in preiskovanju kriminalitete v preučevanih obdobjih

Vodje sektorjev na Upravi kriminalistične policije smo zaprosili za vsebinsko dopolnitev uradnih statističnih podatkov o kriminaliteti v Sloveniji. Odgovore predstavljamo v nadaljevanju prispevka.

Na področju zaznave *organizirane kriminalitete* ugotavljajo, da je bil zaznan padec zaznanih kaznivih dejanj s področja prepovedanega prehajanja meje ali ozemlja v času od marca do junija 2020 zaradi ukrepov v času covida-19 in zaprtja državnih ter občinskih meja. Ta problematika se je po sprostitvi ukrepov junija 2020 ponovno občutno povečala.

Na področju *prepovedanih drog* je bil zaradi omejitve gibanja in ostalih ukrepov Vlade Republike Slovenije, ki se nanašajo na epidemijo covida-19, zaznan porast prodaje prepovedanih drog po t. i. temnem spletu (angl. *dark net*). Cene prepovedanih drog na ilegalnem trgu so po podatkih nevladnih organizacij in Nacionalnega inštituta za javno zdravje v celotnem letu 2020 ostale nespremenjene in se niso višale.

Relativno najmanjši upad kriminalitete v obdobju ukrepov epidemije beležijo na področju *gospodarske kriminalitete*, kar je posledica omejenih dejavnosti policije v času razglašene epidemije. Zaradi posebnosti preiskovanja gospodarske kriminalitete, ki je tesno povezana z delom pravnih oseb in drugih državnih organov oziroma nosilcev javnih pooblastil, je bila v tistem času bistveno otežena in s tem zmanjšana operativnost enot, ki se ukvarjajo s preiskovanjem tovrstne kriminalitete.

Policija je vse od prvih prijav, medijsko in drugače izpostavljenih domnevnih nepravilnosti pri dobavi zaščitne opreme, spremljala in prednostno reševala tovrstne zadeve ter pri tem sodelovala z drugimi pristojnimi nadzornimi organi. V

okviru svojih pristojnosti je preiskovala tako domnevne nepravilnosti pri nakupu opreme pri izvajanju javnih pooblastil uradnih oseb kot tudi ostale posamične primere domnevnih nepravilnosti dobaviteljev zaščitne opreme. V tem obdobju je policija zaznala večji porast števila kaznivih dejanj goljufije, povezanih s prodajo blaga po spletu, kar lahko delno poveujemo tudi s splošnimi omejitvami gibanja ljudi in večje dejavnosti prebivalstva na spletu.

Ob upoštevanju razmer in ukrepov, ki so bili uveljavljeni zaradi epidemije covida-19, je razvidno, da je bilo stanje *premoženjske kriminalitete* v obdobju od 12. 3. 2020 do 31. 5. 2020 v upadu glede na enako obdobje leta 2019. V času izvajanja ukrepov je bilo glede na prizorišče največ vlomov izvedenih v stanovanjske hiše v naselju, na parkiriščih, v počitniške hiše oziroma vikende ter v ostale prostore stanovanjskih blokov (klet, garažni boks). V prvih mesecih leta 2020 so sicer beležili povečanje vlomov v objekte glede na enako obdobje leta 2019, na podlagi operativnega spremljanja problematike in statističnega stanja števila kaznivih dejanj pa je razvidno, da se je število vlomov in tudi drugih premoženjskih kaznivih dejanj v času izvajanja ukrepov zmanjšalo. Omejitve gibanja v času izvajanja ukrepov je pomemben razlog za upad premoženjskih kaznivih dejanj.

Na področju kaznivih dejanj *zoper življenje in telo* so v obravnavanem obdobju zaznali upad kaznivih dejanj. Pri tem je treba poudariti, da je bilo kaznivih dejanj zoper življenje in telo manj v primerjavi z drugimi kaznivimi dejanji. Razloge za upad tovrstnih kaznivih dejanj je prav tako v omejitvi gibanja v času izvajanja ukrepov in manj interakcij na krajih, kjer prihaja do konfliktov in opitosti.

Kazniva dejanja *zoper zakonsko zvezo, družino in otroke* so bila v času izvajanja ukrepov zaradi epidemije prav tako v upadu. V tem času je policija obravnavala manj kaznivih dejanj nasilja v družini. Policija je v vseh primerih odreagirala in ustrezno ukrepala, v večini primerov pa je bila osumljencu izrečena prepoved približevanja. Tudi kazniva dejanja zane-marjanje mladoletne osebe in surovo ravnanje so bila v času epidemije v upadu. V upadu pa so bila tudi kazniva dejanja zoper spolno nedotakljivost otrok. Ukrepi za preprečevanje širjenja nalezljive bolezni covida-19 so sicer med drugim povzročili, da so ljudje več časa preživeli doma, v krogu najožje družine, kar lahko privede tudi do trenj med družinskimi člani. Upoštevati je treba tudi, da so bile šole, službe, lokali zaprti, vse druge storitve pa omejene. To pomeni, da je nasilje morebiti obstajalo, vendar ga nihče ni opazil in prijavil. Žrtev v takšnih okoliščinah težje prekine krog nasilja in pokliče na pomoč. Zaradi navedenega je policija v času epidemije in po njej izvedla veliko dejavnosti glede ozaveščanja tovrstnih kaznivih dejanj, preventivnih napotkov in napotkov žrtvam nasilja.

Glede na delovanje organiziranih kriminalnih združb v povezavi z ukrepi za preprečevanje covida-19 kriminalisti ocenjujejo, da se ilegalne dejavnosti zaradi le-teh niso ustavile, temveč so se *kriminalne združbe prilagodile trenutnemu stanju* izvajanih ukrepov z namenom izvrševanja kaznivih dejanj in pridobivanja protipravne premoženjske koristi, predvsem s področja tihotapljenja ljudi, drog in orožja. Posebno pozornost je treba posvetiti dogodkom, povezanim z radikalizmom, terorizmom in širjenjem nestrpnosti, kar se že odraža z zadnjimi dogodki v nekaterih državah EU, kot npr. teroristični napadi v Franciji in primer napada ter streljanja na policista na Hrvaškem. Čeprav se je stanje preiskanih kaznivih dejanj po epidemiji izboljšalo, pa je splošna omejitev delovanja vseh služb predstavljala omejene možnosti preiskovanja gospodarske kriminalitete in s tem manjše število zaključenih preiskav. Slednjemu, zahtevnosti preiskovanja kaznivih dejanj v času epidemije bomo namenili nekaj pozornosti v razpravi.

Slovenska policija v okviru evropskega in mednarodnega policijskega sodelovanja sodeluje pri preiskovanju čezmejnih oblik organizirane in drugih hujših oblik kriminalitete. Nekaj dejavnosti glede tega področja predstavljamo v nadaljevanju prispevka.

5.1 Mednarodna kriminalna dejavnost

Kriminalisti ocenjujejo, da so organizirane kriminalne združbe svoje dejavnosti hitro prilagodile novim okoliščinam in izkoristile krizo, ki jo je povzročila epidemija covida-19. Varnostni organi EU so med prvim valom epidemiološke krize in takoj po njem zaznali spremembe v obstoječih varnostnih grožnjah kot tudi pojav novih kriminalnih dejavnosti. Med kriminalnimi dejavnostmi, na katere je epidemiološka kriza najbolj vplivala, so kibernetika kriminaliteta, nedovoljena dobava ponarejenega in podstandardnega blaga ter različne vrste goljufij in prevar, ki so pogosto povezane z organiziranimi oblikami premoženjske kriminalitete (Djordjević in Dobovšek, 2020; Europol, 2020).

Ekonomske razmere v času krize ponujajo nove priložnosti kriminalnim združbam, ki so se usmerile na ponudbo blaga, po katerem je veliko povpraševanje, pri čemer izkoriščajo splošno prisotnost negotovosti in strahu, ki ga povzroča epidemiološka kriza. Varnostni organi EU ugotavljajo, da je bila med pandemijo ena ključnih kriminalnih dejavnosti v EU distribucija ponarejenega in podstandardnega blaga slabe kakovosti, ki ga je spodbujalo občutno povečano povpraševanje po zdravstvenih in sanitarnih izdelkih (maske, rokavice, čistila, sredstva za razkuževanje rok) in osebni zaščitni opremi. Nezakonita prodaja takšnih izdelkov se je še posebej povečala na spletu, preko različnih spletnih platform kot tudi tradicionalnih prodajnih metod. Tovrstne goljufije so bile usmerjene zoper posameznike, podjetja in zdravstvene ustanove.

Po ocenah evropskih varnostnih organov (Europol, 2020) je bila kibernetska kriminaliteta v ospredju pri izkoriščanju priložnosti epidemiološke krize. Storilci kibernetske kriminalitete so izkoristili zlasti večjo zaskrbljenost posameznikov, povpraševanje po informacijah in ponudbi določenega blaga ter uporabo digitalnih rešitev za delo od doma in oddaljeno komuniciranje, da so povečali svoj krog potencialnih žrtev z namenom pridobitve občutljivih podatkov in/ali izsiljevanja ter pridobili dostop do potencialnih mladoletnih žrtev.

Evropski varnostni organi (Europol, 2020) ocenjujejo, da izbruh prvega vala pandemije covida-19 ni imel večjega neposrednega vpliva na trgovino s prepovedanimi drogami na gro-sistični ravni. Učinki pandemije so bili po ocenah evropskih varnostnih organov omejeni na oskrbovalna in distribucijska omrežja znotraj EU. Zaradi upada izvoza osnovnih kemika-lij in predhodnih sestavin, ki se običajno uvažajo z območja Azije in se uporabljajo v proizvodnji sintetičnih drog, se je proizvodnja slednjih sicer upočasnila, vendar ni prenehala.

Kriminalno aktivni posamezniki in kriminalne združbe, aktivne na področju goljufij na ravni EU, so zelo hitro prilago-dili že uveljavljene sheme goljufij, da bi izkoristili splošno sti-sko posameznikov, podjetij in javnih organizacij. Spremembe teh shem so bile tematsko prilagojene pandemiji covida-19 in sprejetim ukrepom za zaježitev širjenja virusa. Evropski var-nostni organi poročajo o več vrstah shem prevar, ki se izvajajo tako po telefonu kot osebno, pri čemer se storilci osredotočajo na bolj ranljive skupine ljudi, kot so starejši.

Evropski varnostni organi (Europol, 2020) poročajo, da je prišlo po uvedbi prvih restriktivnih ukrepov do padca števila vlovov v zasebne domove in tatvin ter o njihovi ponovni ra-sti po prvem odpravljanju ukrepov. Zdravstvene ustanove in lekarne so vse pogostejše tarče premoženjskih kaznivih dejanj, pri čemer se odtujujejo medicinska oprema, sanitarni izdelki in zdravila, po katerih je po vsej EU zelo veliko povpraševanje. Prav tako poročajo o povečanem številu ropov v trgovinah z nujnimi potrebščinami.

Navkljub strogim omejitvam potovanja in poostrenim mejnim kontrolam se je nezakonito tihotapljenje migrantov v EU, čeprav v zmanjšanem obsegu, nadaljevalo. Policijske ure, omejevanje gibanja in zapiranje meja so omejile možnosti ti-hotapskim mrežam, da bi svoje nedovoljene dejavnosti izva-jale z običajnim tempom. Tihotapska omrežja so spremenila svoje *modi operandi* in poti. Poostreni nadzori sprovajalce silijo v iskanje bolj tveganih poti, s čimer pogosto ogrožajo življenja migrantov. Evropski varnostni organi so zaznali tudi porast cen sprovajanja ilegalnih migrantov, kar je posledica večjega tveganja za kriminalne združbe, večjih težav pri poto-vanju in visokega povpraševanja.

Vpliv pandemije na stopnjo teroristične ogroženosti EU je bil omejen. Med pandemijo covida-19 je digitalni svet še do-datno okreplil svoj pomen za širjenje protisistemskih nagovo-rov. Pred majem 2020 so bile države članice in Europol priča porastu propagande, objavljene na terorističnih in ekstre-mističnih okoljih. Vsa ekstremistična okolja so epidemiološko krizo interpretirala skladno z njihovimi lastnimi ideološkimi cilji. Večina te propagande se je ponašala s teorijami zarote o domnevnih virih covida-19, pa tudi o domnevnih skritih vla-dnih programih. Džihadistični teroristi so skušali pandemijo prikazati kot božjo kazen, da bi oslabili islamske sovražnike in spodbudili svoje privrženice, da izkoristijo položaj za izva-janje napadov, medtem ko so desni skrajneži za nastanek in širjenje pandemije krivili tujce in manjšine. Evropski varno-stni organi (Europol, 2020) zaznavajo tudi več protivladnih čustev in propagande, ne samo med skrajno levimi in desnimi gibanji, temveč tudi pri delu prebivalstva, ki ga je težko ideo-loško opredeliti. Evropski varnostni organi prav tako opažajo, da se različne ideje in teme vse bolj mešajo, zato je vedno težje razločevati ideološke podlage v ozadju.

6 Razprava

Namen pričujočega prispevka je bil ugotoviti, kaj kaže-jo policijski statistični podatki o obravnavani kriminaliteti v Sloveniji. Ugotoviti smo želeli, ali se je v preučevanih obdo-bjih, predvsem v času ukrepov proti epidemiji covida-19, šte-vilo zaznanih kaznivih dejanj povečalo ali zmanjšalo. Različni projekti so pričali o nasprotujočih si rezultatih, prav tako pa so bili različni tudi načini zbiranja podatkov. Predhodna ana-liza (Kokoravec in Meško, 2020) je pokazala, da je medijsko prikazovanje kriminalitete tudi kazalo na večanje krimina-litete, medtem ko so statistični podatki, ki smo jih preverili za namen tega prispevka, pokazali, da je pri večini kaznivih dejanj v tem času prišlo do zmanjšanja števila prijav.

Rezultati pričujoče analize so podobni rezultatom študije, ki v nekoliko drugačnih časovnih obdobjih v času epidemije v okviru mednarodne primerjalne študije o statistiki prijavljene kriminalitete v večjih in glavnih mestih držav po svetu ana-lizira kriminaliteto v Ljubljani (Kokoravec in Meško, 2020). Študijo izvaja več univerz in policij na globalni ravni (Eisner, 2020). Podobno kot v predhodnih dveh analizah se v Ljubljani v prvih osmih mesecih leta 2020 večina obravnavane krimi-nalitete številčno zmanjša glede na isto obdobje v preteklem letu. Ta analiza je pokazala, da je policija v Ljubljani v obdo-bju prvih osmih mesecev in prvega vala covida-19 spomladi 2020 v primerjavi s prejšnjim letom (2019) v istem obdobju obravnavala manj kaznivih dejanj kot v istem obdobju prej-snjega leta. Analiza je temeljila na pregledu dnevnih zapisov o kaznivih dejanjih in ne na posredovanju zbira kaznivih dejanj

v določenih obdobjih.⁸ Glede klasifikacije prekrška in kaznivega dejanja družinskega nasilja je včasih tanka in zamegljena meja, zato dodajamo ugotovitve pregleda statističnih podatkov teh prekrškov po Zakonu o varstvu javnega reda in miru (ZJRM-1, 2006), ki kaže zmanjšanje števila obravnavanih prekrškov v družinskem okolju na območju Ljubljane v obeh obdobjih 2020 (spomladi v času prvega vala covida-19 in v prvih osmih mesecih 2020). Nekoliko drugačno sliko kažejo podatki analize za celotno Slovenijo v obdobju prvih devetih mesecev in obdobja epidemije covida-19 spomladi 2020. V prvih devetih mesecih leta 2020 je bilo zaznati povečanje za 5 odstotkov (s 1.257 v letu 2019 na 1.324 v letu 2020). Prav tako smo v času prvega vala epidemije covida-19 ugotovili povečanje za 34,1 odstotka glede na isto obdobje v predhodnem letu.

Študija Plesničarjeve, Drobnjaka in Filipčičeve (2020) kaže nekoliko drugačno sliko, čeprav temelji na policijskih statističnih podatkih kriminalitete, vendar bolj na seštevkih števila kaznivih dejanj po poglavjih Kazenskega zakonika kot podrobno po kaznivih dejanjih. Tako se npr. pri kaznivih dejanjih zoper družino pokaže povečanje za celotno poglavje kazenskega zakonika zaradi enega kaznivega dejanja – odvzema mladostne osebe.

Vsi predhodni in tudi pričujoči prispevek o prikazovanju slike kriminalitete v času epidemije covida-19 prispevajo k temu, da o pojavu kriminalitete postopoma dobimo čim bolj jasno sliko. Ne nazadnje pa podatki o obravnavani kriminaliteti bolj pričajo o delu policije na področju kriminalitete kot pa o dejanskem obsegu kriminalitete v družbi. Tu lahko brez zadržka ocenimo, da so policisti in kriminalisti v času epidemije opravili ogromno dela, čeprav so statistično gledano obravnavali manj kaznivih dejanj (pri tem je treba upoštevati dejstvo, da je v času prvega vala covida-19 vodstvo policije zagotavljalo delovanje policije v primeru večjega števila okuženih policistov in kriminalistov s tem, da jih je določen del delalo od doma). Učinkovitost pri preiskovanju kaznivih dejanj bi bilo treba preučiti v nadaljevanju v kontekstu opravljanja drugih nalog oziroma nalog, s katerimi se je policija v času epidemije srečala prvič, in glede na bolniške odsotnosti kriminalistov ter policistov, upoštevajoč tudi odsotnost z dela zaradi okužb s covidom-19.

Da bi dobili bolj relevantno sliko kriminalitete in prestopniškega vedenja ter oškodovanosti žrtev kaznivih dejanj v času epidemije, bi bilo smiselno izvesti viktimizacijsko študijo in študijo o samonaznanitvi prestopništva. Poleg tega bi

bilo treba ugotoviti tudi raven strahu pred kriminaliteto in povezanost stopnje strahu pred kriminaliteto s stopnjo kriminalitete.

Predstavljene podatke v tem prispevku je treba interpretirati z veliko mero previdnosti, saj bi bilo treba preučiti še značilnosti nekaterih specifičnih kaznivih dejanj in njihovo vsebino. Z vidika kriminoloških razlag prestopniškega vedenja in kriminalitete bi lahko zmanjšanje večine kaznivih dejanj pripisali spremenjenim rutinam ljudi, dejstvu, da so bili ljudje doma, delali od doma in komunicirali po spletu, bili pri delu previdni itd. Poleg tega so se priložnosti spremenile zaradi neformalnega nadzorovanja, pa tudi formalnega nadzorovanja glede gibanja na določenih območjih in ob določenem času. Pomik velikega dela populacije na svetovni splet je prispeval k večji ranljivosti glede spletnih goljufij in drugih tveganj. Ne nazadnje so tudi številni ukrepi vlade zmanjševali stiske, neformalna pomoč, socialna kohezija in solidarnost ljudi vodili v to, da so ljudje lažje prebrodili težavno obdobje. Podobno kot v drugih državah po svetu se je Slovenija znašla v polju negotovosti, neznanja, omejenih informacij in iskanja najboljših rešitev. Prispevek bi sklenili z ugotovitvami Europolu glede kriminalitete v času covida-19, ki je značilna za evropski prostor, kajti v drugem valu covida-19, ki ga nismo natančneje preučevali, je nekaj posebnosti, ki jih velja preučiti v prihodnosti, predvsem po drugem valu. To pa so vpliv covida-19 na kakovost in učinkovitost policijske dejavnosti, izrabljanje izolacije ljudi za različne zlorabe (od spletnih spolnih zlorab do zlorab starejših ljudi), trgi droge, spreminjanje in prilagajanje organizirane kriminalitete in covida-19 kot priložnost za trgovanje, spletna prodaja in spletne goljufije, obvladovanje dezinformacij o covidu-19 in dobičkonosnih dejavnostih kriminalnih združb, lažna zdravila za koronavirus na črnem trgu (Europol, 2020). Analitska služba Uprave kriminalistične policije zaznava enake težave tudi v Sloveniji. Celostna slika prijav in obravnavanja kaznivih dejanj v slovenskem okolju bo na voljo v letnem poročilu o kriminaliteti za leto 2020, ki bo vsebovalo tudi analizo drugega vala epidemije covida-19 jeseni 2020.

Ne nazadnje za širšo sliko o delovanju policije in drugih družbenonadzorstvenih mehanizmov avtorji, ki so preučevali v ciljnih raziskovalnih projektih različne subjekte in njihovo vlogo na področju policijske dejavnosti (Meško et al., 2020) in zasebnovarnostne dejavnosti (Dvojmoč, Lobnikar, Sotlar in Prislán, 2020); v temeljnem raziskovalnem projektu o varnosti uporabnikov kibernetskega prostora (Meško, Prislán in Hacin, 2020) ter v programskih skupinah Družbeno nadzorstvo, kazenskopravni sistem, nasilje, preprečevanje viktimizacij v kontekstu visoko tehnološke družbe (Inštitut za kriminologijo: Eva Bertok, Marko Drobnjak, Katja Filipčič, Zoran Kanduč, Mojca M. Plesničar, Pika Šarf, Aleš Završnik)

⁸ Časovni okvir je bil določen na Centru za raziskave nasilja pri Inštitutu za kriminologijo v Cambridgeu, ki ga vodi Manuel Eisner (Violence Research Centre, n. d.). Del analize, v katero so bili vključeni podatki Ljubljane, so bili predstavljeni na srečanju Svetovne zdravstvene organizacije (Eisner, 2020).

in Varnost v lokalnih skupnostih (Inštitut za varstvoslovje; Benjamin Flander, Andrej Sotlar), prispevajo razprave tudi v tej številki revije.

Literatura

1. Baker, E. (2020). The crisis that changed everything: reflections of the reflections of COVID-19. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 28(4), 311–331.
2. Cinelli, M., Quattrocchi, W., Galeazzi, A., Valensise, C. M., Brugnolli, E., Schmidt, A. L. et al. (2020). The COVID-19 media infodemic. *Nature. Scientific Reports*. Pridobljeno na <https://www.nature.com/articles/s41598-020-73510-5>
3. Djordjević, S. in Dobovšek, B. (2020). Organised crime in Western Balkans Six at the onset of coronavirus, *International Journal of Sociology and Social Policy*, 40(9–10), 807–820.
4. Dvojmoč, M., Lobnikar, B., Sotlar, A. in Prislán, K. (2020). Ciljni raziskovalni projekt Primerjava ureditve dejavnosti zasebno varnostnih subjektov v Sloveniji in državah članicah EU: primerjalno-pravni elaborat o razmejitvi pristojnosti med državno in zasebno policijo z vidika dopustnosti izvajanja državnih nalog: Poročilo. Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede.
5. Eisner, M. (2020). *The effects of stay-at-home policies on police-recorded violent crime: Paper presented at WHO Social Determinants of Health Webinar, COVID-19, Social Determinants and Violence*. Pridobljeno na <https://www.who.int/news-room/events/detail/2020/12/02/default-calendar/social-determinants-of-health-webinar-covid-19-social-determinants-and-violence>
6. Europol. (2020). *Staying safe during COVID-19: What you need to know*. Pridobljeno na <https://www.europol.europa.eu/activities-services/staying-safe-during-covid-19-what-you-need-to-know>
7. IUS info. (n. d.). *Spremljamo ukrepe ob epidemiji*. Pridobljeno na <https://www.iusinfo.si/medijsko-sredisce/v-srediscu/259417>
8. Japelj, B. (2016). Kriminaliteta v Sloveniji v letu 2015. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 67(2), 140–170.
9. Japelj, B. (2017). Kriminaliteta v Sloveniji v letu 2016. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 68(2), 69–99.
10. Japelj, B. (2018). Kriminaliteta v Sloveniji v letu 2017. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 69(2), 67–99.
11. Kokoravec, I. in Meško, G. (2020). Kriminaliteta v Ljubljani v času pandemije covida-19. V G. Meško, R. Hacin in K. Eman (ur.), 6. *nacionalna konferenca o varnosti v lokalnih skupnostih: varnost v ruralnih in urbanih okoljih* (str. 141–150). Maribor: Univerzitetna založba Univerze v Mariboru.
12. Kolenc, T., Kebe, J. in Bukovnik, A. (2014). Kriminaliteta v Sloveniji v letu 2013. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 65(2), 175–206.
13. Meško, G., Dvojmoč, M., Lobnikar, B., Modic, M., Prislán, K., Sotlar, A. et al. (2020). *Policija in drugi deležniki zagotavljanja varnosti – vidiki pluralne policijske dejavnosti v lokalnih skupnostih: ciljni raziskovalni projekt: Raziskovalno poročilo*. Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede.
14. Meško, G., Prislán, K. in Hacin, R. (2020). Varnost uporabnikov kibernetskega prostora: Analiza zaznav v urbanih in ruralnih okoljih. V G. Meško, R. Hacin in K. Eman (ur.), 6. *nacionalna konferenca o varnosti v lokalnih skupnostih: varnost v ruralnih in urbanih okoljih* (str. 141–150). Maribor: Univerzitetna založba Univerze v Mariboru.
15. Odlok o prepovedi opravljanja zračnih prevozov v Republiki Sloveniji. (2020). *Uradni list RS*, (37/20).
16. Odlok o Svetu za nacionalno varnost. (2020). *Uradni list RS*, (26/20).
17. Odlok o začasnemu oprostitvi plačila prispevka za zagotavljanje podpor proizvodnji električne energije v soproizvodnji z visokim izkoristkom in iz obnovljivih virov energije za končne odjemalce odjemne skupine NN brez merjenja moči in gospodinjske odjemalce električne energije. (2020). *Uradni list RS*, (32/20).
18. Odlok o začasnem prepovedi in omejitvah javnega prevoza potnikov v Republiki Sloveniji. (2020). *Uradni list RS*, (24/20).
19. Odlok o začasnem prepovedi izvajanja tehničnih pregledov in drugih postopkov v zvezi z registracijo motornih vozil ter dela v tahografskih delavnicah v Republiki Sloveniji. (2020). *Uradni list RS*, (26/20).
20. Odlok o začasnem prepovedi zbiranja ljudi v zavodih s področja vzgoje in izobraževanja ter univerzah in samostojnih visokošolskih zavodih. (2020). *Uradni list RS*, (152/20).
21. Odlok o začasnem splošni omejitvi zbiranja ljudi na javnih krajih in mestih v Republiki Sloveniji. (2020). *Uradni list RS*, (69/20).
22. Odlok o začasnem splošni prepovedi gibanja in zbiranja ljudi na javnih mestih in površinah v Republiki Sloveniji ter prepovedi gibanja izven občin. (2020). *Uradni list RS*, (38/20).
23. Peršak, N. (2020). COVID-19 and the social responses thereto: Penal and criminological lessons, human rights and the rule of law implications. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 3(28), 205–216.
24. Plesničar, M. M., Drobňjak, M. in Filipčič, K. (2020). *Kriminaliteta v času COVID-19: Študija*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo. Pridobljeno na <http://inst-krim.si/wp-content/uploads/2020/04/Kriminaliteta-v-dobi-covid-19.pdf>
25. Uprava kriminalistične policije. (2021). *Kriminaliteta v Sloveniji v obdobju 2019–2020*. Ljubljana: Generalna policijska uprava.
26. Urbas, V. (2019). Kriminaliteta v Sloveniji v letu 2019. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 71(2), 157–182.
27. Violence Research Centre. (n. d.). *COVID-19 Research*. Pridobljeno na <https://www.vrc.crim.cam.ac.uk/>
28. Zakon o interventnem ukrepu odloga plačila obveznosti kreditodajalcev (ZIUPOK). (2020). *Uradni list RS*, (36/20).
29. Zakon o interventnih ukrepih na javnofinančnem področju (ZIUJP). (2020). *Uradni list RS*, (36/20).
30. Zakon o interventnih ukrepih na področju kmetijstva, gozdarstva in prehrane (ZIUPOK). (2020). *Uradni list RS*, (36/20).
31. Zakon o interventnih ukrepih na področju plač in prispevkov (ZIUPPP). (2020). *Uradni list RS*, (36/20).
32. Zakon o interventnih ukrepih za zaježitev epidemije COVID-19 in omilitve njenih posledic za državljanje in gospodarstvo (ZIUZEOP). (2020). *Uradni list RS*, (49/20).
33. Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o interventnih ukrepih za zaježitev epidemije COVID-19 in omilitve njenih posledic za državljanje in gospodarstvo (ZIUZEOP-A). (2020). *Uradni list RS*, (61/20).
34. Zakon o spremembi Zakona o interventnih ukrepih za zaježitev epidemije COVID-19 in omilitve njenih posledic za državljanje in gospodarstvo (ZIUZEOP-B). (2020). *Uradni list RS*, (62/20).
35. Zakon o varstvu javnega reda in miru (ZJRM-1). (2006). *Uradni list RS*, (70/06).

Gorazd Meško, Vojko Urbas: Delo policije na področju preiskovanja kriminalitete v Sloveniji v času covida-19 s poudarkom na prvem valu epidemije covida-19 spomladi 2020

Police Work in the Field of Crime Investigation during COVID-19 in Slovenia with Emphasis on the First Wave of the Epidemic in Spring 2020

Gorazd Meško, Ph.D., Professor of Criminology and Head of the Institute of Criminal Justice and Security, Faculty of Criminal Justice and Security, University of Maribor. E-mail: gorazd.mesko@um.si

Vojko Urbas, Director of Criminal Police Directorate, General Police Directorate, Slovenia. E-mail: vojko.urbas@policija.si

The article presents an introductory reflection on the COVID-19 epidemic, registered crime and police work in the field of crime investigation, especially during the first wave of the epidemic in the spring of 2020 in Slovenia as compared to the previous year. First, an analysis of recorded crime for the first nine months (January-September) of 2019 and 2020 is performed, followed by comparing the same period in the first wave of the epidemic from March to May 2020. Governmental measures for curbing the epidemic are also presented. The comparisons show that most recorded crimes decreased in Slovenia during the first wave of the epidemic in 2020 and the first nine months of 2020. We also present the opinions of the heads of criminal investigation sectors at the Criminal Police Directorate on the incidence, the nature of criminal offences during the epidemic, and the criminal police responses. The findings indicate the need for additional victimization and self-reporting studies of delinquency, which could be a qualitative supplement to the official statistical data on recorded crime during the COVID-19 epidemic in Slovenia.

Keywords: COVID-19, crime, investigation, analysis, Slovenia

UDC: 343.9:616-036.21

Družbeno nadzorstvo v času covid-19¹

Aleš Završnik¹, Pika Šarf²

Pandemija virusa SARS-CoV-2, ki povzroča covid-19, je pospešila že prej močno prisotno obdelavo podatkov o posameznikih in na njih temelječe družbeno nadzorstvo. Hkrati z eno največjih zdravstvenih kriz sodobnega sveta smo danes priča najstrožjemu omejevanju mobilnosti z namenom preprečevanja socialnih stikov, ki je sicer uveljavljena metoda preprečevanja širjenja nalezljivih bolezni, še nikoli pa se ni pojavila v takem obsegu. Globalno »izredno stanje« je neločljivo povezano s tveganji za erozijo človekovih pravic in temeljnih svoboščin. V boju proti nevidnemu sovražniku so države pripravljene sprejemati dvomljivo učinkovite visokotehnološke rešitve, na primer brezpilotne letalnike, termalne kamere, tehnologijo obrazne prepoznavne in različne aplikacije za sledenje stikom ali nadzor omejevanja gibanja, ki posegajo v posameznikovo zasebno sfero. Utemeljene so na že znanih premisi, da se bo moral vsak izmed nas odpovedati delčku svojih pravic za zaščito zdravja ali celo obstanka skupnosti kot celote. Dihotomija med preprečevanjem širjenja smrtonosnega virusa na eni strani in (domnevno nujnimi) omejitvami pravic posameznikov na drugi je le navidezna: najrazličnejše digitalne rešitve velikokrat že na ravni tehnologije ne morejo doseči rezultatov, ki jih obljublajo, ali pa predlagana tehnologija ni toliko bolj učinkovita od manj invazivnih ukrepov, da bi pretehtala večji poseg v temeljne pravice.

Ključne besede: covid-19, družbeni nadzor, digitalne tehnologije, sledenje stikom, aplikacija

UDK: 343.9:616-036.21

1 Uvod

Množično zbiranje podatkov v digitalizirani družbi, ki ga je omogočila tehnologija za shranjevanje velikih količin podatkov, in razvoj podatkovnega rudarjenja in podatkovne analitike sta bila v polnem razmahu že pred trenutno zdravstveno krizo (Šarf, 2018; Završnik, 2017). Zaradi povečanja števila uporabnikov spleta, predvsem pa zaradi naraščanja števila tehnoloških naprav, ki jih nosimo s seboj ali se prek njih povezujemo na splet ali internet stvari, rast količine zbranih podatkov že dolgo ni več linearna, temveč eksponentna, in naj bi se vsaki dve leti podvojila (Holmes, 2017).

Pandemija covid-19 je temu trendu množičnega zbiranja in obdelovanja podatkov dala nov zagon. Priča smo največjim

globalnim motnjam mobilnosti v moderni dobi: žariščnim točkam (angl. *hot spots*), ki so zaprte za vhode in izhode, zaprtim državnim mejam, »družbenemu distanciranju«⁴,časne- mu zapiranju prostorov za delo ter zapiranju izobraževalnih ustanov, restavracij in turističnih kapacitet in rekreacijskih centrov. Vse te omejitve gibanja se nanašajo na vzpostavitev in vzdrževanje fizične distance in ločitev ljudi v fizičnem prostoru. Pri omejevanju mobilnosti prebivalstva med pandemijo so države uporabile tri pravne ukrepe: 1) odreditve karantene za zdrave posameznike, ko so se vrnili z okuženega območja; 2) samoizolacije za posameznike, ki so potrjeno okuženi, in 3) nov *sui generis* ukrep »stay-at-home«. Slednji je pravno nejasen in ga je v svoji dosledni različici uveljavila le manjšina evropskih držav (npr. Španija in ne Slovenija spomladi 2020), po vsebini pa je zelo podoben hišnemu priporu.⁵

Vzdrževanje fizične razdalje zahteva izravnalne procese povečane digitalizacije – več komunikacije in dejavnosti se seli na splet. Ukrepi za zajezitev širjenja koronavirusa so

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega dela na raziskovalnem programu Družbeno nadzorstvo, kazenskoopravni sistem, nasilje in preprečevanje viktimizacij v kontekstu visoko tehnološke družbe (P5-0221), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS), in ciljnega raziskovalnega programa Človekove pravice in regulacija umetne inteligence, vredne zaupanja (V5-1930), ki ga poleg ARRS financirajo Ministrstvo za pravosodje, Ministrstvo za zunanje zadeve, Ministrstvo za javno upravo in Ministrstvo za Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport.

² Dr. Aleš Završnik, redni profesor za kriminologijo, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani, Slovenija. E-pošta: ales.zavrsnik@pf.uni-lj.si

³ Pika Šarf, mlada raziskovalka, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani, Slovenija. E-pošta: pika.sarf@pf.uni-lj.si

⁴ Pojem »družbeno distanciranje« (angl. *social distancing*) je izjemno neposrečen, saj naj bi bilo glavni cilj pri preprečevanju prenašanja okužb ravno fizično in ne družbeno distanciranje: le prvo preprečuje okužbe, drugo pa je mogoče ohranjati tudi na daljavo po spletu ipd.

⁵ Ukrep »stay-at-home« je po vsebini podoben kazenskoopravnemu omejevalnemu ukrepu hišnega pripora, kot je prikazal Gorkič (2020): 1) glede na namen, 2) glede na »zavezanca«, 3) glede na učinke, 4) glede na nadzor in 5) glede na sankcije.

povzročili selitev celega spektra dejavnosti (od najbolj vsakdanjih do profesionalnih) v spletno okolje: videokonference in opravljanje dela od doma z uporabo oddaljenega dostopa do delodajalčevih strežnikov (VPN),⁶ spletne učilnice in izobraževanje na daljavo z uporabo spletnih platform in storitev, nakupovanje prek spletnih trgovin, vzdrževanje socialnih stikov s pomočjo najrazličnejših aplikacij in spletnih omrežij itd. Neizogibna posledica tega dodatnega premika iz fizičnega sveta na internet je generiranje še večje količine podatkov, ki razkrivajo podrobnosti o našem vsakdanjem zasebnem, polzasebnem življenju in javnem udejstvovanju.

Družbeni podatkovni nadzor se zaradi obsežnih načrtov izvajanih motenj mobilnosti v času epidemije intenzivira in spreminja. Intenzivira se, ker ukrepi za preprečevanje širjenja vsakršne epidemije temeljijo na obvladovanju mobilnosti posameznika, da epidemija ne preraste v pandemijo⁷ in ta v endemijo⁸, to pa omogoča nadzor nad podatki. Spreminja se nadzor s selitvijo družbenih osebnih dejavnosti v digitalna spletna okolja, kjer ponudniki spletnih tehnologij pridobivajo vedno več nadzora in uvida (vednosti), medtem ko drugim brez dostopa do sledi digitalnih dejavnosti prebivalstva nadzorstvena moč usiha. Za razliko od preteklih pandemij v moderni dobi (HIV, SARS, MERS, ebola, zika) je pandemijo koronavirusa, ki povzroča covid-19, zaznamovala večja stopnja podatkovnega nadzorstva. Deloma je to mogoče pripisati rasti digitalizacije na svetovni ravni⁹ (več podatkov nudi več

vzvodov moči) in naraščajoči veri v moč digitalnih tehnologij oziroma vzponu tehnološkega solucionizma (Morozov, 2013).

Podatki kot »nova nafta« v času pandemije tako pritekajo iz najrazličnejših por naših raztrešenih življenj na zasebno-javne in službeno-prostočasne prostore in trenutke. Iz teh podatkov, ki so stranski produkt ali »digitalni izpušni plin« (angl. *digital exhaust*), nastaja nova ekonomija 4.0. Iz podatkov, ki naj ne gredo v nič, temveč v svojevrsten »digitalni kompost«, naj bi pridobili kar največ uvidov tudi v širjenje virusa med ljudmi.

Za razumevanje razširjanja virusa pa je treba razumeti ljudi: analiza gibanja ljudi ni cilj sam po sebi, cilj je identificirati in razumeti stike med ljudmi, razumeti družbene mreže. To razumevanje se lahko uporabi za razumevanje virusa in njegovega potovanja po populaciji, uporablja pa se lahko tudi za druge poljubno izbrane (»dobre« ali »slabe«) kontingentne politične cilje. In to je mesto, kjer v razumevanje epidemiološke situacije vstopajo (ne)formalni agenti družbenega nadzora in pravna regulacija.

Učinek epidemiologije je tudi, da so se subjekti podatkovnega nadzora razpršili. Pandemijo so nekatera velika podatkovna podjetja »kapitalizirala« kot zmagovalci, na primer Google in Apple, ki obvladujeta trg operacijskih sistemov mobilne telefonije, oglaševalska industrija (angl. *adtech*) z več podatki o uporabnikih, in prodajne spletne platforme, na primer Amazon, Alibaba. Podatkovni nadzor zaradi povečane uporabe digitalnih storitev so okrepili ponudniki podporne »infrastrukture«, na primer telekomunikacijski operaterji. Drugi so poraženci, na primer ponudniki turističnih zmogljivosti (npr. booking.com ali Airbnb).

S korporacijskimi subjekti nadzora so v različno intenzivnih spregah (glede na čas in prostor) državni organi (obveščevalni, varnostni in zdravstveni), ki sodelujejo pri uporabi podatkovne »nove nafte«. Priča smo premreženju spreg v nadzorstveno-industrijskem kompleksu (Ball in Snider, 2013) in državljeni smo pred nemogočo izbiro: ali je primerneje zaupati tehnološkima velikanoma Applu in Googlu (npr. ki sta za vsak svoj operacijski sistem pripravila aplikacijski vmesnik (angl. *application programming interface*, API), ki je podlaga za razvoj decentraliziranih aplikacij za sledenje stikov prek mobilnih naprav) ali državam (npr. Franciji in Madžarski, ki razvijata lastni centralizirani aplikaciji). V obeh primerih je aplikacija nameščena prostovoljno.

Razraščanje digitalnega družbenega nadzora v različne smeri predstavlja izzive v spremembah v delovanju akterjev formalnega in neformalnega družbenega nadzora: 1) horizontalen nadzor (angl. *lateral surveillance*) se izvaja s programi medsebojne kontrole prebivalstva kot oblike ovajanja ne-

⁶ Raziskava Skupnega raziskovalnega središča (JRC) Evropske komisije je pokazala, da se je odstotek zaposlenih, ki so pred epidemijo vsaj občasno delali od doma, od leta 2009 vseskozi počasi povečeval in je lani obsegal 15 % vseh zaposlenih. V času pandemije je ta odstotek naglo narasel na 25 %, po nekaterih podatkih pa celo 40 % zaposlenih. Slovenija je bila sicer poleg Estonije, Portugalske in nordijskih držav identificirana kot država z največjim deležem delavcev, ki so že pred pandemijo covid-19 delali od doma (European Commission, 2020b).

⁷ Pandemijo definiramo kot epidemijo, ki se pojavi na svetovni ravni ali skozi večje geografsko območje, preči državne meje in tipično prizadene veliko število ljudi (Svetovna zdravstvena organizacija [WHO], 2011).

⁸ Endemijo definiramo kot pandemijo, ki je »ušla izpod nadzora«, kar pomeni, da je ni več mogoče točno geografsko locirati in zaježiti. Za tipičen primer pretekle pandemije velja endemična razširitev virusa HIV (Brenza, 2020).

⁹ Po podatkih Statističnega urada Republike Slovenije (SURS) v Sloveniji raste tako raba interneta kot tudi (pametnih) mobilnih naprav. Leta 2019 je internet redno uporabljalo 83 % ljudi (SURS, 2019), leta 2015 pa 10 % manj (73 % prebivalstva) (SURS, 2015). Že od leta 2008 imamo v Sloveniji več mobilnih telefonov kot prebivalcev – leta 2019 je bilo teh že petino več (119-odstotna stopnja penetracije mobilne telefonije). Povečala se je tudi količina prenesenih mobilnih podatkov, do spleta pa prek mobilnih telefonov dostopa 73 % prebivalstva (SURS, 2020).

zakonitega združevanja ljudi, ki kršijo odloke o maksimalnem številu skupin ljudi, v Rimu tako na primer deluje aplikacija za anonimno prijavo nedovoljenega združevanja ljudi (Zajc, 2020); 2) nadzor od spodaj navzgor (angl. *sous-veillance*), primer je predlog »protikorupcijske aplikacije« kot oblike nadzora državljanov nad državnimi funkcionarji (Kovačič, 2020b), in 3) javno-zasebni oziroma participativni nadzor, v katerem prebivalci skupaj z oblastmi izvršujejo nadzor. Na primer v mestu Cuneo na severozahodu Italije lahko krajani v mrežo kamer, ki jih je postavila policija, vključijo svoje zasebne kamere, da bi tako mreža prekrila večino ulic (Zajc, 2020).

Članek sledi lijakasti strukturi: najprej prikaže spremembe družbenega nadzora, pri čemer je poudarek na novih digitalnih tehnologijah »odrešitve« in digitalnem nadzoru, uporabljenem po svetu za vzpostavitev ali nadziranje fizične distance. Nato prikaže različne tehnologije za sledenje, njihove prednosti in pomanjkljivosti, v osrednjem delu pa se osredotoči na tri vrste izzivov digitalnega nadzora prek aplikacij za sledenje stikov oziroma beleženje bližine med posamezniki (angl. *contact tracing*, *proximity tracing*): tehnološke, pravne in etične izzive tovrstnega sledenja ljudi oziroma njihovih stikov ali njihove fizične razdalje.

2 Intenziviranje digitalnega nadzorovanja po svetu

Tehnološki entuziasti proučujejo različne načine, kako prepoznati okuženost posameznika brez telesnega stika »na daljavo« iz biometričnih značilnosti posameznika. Iskanje glasovnih biomarkerjev covid-19 se na primer nanaša na analizo govora, ki naj prepozna okužbo z virusom, kar je oblika profiliranja posameznika – cilj je razumeti, kako posameznikov govor ustreza predhodno oblikovanim profilom »okuženega« govorca. Analize se nanašajo tudi na različne druge zvoke in glasove, ki jih (hote ali nehote) spuščajajo telesa, na primer analizo kašlja: ideja je te glasove prestreči z nameščanjem mikrofonov v predmete vsakodnevnih rabe za identifikacijo različnih boleznih in motenj. V ta namen je v Izraelu ministrstvo, pristojno za obrambo, skupaj z zagonskim podjetjem Vocalis Health ljudi pozvalo k donaciji posnetkov svojih glasov (Anthes, 2020), da bi identificirali poseben »glasovni odtis« obolelih za covidom-19 (npr. težko dihanje med govorom), do katerega bi prišli z metodo strojnega učenja, ki bi razpoznala razlike v govoru med zdravimi in bolnimi posamezniki.

Primer glasovnih biomarkerjev odstira ideologijo tehnološkega solucionizma: »nismo še na cilju, potrebnih je več podatkov«; »tehnologija je zgolj pomagalo«, »nihče si ne domišlja, da bi odločala tehnologija sama«. Vendarle iz raziskav na drugih področjih avtomatizacije vemo, da tehnološka orodja

obdaja avra objektivnosti (v nasprotju s človeškim odločevalcem, ki se praviloma moti ter ga spremljajo številne zavestne in nezavedne hibe pri sprejemanju odločitev), hevrstika predsodka avtomatizacije (angl. *automation bias*), zamenjave korelacij z vzročnimi zvezami (Završnik, 2019).

Tehnologija za uveljavljanje karantene v indijski zvezni državi Karnataka je aplikacija, ki od posameznika, ki mu je odrejena karantena, zahteva, da naloži sebek (angl. *selfie*) v vladni portal vsakih 30 minut, kar dokazuje spoštovanje samoizolacije (Gilbert, 2020). Na Kitajskem so v uporabi številne tehnologije (Mozur, Zhong in Krolik, 2020): 1) merjenje temperature na daljavo (SenseTime, 2020), 2) sistemi za prepoznavo obrazov na vseh vhodih stavb (identifikacija obraza, pokritega z masko, merjenje telesne temperature s takojšnjo primerjavo z identifikacijskimi dokumenti), 3) sledenje z brezpilotniki, 4) podatkovni nadzor prek dveh podjetij z največ podatki (Alibaba in Tencet prek mega aplikacije WeChat) itd. Pa vendar je Kitajska v prvem spomladanskem valu pandemije kombinirala tehnologijo s strogim režimom zapiranja (npr. stanovanja, zapečateni za celomesečna obdobja), zaprtjem meja in okrepljenim ročnim sledenjem stikov. Podpora javnemu zdravstvenemu sistemu je bila močna, le malo je bilo prepuščenega posameznikovi izbiri ali odgovornosti, bolni so bili takoj odstranjeni in nameščeni v državnih klinikah (Hessler, 2020). Veliko vlogo so imeli tudi dotlej že pozabljeni sosedski odbori, ki so opravljali oblike neformalnega nadzora nad izvajanimi ukrepi.

Azijski model soočanja s pandemijo koronavirusa je pokazal nove razsežnosti kombinacije tehnologije s človeškimi sledilci stikov. V Singapuru je predsednik vlade kot glavni razlog za uspeh navajal tradicionalno detektivsko delo, ki je bilo ključno za uspešno zaježitev širjenja virusa (intervjuji z okuženimi in izsleditevi oseb, ki so bile v stiku z okuženimi osebami), vodja njihove aplikacije TraceTogether pa je javno izrazil dvom o njeni učinkovitosti (npr. aplikacijo si je namestil vsak šesti prebivalec) (Dayaram, 2020). Poleg detektivskega dela je Singapur kril stroške celotne zdravniške oskrbe in testov, ki so bili izjemno razširjeni in lahko dostopni, osebam z odrejeno samoizolacijo pa zagotovil denarno nadomestilo. Južna Koreja je postavila najmanj ovir pri uporabi najrazličnejših podatkov (Schmitt, 2020): lokacijske podatke za sledenje pacientov so zbirali telekomunikacijski operaterji in izdajatelji kreditnih kartic.

V Evropi oblike tehnološko okrepljenega nadzora niso bile izjemno drugačne, čeprav je bilo največ prizadevanj za izgradnjo aplikacij za sledenje stikom. Predvsem je razvoj tehnoloških rešitev v evropskem prostoru potekal z mislijo na varstvo temeljnih pravic posameznikov. Medtem ko azijskim državam z drugačnim kulturnim, sistemskim in pravnim ozadjem množični nadzor ni tuj, bi ekstenzivno zbiranje osebnih podatkov

nasprotovalo uveljavljenim standardom varstva pravic, predvsem pravice do zasebnosti in varstva osebnih podatkov, kot ga poznamo v državah evropskega pravnega prostora. V Italiji so tako na primer kljub načeloma drugačnemu pravnemu redu v primerjavi z azijskim modelom v uporabi brezpilotni letalniki, ki nagovarjajo mimoidoče in jim s termokamerami samodejno merijo telesno temperaturo, in tehnologija prepoznavanja obrazov. Ta zaznava domnevno sumljive vedenjske vzorce (npr. posedanje dlje časa na določenem območju), išče izgignute predmete, šteje ljudi, prepozna hitrost in smer njihove hoje, razločuje ljudi glede na barvo njihove polti. V Lombardiji so krajevne oblasti v sodelovanju z mobilnimi operaterji sledile premikom prebivalcev prek GPS njihovih pametnih telefonov, sistem pa lahko sledi 85 % celotne populacije (Zajc, 2020).

»Naravni« trend pri razvoju aplikacij za sledenje stikom oziroma fizične bližine ljudi, ki so bile najprej razvite in voden na nacionalni ravni, je, da postajajo interoperabilne. V jesenskem valu pandemije v letu 2020 je Evropska komisija vzpostavila interoperabilnostno shemo (angl. *interoperability gateway*) (European Commission, 2020a) oziroma storitev, ki bo povezala nacionalne aplikacije po Evropi, k shemi pa so pristopile najprej le tri države (brez možnosti povezave aplikacij centraliziranega tipa, kot ga razvijata Francija in Madžarska) (Bicheno, 2020).

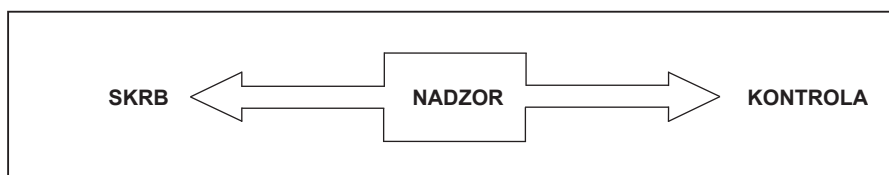
Kreativnost tehnologov, ki se čutijo poklicane za reševanje številnih (tudi povsem družbenih) problemov, kaže, kako težko je ločiti ambicije (kaj bi lahko storili?) od nujnosti (kaj moramo storiti?) in kako sploh razumeti problematične oblike nadzora. Namreč, razlika je med nadzorom, katerega cilj je na anonimiziran način razumeti človeške družbene mreže na eni strani, ter družbenim mreženjem, ki razkriva osebne podatke, povečuje ranljivosti že tako ranljivih skupin in povečuje nesorazmerje družbene moči na drugi. Razlikovanje med nujnim zdravstvenim nadzorom (skrb za drugega) in policijskim nadzorom (kontrola drugega), med policijsko uro in epidemiološko uro je nemogoče *in abstracto* določiti, podobno kot razlikovanje nad-

zora na delovnem mestu, ki zasleduje cilj zagotavljanja zdravja in varnosti pri delu od nadzorovanja delavcev (npr. z vidika učinkovitosti, kontrole stikov z zunanjim svetom). V srčiki te razlike odstirajo samo naravo družbenega nadzorovanja: konkreten družbeni nadzor je mogoče postaviti na premico med skrbjo (za nekoga) in kontrolo (nad nekom) (slika 1).

Konkretno oblike tehnološko okrepljenega družbenega nadzora po svetu kažejo tudi težavo časovne omejenosti. Vsaj teroristični napadi 9/11 kažejo, kako se je tehnološki nadzor razvil, razširil in ostal: večmilijonski program množičnega (neosredotočenega) nadzora na telefonsko infrastrukturo, ki je pregledoval meta podatke milijonov posamičnih telefonskih števil, je po podatkih *New York Timesa* vodil le do dveh izvirnih preiskav (Dibble, 2020).

3 Rabe digitalne tehnologije za sledenje

Komu ali čemu aplikacije za sledenje sledijo? Pojem sledenja se je v kontekstu uporabe aplikacij za sledenje zaradi implikacije, da gre za množični nadzor prebivalstva, začel spreminjati. Evfemistični nadomestki služijo pravnemu rahljanju dosedanjih pravnih omejitev pri izvajanju nadzora. Sledenje prebivalstvu naj ne bi bil cilj oblasti: sledi se virusu, medosebnim »kontaktom« (angl. *contact tracing*) ali še manj od tega, sledi se le »bližini« (angl. *proximity tracing*). Z vidika varovanja posameznikove zasebnosti tako prihaja do luščenja tega, kaj naj štejemo za varovanje zasebne sfere posameznika, ker naj se z izvajanjem sledenja »kontaktom« osebe ne bi sledilo osebi »kot taki«. To implicitno temelji na predpostavki, da stiki niso del posameznikove pravno varovane zasebne sfere. Analogno, v kontekstu kazenskega pregona, bi to pomenilo, da policija ne potrebuje preiskovalnega naloga sodišča za sledenje, če jo zanima »zgolj« sledenje stikom, ne pa tudi sledenje »osebi sami«, oziroma še toliko manj, če je osredotočena le na sledenje predmetom (npr. prepovedanim drogami). Očitno bi moralo biti, da je tako luščenje plasti zasebnosti in reducira-

Slika 1: Pojem nadzora (vir: lasten)¹⁰

¹⁰ Nadzor se giblje med "negativno" kontrolo in "pozitivno" skrbjo. Ni "črno-bel", temveč je nekje na premici med obema skrajnostima. Npr. v primeru nadzora na delovnem mestu, vodstvo lahko nadzoruje zaposlene v skrbi za njihovo zdravje oz. to celo mora

početi v skladu z delovno pravno zakonodajo. Vendar se ta legitimen nadzor (angl. *surveillance*) premakne od "pozitivne" skrbi (angl. *care*) v "negativno" kontrolo (angl. *control*) (npr. če vodstvo prebira e-pošto podrejenim).

nje osebe na nekaj, kar ne obsega tudi njenih osebnih stikov in komunikacije, problematično: varovanje posameznikove zasebnosti obsega pojmovno tudi njene stike, ti odnosi so del tega, kar tvori posameznikovo osebnost in kar ščiti pravica do zasebnosti. Komunikacijska zasebnost je, kot je že odločilo na primer Evropsko sodišče za človekove pravice (ESČP) v zadevi *Malone proti Združenemu kraljestvu*¹¹ (*Malone v. the United Kingdom*, 8691/79), sestavni del pravice do zasebnosti. Osebnostni odnosi z drugimi so tisto, kar tvori bistvo posameznika (človek je odnosen bitje), razkrivanje osebnih stikov z drugimi ljudmi zato pomeni poseg v posameznikovo zasebnost.¹²

V prizadevanjih za uveljavitev omejitev mobilnosti v najmanjši možni meri in razumevanje prenosa okužb so se podatki o rabi mobilnih telefonov pokazali kot možni vektor približevanja razumevanju prenosa virusnih okužb. Načini sledenja mobilnim telefonom, ki so jih države razvile v boju zoper koronavirus, so bili do zdaj izjemno različni, ker so temeljili na različnih vrstah podatkov in ker so se podatki analizirali na različne načine (centralizirano proti decentralizirano): 1) bazne postaje mobilne telefonije pokrivajo velik del ozemlja, a imajo nizko stopnjo lokacijske natančnosti; 2) tehnologija GPS je v telefonih sicer bolj natančna (še vedno pa lahko locira napravo le do pet metrov natančno), a ne deluje v notranjih prostorih; 3) desetletje stara raba tehnologij Bluetooth in WiFi¹³, ki se je že uporabljala za lokacijski marketing v trgovinskem sektorju, se je zdela primerna.

Tehnologija Bluetooth, brezžična tehnologija za povezovanje različnih digitalnih elektronskih naprav na razdaljah do 400 metrov, se je pri tem pokazala kot tista, ki naj iz stikov med napravami omogoči sklepanje na stike med ljudmi. Čeprav je bila tehnologija bolj obrobne pomena v tehnološkem svetu, ustvarjena za popolnoma druge cilje (kjer pogosto ni delovala zadovoljivo niti za svoj primarni namen),¹⁴ je bila ideja privlačna. Kot meni Anderson (2020), so vlade in tehnologi hitro zapadli v napako v silogističnem sklepanju: 1) Nekaj moramo narediti. Aplikacije so nekaj. 2) Torej, moramo jih razviti in uporabiti. Tehnologi so tako predlagali tehnično rešitev za nekaj, kar je primarno družbeni problem, oblasti pa so zaigrale »teater zdravja« kot dokaz, da nekaj vendarle počno.

Ideja o napravah, ki same izračunavajo bližino po vnaprej nastavljenih parametrih, na primer kakšen stik naprav naj šteje za epidemiološko relevanten (npr. če gre za stik naprav v trajanju več kot X minut in na razdalji naprav manj kot Y metrov, kar določi epidemiološka stroka glede na poznavanje načina prenašanja virusa po zraku), je privlačna. Zlasti ker obstajajo načini izračunavanja stikov na način, da podatki ne bi bili preneseni k državnim organom (npr. zdravstvenim oblastem ali represivnim organom), če pa bo prenos podatkov (tehnološko) nujen, bo kriptiran.¹⁵

Na svetu obstaja že več kot 80 aplikacij, ki se razlikujejo po številnih vidikih,¹⁶ glede na cilje pa jih lahko razdelimo na: 1) aplikacije za nadzor upoštevanja karantene (angl. *quarantine compliance* oz. *quarantine enforcement*); 2) za nadzor simptomov ter 3) za beleženje fizične bližine in sledenje stikom (angl. *proximity tracing*; *contact tracing*).

Pri prvih aplikacijah za nadzor upoštevanja karantene gre za *osredotočen nadzor* znanih okuženih oseb. To je bistveno za presojo njihove legitimnosti in Evropsko sodišče za človekove pravice je te vrste nadzora že presojalo. Omejitve svobode gibanja so dovoljene, kot je odločilo v nosilnem primeru o omejitvah pravic v karanteni (*Enhorn v. Sweden*, 56529/00). Sodišče je sicer v tem primeru ugotovilo kršitev pravice, ker je ukrep karantene trajal kar sedem let in Švedska ni dokazala, da blažji ukrepi niso bili mogoči. Odločilo pa je tudi, da gre pri tovrstnem omejevanju za poseg v zasebnost, ki pa mora biti: *zakonit, nujen, sorazmeren* in časovno omejen – *začasen*.

¹¹ Podobno je tudi Ustavno sodišče Republike Slovenije, sklicujoč se na sodbo ESČP *Malone proti Združenemu kraljestvu*, odločilo, da so kot sestavni del telefonskih komunikacij zaščiteni tudi podatki o klicanih telefonskih številkah: »Podatke, ki so razvidni iz izpisa telefonskega spomina, je treba glede na njihovo naravo obravnavati kot sestavni del komunikacijske zasebnosti. Zato pomenita pridobitev podatkov o zadnjih opravljenih in zadnjih neodgovorjenih klicih ter vpogled v vsebino sporočila SMS vpogled v vsebino in okoliščine komunikacije ter s tem poseg v pravico iz prvega odstavka 37. člena Ustave.« (Up-106/05). Če so to podatki o klicanih številkah, tudi če zveza ni bila vzpostavljena, to pomeni, da so zaščiteni podatki tudi o »stikih« in »bližini« pri sledenju stikom in merjenju »bližine«.

¹² Vprašanje, ali je poseg upravičen, je od tega ločeno vprašanje, ki zahteva tehtanje različnih pravic. Na tem mestu je ključna ugotovitev, da gre za poseg (v pravico do zasebnosti).

¹³ WiFi je brezžična tehnologija, ki omogoča, da se lahko naprava poveže v računalniško omrežje, za svoje delovanje proizvaja naslov MAC (Media Access Control), ki je edinstveno določilo, ki jo je proizvajalec dodelil omrežni strojni opremi. Naslova MAC po navadi ni mogoče spreminjati, zato se je uporabljal za vohunjenje. Vendar pa je zaradi množičnega nadzora, ki ga je razkril E. Snowden, industrija začela uporabljati naključne naslove MAC in svojih napravah, da bi se izognili sledenju in spremljanju države. Vendar pa to spreminjanje ni brez cene: MAC je mogoče zlonamerno spreminjati in s tem vplivati na varnost omrežja (t. i. MAC spoofing).

¹⁴ Izumitelja Bluetootha, inženirja pri švedskem Ericssonu, Jaap Haartsen in Sven Mattisson, sta izrazila dvom o njeni natančnosti.

¹⁵ Vendar je anonimnost sledenja s tehnologijo Bluetooth vprašljiva. Na to kažejo analize trga lokacijskega marketinga, ki deluje prek nameščenih svetilnikov Bluetooth (angl. *Bluetooth beacons*), saj je več raziskav dokazalo možnost deanonimizacije in razkrivanja lokacijskih podatkov uporabnikov. Bluetooth je lahko vektor možnega napada in razkrivanja lokacijskih podatkov (Curtis, 2015).

¹⁶ Pregleden prikaz ponuja »Covid Tracing Tracker«, ki ga je vzpostavil MIT.

Oblike nadzora nad upoštevanjem karantene se danes že izvajajo tudi z »elektronskimi zapestnicami« (angl. *electronic monitoring* – EM), kar so v številnih kazenskoopravnih sistemih poznali do zdaj zgolj kot obliko kazenske sankcije, kot obliko predčasnega odpusta s prestajanja kazni zapora ali kot obliko varščine (omejevalni ukrep).¹⁷ Na primer elektronski nadzor z biometričnimi tehnologijami izvajajo v Liechtensteinu z elektronskimi zapestnicami (Pascu, 2020). Prav tako je v Južni Koreji načrtovana uvedba sledilnih zapestnic, ker so ugotovili, da ljudje telefone puščajo doma in vseeno kršijo karanteno. Tehnologija omogoča tudi določanje dodatnih storitev, kot je vzpostavitev navidezne geografske meje, ustvarjene na zemljevidu znotraj aplikacije (angl. *geofencing*), tako da aplikacija spremlja lokacijo posameznika in pri prečkanju navidezne meje sproži nadaljnje ukrepe (npr. ob odhodu več kot X metrov od doma oseba prejme opozorilni klic).

Druga oblika nadzora z uporabo aplikacij je *neosredoten nadzor celotnega prebivalstva* kot skupka potencialno okuženih posameznikov. Presoja legitimnosti je pri uporabi teh aplikacij odvisna od več dejavnikov, zlasti od vrste podatkov, ki se obdelujejo, mesta obdelovanja, kdo ima dostop do podatkov itd. V Južni Koreji in Izraelu na primer aplikacije za sledenje uporabljajo lokacijske podatke pametnih telefonov, podobno kot na Norveškem, kjer je organ za varstvo osebnih podatkov začasno prepovedal nadaljnjo uporabo aplikacije za sledenje koronavirusu (Chadwick, 2020). Ta je temeljila na lokacijskih podatkih GPS in tehnologiji Bluetooth, ampak je nesorazmerno posegala v varstvo osebnih podatkov zaradi kontinuiranega beleženja lokacijskih podatkov in informacij o osebnih stikih uporabnikov.¹⁸

Presoja množičnega nadzora z aplikacijami za beleženje stikov je odvisna od številnih parametrov delovanja aplikacije. S tehnološkega vidika je pomemben razvoj protokola DP-3T (angl. *decentralized privacy-preserving proximity tracing*) ter zakulisnega boja med centraliziranimi in decentraliziranimi aplikacijami za sledenje. Za delovanje DP-3T ne potrebuje lokacijskih podatkov, pač pa tehnologijo Bluetooth, stiki so psevdonimizirani prek kod (uporabnik ne ve, kdaj ali kje je bil v stiku z okuženo osebo), v centralni strežnik aplikacija pošilja naključne kode, ki se spreminjajo vsakih 15 minut, brez centralne zbirke, ki bi lahko identificirala ljudi, številke (kode) drugih naprav v stiku pa so shranjene le lokalno na uporabo

nikovi napravi – ker se preračunavanje odvije lokalno, je ta aplikacija decentralizirana (Troncoso et al., 2020).

Kljub tehnološko dovršeni in obetavni rešitvi DP-3T, ki jo je oblikovalo več kot deset evropskih univerz, je to le sestavni del aplikacije za sledenje.¹⁹ Protokol in njegovo idejo sta prevzela tudi Google in Apple (Nellis in Dave, 2020), ki sta na lastnih operacijskih sistemih pripravila aplikacijski vmesnik (API) za razvijalce aplikacij. Ker je protokol zgolj osnova za izdelavo aplikacije, je nujen, ne pa tudi zadosten pogoj za primerno varstvo pravic posameznika pri uporabi aplikacij za sledenje. Tudi DP-3T je mogoče zlorabiti, na primer, če države uporabijo aplikacijo (zasnovano na njegovi osnovi) kot obvezno prepustnico s kazalcem tveganja, na primer za omogočanje dostopa do delovnega mesta ali pri življenjsko nujnih opravilih.

V nadaljevanju analiziramo pravne in tehnološke izzive ter nato pokažemo pogoje, ki lahko vodijo k oceni, ali je konkretno sledenje etično legitimno.

4 Pravni in tehnološki vidiki družbenega nadzora v dobi covid-19: študija primera aplikacije za sledenje stikom okuženih s covidom-19

4.1 Pravni vidiki

Aplikacije za sledenje stikom okuženih s covidom-19 predstavljajo grožnjo pravici do zasebnosti in varstva osebnih podatkov. Pravici do zasebnosti in varstva osebnih podatkov, kot ju določajo mednarodni, regionalni in nacionalni pravni akti, sicer nista absolutni pravici in se lahko pod določenimi pogoji omejita. Pandemija covid-19 gotovo predstavlja izredno situacijo, ki od držav zahteva ukrepanje z namenom varovanja zdravja prebivalstva ter lahko vključuje tudi posege v pravno varovane pravice in svoboščine, vendar pa so tudi v izrednih razmerah države dolžne izpolnjevati predpisane materialne in postopkovne pogoje, pod katerimi so take omejitve dopustne. Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah (1992) v 4. členu in Evropska konvencija o človekovih pravicah (1994) v 15. členu tako izrecno predvidevata možnost razveljavitve (derogacije) nekaterih pravic v obsegu, ki ga izredno stanje zahteva. Do vključno septembra 2020 je zaradi razglasitve pandemije covid-19 to možnost uporabilo deset držav pogodbenic Evropske konvencije o človekovih pravicah, to so Latvija, Romunija, Armenija, Moldavija,

¹⁷ Elektronski nadzor so že pred dvema desetletjema sprejele Velika Britanija, Švedska, Nizozemska, Belgija, Francija, Portugalska, Nemčija in Švica (Meyer, Haverkamp in Lévy, 2002).

¹⁸ Izredno problematične rabe, ki popolnoma nasprotujejo evropskemu režimu prava varstva osebnih podatkov in zasebnosti, se pojavljajo v ZDA: uslužbenci zdravstvenega sistema tam pridobivajo velike količine lokacijskih podatkov od zelo ohlapno reguliranih spletnih oglaševalcev, razprave pa potekajo z Googlom.

¹⁹ Druga evropska pobuda za izgradnjo protokola za korona aplikacije je PEPP-PT (*Pan-European Privacy-Preserving Proximity Tracing*), ki pa se je izkazala za problematično zaradi centraliziranega shranjevanja podatkov.

Estonija, Gruzija, Albanija, Severna Makedonija, Srbija in San Marino, ki pa so konvencijske pravice derogirale v različnem obsegu (Zghibarta, 2020). V sodobni zgodovini ni mogoče najti krize, ki bi pripeljala do primerljivega števila derogacij temeljnih človekovih pravic na globalni ravni (Scheinin, 2020). Izčrpen odgovor na vprašanje, ali je derogacija določenih človekovih pravic v primeru pandemije ne samo utemeljena, temveč tudi pravilna odločitev, presega obseg pričujočega članka. Greene (2020) na primer zagovarja pozitiven učinek derogacije s tem, da zanjo zahtevani pogoji pravzaprav omejujejo moč in samovoljo držav v izrednih situacijah ter pripomorejo k učinkovitemu varstvu človekovih pravic (Neuman, 2016). Njeni nasprotniki na drugi strani opozarjajo na možnost zlorabe razglasitve izrednih razmer in posledične razveljavitve človekovih pravic v politične namene, na primer za zatiranje nasprotnikov vladajočega režima ali odpravo temeljnih demokratičnih procesov in kavtel. Scheinin (2020) za omejevanje zlorab predlaga dosledno spoštovanje načela normalnosti (angl. *principle of normalcy*), v skladu s katerim tudi v kriznih situacijah, na primer ob povečani grožnji zaradi terorizma ali pandemije nalezljive bolezni, obveljajo vsi običajno vzpostavljeni temeljni demokratični postopki, pooblastila državnim organom ter uveljavljene temeljne pravice in svoboščine, ki se lahko omejijo ob doslednem spoštovanju načela nujnosti in proporcionalnosti.

Omejitve človekovih pravic so mogoče tudi brez tega najbolj skrajnega ukrepa, medtem ko absolutnih pravic, na primer pravice do življenja in prepovedi mučenja, tudi derogacija ne more odpraviti ali omejiti. Evropska konvencija o človekovih pravicah tako v 8. členu, ki v prvem odstavku določa pravico posameznika do zasebnega in družinskega življenja, v drugem odstavku ureja dopustne posege v to pravico, ki se lahko omeji, če je to »določeno z zakonom in nujno v demokratični družbi zaradi državne varnosti, javne varnosti ali ekonomske blaginje države, zato da se prepreči nered ali kaznivo dejanje, da se zavaruje zdravje ali morala ali da se zavarujejo pravice in svoboščine drugih ljudi« (Evropska konvencija o človekovih pravicah, 1994). Podobne pogoje za omejevanje pravic določa tudi prvi odstavek 52. člena Listine Evropske unije o temeljnih pravicah (2012): »Kakršnokoli omejevanje uresničevanja pravic in svoboščin, ki jih priznava ta listina, mora biti predpisano z zakonom in spoštovati bistveno vsebino teh pravic in svoboščin. Ob upoštevanju načela sorazmernosti so omejitve dovoljene samo, če so potrebne in če dejansko ustrezajo ciljem splošnega interesa, ki jih priznava Unija, ali če so potrebne zaradi zaščite pravic in svoboščin drugih.«

Omejitev pravice do varstva osebnih podatkov je v sekundarni zakonodaji EU konkretizirana v 23. členu Uredbe (EU) 2016/679 Evropskega parlamenta in Sveta z dne 27. aprila 2016 o varstvu posameznikov pri obdelavi osebnih podat-

kov in o prostem pretoku takih podatkov ter o razveljavitvi Direktive 95/46/ES (v nadaljevanju: Splošna uredba o varstvu podatkov), ki predstavlja mehanizem za vzpostavitev ravnovesja med pravico do varstva osebnih podatkov na eni strani in drugimi legitimnimi interesi države na drugi (Kuner, Bygrave, Docksey in Drechsler, 2020). Razlogi, ki lahko terjajo omejevanje pravic posameznika, v 23. členu Splošne uredbe o varstvu podatkov niso omejeni na ravnanje držav kot posledico razglašanih izrednih razmer, temveč so določeni taksativno, a hkrati izredno široko in vključujejo tudi zagotavljanje javnega zdravja (Uredba (EU) 2016/679 Evropskega parlamenta in Sveta z dne 27. aprila 2016 o varstvu posameznikov pri obdelavi osebnih podatkov in o prostem pretoku takih podatkov ter o razveljavitvi Direktive 95/46/ES, 2016). Omejitev mora biti določena v zakonu, ne sme posegati v bistvo pravice do varstva osebnih podatkov ter mora biti nujno in sorazmerno sredstvo za doseganje vsaj enega izmed navedenih ciljev. Pri presoji, ali sta izpolnjena pogoja nujnosti in sorazmernosti, se upošteva časovni in družbeni okvir uvedenih ukrepov, ki v nobenem primeru ne morejo biti absolutne in trajne.²⁰ To je potrdil tudi Evropski odbor za varstvo podatkov v kontekstu boja proti pandemiji covid-19 (European Data Protection Board [EDPB], 2020a). Velika večina držav članic EU se kljub grožnji pandemije ni odločila za tako drastičen ukrep. Edina država, ki je to možnost izkoristila, je Madžarska, ki je na podlagi vladne uredbe 179/2020 z dne 4. 5. 2020 v času razglašanih izrednih razmer glede vseh osebnih podatkov, ki se obdelujejo z namenom odkrivanja, razumevanja in preprečevanja širjenja koronavirusa, suspendirala uresničevanje pravic iz 15. do 22. člena Splošne uredbe o varstvu podatkov (Uredba (EU) 2016/679 Evropskega parlamenta in Sveta z dne 27. aprila 2016 o varstvu posameznikov pri obdelavi osebnih podatkov in o prostem pretoku takih podatkov ter o razveljavitvi Direktive 95/46/ES, 2016). Odločitev madžarske vlade je bila deležna ostre kritike EDPB (2020a), zakonitost vseh ukrepov v času pandemije pa je pod drobnogled vzela tudi Evropska komisija (Makszimov, 2020). EDPB je ob tem izpostavil, da obstoj pandemije ali katerega koli drugega izrednega stanja še ne more samo po sebi utemeljevati omejevanja pravic posameznikov, na katere se podatki nanašajo. Evropski regulatorni okvir varstva osebnih podatkov je kljub visoko

²⁰ Drugačno stališče zastopa Tina Kraigher Mišič v Komentarju Splošne uredbe o varstvu podatkov (Pirc Musar et al., 2020), ki navede, da so omejitve izjemoma lahko absolutne in trajne. Vsaj glede absolutnosti že sama Splošna uredba o varstvu podatkov tega ne dopušča, saj morajo vsakršne omejitve spoštovati bistvo pravice do varstva osebnih podatkov, nadalje pa morajo zakonodajni ukrepi, ki predvidevajo omejitev pravice, vsebovati vsaj vse zahteve, ki so navedene v drugem odstavku 23. člena (Uredba (EU) 2016/679 Evropskega parlamenta in Sveta z dne 27. aprila 2016 o varstvu posameznikov pri obdelavi osebnih podatkov in o prostem pretoku takih podatkov ter o razveljavitvi Direktive 95/46/ES, 2016).

postavljenim zahtevam glede varstva pravic posameznikov in dolžnosti upravljavcev dovolj fleksibilen, da omogoča učinkovito odzivanje na (zdravstvene) krize (EDBP, 2020a).

Za odgovor na vprašanje, ali so aplikacije za sledenje okuženim s covidom-19 in nekatere druge aplikacije, ki so jih razvile države v boju s koronavirusom, skladne s tem okvirom, je ključno, katere podatke obdelujejo in ali ti spadajo v kategorijo (občutljivih) osebnih podatkov v skladu z definicijo Splošne uredbe o varstvu podatkov. Kljub opozorilu, da je za ohranitev visoke stopnje varstva osebnih podatkov in za zaščito zasebnosti posameznikov nujno, da aplikacije, uporabljene v boju proti koronavirusu, zbirajo le anonimizirane podatke, na eni strani, ter obljubam razvijalcev tehnoloških rešitev, da bo zasebnost uporabnikov glavno vodilo razvoja, na drugi, pa aplikacije, ki so trenutno v uporabi v Evropski uniji, kažejo drugačno sliko. Ocena učinka nemške aplikacije Corona-Warn-App, na kateri temelji tudi slovenska aplikacija #OstaniZdrav, navaja ne le, da aplikacija obdeluje osebne podatke, temveč da obdeluje posebne kategorije osebnih podatkov (Bock et al., 2020), tj. občutljive osebne podatke, ki so v skladu s Splošno uredbo o varstvu podatkov deležni posebne zaščite. To potrjujejo tudi poročila več nadzorstvenih organov za varstvo osebnih podatkov, na primer francoskega Commission Nationale de l'Informatique et des Libertés (CNIL, 2020) in slovenskega Informacijskega pooblaščenca (2020). Aplikacije za sledenje stikom okuženih s covidom-19 se razlikujejo v obsegu kategorij podatkov, ki jih obdelujejo, vendar pa velika večina vendarle obdeluje osebne podatke, ki so kvečjemu psevdonimizirani.²¹ Ti se pogosto zamenjujejo za anonimizirane podatke (EDPB, 2020b), vendar pa je z vidika prava varstva osebnih podatkov med njima ključna razlika: psevdonimiziranih podatkov samih po sebi ni mogoče pripisati specifičnemu posamezniku, na katerega se nanašajo osebni podatki, je pa to mogoče storiti z uporabo dodatnih informacij, zato imajo še vedno naravo osebnih podatkov. Anonimiziranih podatkov za razliko od osebnih podatkov ni mogoče povezati z določenim ali določljivim posameznikom, tj. posameznikom, ki ga je mogoče določiti neposredno ali posredno. Iz uvodne opombe 26 dodatno izhaja, da anonimizirani niso samo podatki, ki jih v nobenem primeru ne bi bilo mogoče povezati z določenim ali določljivim posamezni-

kom, ampak so to tudi podatki, ki onemogočajo identifikacijo »z uporabo vseh sredstev, za katera se razumno pričakuje, da jih bo upravljavec ali druga oseba uporabila za neposredno ali posredno identifikacijo posameznika« (Uredba (EU) 2016/679 Evropskega parlamenta in Sveta z dne 27. aprila 2016 o varstvu posameznikov pri obdelavi osebnih podatkov in o prostem pretoku takih podatkov ter o razveljavitvi Direktive 95/46/ES, 2016). Anonimizacija mora onemogočiti povratno identifikacijo posameznika, na katerega se podatki nanašajo, ne le upravljavcu, temveč tudi vsem ostalim (Article 29 Data Protection Working Party, 2014). Odgovor na vprašanje, ali gre za anonimiziran podatek ali osebni podatek, se lahko spreminja v času (Article 29 Data Protection Working Party, 2014) – zaradi povečanja računalniške zmogljivosti in napredka različnih tehnik umetne inteligence je mogoče pričakovati, da bo vsaj nekatere podatke, ki danes veljajo za anonimizirane, in zato trajno ločene od posameznikov, na katere se nanašajo, v prihodnosti mogoče spet povezati z njimi in jim vrniti naravo osebnih podatkov (Bradford, Aboy in Liddell, 2020). To stopnjo anonimnosti je dejansko izredno težko doseči (EDPB, 2020b; Article 29 Data Protection Working Party, 2014).

Nadalje se postavlja vprašanje, ali katero izmed kategorij podatkov, ki jih obdelujejo aplikacije za sledenje stikom, uvrščamo med posebne vrste osebnih podatkov, obdelava katerih je zaradi njihove posebej občutljive narave dovoljena le pod strogo določenimi pogoji. Splošna uredba o varstvu podatkov v 9. členu nudi posebno zaščito podatkom, ki razkrivajo informacije o preteklem, sedanjem ali prihodnjem telesnem ali duševnem zdravstvenem stanju posameznika, vključno s podatki o njegovih boleznih ali tveganjih za nastanek bolezni. Vsaj koda, ki jo posameznik dobi od pooblaščenega zdravstvenega osebja v primeru pozitivnega testa na covid-19 in mu omogoča vnos okužbe v aplikacijo, je občutljiv osebni podatek (Bock et al., 2020). Obdelava te vrste osebnih podatkov je prepovedana, razen če velja ena od izjem iz drugega odstavka 9. člena Splošne uredbe o varstvu podatkov. Med drugim je skladno z drugim odstavkom obdelava dovoljena, če posameznik, na katerega se podatki nanašajo, vanjo veljavno privoli ali pa je taka obdelava potrebna zaradi bistvenega javnega interesa, če je sorazmerna z zasledovanjem ciljem, ne posega v bistvo pravice do varstva osebnih podatkov ter so hkrati zagotovljeni ukrepi za zaščito temeljnih pravic in interesov posameznika, na katerega se občutljivi podatki nanašajo (Uredba (EU) 2016/679 Evropskega parlamenta in Sveta z dne 27. aprila 2016 o varstvu posameznikov pri obdelavi osebnih podatkov in o prostem pretoku takih podatkov ter o razveljavitvi Direktive 95/46/ES, 2016).

Obdelava osebnih podatkov mora, zato da je zakonita, temeljiti na eni izmed pravnih podlag iz 6. člena Splošne uredbe o varstvu podatkov. Tako kot v primeru obdelave ob-

²¹ Psevdonimizacija je v Splošni uredbi o varstvu podatkov opredeljena kot »obdelava osebnih podatkov na tak način, da osebnih podatkov brez dodatnih informacij ni več mogoče pripisati specifičnemu posamezniku, na katerega se nanašajo osebni podatki, če se take dodatne informacije hranijo ločeno ter zanje veljajo tehnični in organizacijski ukrepi za zagotavljanje, da se osebni podatki ne pripisejo določenemu ali določljivemu posamezniku« (Uredba (EU) 2016/679 Evropskega parlamenta in Sveta z dne 27. aprila 2016 o varstvu posameznikov pri obdelavi osebnih podatkov in o prostem pretoku takih podatkov ter o razveljavitvi Direktive 95/46/ES, 2016).

čutljivih osebnih podatkov je tudi obdelava ostalih podatkov med drugim zakonita, če posameznik, na katerega se podatki nanašajo, vanjo privoli ali če obdelavo narekuje izpolnjevanje naloge v (bistvenem) javnem interesu (Uredba (EU) 2016/679 Evropskega parlamenta in Sveta z dne 27. aprila 2016 o varstvu posameznikov pri obdelavi osebnih podatkov in o prostem pretoku takih podatkov ter o razveljavitvi Direktive 95/46/ES, 2016). Vprašanje pravne podlage je ločeno od vprašanja prostovoljnosti uporabe aplikacij za sledenje stikom okuženim s covidom-19. Čeprav so vsaj v državah Evropske unije aplikacije prostovoljne, je po mnenju Evropskega odbora za varstvo podatkov v primeru, ko gre za obdelavo osebnih podatkov, ki jo opravlja javni organ in je hkrati v javnem interesu, najprimernejša pravna podlaga obdelave iz člena 6(1)(e) Splošne uredbe o varstvu podatkov (*»obdelava je potrebna za opravljanje naloge v javnem interesu ali pri izvajanju javne oblasti, dodeljene upravljavcu«*), ki naj ima prednost pred obdelavo na podlagi privolitve (EDPB, 2020b). Pravna podlaga je v tem primeru lahko določena bodisi v nacionalnem pravnem redu države članice ali pravnem redu EU, obdelava pa mora biti sorazmerna glede na legitimni interes, ki ga zasleduje (Uredba (EU) 2016/679 Evropskega parlamenta in Sveta z dne 27. aprila 2016 o varstvu posameznikov pri obdelavi osebnih podatkov in o prostem pretoku takih podatkov ter o razveljavitvi Direktive 95/46/ES, 2016). V nasprotju s priporočilom EDPB pravno podlago obdelave podatkov velike večine evropskih aplikacij za sledenje stikov predstavlja privolitev in to, čeprav predstavlja opravljanje nalog v javnem interesu ne le primerno, ampak tudi ustreznejšo pravno podlago za zakonitost obdelave podatkov teh aplikacij. Večina evropskih aplikacij za sledenje stikom temelji na programskem vmesniku, ki sta ga razvila Google in Apple, ki v pogojih uporabe dovoljujeta le uporabo njune tehnološke rešitve za potrebe organov javnega zdravja. Upravljalci osebnih podatkov bodo v teh primerih nujno javni organi, sledenje stikom pa pomeni obdelavo podatkov v javnem interesu.

Vse aplikacije, ki obdelujejo osebne podatke na podlagi privolitve posameznika, morajo zadostiti strogim pogojem, ki jih glede veljavnosti soglasja postavlja Splošna uredba o varstvu podatkov: privolitev mora biti prostovoljna, specifična, ozaveščena in nedvoumna (Uredba (EU) 2016/679 Evropskega parlamenta in Sveta z dne 27. aprila 2016 o varstvu posameznikov pri obdelavi osebnih podatkov in o prostem pretoku takih podatkov ter o razveljavitvi Direktive 95/46/ES, 2016). Za prostovoljno privolitev se šteje, če ima posameznik možnost dejanske in proste izbire ter lahko privolitev zavrne ali prekliče brez škode. Pogojevanje uresničevanja določenih temeljnih svoboščin, na primer prostega gibanja ali prehoda meje, z naložitvijo aplikacije temu nasprotuje, zato tako soglasje ne izpolnjuje pogoja prostovoljnosti, kot tako pa ne šteje kot veljavna privolitev v skladu s pogoji Splošne uredbe o varstvu podatkov.

Splošni pravni akt, ki predstavlja pravno podlago za obdelavo osebnih podatkov v javnem interesu, bi moral tudi natančno predpisati namen zbiranja, shranjevanja in posredovanja zbranih podatkov, ter prepovedati kakršno koli nadaljnjo obdelavo, predvsem z namenom preprečevanja, odkrivanja, preiskovanja in pregona kaznivih dejanj. V nasprotnem primeru bi se lahko spremenil namen podatkovne zbirke (angl. *function creep*), ki se primarno ne bi več uporabljala za preprečevanje širjenja nalezljive bolezni, temveč bi lahko postala preiskovalno orodje v rokah represivnih organov (Kitchin, 2020). Google in Facebook sta sicer državam, ki želijo uporabiti njun vmesnik, to možnost omejila, ter jim v pogojih uporabe izrecno prepovedala kakršno koli uporabo zbranih podatkov v druge namene, vključno s preprečevanjem, odkrivanjem in preiskovanjem kaznivih dejanj in nadzorom omejevanja gibanja.

Vendar pa je za dosledno upoštevanje načela omejitve namena odgovoren upravljavec, ki mora biti tudi jasno in natančno določen. Zagotoviti mora, da so osebni podatki zbrani za določene, izrecne in zakonite namene (specifikacija namena, angl. *purpose specification*) ter se nadalje ne obdelujejo na način, ki ni združljiv s temi nameni (združljiva uporaba, angl. *compatible use*) (Uredba (EU) 2016/679 Evropskega parlamenta in Sveta z dne 27. aprila 2016 o varstvu posameznikov pri obdelavi osebnih podatkov in o prostem pretoku takih podatkov ter o razveljavitvi Direktive 95/46/ES, 2016). Obseg kategorij podatkov, ki se zbirajo, mora biti natančno opredeljen in v skladu z načelom najmanjšega obsega podatkov omejen le na tiste podatke, ki jih je treba zbirati, zato da se doseže legitimni cilj, ki je v javnem interesu. Aplikacije, ki delujejo na podlagi tehnologije Bluetooth, tako na primer zbirajo tudi podatek o IP naslovu uporabnika, kar je nujno za njihovo delovanje (Bock et al., 2020), zato zbiranje tega podatka ni prekomeren poseg v pravico do varstva osebnih podatkov. Prav tako te aplikacije na telefonih, ki uporabljajo informacijski sistem Android, za delovanje zahtevajo dostop do lokacijskih podatkov, čeprav jih ne zbirajo. Obdelava tovrstnih podatkov bi kršila načelo najmanjšega obsega podatkov, ker take aplikacije oddaljenost dveh posameznikov ocenjujejo na podlagi signala Bluetooth, ne pa njune lokacije, zato zbiranje te vrste podatkov presega obseg, potreben za doseg legitimnega cilja. Skladno s prvim odstavkom 25. člena Splošne uredbe o varstvu podatkov (Uredba (EU) 2016/679 Evropskega parlamenta in Sveta z dne 27. aprila 2016 o varstvu posameznikov pri obdelavi osebnih podatkov in o prostem pretoku takih podatkov ter o razveljavitvi Direktive 95/46/ES, 2016) je minimizacija obsega zbranih podatkov ena izmed možnih oblik uresničevanja načel vgrajenega in privzetega (angl. *privacy by design* in *privacy by default*) varstva osebnih podatkov, saj ti narekujeta, da upravljavec s tehnološkimi in organizacijskimi ukrepi zagotavlja spoštovanje načel varstva osebnih podatkov

(Uredba (EU) 2016/679 Evropskega parlamenta in Sveta z dne 27. aprila 2016 o varstvu posameznikov pri obdelavi osebnih podatkov in o prostem pretoku takih podatkov ter o razveljavitvi Direktive 95/46/ES, 2016). V primeru aplikacij za sledenje stikom okuženih s COVID-19 se poleg že omenjene omejitve zbiranja podatkov le na nujno potrebne kategorije lahko uresničuje še s psevdonimizacijo podatkov (EDPB, 2020b), decentralizirano hrambo podatkov (Rosello in Dewitte, 2020) ter avtomatiziranim izbrisom podatkov po preteku določenega obdobja hrambe, ki mora biti utemeljeno na dejanskih, objektivnih merilih medicinske stroke in omejeno na obdobje, nujno potrebno za to, da se uresničuje legitimni cilj preprečevanja širjenja nalezljive bolezni covid-19. Povprečna inkubacijska doba bolezni covid-19 je pet dni, 97,5 % vseh okuženih pa razvije bolezenske znake v 11 dneh po okužbi (Lauer et al., 2020). Simptomi se redko pojavijo po 14 dneh po okužbi, zato Svetovna zdravstvena organizacija svetuje, naj se okuženim odredi 14-dnevna karantena. Aplikacije, ki predvidevajo tak časovni okvir hrambe podatkov, torej temeljijo na objektivnih merilih medicinske stroke, in ta ni pretiran.

Ker so aplikacije za sledenje stikom namenjene pomoči pri preprečevanju širjenja covid-19, ni dovolj le omejevanje obdobja hrambe podatkov, ki jih obdelujejo, temveč njihovega delovanja v celoti. Pravna podlaga za njihovo vzpostavitev mora vsebovati klavzulo o časovni omejenosti ukrepa (angl. *sunset clause*), ki natančno opredeljuje, do kdaj bo aplikacija delovala (EDPB, 2020b). Če tega časovnega okvira ni mogoče določiti vnaprej, bi moral biti vzpostavljen sistem rednega periodičnega preverjanja izpolnjenosti pogojev za tak ukrep.

Dodatno grožnjo zasebnosti predstavlja nepooblaščen dostop do osebnih podatkov. Čeprav popolne varnosti v spletnem okolju ni, je upravljavec podatkov dolžan z organizacijskimi in tehničnimi ukrepi zagotavljati raven varnosti, ki ustreza naravi, obsegu in namenu obdelave, tveganju in resnosti potencialnih vplivov na pravice in svoboščine posameznikov, stopnji tehnološkega razvoja ter stroškom, povezanim z zagotavljanjem te stopnje varnosti (Uredba (EU) 2016/679 Evropskega parlamenta in Sveta z dne 27. aprila 2016 o varstvu posameznikov pri obdelavi osebnih podatkov in o prostem pretoku takih podatkov ter o razveljavitvi Direktive 95/46/ES, 2016). Aplikacije za sledenje stikov obdelujejo občutljive osebne podatke velikega števila ljudi: v Nemčiji si je aplikacijo naložilo 19 milijonov uporabnikov, 1,7 milijona v Švici, v Sloveniji pa je mobilno aplikacijo do današnjega dne (19. 10. 2020) preneslo okoli 165 tisoč uporabnikov (Ministrstvo za javno upravo Republike Slovenije, 2020). Celo v Franciji, ki ima izredno majhen delež uporabnikov in posledično zanemarljivo število izdanih opozoril o tveganih stikih, to pomeni obdelavo podatkov dveh milijonov

prebivalcev. Ker gre hkrati za posebej občutljive podatke o zdravstvenem stanju posameznikov, na katerega se veže uresničevanje celotnega spektra pravic posameznika, predvsem pravice do svobode gibanja, dela in izobraževanja, bi imelo lahko razkritje teh podatkov resne posledice za njihovo uresničevanje, zato se zahteva najvišja stopnja varnosti obdelave. Šifriranje in decentralizacija delno poskrbita za zagotavljanje varnosti, vendar pa glede na velika tveganja, povezana z obdelavo občutljivih podatkov velikega števila uporabnikov, ne bosta zadoščala za izpolnjevanje standardov v skladu s Splošno uredbo o varstvu podatkov, predvidene ukrepe pa bodo morali upravljavci tudi redno preverjati in dopolnjevati v skladu z razvojem tehnologije in pojavom novih groženj.

4.2 Tehnološki vidiki

Še preden se začnemo spraševati o varnosti tehnološke rešitve, je treba odgovoriti na vprašanje, ali ta sploh lahko omogoči uresničitev cilja, ki ga skuša doseči država pri njeni uvedbi, saj v nasprotnem primeru poseg v pravice in svoboščine ne bo legitimen. Anderson (2020) in Schneier (2020) opozarjata, da glavna težava aplikacij za sledenje stikom okuženih s covidom-19 niso tveganja za zasebnost in varstvo osebnih podatkov posameznikov, pač pa samo dejstvo, da nimajo nikakršne uporabne vrednosti in ne morejo doseči cilja, ki ga (domnevno) zasledujejo. Aplikacije kot odziv na širjenje pandemije so paradigmatičen primer ideologije tehnološkega solucionizma (Morozov, 2013), ki temelji na predpostavki, da je z uporabo prave računalniške kode mogoče reševati zapletena in večplastna družbena vprašanja. Tako poenostavljeno razumevanje tehnologije in nekritična vera v njene sposobnosti pogosto vodita v sprejemanje pravno in etično dvomljivih visokotehnoloških rešitev. Do tega prihaja, čeprav njihova učinkovitost sploh ni raziskana ter lahko hkrati globoko posegajo v pravice posameznika in ustroj demokratične družbe.

Niti tehnologija Bluetooth niti GPS nista bila razvita z namenom spremljanja stikov posameznikov in sta pri izvrševanju te funkcije dokaj nenatančni. Delovanje tehnologije GPS je močno odvisno od ovir v okolici, ki vplivajo na komunikacijo med mobilno napravo in satelitom, zato slabše delujejo v notranjih prostorih in v bližini visokih zgradb. Tudi v idealnem okolju brez tovrstnih ovir lahko tehnologija GPS določi lokacijo posameznika le na pet metrov, natančnost pa se močno poslabša v urbanem okolju (7–13 m). Aplikacije, ki temeljijo na tehnologiji Bluetooth, ne pridobijo podatka o lokaciji posameznika, temveč ocenjujejo stopnje ogroženosti na podlagi podatkov o oddaljenosti mobilnih naprav in času trajanja stika. Mobilne naprave za določanje razdalje med napravami uporabljajo t. i. *received signal strength indication*, ki – poenostavljeno povedano – na podlagi moči signala Bluetooth oceni oddaljenost druge naprave. Razdalja in ča-

sovnost trajanje kot parametra, ki opredeljujeta tveganost stika, se določita v skladu z dognanji epidemiološke stroke, vendar pa nista enaka epidemiološkemu stiku in rezultat vsakokratnega stika naprav ne bo nujno tudi prenos virusa SARS-CoV-2. Informacija o oddaljenosti med dvema posameznikoma oziroma njunima mobilnima napravama je natančnejša od tehnologije GPS in manj odvisna od motenj v okolici, vendar pa vseeno ne more zaznati tehničnih pregrad med napravama (osebama), na primer pleksi stekla med prodajalcem in kupcem v trgovskem središču ali karoserije vozila, ki stojita drug ob drugem pred rdečo lučjo semaforiziranega križišča. Prav tako niso upoštevane druge okoliščine stika, na primer, ali je do njega prišlo na prostem ali v zaprtem prostoru, kje sta uporabnika imela mobilne naprave ter ali sta se pogovarjala in kako glasno sta govorila (Burgess, 2020). Taki in njim podobni življenjski primeri bodo ustvarili množico napačnih rezultatov, tako pozitivnih kot negativnih, od katerih je odvisna učinkovitost aplikacij za sledenje stikov. Do lažno pozitivnih rezultatov (angl. *false positives*) pride v primeru, ko aplikacija posameznika obvesti o potencialno nevarnem stiku, vendar do njega dejansko ni prišlo. Razlogi, ki lahko povzročijo napačne pozitivne rezultate, so različni. Predvsem bo do njih prihajalo zaradi že opisane premajhne natančnosti tehnološke rešitve, na kateri temeljijo. Prav tako bodo posledica neupoštevanja vseh okoliščin domnevnega prenosa, na primer fizičnih preprek med osebama, ki naj bi bili v stiku, ali nošenja zaščitne opreme, ki ne preprečuje možnosti okužbe, jo pa znatno zmanjšuje. Ne nazadnje aplikacija ne upošteva dejstva, da se virus ne prenese v vsakem primeru tveganega stika, temveč le v določenem deležu. V primeru opozorila o tveganem stiku morajo biti zato uporabnikom dana jasna navodila o nadaljnjem ravnanju, predvsem pa mora javni zdravstveni sistem vsem omogočiti pravočasno testiranje, na podlagi katerega bodo ob potrjeni okužbi dejansko napoteni v izolacijo in s tem preprečili nadaljnji prenos bolezni. Sama aplikacija brez ustrezno izobraženega prebivalstva, ki nima dostopa do brezplačnega testiranja, ne more prispevati k uresničevanju zastavljenega cilja.

V primeru napačnih negativnih rezultatov (angl. *false negatives*) uporabnik o tveganem stiku ni obveščen, čeprav je do okužbe s koronavirusom prišlo. K temu bodo enako kot v primeru napačnih pozitivnih rezultatov prispevale tehnične pomanjkljivosti tehnologije Bluetooth, še bolj pa nezadostno število uporabnikov aplikacije, ki bi omogočili, da bi ta lahko delovala učinkovito in zanesljivo. Delež državljanov, ki si je aplikacijo naložilo, je med evropskimi državami različen: največji je na Finskem in Irskem, kjer presega tretjino prebivalstva posamezne države, v Nemčiji se delež giblje okoli 20 %, v Italiji okoli 10 %, najmanjši pa je odstotek v Franciji (4 %). Nobena izmed evropskih držav se ni še niti približala 60-odstotnemu deležu prebivalstva, ki naj bi aplikacijo uporabljalo, da bi bila

zanesljivo učinkovita glede na modele Univerze v Oxfordu (University of Oxford, 2020), ki pa poudarjajo, da bi tudi manjši odstotek uporabnikov aplikacije vendarle pripomogel k zajeitvi širjenja pandemije. Ob tem je treba upoštevati tudi dejstvo, da del prebivalstva – pogosto celo najranljivejši del, ki je zaradi svoje starosti ali gmotnega položaja nadpovprečno izpostavljen okužbi – sploh nima možnosti, da bi si aplikacijo naložilo, saj delujejo samo na določenih pametnih telefonih.²²

Družbene posledice lažnih rezultatov so dvojne. Lažni pozitivni rezultati zmanjšujejo zaupanje prebivalstva v njihovo učinkovitost in lahko v skrajnem primeru pripeljejo do popolnega zavračanja njene uporabe. Postavlja se vprašanje, ali bodo posamezniki, ki bodo obveščeni o več tveganih stikih, do prenosa okužbe pa ne bo prišlo, pozneje sploh še pozorni na tovrstna obvestila, ali pa bo njihova pozornost padala z vsakim dodatnim napačnim pozitivnim rezultatom do takrat, ko bodo aplikacijo v celoti prenehali uporabljati. Po drugi strani napačni negativni testi v ljudeh vzbujajo občutek lažne varnosti, zaradi katere lahko okuženi posameznik kljub morda slabemu počutju nadaljuje vsakdanje življenje in se ne samoizolira, ker zmotno misli, da tveganju okužbe ni bil izpostavljen.

5 Sklepno: Etika kot prešitje prava in tehnologije

Digitalno sledenje stikom sproža poleg vprašanja varstva osebnih podatkov in zasebnosti tudi dvome glede spoštovanja načela enakosti in prepovedi diskriminacije. Dostop do tehnologije (npr. pametnih telefonov ustrezne kakovosti) lahko vodi do neenakega položaja skupin prebivalstva, ki niso dovolj tehnično vešče ali premožne (npr. strošek nakupa opreme, prenosa podatkov). Koga torej posebej ciljati oziroma čigavim stikom slediti? Odgovor je, ali vsem ali pa predvsem najbolj ranljivim skupinam glede na starost in poklic, ki so nesorazmerno bolj izpostavljeni: ali imajo ti pametne telefone (brezdomci, starejši v DSO, obsojenci na prestajanju kazni zapora)?

Poleg dostopa do tehnologije je pomembno, da so jasno izraženi dvomi o sami tehnični učinkovitosti digitalnega sledenja: ali je zmožno »prevesti« stike med napravami v epidemiološko relevantne stike med ljudmi? Poleg tehnoloških dvomov so jasno izraženi tudi pravni in družbeni dvomi. Na primer

²² Čeprav lahko za boleznijo covid-19 zbolijo vsi, imajo starejše osebe s kroničnimi obolenji pogostejše težje potek bolezni, ki se lahko konča tudi s smrtjo. Hkrati je v skupini prebivalstva, starejših od 65 let, uporaba pametnih telefonov najmanjša. Medtem ko pametne telefone uporablja več kot 90 % prebivalstva v starostni skupini med 16 in 44 let, pa je ta delež v skupini 65–74 let le še 40 % (SURs, 2020).

Svet Evrope je jasno ugotovil, da ni dokazov, da digitalno sledenje pomaga pri boju s pandemijo covid-19 (in obratno, da ni dokazov, da ne pomaga), in zato (brez jasno ugotovljene učinkovitosti) ni vredno družbenega in pravnega tveganja, ki ga tako sledenje prinaša (Council of Europe, 2020).

Podatki o naloženih aplikacijah na telefone so le en člen v verigi obveščanja. Dokazano je, da je ta delež izjemno pomemben: matematični izračun pokaže (Wai Yee, 2020), da če 20 % prebivalcev uporabi aplikacijo, obstaja le 4-odstotna verjetnost, da bo uporabnik z aplikacijo prišel v stik z drugim aktivnim uporabnikom aplikacije. Nadalje, v primeru okužbe uporabnika aplikacije je nujno njegovo aktivno ravnanje: v Sloveniji mora uporabnik aplikacije, za katerega je bila ugotovljena okužba in je pridobil kodo TeleTAN od Nacionalnega inštituta za javno zdravje, v roku treh ur od prejema kodo vnesti v aplikacijo lastne naprave, česar pa pravno ni dolžan storiti. V Veliki Britaniji so rezultati študije pokazali izjemno majhno pripravljenost uporabnikov aplikacije sodelovati, tj. ukrepati v skladu z opozorili. Študija z več kot 30 tisoč prebivalci je pokazala, da je le 18 % ljudi upoštevalo samoizolacijo, čeprav so jim tako svetovali epidemiologi v sistemu ročnega sledenja stikov in jim hkrati še pojasnili razloge za tak ukrep. Delež takih uporabnikov, ki ne bi sledili priporočilu samoizolacije, bi bil pri avtomatizirani obliki svetovanja iz aplikacije, ko ta ugotovi potencialni tvegan stik (sicer na neznanem kraju ob neznanem času), občutno manjši.

Zaupanje uporabnikov v digitalno sledenje je majhno po vsej Evropi, večinoma zaradi skrbi za varstvo osebnih podatkov in možnosti zlorab, tj. da bodo podatki uporabljeni izključno za namen, za katerega so bili zbrani, da bo do podatkov dostopalo izključno zdravstveno osebje in da bodo podatki ostali anonimizirani. Zaupanje je majhno tudi zaradi nezaupanja v zanesljivost tehnologije Bluetooth. Ta ni bila ustvarjena za ta namen, lahko sproža lažne alarme (napačne pozitivne in negativne zadetke). Študija, ki je primerjala nemško, italijansko in švicarsko aplikacijo, je pokazala, da je tehnologija tako nezanesljiva, kot da bi bila naključna, in da bližina naprav ni pomembna (Leith in Farrell, 2020).

Sistem digitalnega sledenja stikov lahko vpliva na stigmatizacijo in namerno izpostavljanje ranljivih skupin, na primer poglobljanje družbene distance do romske skupnosti, ki naj ne bi skrbela za enako stopnje higijene rok, ali ljudi azijskega porekla, ker koronavirus izvira iz Vuhana, kar lahko vodi do iskanja »grešnih kozlov«.

Fizično distanciranje je v deprivilegiranih skupnostih razumljeno kot ideja privilegirancev. Revščina ne omogoča enake mere vzdrževanja fizične distance, vsi družbeni sloji in načini življenja ne omogočajo v enaki meri vzpostavljanja

fizične distance ali ukrepov *stay-at-home*. Stiske so zato izredno različne zaradi popolnoma objektivnih pogojev življenja. V Singapurju so na primer žarišča bolezni covid-19 domovi migrantskih delavcev, ki živijo v prenatrpanih prostorih, v Sloveniji pa domovi za starejše občane, v katerih oskrbovanci nimajo ustreznih pogojev za gibanje, dostopa do svežega zraka. Biti sam ali na varni razdalji je zato privilegij.

Aplikacije, ki dopuščajo samostojne vnose uporabnikov ali ki ne vsebujejo dovolj varnih povezav ali šifriranja, so lahko tarče zlorab in manipulacij. To je izjemno pomembno v družbenem kontekstu poplave lažnih novic in političnih manipulacij. Na primer, aplikacija brez zadostne varnosti omogoča politične manipulacije (npr. način, kako zmanjšati volilno udeležbo z ustvarjanjem panike pred boleznijo v izbranem volilnem okraju), gospodarsko onemogočanje (npr. z lažnim poročanjem o žariščih v konkurenčnem podjetju), lahko postane orožje državljanske nepokorščine ali tujih obveščevalnih služb, ki bi se vmešale v notranje zadeve s sejanjem panike v posameznih predelih države z lažnim alarmiranjem (Soltani, Calo in Bergstrom, 2020). Zaradi morebitnih varnostnih ranljivosti, ki jih lahko vsebujejo aplikacije (in jih kot socio-tehnični sistemi zelo pogosto vsebujejo),²³ jih je mogoče uporabiti kot sredstva za tovrstne napade.

Nevarnost ne pomeni avtomatično, da ni mogoče oblikovati sistema, ki bi bil dovolj (!) dober in sorazmerno učinkovit. Zahteve za etično uporabo aplikacij za digitalno sledenje so:

- pilotna vpeljava (npr. Švica je s pilotno študijo preizkušala delovanje aplikacije);
- nadzor delovanja aplikacije v obliki inkluzivnega in transparentnega svetovalnega odbora, ki vključuje predstavnike javnosti;
- razgrnitev etičnih načel, ki so podlaga za delovanja aplikacije, pojasnitev njenih stroškov in koristi uporabnikom;
- zagotovitev enakega dostopa do aplikacije in enake obravnave ob okužbi;
- uporaba transparentnega algoritma za preračunavanja zadetkov, dostopnega za pregled (angl. *auditing*);
- obdobje evalvacije in raziskovanje intervencij za boljšo obveščenost upravljavcev aplikacije;
- nadzor (angl. *oversight*) in učinkovita pravna sredstva, povezana z rabo aplikacije;
- delitev izkušenj in znanj pri implementaciji z drugimi državami, zlasti tistimi z nizkimi dohodki;

²³ Nemška aplikacija Corona Warn je imela napake v kriptografski implementaciji in je omogočala razkritje, ali je neka oseba okužena z virusom ali ne. Napake v nemški aplikaciji so bile odpravljene avgusta 2020, slovenska aplikacija pa tega popravka nima, saj je kodo nemške aplikacije prevzela že pred implementacijo navedene popravka (Kovačič, 2020a).

- svobodna uporaba za uporabnike;
- vodenje režima v skladu s tremi načeli: enakost obravnave, poštenost in zmanjševanje trpljenja.

Literatura

1. Anderson, R. (12. 4. 2020). Contact tracing in the real world. *Light Blue Touchpaper*. Pridobljeno na <https://www.lightbluetouchpaper.org/2020/04/12/contact-tracing-in-the-real-world/>
2. Anthes, E. (2020). Alexa, do I have COVID-19? *Nature*, 586(7827), 22–25.
3. Article 29 Data Protection Working Party. (2014). *Opinion 05/2014 on Anonymisation Techniques*. Pridobljeno na https://ec.europa.eu/justice/article-29/documentation/opinion-recommendation/files/2014/wp216_en.pdf
4. Ball, K. in Snider, L. (ur.) (2013). *The surveillance-industrial complex. A political economy of surveillance*. London: Routledge.
5. Bicheno, S. (20. 10. 2020). EU interoperability gateway for contact tracing apps goes live. *Informa tech*. Pridobljeno na <https://telecoms.com/507003/eu-interoperability-gateway-for-contact-tracing-apps-goes-live/>
6. Bock, K., Kühne, C. R., Mühlhoff, R., Ost, M. R., Pohle, R. in Rehak, R. (29. 4. 2020). Data protection impact assessment for the Corona App. *Forum InformatikerInnen für Frieden und gesellschaftliche Verantwortung*. Pridobljeno na https://www.fiff.de/dsfa-corona-file-en/at_download/file
7. Bradford, L. R., Aboy, M. in Liddell, K. (2020). COVID-19 contact tracing apps: A stress test for privacy, the GDPR and data protection regimes. *Journal of Law and the Biosciences*, 7(1). Pridobljeno na <https://doi.org/10.1093/jlb/lsaa034>
8. Brenza, A. (14. 5. 2020). What is an endemic virus? WHO warns COVID-19 «May never go away». *Explore Health*. Pridobljeno na <https://www.health.com/condition/infectious-diseases/coronavirus/what-is-an-endemic-virus>
9. Burgess, M. (14. 10. 2020). Bluetooth bugs are making contact tracing apps spit out tons of errors. *Wired UK*. Pridobljeno na <https://www.wired.co.uk/article/contact-tracing-app-notification-bluetooth>
10. Chadwick, L. (15. 6. 2020). Norway data protection authority temporarily bans use of coronavirus tracking app. *Euronews*. Pridobljeno na <https://www.euronews.com/2020/06/15/norway-data-protection-authority-temporarily-bans-use-of-coronavirus-tracking-app>
11. Commission Nationale de l'Informatique et des Libertés (CNIL). (2020). *Publication of the CNIL's opinion on the „StopCovid“ mobile application project*. Pridobljeno na <https://www.cnil.fr/en/publication-cnils-opinion-stopcovid-mobile-application-project>
12. Council of Europe. (2020). *Joint Statement on Digital Contact Tracing by Alessandra Pierucci, Chair of the Committee of Convention 108 and Jean-Philippe Walter, Data Protection Commissioner of the Council of Europe*. Pridobljeno na <https://rm.coe.int/covid19-joint-statement-28-april/16809e3fd7>
13. Curtis, J. (6. 9. 2015). How to get a Facebook beacon for your local business. *Business 2 Community*. Pridobljeno na <https://www.business2community.com/facebook/how-to-get-a-facebook-beacon-for-your-local-business-01318868>
14. Dayaram, S. (16. 4. 2020). Singapore had the coronavirus under control. Now its locking down the country. *CNET*. Pridobljeno na https://www.cnet.com/google-amp/news/singapore-had-the-coronavirus-under-control-now-it-is-locking-down-the-country/?__twitter_impression=true
15. Dibble, M. (27. 2. 2020). NSA spent \$100M on phone surveillance program that prompted two unique FBI leads. *Washington Examiner*. Pridobljeno na <https://www.washingtonexaminer.com/news/nsa-spent-100m-on-phone-surveillance-program-that-prompted-two-unique-fbi-leads>
16. Enhorn v. Sweden, 56529/00, European Court of Human Rights. (2005). Pridobljeno na <https://www.globalhealthrights.org/wp-content/uploads/2014/04/Enhorn-v.-Sweden.pdf>
17. European Commission. (2020a). *Coronavirus: Member States agree on an interoperability solution for mobile tracing and warning apps*. Pridobljeno na https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_1043
18. European Commission. (2020b). *Science for policy briefs. Telework in the EU before and after COVID-19: where we were, where we head to*. Pridobljeno na https://ec.europa.eu/jrc/sites/jrcsh/files/jrc120945_policy_brief_-_covid_and_telework_final.pdf
19. European Data Protection Board. (EDPB). (2020a). *Thirtieth Plenary session: EDPB response to NGOs on Hungarian Decrees and statement on Article 23 GDPR*. Pridobljeno na https://edpb.europa.eu/news/news/2020/thirtieth-plenary-session-edpb-response-ngos-hungarian-decrees-and-statement-article_en
20. European Data Protection Board. (EDPB). (2020b). *Guidelines 04/2020 on the use of location data and contact tracing tools in the context of the COVID-19 outbreak*. Pridobljeno na https://edpb.europa.eu/sites/edpb/files/files/file1/edpb_guidelines_20200420_contact_tracing_covid_with_annex_en.pdf
21. Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin (EKČP). (1994). *Uradni list RS* (7/94).
22. Gilbert, D. (9. 4. 2020). These 30 regimes are using coronavirus to repress their citizens. *Vice News*. Pridobljeno na https://www.vice.com/en_us/article/dygbxk/these-30-regimes-are-using-coronavirus-to-repress-their-citizens
23. Gorkič, P. (30. 4. 2020). Predavanje v okviru srečanj »Imeti svoj glas« na Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani [ZOOM].
24. Greene, A. (1. 4. 2020). States should declare a State of Emergency using Article 15 ECHR to confront the Coronavirus Pandemic. *Strasbourg Observers Blog*. Pridobljeno na <https://strasbourgobservers.com/2020/04/01/states-should-declare-a-state-of-emergency-using-article-15-echr-to-confront-the-coronavirus-pandemic/>
25. Hessler, P. (17. 8. 2020). How China controlled the coronavirus. *The New Yorker*. Pridobljeno na <https://www.newyorker.com/magazine/2020/08/17/how-china-controlled-the-coronavirus>
26. Holmes, D. E. (2017). *Big Data: A very short introduction*. Oxford: Oxford University Press.
27. Informacijski pooblaščenec. (2020). *Predlog Zakona o interventnih ukrepih za pripravo na drugi val COVID-19 – EVA 2020-2611-0033 – MNENJE*. Pridobljeno na https://www.ip-rs.si/fileadmin/user_upload/Pdf/priporombe/2020/DZ_Zakon_o_interventnih_ukrepih_za_pripravo_na_drugi_val_COVID-19_2020-2611-0033_Burnik.pdf
28. Kitchin, R. (2020). Civil liberties or public health, or civil liberties and public health? Using surveillance technologies to tackle the spread of COVID-19. *Space and Polity*. Pridobljeno na <https://doi.org/10.1080/13562576.2020.1770587>
29. Kovačič, M. (21. 8. 2020a). Ostanizdrav – Slovenska aplikacija za sledenje stikom. *Telefonček.si*. pridobljeno na <https://telefoncek.si/2020/08/21/ostanizdrav-slovenska-aplikacija-za-sledenje-stikom/>

30. Kovačič, M. (14. 7. 2020b). Predlog za uvedbo protikorupcijske aplikacije. *Telefoncek.si*. Pridobljeno na <https://telefoncek.si/2020/07/14/predlog-za-uvedbo-protikorupcijske-aplikacije/>
31. Kuner, C., Bygrave, L. A., Docksey, C. in Drechsler, L. (ur.) (2020). *The EU General Data Protection Regulation (GDPR): A commentary*. New York: Oxford University Press.
32. Lauer, S. A., Grantz, K. H., Bi, Q., Jones, F. K., Zheng, Q., Meredith, H. R. et al. (2020). The incubation period of coronavirus disease 2019 (COVID-19) from publicly reported confirmed cases: Estimation and application. *Annals of internal medicine*, 172(9), 577–582.
33. Leith, D. J. in Farrell, S. (2020). Measurement-based evaluation of Google/Apple Exposure Notification API for proximity detection in a light-rail tram. *PLOS ONE*, 15(9). Pridobljeno na <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0239943>
34. Listina Evropske unije o temeljnih pravicah. (2012). *Uradni list Evropske unije*, (C 326/391).
35. Maksimov, V. (14. 5. 2020). Jourová: Commission looking at Hungary's emergency changes to labour code and GDPR. *Euractiv*. Pridobljeno na <https://www.euractiv.com/section/justice-home-affairs/news/jourova-commission-looking-at-hungarys-emergency-changes-to-labour-code-and-gdpr/>
36. Malone v. the United Kingdom, 8691/79, European Court of Human Rights. (1984). Pridobljeno na <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-57533>
37. Mednarodni pakt o državljskih in političnih pravicah (MPDPP). (1992). *Uradni list RS* (35/92).
38. Meyer, M., Haverkamp, R. in Lévy, R. (ur.). (2002). *Will electronic monitoring have a future in Europe?* Freiburg: Max Planck Institute.
39. Ministrstvo za javno upravo Republike Slovenije. (2020). *Mobilna aplikacija #OstaniZdrav*. Pridobljeno na <https://www.gov.si/teme/koronavirus-sars-cov-2/mobilna-aplikacija-ostanizdrav/>
40. Morozov, E. (2013). *To save everything, click here: The Folly of technological solutionism public affairs*. New York: PublicAffairs.
41. Mozur, P., Zhong, R. in Krolik, A. (1. 3. 2020). In coronavirus fight, China gives citizens a color code, with red flags. *New York Times*. Pridobljeno na <https://www.nytimes.com/2020/03/01/business/china-coronavirus-surveillance.html>
42. Nellis, S. in Dave, P. (10. 4. 2020). Apple, Google to create contact tracing technology to fight coronavirus spread. *Reuters*. Pridobljeno na <https://www.reuters.com/article/ul-health-coronavirus-apple-alphabet/apple-google-to-create-contact-tracing-technology-to-fight-coronavirus-spread-idUSKCN21S1UF>
43. Neuman, G. (2016). Constrained derogation in positive human rights regimes. V E. Criddle (ur.), *Human rights in emergencies* (str. 15–31). Cambridge: Cambridge University Press.
44. Pascu, L. (16. 4. 2020). Liechtenstein to provide citizens with biometric bracelets to contain coronavirus. *BiometricUpdate.com*. Pridobljeno na <https://www.biometricupdate.com/202004/liechtenstein-to-provide-citizens-with-biometric-bracelets-to-contain-coronavirus>
45. Pirc Musar, N., Lemut Strle, R., Remic, M., Drev, M., Kraigher Mišič, K., Poljšak, A. et al. (2020). *Komentar Splošne uredbe o varstvu podatkov*. Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije.
46. Rossello, S. in Dewitte, P. (25. 5. 2020). Anonymization by decentralization? The case of COVID-19 contact tracing apps. *European Law blog*. Pridobljeno na <https://europeanlawblog.eu/2020/05/25/anonymization-by-decentralization-the-case-of-covid-19-contact-tracing-apps/>
47. Scheinin, M. (6. 4. 2020). COVID-19 symposium: To derogate or not to derogate? *OpinioJuris*. Pridobljeno na <http://opiniojuris.org/2020/04/06/covid-19-symposium-to-derogate-or-not-to-derogate/>
48. Schmitt, C. (28. 4. 2020). Global perspectives on data collection, contact tracing, and COVID-19. *Medium*. Pridobljeno na <https://medium.com/berkman-klein-center/global-perspectives-on-data-collection-contact-tracing-and-covid-19-8fbbcfdf25f>
49. Schneier, B. (1. 5. 2020). Me on COVID-19 contact tracing apps. *Schneier on Security*. Pridobljeno na https://www.schneier.com/blog/archives/2020/05/me_on_covid-19_.html
50. SenseTime. (2020). *SenseTime enables Singaporean SMEs to safely resume operations with contactless AI thermal screening solution*. Pridobljeno na <https://www.sensetime.com/me-en/news-detail/54299?categoryId=21072>
51. Soltani, A., Calo, R. in Bergstrom, C. (27. 4. 2020). Contact-tracing apps are not a solution to the COVID-19 crisis. *Brookings: Tech stream*. Pridobljeno na <https://www.brookings.edu/techstream/inaccurate-and-insecure-why-contact-tracing-apps-could-be-a-disaster/>
52. Statistični urad Republike Slovenije (SURS). (2015). *V zahodni Sloveniji je imelo v prvem četrtletju 2015 dostop do interneta 83 % gospodinjstev, v vzhodni pa 73 %*. Pridobljeno na <https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/5509>
53. Statistični urad Republike Slovenije (SURS). (2019). *Razvitost slovenske digitalne družbe: nameni uporabe interneta in s tem povezane težave*. Pridobljeno na <https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/8423>
54. Statistični urad Republike Slovenije (SURS). (2020). *Nove mobilne tehnologije – nove navade, nove pasti?* Pridobljeno na <https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/8626>
55. Šarf, P. (2018). Veliko podatkovje, podatkovna analitika in umetna inteligenca: ali je Splošna uredba o varstvu podatkov res prilagojena izzivom digitalne dobe? *Pravna praksa*, 37(18), II–VII.
56. Troncoso, C., Payer, M., Hubaux, J. P., Salathe, M., Larus, J., Bugnion, E. et al. (2020). Decentralized privacy-preserving proximity tracing. *GitHub*. Pridobljeno na <https://github.com/DP-3T/documents/blob/master/DP3T%20-%20Data%20Protection%20and%20Security.pdf>
57. University of Oxford. (2020). *Digital contact tracing can slow or even stop coronavirus transmission and ease us out of lockdown*. Pridobljeno na <https://www.research.ox.ac.uk/Article/2020-04-16-digital-contact-tracing-can-slow-or-even-stop-coronavirus-transmission-and-ease-us-out-of-lockdown>
58. Up-106/05, Ustavno sodišče Republike Slovenije (2008). Pridobljeno na <http://www.us-rs.si/documents/bf/0c/up-106-052.pdf>
59. Uredba (EU) 2016/679 Evropskega parlamenta in Sveta z dne 27. aprila 2016 o varstvu posameznikov pri obdelavi osebnih podatkov in o prostem pretoku takih podatkov ter o razveljavitvi Direktive 95/46/ES (Splošna uredba o varstvu podatkov). (2016). *Uradni list Evropske unije*, (L 119/1).
60. Wai Yee, Y. (1. 5. 2020). Coronavirus: More need to use contact tracing app for it to be effective. *The Straits Times*. Pridobljeno na <https://www.straitstimes.com/singapore/more-need-to-use-contact-tracing-app-for-it-to-be-effective>
61. World Health Organization (WHO). (2011). *The classical definition of a pandemic is not elusive*. Pridobljeno na <https://www.who.int/bulletin/volumes/89/7/11-088815/en/>
62. Zajc, I. (3. 10. 2020). Varovanje po italijansko: droni, tehnologija prepoznavanja obrazov in »participativni videonadzor«. *MMC RTV Slovenija*. Pridobljeno na <https://www.rtvlo.si/svet/evropa/varovanje-po-italijansko-droni-tehnologija-prepoznavanja-obrazov-in-participativni-videonadzor/537844>

63. Završnik, A. (2017). Algoritmično nadzorstvo: veliko podatkovje, algoritmi in družbeni nadzor. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 68(2), 135–149.
64. Završnik, A. (2019). Algorithmic justice: Algorithms and big data in criminal justice settings. *European Journal of Criminology*. Pridobljeno na <https://doi.org/10.1177/1477370819876762>
65. Zghibarta, P. (11. 4. 2020). The whos, the whats, and the whys of the derogations from the ECHR amid COVID-19. *EJIL: Talk!*. Pridobljeno na <https://www.ejiltalk.org/the-whos-the-whats-and-the-whys-of-the-derogations-from-the-echr-amid-covid-19/>.

Social Surveillance in the Time of COVID-19

Aleš Završnik, Ph.D., Professor of Criminology, Institute of Criminology at the Faculty of Law Ljubljana, Slovenia.
E-mail: ales.zavrsnik@pf.uni-lj.si

Pika Šarf, M.A., Young Researcher, Institute of Criminology at the Faculty of Law Ljubljana, Slovenia. E-mail: pika.sarf@pf.uni-lj.si

The pandemic of the SARS-CoV-2 virus, which causes COVID-19 disease, has increased the already pervasive processing of personal data and social surveillance, which is based on it. Along with one of the biggest health crises in the modern world, we are witnessing the severest restriction of mobility in order to prevent social contacts, which is an established method of preventing the spread of infectious diseases but has never occurred on such a scale. The global “state of emergency” is inextricably linked with the risk of erosion of human rights and fundamental freedoms. In the fight against the invisible enemy, states are willing to adopt dubiously effective high-tech solutions, such as drones, thermal cameras, facial recognition technology, and various contact tracking or movement restriction applications that encroach on an individual’s private sphere. They are based on the already known premise that each of us will have to give up a piece of our rights to protect the health or even the community’s survival as a whole. The dichotomy between preventing the spread of the deadly virus on the one hand and (supposedly urgent) limitations on individual rights on the other is only fictional: a wide variety of digital solutions often fail to achieve the promised results even at the level of imposed technology, or the proposed technology is not as effective as to outweigh greater limitations on fundamental rights in comparison with less invasive measures.

Keywords: COVID-19, social surveillance, digital technologies, contact tracing, application

UDC: 343.9:616-036.21

Epidemija in ukrepi za njeno zaježitev: omejitev gibanja na občine in »policijska ura«

Benjamin Flander¹

»Kdo bi si mislil, da bo dihanje zraka na javnem kraju tako rekoč čez noč postalo sebično in kaznivo ravnanje.«

V članku analiziramo ukrepa za zaježitev epidemije, ki v slovenski javnosti in medijih, pri izvrševalcih in nadzornikih predpisov ter ne nazadnje na Ustavnem sodišču dvigujeta največ prahu. Kratki retrospektivi dogodkov, ki so v večini evropskih držav pripeljali do razglasitve epidemije/pandemije, sledi okvirni pregled ukrepov zakonodajne in izvršilne oblasti, ki s ciljem preprečitve širjenja okužb in zavarovanja javnega zdravja bolj ali manj omejujejo temeljne pravice. V Sloveniji je omejitev gibanja na občine medtem že dočakala ustavnosodni epilog. Pobudi, ki se nanašata na t. i. policijsko uro, je Ustavno sodišče sprejelo v odločanje. V članku odločitve varuha ustave podrobneje analiziramo v luči opozoril nekaterih pravnih strokovnjakov, da smo med epidemijo priča družbeno škodljivemu nesorazmernemu omejevanju temeljnih pravic in »eroziji prava«. Namen tega »podjema« je morebitne bralce iz vrst družbenih nadzornikov, ki bdijo nad ukrepi, izvajajo prekrškovne postopke in izrekajo globe, seznaniti z nekaterimi temeljnimi vsebinskimi (ustavno) pravnimi vidiki in vprašanji izvrševanja njihovih pooblastil v obstoječih družbenih razmerah.

Ključne besede: epidemija, covid-19, svoboda gibanja, »policijska ura«, ustava, sorazmernost

UDK: 342.7:616-036.21

1 Namesto uvoda

Zaradi hitrega širjenja okužb z virusom SARS-Cov-2 in z njim povezane nalezljive bolezni covid-19 je večina evropskih držav spomladi 2020 razglasila bodisi epidemijo/pandemijo kot posebno obliko izrednih družbenih razmer bodisi izredno stanje.² Razmere so se domala povsod po Evropi hitro zaostrovale in na vrhuncu pandemije konec marca in v aprilu

so v nekaterih državah z bolj ali manj zanesljivimi metodami na dan potrdili po več tisoč ali celo več deset tisoč novih okužb. Naglo se je začelo povečevati tudi število umrlih, ki so bili okuženi s koronavirusom.³ Vlade držav so se – nekatere prej, druge pozneje – na nastale okoliščine odzvale z uvajanjem ukrepov, ki so s ciljem zaježitve prenašanja okužb in koronavirusne bolezni ter zavarovanja zdravja in življenja ljudi (zlasti ranljivejših) bolj ali manj omejili temeljne pravice in svoboščine državljanov in drugih prebivalcev.

Na seznamu ukrepov, ki so jih postopoma uvedle skoraj vse evropske države (pogosto omenjena izjema je /bila/ Švedska),⁴ so bolj ali manj dosledno zaprtje državnih meja,

¹ Dr. Benjamin Flander, izredni profesor prava, Fakulteta za varnostne vede Univerze v Mariboru, Slovenija.
E-pošta: benjamin.flander@fvv.uni-mb.si

² Urad za demokratične ustanove in človekove pravice Organizacije za varnost in sodelovanje v Evropi (OVSE/ODIHR) (angl. Organization of Security and Cooperation in Europe (OSCE/ODIHR)) je v svojem poročilu o odzivu držav na pandemijo covida-19 države razdelil na tiste, ki so z ukrepi za preprečitev širjenja okužb in zaježitev pandemije temeljne pravice iz mednarodnih konvencij »zgolj« omejevale, in tiste, ki so nekatere temeljne pravice začasno razveljavile. Pri tem je države razdelil na tiste, ki so razglasile izredno stanje ali izredne razmere, in one, ki tega niso storile. Poročilo opozarja, da so bile redke države, ki so o začasni razveljavitvi pravic iz mednarodnih konvencij poročale mednarodnim organizacijam, in da (ne) razglasitev izrednega stanja ali izrednih razmer ni odločilno vplivala na sprejemanje ukrepov in intenzivnost omejitev temeljnih pravic – v nekaterih državah, ki niso razglasile izrednega stanja, so bile omejitve temeljnih pravic kljub temu zelo intenzivne (Organization of Security and Cooperation in Europe [OSCE/ODIHR], 2020).

³ V tem in vseh drugih pogledih je »prednjačila« Italija, ki je prve okužbe in smrti okuženih oziroma obolelih uradno zabeležila že februarja. Že v začetku marca so pristojne ustanove te države zaznale po več tisoč okuženih oseb na dan, vrtoglavo pa je začelo naraščati tudi število okuženih oziroma obolelih, ki so umrli (v večini primerov naj bi šlo za starejše ljudi, ki jih ogrožajo druge bolezni). Mediji po svetu so poročali o prizorih s severa države, kjer naj bi umrle iz domov in bolnišnic odvažali konvoji (vojaških) tovornjakov. V prvi polovici marca naj bi se dobra polovica smrti prebivalcev sveta, ki so zboleli za koronavirusno boleznijo, zgodila v Italiji.

⁴ Samosvojega pristopa te države pri soočanju s pandemijo se je prijel izraz »švedski model«. Švedske oblasti, v nasprotju z domala vsemi drugimi evropskimi državami, niso uvedle strogih

obvezna karantena za okužene, obvezna (samo)izolacija za tiste, ki so bili v stiku z okuženim(i), obvezna testiranja, omejitve in prepovedi dostopa ter gibanja in zbiranja na javnih (mestnih) površinah, kot so trgi, parki, igrišča ipd., delna ali popolna ustavitev javnega prometa, omejitve in prepovedi opravljanja vseh t. i. nenujnih gospodarskih (ponujanje blaga in storitev) in negospodarskih (športna tekmovanja ipd.) dejavnosti, omejitev dostopa do nekaterih zdravstvenih storitev in storitev socialnega skrbstva, delno ali popolno zaprtje vrtcev, šol, univerz, cerkva, športnih objektov, kinodvoran, gledališč, opernih hiš itd., obvezna uporaba zaščitne maske v zaprtih javnih prostorih in – v nekaterih državah ali regijah – tudi na prostem, razkuževanje rok in zaprtih prostorov, omejitve in prepovedi druženja (prepovedi porok, pogreb in drugih zasebnih dogodkov z udeležbo večjega števila ljudi), vzdrževanje medosebne razdalje (angl. *social distancing*), upoštevanje posebnih režimov poslovanja (s strankami) v trgovinah z življenjskimi potrebščinami, lekarnah, bankah, poštah, javnih uradih itd. (če njihovega obratovanja oblasti niso prepovedale oziroma ustavile) in še bi lahko naštevali (OSCE/ODIHR, 2020). Vlade nekaterih držav (praviloma tistih z izrazito slabimi epidemiološkimi razmerami, v nekaterih primerih pa temu najbrž botruje tudi nizka raven demokratične kulture) omejitve gibanja stopnjujejo vse do prepovedi gibanja zunaj domicilnih mestnih četrti, občin ali regij, uvedbe t. i. nočne policijske ure, ponekod pa je bila začasno odrejena celo popolna splošna prepoved gibanja ljudi na prostem (oblasti so prepovedale zapuščanje prebivališč). V večini evropskih držav se je prej ali slej zgodil t. i. *lockdown*, tj. popolna zavora (javnega) življenja. Podoben »scenarij« se je odvijal tudi na drugih kontinentih.

S sprejetimi ukrepi za zavezitev širjenja novega koronavirusa je do poletja večini držav uspelo število novih okužb

močno zmanjšati, po rahljanju omejitev in prepovedi pa je že julija število okužb in umrlih z okužbo spet začelo strmo naraščati, sorazmerno s tem je začelo naraščati tudi povpraševanje po zdravstvenih storitvah (vključno s hospitalizacijo). Naposled, z redkimi izjemami, ni bilo države, ki je ob koncu poletja ali v začetku jeseni ne bi zajel t. i. drugi val epidemije, s tem pa tudi ponovno upoštevanje prepovedi in omejitev. V Italiji, ki je bila zaradi pandemije spomladi med vsemi evropskimi državami najbolj prizadeta, je vlada že konec septembra ponovno uvedla obvezno uporabo zaščitnih mask na prostem in v vseh zaprtih javnih prostorih (povsod, razen v domovih). Italijanska vlada se je za ta ukrep (veljal je in še vedno velja za vso državo) odločila po tem, ko so v državi v enem dnevu potrdili več kot 3.500 novih okužb, največ po koncu aprila. Ukrepi, ki jih je sprejela italijanska vlada, so se v oktobru stopnjevali do ponovne uvedbe obvezne karantene in (samo) izolacije, omejitev in prepovedi gibanja in zbiranja na javnih površinah, prepovedi opravljanja storitvenih dejavnosti, zaprtja vrtcev, šol, muzejev, knjižnic, gledališč in tako naprej, vse do določitve nočne policijske ure. Javno življenje je bilo na najbolj ogroženih območjih spet ustavljeno (M. L., 2020).

Zapiranje meja, obvezno karanteno, prepovedi gibanja, zbiranja, druženja, organiziranja prireditev in dogodkov, omejitve in prepovedi opravljanja dejavnosti, obvezno nošenje maske na prostem, delno »policijsko uro« in druge ukrepe za zavezitev širjenja okužb so znova začele upoštevati in zaostrovati tudi oblasti drugih evropskih držav. Drugemu valu je, oziroma naj bi, spomladi leta 2021 sledil še tretji. Omejitve in prepovedi so oblasti v večini evropskih držav »podkrepile« z zagroženimi visokimi globami za kršitelje ukrepov, v nekaterih evropskih in drugih državah pa tudi z zaporno kaznijo in unikatnimi »koronavirusnimi« sankcijami.⁵

Med pandemijo je postalo jasno, da države svoje pravice in dolžnosti, da svojim državljanom in drugim prebivalcem v okoliščinah pandemije zagotovijo potrebno zdravstveno oskrbo ter zavarujejo njihovo zdravje in življenje, ne morejo ali ne znajo udejanjiti brez večjih ali manjših omejitev in (začnih) razveljavitev človekovih pravic in temeljnih svoboščin, pri če-

nadzorstvenih ukrepov in drastičnih omejitev temeljnih pravic. Švedska vlada je uvedla preventivne ukrepe za zaščito najranljivejših skupin in omejitve glede zbiranja večjega števila ljudi, zaprtju vrtcev, šol, univerz, knjižnic, kinodvoran in gledališč, prepovedi opravljanja dejavnosti in splošnim omejitvam gibanja ljudi pa so se oblasti odrekale. Nošnja zaščitnih mask je (bila) priporočena na letaliških terminalih, v drugih zaprtih prostorih in na prostem pa maske niso (bile) obvezne. Po prvotnem naglem naraščanju števila okuženih in umrlih se je trend umiril in Švedska se je pridružila državam, ki so (bile) zaradi pandemije med (naj)manj prizadetimi. Ideolog »švedskega modela«, epidemiolog Anders Tegnell, je napovedal, da na Švedskem jeseni ne pričakujejo drugega vala epidemije, ampak kvečjemu lokalne izbruhe, ki jih bodo lahko obvladali (Sajovic, 2020). O tem, v katero smer je krenil »švedski vlak«, je zaradi protislovnega poročanja v medijih, težko soditi. Nesporno je le to, da je bil »liberalen« pristop k spopadanju s pandemijo deležen številnih kritik in da so oblasti v zadnjem obdobju tudi na Švedskem posegle po ostrejših ukrepih, ki intenzivneje omejujejo temeljne pravice.

⁵ »Koronska punitivnost« se je najbolj razbohotila v azijskih in afriških državah. Če držijo navedbe v nekaterih spletnih medijih, so (bile) v nekaterih afriških in azijskih državah za kršitev ukrepov za zavezitev širjenja okužb s koronavirusom predvidene tudi nekatere nenavadne sankcije, ki naj bi kršitelje prisilile k »strenitvi in premisleku«. V Ruandi, na primer, je (bila) sankcija za kršitelje pravila obveznega nošenja zaščitne maske celodnevno sedenje na žgočem soncu, v Indoneziji pa naj bi bila za tiste, ki kršijo to pravilo, predvidena alternativna sankcija (kot nadomestilo za denarno kazen), pri kateri se lahko kršitelj za določen čas uleže v krsto in razmisli o posledicah svojega ravnanja (D. K., 2020; T. J., 2020; Tratnik, 2020).

mer so najbolj »na udaru« pravice, ki varujejo osebno svobodo in svobodo izbire, svobodo gibanja, dostop do vzgoje in izobraževanja, možnost mirnega zbiranja, združevanja in javnega izražanja mnenj, svobodno izpovedovanje vere in drugega prepričanja, dostop do sodišča in sodnega varstva pravic, svobodno znanstveno in umetniško izražanje, možnost opravljanja dela, lastnino in svobodno gospodarsko pobudo, enakost pred zakonom in prepoved diskriminacije, dostojanstvo, fizično in psihično zdravje in tako naprej. Seznam je obsežen, ključno vprašanje, ki ga pri tem na države naslavljata njihovo lastno ustavno pravo in mednarodno pravo temeljnih pravic, pa je, kje je meja, ki je oblasti pri omejevanju posameznikove relativne svobode in drugih temeljnih pravic ne bi smele prestopiti (European Union Agency for Fundamental Rights [FRA], 2020; OSCE/ODIHR, 2020).

V mnogih državah so se že med prvim valom pandemije začeli pojavljati tudi množični protestni shodi ljudi, ki menijo, da so nekatere prepovedi in omejitve pretirane in nečloveške, da nimajo znanstvene podlage ter da kršijo temeljne človekove pravice in svoboščine.⁶ Javnih zborovanj, ki odpirajo etično in družbeno vprašanje, kako uskladiti skrb za javno zdravje z osebnimi svoboščinami, se udeležujejo različne družbene skupine in posamezniki, od skrajnih desničarjev in privrženecv teorij zarot do skrajnih levičarjev in nasprotnikov cepljenja, od zaskrbljenih staršev, ki menijo, da ukrepi najmlajšim uničujejo otroštvo, do tistih, ki se sklicujejo na alternativna mnenja stroke, ki jih odločevalci in množični mediji prezrejo. Kar te skupine in posameznike druži, je vsesplošni občutek krivice, izgube osebnih svoboščin in neredko tudi zdravega razuma. Številni oporečniki kot zgled navajajo Švedsko, ki je, kot rečeno, izbrala alternativen, bistveno manj omejujoč model (K. S., 2020).

⁶ V Nemčiji je bilo v začetku novembra ob enem samem koncu tedna napovedanih prek dvajset protestnih shodov, pri čemer so pristojne oblasti nekatere prepovedale (npr. tistega v Münchnu). V Leipzigu, kjer se je zbralo dvajset tisoč ljudi, je na transparentu enega od udeležencev pisalo: »Za resnico, pravico in svobodo!« Na shodu v Berlinu, na katerem se je zbralo štirideset tisoč ljudi, so udeleženci nosili transparente z napisi: »Ne koronskemu pranju možganov«, »Svoboda« in »Ne nagobčnikom«. Na protestnih shodih v Zagrebu so udeleženci, med drugim, opozarjali, da je zaradi vladnih omejitev in prepovedi ogrožena pravica do dela in podjetništva ter pravočasne zdravstvene oskrbe. Kritizirali so tudi medije, ki naj bi kršitvam temeljnih pravic delali promocijo in zganjali paniko. Nekateri protestniki so s transparenti sporočali, da je covid-19 laž in da nismo vsi covidioti, ter pozivali k svobodi, objemu in zdravemu razumu. Dva izmed sloganov na protestih v Rimu sta bila na primer: »Ne maskam, ne socialni distanci« in »Uprite se novemu svetovnemu redu«. Ponekod so udeleženci protestov shode poimenovali »festival svobode« in ob tem opozorili, da so oblasti pandemijo zlorabile z namenom, da bi »zaslužnile« državljane (K. S., 2020; K. T., 2020). In tako naprej.

Odziv oblasti na množična zbiranja protestnikov⁷, ki so (bila) praktično povsod (z redkimi izjemami) zaradi nevarnosti širjenja okužb pravno prepovedana, je (bil) v različnih državah dokaj podoben – vladni predstavniki (in podporniki) protestnikom očitajo sebičnost in neodgovorno povzročanje nevarnosti širjenja okužb ter posledično ogrožanje življenja in zdravja ljudi, zlasti ranljivejših.⁸ V »sinergiji« s tem se je začelo stopnjevati tudi ukrepanje policije, tako zoper posameznike, ki kršijo prepovedi in omejitve, kot tudi zoper udeležence protestnih shodov, kar je ponekod pripeljalo do uporabe drastičnih prisilnih sredstev (vodni top, solzivec ipd.), ekscesne uporabe policijske sile in množičnih odvzemov prostosti. K temu je treba pripomniti, da so protestni shodi, ki so v nekaterih državah sčasoma postali nasilni, le vrh ledene gore izražanja nestrinjanja in nezadovoljstva nad ravnanjem oblasti pri spopadanju z epidemijo. Marsikje posamezniki in skupine, ki so jim protivirusni ukrepi prizadejali večjo premoženjsko škodo in hudo osebno stisko ali pa so jih celo pahnili v pomanjkanje in revščino, zoper vlade in njihove predstavnike (bolj ali manj neuspešno) vlagajo kazenske ovadbe in odškodninske tožbe.⁹

Temu dogajanju smo z nekaterimi posebnostmi priča tudi v Sloveniji. Slovenske oblasti so se na nevarnost širjenja okužb in pandemijo koronavirusne bolezni odzvale s podobnimi

⁷ Poleg protestnih shodov zaradi pretiranih in škodljivih ukrepov se je zgodilo tudi nekaj, sicer precej manj množičnih, shodov, na katerih so udeleženci opozarjali, da so oblasti za zaščito ljudi pred biološko grožnjo, ki jo pooseblja koronavirus, naredile bistveno premalo ter da niso dovolj učinkovito zavarovale zdravja in življenja ljudi. Ponekod, denimo v Franciji, so bili ti pritiski tako močni, da je vlada odstopila, zoper njene člane pa so bile zaradi neodgovornega ravnanja oziroma opustitve dolžnega ravnanja vložene odškodninske tožbe.

⁸ Italijanska policija je v eni od izjav za javnost izrazila razočaranje, ker so se vsem opozorilom navkljub nekateri udeležili protestov, s tem pa naj bi ogrozili življenja prebivalcev. Še bolj nazoren je bil italijanski zunanji minister, ki je »zanikovalce novega koronavirusa« pozval, naj izkažejo vsaj spoštovanje do svojcev umrlih. Podobno so se na izraze nezadovoljstva in upora odzvale tudi vlade druge po svetu. Premier avstralske zvezne države Victoria je, na primer, javno oznanjal, da bi protesti lahko ogrozili pot te južne zvezne države iz popolnega zaprtja. Protestiranje ljudi je označil kot »absolutno sebično ravnanje« in sklenil, da je edini boj, ki bi se ga morali udeležiti, boj proti virusu (K. S., 2020).

⁹ V roke mi je prišla odškodninska tožba zoper aktualnega kanadskega premierja Justina Trudeauja, ministre v njegovi vladi in nekatere druge predstavnike kanadskih oblasti. Tožba na dvesto straneh osupljivo natančno popisuje (ne)premoženjsko škodo, način njene povzročitve, vzročno zvezo ter elemente subjektivne in kolektivne odgovornosti, ki jo tožniki pripisujejo nosilcem oblasti. Podobno civilno tožbo naj bi skupina uveljavljenih odvjetnikov in pravnih strokovnjakov pripravljala tudi v Nemčiji in nekaterih drugih evropskih državah.

ukrepi in omejitvami temeljnih pravic kot oblasti večine drugih evropskih držav. Razglašena, preklicana in ponovno uvedena je bila epidemija, pri čemer so se omejitve in prepovedi ter sankcije za njihove kršitve stopnjevale »skladno z epidemiološkimi razmerami«. Tudi v Sloveniji so se začeli vrstiti neprijavljeni protestni shodi proti Vladi. Povod zanje naj bi bilo, poleg neustreznega in neučinkovitega spopadanja z epidemijo in ukrepov, ki naj bi kršili človekove pravice, tudi »uničevanje« demokracije in pravne države, »stopnjevanje represije«, »napadi na neodvisno novinarstvo in medije«, »ksenofobija in diskriminacija prebežnikov«, »politika sovraštva« do ideoloških in političnih nasprotnikov ter do drugačnih in drugače mislečih, nesposobnost, nepravilnosti in korupcija pri nabavi mask in druge zaščitne ter medicinske opreme (respiratorjev, hitrih antigenskih testov itd.), »kršitve omejitev, ki jih je Vlada sama določila«, »twitanje«, lažni profili na družbenih omrežjih in še bi lahko naštevali. Družbeni nadzorniki na čelu s policijo in zdravstveno inšpekcijo so pri implementaciji (ustavno bolj ali manj problematičnih) (pod)zakonskih predpisov in obvladovanju množičnega zbiranja protestnikov najprej ravnali zadržano, pred drugo razglasitvijo epidemije pa se je tudi uporaba policijske sile zoper posamezne kršitelje ukrepov in udeležence protestov začela vidno stopnjevati. Zaradi kaznivih dejanj in nasilja na enem od protestnih shodov smo bili, naposled, tudi tostran Alp soočeni s prizori (zakonite) uporabe prisilnih sredstev policije za obvladovanje množic.

Zaradi ukrepov za zajezitev epidemije, ki naj bi bili nerazumni, neživljenjski ali pretirani (nesorazmerni), predvsem pa taki, da se je zaradi njih marsikdo znašel v pomanjkanju in stiski (socialni, ekonomski in/ali duševni), ter tudi zaradi ravnanja družbenih nadzornikov pri implementaciji ukrepov imajo od razglasitve epidemije polne roke dela tudi sodišča na čelu z Ustavnim sodiščem, ki je, kot piše v Ustavi, najvišji organ sodne veje oblasti na področju ustavnosti, zakonitosti in varstva človekovih pravic. Dva izmed ukrepov, ki v slovenski javnosti in medijih, pri izvrševalcih in nadzornikih predpisov ter ne nazadnje na Ustavnem sodišču dvigujejo največ prahu, sta zagotovo omejitve gibanja na občine prebivališča in t. i. policijska ura.¹⁰ Omejitve gibanja na občine je medtem že dočakala ustavnosodni epilog. Pobudi, ki se nanašata na »policijsko uro«, je Ustavno sodišče sprejelo v odločanje, predlog vlagatelj za zadržanje izvrševanja spornega predpisa pa

je zavrnilo. V osrednjem delu članka odločitve varuha ustave, ki se nanašajo na ta dva ukrepa, podrobneje analiziramo v luči opozoril nekaterih pravnih strokovnjakov, da smo (v Sloveniji) med epidemijo priča družbeno škodljivemu nesorazmernemu omejevanju temeljnih pravic in »eroziji prava«.

2 Ukrepi za zajezitev epidemije: omejitev gibanja na občine prebivališča in »policijska ura«

V članku je osrednja pozornost namenjena ukrepoma, ki sta, kot smo poudarili že zgoraj, v strokovnem, političnem in občem javnem govoru med vsemi ukrepi za zajezitev epidemije najbolj izpostavljena. Namen njune podrobnejše razčlenbe je morebitne bralce iz vrst družbenih nadzornikov, ki bdijo nad ukrepi za preprečitev širjenja okužb, izvajajo prekrškovne postopke in izrekajo globe, seznaniti z nekaterimi temeljnimi vsebinskimi (ustavno)pravnimi vidiki in vprašanji izvrševanja njihovih pooblastil v obstoječih družbenih razmerah. Čeprav je na dlani, da izvajanje nadzora, vodenje prekrškovnih postopkov in sankcioniranje kršiteljev (npr. udeležencev protestov) tudi samo po sebi odpira kopico pomembnih (ustavno) pravnih vprašanj,¹¹ se v članku s temi vprašanji ne ukvarjamo, saj zahtevajo osredotočeno in samostojno obdelavo.

2.1 Omejitve gibanja na občine prebivališča

Ta ukrep je bil, kot rečeno, med vsemi ukrepi za zajezitev epidemije najbolj na »prepihu«. Prvič že ob uvedbi konec marca, nato poleti ob objavi odločbe Ustavnega sodišča, ki se nanaša na ta ukrep, in končno v začetku letošnjega leta, ko se je dvom glede smiselnosti in učinkovitost te omejitve občutneje okrepil. Ob uvedbi tega ukrepa so vladni predstavniki, člani koalicije, nekateri epidemiologi in drugi strokovnjaki s področja medicine (in njej sorodnih disciplin) ter nekateri »navadni« državljani menili, da je striktna omejitev stikov med ljudmi *conditio sine qua non* uspešnega preprečevanja širjenja okužb ter da je (bila v danih okoliščinah) omejitev gibanja na občine prebivališča nujen in utemeljen ukrep. Na nasprotnem bregu so (bili) utaborjeni tisti, ki zastopajo stališče, da je (bila) prepoved nepotrebna, neživljenjska in ne(u)pravič(e)na. Tudi pravni strokovnjaki so (bili) v svojih mnenjih, komentarjih in ocenah

¹⁰ V prid tej tezi, med drugim, govori naslednje: ena od dveh ustavnih sodnic, ki sta pri odločanju o (ne)ustavnosti ukrepa prepovedi gibanja zunaj meja občine prebivališča glasovali proti večinski odločitvi Ustavnega sodišča, je v ločenem mnenju med drugim zapisala, da sodnika in sodnici, ki sta glasovali proti odločbi, o smiselnosti, nujnosti in sorazmernosti večine drugih, v času epidemije uvedenih ukrepov ne dvomijo – nepotrebna, nenujna in nesorazmerna je (bila) po njihovem mnenju omejitev gibanja na občine prebivališča (več v poglavju 2).

¹¹ Na primer vprašanje, ali je 39. člen Zakona o nalezljivih boleznih (2006), ki predstavlja zakonsko podlago za prepovedi in omejitve temeljne pravice do svobode gibanja in zbiranja, sploh skladen z Ustavo, ter ali so potemtakem dejavnosti nadzornikov (vodenje postopkov, sankcioniranje itd.) sploh ustavnopravno legitimne. Ustavnopravno problematična je, vsaj po našem mnenju, tudi višina glob, ki je za kršitve prepovedi in omejitev gibanja (in številne druge kršitve vladnih odlokov) določena z Zakonom o nalezljivih boleznih (2006).

razdeljeni, zdi pa se, da so (bili) v večini tisti, ki se jim ta ukrep ne zdi ustavnopravno problematičen. O tem, da je treba v krznih časih posamezniku temeljne pravice zožiti v interesu skupnosti, sorazmerno z nevarnostjo, ki ji preti, pač ne gre dvomiti ... Kakor koli že, na Ustavno sodišče je prispelo več pobud za oceno skladnosti ukrepa omejitve gibanja na občine z Ustavo.

Eden od pobudnikov, ki je želel ostati anonimen, je izpodbijal Odlok o začasni splošni prepovedi gibanja in zbiranja ljudi na javnih mestih in površinah v Republiki Sloveniji ter prepovedi gibanja izven občin (2020) in spremembe tega odloka (Odlok o spremembi Odloka o začasni splošni prepovedi gibanja in zbiranja ljudi na javnih mestih in površinah v Republiki Sloveniji ter prepovedi gibanja izven občin, 2020). Ustavno sodišče je o ustavnosti odloka meritorno odločilo z Odločbo št. U-I-83/20 z dne 27. 8. 2020. V tej zadevi so se iskale med ustavnimi sodniki in sodnicami kresale že spomladi, ko je bilo na mizi vprašanje, ali pobudnik izkazuje pravni interes za sprejem pobude v odločanje. Sodišče je v Sklepu št. 83/20-10 z dne 16. 4. 2020 na to vprašanje odgovorilo pritrdilno. Izhajalo je iz stališča, da je pravni interes za vložitev pobude izkazan, čeprav pobuda ni vložena skupaj z ustavno pritožbo zoper posamični pravni akt, ki se opira na zanj ustavno sporne določbe predpisa, če bi pobudnik izdajo takega posamičnega akta lahko izzval le tako, da bi ravnal protipravno (tj. da bi s svojim ravnanjem storil prekršek). Ustavno sodišče je ugotovilo, da gre za tak primer tudi v obravnavani zadevi ter da pobuda hkrati odpira načelna in pomembna ustavnopravna vprašanja, zato je pobudo sprejelo v odločanje (odločitev je sprejelo z osmimi glasovi proti enemu).¹² Sodišče je z istim sklepom do končne odločitve zadržalo izvrševanje 7. člena odloka¹³ ter Vladi v zvezi s tem naložilo, da mora ob upoštevanju mnenja epidemiološke stroke tedensko preverjati, ali so sprejeti ukrepi za zajezitev širjenja okužb (tudi omejitve gibanja na občine) še potrebni za doseganje zasledovanih ciljev, in jih ob upoštevanju strokovnih razlogov podaljšati, spremeniti ali odpraviti. Pobudnikov predlog za zadržanje izvrševanja nekaterih drugih določb odloka je sodišče zavrglo.

¹² Proti tej odločitvi je glasoval sodnik Jaklič. V delno odklonilnem ločenem mnenju (Jaklič, 2020a) je opozoril, da Ustavno sodišče pobudo sprejme praviloma šele po izčrpanju vseh pravnih sredstev skupaj s priloženo ustavno pritožbo. Tako kot vsak drug državljan bi moral po njegovem mnenju tudi pobudnik za oceno ustavnosti odloka o prepovedi gibanja in zbiranja ljudi pravico najprej iskati pred rednimi sodišči – šele ko bi to pot izčrpal, bi bila mogoča presoja na Ustavnem sodišču. Po mnenju sodnika, ki je glasoval proti sprejemu pobude v odločanje, pobudnik tudi z ničimer ni pojasnil, kaj konkretno v njegovem primeru je onemogočeno zaradi obstoja izpodbijanega odloka.

¹³ Po tej določbi so prepovedi gibanja in zbiranja ljudi iz tega odloka veljale do prenehanja razlogov zanje, kar ugotovi Vlada s sklepom, ki ga objavi v Uradnem listu RS.

Pobudnik je zatrjeval, da je odlok v neskladju z 2. členom Ustave (URS, 1991), ker je nejasen in nedoločen. Neskladen je bil po mnenju pobudnika tudi z 39. členom Zakona o nalezljivih boleznih (2006), ker ta določba pooblastila za sprejem ukrepov ni dajala Vladi, ampak ministru, pristojnemu za zdravje. Ukrepi, ki jih (je) določa(l) odlok, naj bi veljali nedoločen čas, poleg navedenega pa naj bi tudi presegali ukrepe, ki jih omogoča 39. člen Zakona o nalezljivih boleznih (2006), saj tako vseobsegajoče in intenzivno omejujejo človekove pravice, da bi bila uvedba teh ukrepov v skladu s 16. členom Ustave (1991) mogoča samo ob predhodno razglašenem vojnem ali izrednem stanju na podlagi 92. člena Ustave (1991), do česar pa v danih okoliščinah ni prišlo. Ukrepi, ki jih uvaja odlok, naj bi bili tudi sicer nerazumni glede na zasledovani cilj. Poleg tega je odlok po mnenju pobudnika županom podelil pristojnosti, da še dodatno posežejo v temeljne pravice, za kar Vlada po njegovem mnenju nima pooblastila v zakonu in Ustavi (U-I-83/20-10).

Ustavno sodišče je o pobudi vsebinsko razsodilo štiri mesece po sprejemu odločitve, da jo bo sprejelo v odločanje. Razsodilo je, da izpodbijana odloka¹⁴ nista bila v neskladju z Ustavo. Odločbo U-I-83/20 je sprejelo s petimi glasovi za in štirimi proti. Večina ustavnih sodnikov je k odločitvi dala pritrdilna ali odklonilna ločena mnenja. Po ustaljeni ustavnosodni presoji je mogoče omejiti človekovo pravico, če je zakonodajalec zasledoval ustavno dopusten cilj in če je omejitev skladna z načeli pravne države iz 2. člena Ustave Republike Slovenije (URS, 1991), ki prepovedujejo čezmerne posege države v ustavno zagotovljene temeljne pravice.

Ustavno sodišče je oceno, ali gre morda za čezmeren poseg, sprejelo na podlagi t. i. strogega testa sorazmernosti, ki obsega presojo primernosti, nujnosti in sorazmernosti posega (U-I-83/20). Svojo presojo je utemeljilo na predpostavki, da mora v primeru pojava epidemije nalezljive bolezni država za varovanje zdravja hitro sprejeti ustrezne ukrepe, ki vsem zagotovijo najvišjo možno stopnjo zdravja, tako z vidika posameznika kot z vidika skupnosti. Tesna večina sodnikov in sodnic je ocenila, da je (bil) cilj, ki ga je Vlada z uvedenim ukrepom – s prepovedjo gibanja zunaj meja občine prebivališča – zasledovala, ustavno dopusten in primeren¹⁵ za doseg zasledo-

¹⁴ Pobudnik je z dopolnitvijo vloge pobudo za oceno ustavnosti razširil tudi na Odlok o začasni splošni prepovedi gibanja in zbiranja ljudi na javnih krajih, površinah in mestih v Republiki Sloveniji ter prepovedi gibanja izven občin (2020).

¹⁵ Poseg v svobodo gibanja z namenom preprečevanja širjenja nalezljivih bolezni je ustavno dopusten, če oblast z razumnimi razlogi že v času uvedbe ukrepa izkaže upošteveno verjetnost, da bi tak poseg lahko zaznavno prispeval k preprečevanju širjenja nalezljive bolezni. Neprimeren bi bil po mnenju Ustavnega sodišča ukrep, katerega učinke na zasledovani cilj bi bilo mogoče že ob njegovem sprejetju oceniti za zanemarljive ali zgolj naključne (U-I-83/20).

vanega cilja. Tudi pri presoji nujnosti tega ukrepa je sodišče izhajalo iz pozitivne obveznosti države, da zavaruje zdravje in življenje ljudi. Ustavno sodišče je opozorilo, da se je tik pred uvedbo spornega ukrepa začelo drastično povečevati število okuženih in tudi število hospitaliziranih bolnikov. Če si Vlada v teh okoliščinah ne bi odločno in intenzivno prizadevala širše preprečevati možnosti dejanskih stikov med ljudmi (tudi z izpodbijano prepovedjo gibanja), bi se po oceni tesne večine sodnikov virus lahko še naprej hitro širil. Vlada po njihovem mnenju ni mogla predvidevati, da bo le s pomočjo že uvedenih ukrepov mogoče preprečiti širjenje okužbe do te mere, da bi lahko bila vsem bolnikom glede na dejanske zmogljivosti sistema zagotovljena ustrezna zdravstvena oskrba. Zato so bili po mnenju večine ustavnih sodnikov in sodnic v danih okoliščinah nadaljnji ukrepi Vlade, ki bi lahko preprečili širjenje okužbe in s tem zlom zdravstvenega sistema, nujni.

Glede sorazmernosti ukrepa prepovedi gibanja zunaj občine prebivališča je tesna večina sodnikov in sodnic menila, da je treba (ožjo) sorazmernost posega presojati glede na čas sprejetja ukrepa, tj. glede na takratne okoliščine. Nasprotno bi bilo državnim oblastem naloženo breme, ki ga objektivno ne bi bilo mogoče izpolniti. Ukrepi morajo – tako Ustavno sodišče – kljub negotovosti temeljiti na izkazljivih razlogih in predvidevanjih, ki jih je bilo mogoče upoštevati ob njihovem sprejetju, vendar pa ima odločujoča oblast, ki je odgovorna za obvladovanje tveganj epidemije, široko polje presoje glede izbire ukrepov. Širše polje proste presoje pristojnega odločevalca je treba – tako Ustavno sodišče – dopustiti tudi pri presoji, katerim strokovnim stališčem in v kolikšnem obsegu slediti, če so strokovna medicinska (epidemiološka, virološka itd.) spoznanja ob prvem pojavu pred tem neznane nalezljive bolezni, za katero je treba razglasiti epidemijo oziroma pandemijo, še v razvoju in stroka morda tudi nima popolnoma enotnih stališč (U-I-83/20).

Tesna večina Ustavnega sodišča je opozorila tudi na to, da sta oba izpodbijana odloka omogočala izjeme od splošne prepovedi gibanja čez meje občin (zaradi opravljanja dela ali dejavnosti, dostopa do nekaterih temeljnih in zdravstvenih storitev, nudenja pomoči tistim, ki jo potrebujejo itd.). Večina je ob tem poudarila, da v primerih izjem posega v svobodo gibanja ni bilo. Čeprav je bilo gibanje omogočeno znotraj meja občin in teža posega v pravico do svobode gibanja ni bila majhna, je teža posega po mnenju tesne večine Ustavnega sodišča blažil pomen dolžnosti vsakogar do drugega in do družbene skupnosti. Čeprav koristi na strani varovanja zdravja in življenja ljudi ter sposobnosti zdravstvenega sistema za učinkovit odziv v pogojih epidemije ni bilo mogoče vnaprej natančno določiti, upoštevna stopnja verjetnosti pozitivnega vpliva spornega ukrepa na varovanje teh vrednot izraža koristi, ki odtehtajo težo posega v pravico do svobode gibanja.

Zato, po oceni Ustavnega sodišča, Vladi ni mogoče očitati, da je sprejela ukrep, ki bi bil v opisanih okoliščinah nesorazmeren s pričakovanimi koristmi (U-I-83/20).¹⁶

Ustavni sodniki in sodnice, ki se z navedenim niso strinjali, so svoj pogled na izpodbijana vladna odloka predstavili v odklonilnih ločenih mnenjih.¹⁷ Sodnica Špelca Mežnar (2020a) je v odklonilnem ločenem mnenju pojasnila, da stališče nekaterih ustavnih sodnikov, da je bila omejitev gibanja med občinami nesorazmeren ukrep, ne pomeni pavšalnega nasprotovanja vsem ukrepom ter da ne dvomijo o smiselnosti, nujnosti in sorazmernosti večine drugih, v času epidemije uvedenih ukrepov. Vendar pa je ob tem opozorila, da Vlada ni imela zakonskega pooblastila za sprejetje izpodbijanega odloka (po takrat veljavnih določbah zakona je imel tako pooblastilo minister za zdravje) – pooblastilo je dobila šele s spremembo Zakona o nalezljivih boleznih (2006).

Omenjena sodnica je v ločenem mnenju opozorila tudi na to, da so nekateri sodniki vztrajno opozarjali, da Ustavno sodišče brez predhodne presoje 39. člena Zakona o nalezljivih boleznih (2006) (kot zakonske podlage za presojo podzakonski ukrep) presoje ustavne skladnosti podzakonskega akta ne more in ne sme opraviti, a se je večina sodnikov odločila drugače.¹⁸ Po mnenju sodnice ukrep prepovedi prehajanja občinskih meja ob že sicer veljavni splošni prepovedi gibanja in združevanja na javnih krajih za nadaljnje (močnejše) preprečevanje stikov med ljudmi ni bil nujen in sorazmeren. K omejevanju stikov med ljudmi – tako sodnica – ni prispeval ničesar. Osebni stiki med ljudmi so bili omejeni že pred prepovedjo zapuščanja lastne občine. Edini učinek ukrepa je bilo skrčenje območja, po katerem smo se (pod zelo omejenimi pogoji) smeli gibati. Dejstvo, da se je smel pobudnik po sprejetju izpodbijanega ukrepa gibati le še v mejah svoje občine, ni moglo (dodatno) zaježiti širjenja okužb. Zato je bil ukrep prepovedi prehajanja občinskih mej po mnenju sodnice neprimeren, nesorazmeren in protiustaven (Mežnar, 2020a).

¹⁶ Ustavno sodišče je pri presoji (ne)sorazmernosti prepovedi gibanja med občinami izhajalo tudi iz tega, da bi v danih okoliščinah, ob upoštevanju izkušnje v Italiji, zaradi uvedbe preblagih ukrepov ob začetku epidemije lahko prišlo do take širitve virusa, da bi bilo pozneje ustrezno zaščito zdravja in življenja ljudi mogoče zagotoviti le še z ukrepi, ki bi bistveno intenzivneje posegali v človekove pravice ali temeljne svoboščine (U-I-83/20).

¹⁷ Sodnica in sodniki Mežnar, Accetto in Čerin so podali vsak svoje odklonilno ločeno mnenje. K odklonilnemu ločenemu mnenju sodnice Špelce Mežnar se je pridružila tudi sodnica Šugman Stubbs.

¹⁸ Sodnica Mežnar (2020a) je menila, da je določba 39. člena Zakona o nalezljivih boleznih (2006) v neskladju z Ustavo, ker je prazna zakonska določba, ki je brez ustreznih vsebinskih meril in vsebuje le golo pooblastilo izvršilni veji oblasti, da omeji svobodo gibanja.

Sodnik Rok Čeferin je v odklonilnem ločenem mnenju predstavil podobno stališče (Čeferin, 2020). Ocenil je, da se je večina ustavnih sodnikov in sodnic zadovoljila z ugotovitvijo, da je treba v razmerah epidemije, ki so za slovenski prostor nove, izvršilni oblasti prepustiti skoraj neomejeno široko polje proste presoje pri izbiri in izvedbi ukrepov. Odločbo je označil za nevaren precedens. Ustavno sodišče je z njo, po njegovem mnenju, slovenski javnosti poslalo jasno sporočilo, da bo izvršilni oblasti v času epidemije dopustilo sprejetje še tako intenzivnih in nerazumno obrazloženih posegov v človekove pravice in temeljne svoboščine, ker je Vladi v kriznih razmerah pač treba zaupati. S tem se je Ustavno sodišče opovedalo temeljnemu poslanstvu – nadzoru nad ravnanjem izvršilne oblasti, s katerim ta posega v človekove pravice in temeljne svoboščine.¹⁹

Sodnik se je, med drugim, vprašal, ali je načelo sorazmernosti orodje, ki omogoča pravilno tehtanje v primerih, ko je treba temeljno pravico omejiti v javnem interesu ali v imenu druge, pomembnejše temeljne pravice, ali pa je le sredstvo za opravičevanje take omejitve. Test sorazmernosti, ki ga uporabljajo ustavna sodišča, je sam po sebi prazno merilo, ki ga mora v vsakem primeru posebej vsebinsko zapolniti sodišče. Če ustavni sodniki napačno ocenijo pomen in težo pravic in interesov, ki so na tehničnem, pokaže napačen rezultat. Pri presoji (ne)sorazmernosti ukrepa prepovedi prehajanja občinskih meja je Ustavno sodišče – tako Čeferin – test sorazmernosti uporabilo tako, da ni mogel pokazati drugačnega rezultata, kot ga je, ker je bil uporabljen kot sredstvo za upravičenje odločitve, ki se je večini sodnikov zdela primerna. Po mnenju sodnika bi kritična, objektivna in poštena uporaba testa sorazmernosti pripeljala do drugačnega rezultata. Pokazala bi, da je bil ukrep prepovedi gibanja zunaj občine prebivališča nesorazmeren in da je Vlada nedopustno posegla v svobodo gibanja prebivalcev Slovenije, ki je zajamčena v 32. členu Ustave (1991) (Čeferin, 2020).²⁰

Sodnik Čeferin (2020) je opozoril tudi na to, da večina ustavnih sodnikov ni utemeljila svoje trditve, da je bil vladni ukrep prepovedi prehajanja meja občin podprt s stališčem epidemiološke stroke. Epidemiološka stroka, vključno s člani vladne strokovne skupine, se do ukrepa prepovedi prehajanja meja občin izrecno sploh ni opredelila. Izjema je bil dr. Ivan Eržen, ki je bil v času uvedbe ukrepa direktor Nacionalnega

inštituta za javno zdravje (NIJZ), pozneje pa ga je Vlada s tega položaja razrešila. Dr. Eržen je bil v vladni strokovni skupini edini epidemiolog in edini, ki se je izrecno (javno) opredelil do spornega ukrepa – ocenil ga je za nepotrebnega. Skrbna analiza ukrepov za zajezitev epidemije po oceni sodnika Čeferina pokaže, da ukrep prepovedi prehajanja občin ni mogel prispevati k zajezitvi širjenja virusa oziroma poslabšanju epidemiološke situacije (zapiranje ljudi v občine bi lahko celo povečalo tveganje okužb) in da Vlada nasprotnega ni izkazala.

Iz razsodbe Ustavnega sodišča in ločenih mnenj sodnikov in sodnic, ki so glasovali proti večinski odločitvi, lahko po našem videnju, med drugim, izluščimo naslednje: presoja ustavne skladnosti ukrepa, ki je (v Sloveniji) med epidemijo prepovedal gibanje med občinami, se nedvomno uvršča med sodne primere, ki jim je znameniti ameriški pravni filozof in teoretik Ronald Dworkin prilepil etiketo »*hard cases*«. Pri tem seveda ne gre za to, da je bila odločitev za sodnike in sodnice v tem primeru tako ali drugače »težka«; gre za to, da je imela v tej ustavnosodni zadevi »dobre« argumente za svoja stališča in končno presojo tako peterica, ki je odločbo izglasovala, kot tudi četverica, ki ji je nasprotovala. V tej zadevi bi bila »pravilna« taka ali drugačna odločitev. Poleg tega je primer pokazal, da je v ustavni teoriji opevano načelo sorazmernosti v tovrstnih primerih v resnici vsebinsko votlo in da na njem temelječi test sorazmernosti ni ustavnosodni instrument, ki bi dejansko omogočal tehtanje med različnimi ustavnimi pravicami ali med pravico (ki se omejuje) in javnim interesom, temveč je – kot je opozoril sodnik Čeferin – pripomoček za opravičevanje rezultata, ki ga je »stehtala« večina. Iz navedenega sledi, da so o (ne)ustavnosti prepovedi gibanja zunaj meja občine prebivališča – podobno kot tudi o številnih drugih kontroverznih ustavnopravnih vprašanjih – odločile osebne značilnosti in preference sodelujočih pri odločanju: njihov filozofski pogled na svet (in posameznika v njem), »moralni in vrednostni sistem«, ki so ga ponotranjili, njihova »konservativnost« ali »liberalnost«, njihova (ne)dovzetnost za ideološki in kulturni boj, ki se med različnimi znanstvenimi doktrinami in smermi podobno kot v pravu in pravnem diskurzu »bije« tudi v epidemiologiji, ter navsezadnje, ker je posredi misteriozen virus, ki je za starostnike in resno obolele bistveno nevarnejši kot za ostale, najbrž tudi – naj se sliši še tako absurdno – njihova »kilometrina« na tem svetu in osebno zdravje.²¹ Argumente »za« in »proti« odločitvi, ki jo

¹⁹ Sodnik Čeferin (2020) je opozoril, da je povsem drugače v podobnih dejanskih in pravnih okoliščinah odločilo avstrijsko ustavno sodišče.

²⁰ Po sodnikovem mnenju bi lahko Vlada problem prenapolnjenih turističnih krajev, s katerim je med drugim utemeljevala omejitve gibanja na občine prebivališča, rešila z bistveno milejšimi posegi v svobodo gibanja. Lahko bi na primer omejila dostop do turistično zanimivih krajev (Čeferin, 2020).

²¹ Po mojem mnenju (ki ni za občutljiva ušesa ustavnih pravnikov) je bilo pri odločitvi, da zapiranje ljudi v občine prebivališča ni bilo prepoznano kot neustavno, odločilno to, da je o tem odločalo več ustavnih sodnikov in sodnic, ki jim varnost (na splošno, ne le pred nevarnim virusom) pomeni za odtenek ali dva več kot svoboda, oziroma manj ustavnih sodnikov in sodnic, ki jim (na splošno, ne le ko gre za »protivirusne« ukrepe) svoboda pomeni za odtenek ali dva več kot varnost.

je v tem primeru s tesno večino izglasovalo Ustavno sodišče, lahko z malce pretiravanja primerjamo z artikli na policah supermarketa: če si kupec, izbereš in stehtaš tiste, ki so po tvoji meri in okusu, tiste, ki ustrezajo tvojim *vrednostnim, moralnim in estetskim* preferencam. Kakor koli že, Ustavno sodišče je razsodilo, njegova (večinska) odločitev, da je bila omejitev gibanja na občine ustavno skladna, je *res iudicata* in je kot taka pravno legitimna.

Čprav je peterica sodnikov in sodnic izglasovano odločitev utemeljila z vsaj na prvi pogled prepričljivimi in tehtnimi stališči in argumenti, po naši oceni²² prav nobeden izmed njih ni tak, da ga argumenti sodnic in sodnikov, ki so nasprotovali večinski odločitvi, ne bi »pretehtali«. Argumenti četverice govorijo sami zase: Vlada ni imela zakonskega pooblastila za sprejetje zadevnega odloka (po takrat veljavnih določbah zakona je imel tako pooblastilo minister za zdravje); določba 39. člena Zakona o nalezljivih boleznih (2006) je v neskladju z Ustavo, ker je prazna zakonska določba, vsebuje le golo pooblastilo izvršilni veji oblasti, da omeji svobodo gibanja, brez ustreznih vsebinskih meril za omejitev temeljne pravice s podzakonskim predpisom, ki bi jih po ustaljeni ustavnosodni praksi moralo imeti (sodniki, ki so izglasovali odločbo, so imeli pri tem »široko zaprte oči«); nadalje, večina ustavnih sodnikov ni utemeljila svoje trditve, da je bil vladni ukrep prepovedi prehajanja meja občin podprt s stališčem epidemiološke stroke (edini član takratne vladne strokovne skupine, ki je bil epidemiolog in se je javno opredelil do spornega ukrepa, ga je ocenil za nepotrebnega); in ne nazadnje, ukrep prepovedi prehajanja občinskih meja, ob že sicer veljavni splošni prepovedi gibanja in združevanja na javnih krajih, ni bil nujen za nadaljnje (močnejše) preprečevanje stikov med ljudmi (osebni stiki med ljudmi so bili omejeni že pred prepovedjo prečkanka meja občin – edini učinek ukrepa je bilo skrčenje območja, po katerem smo se pod omejenimi pogoji ob upoštevanju predpisanih ukrepov smeli gibati).

Sam sem se do ukrepa prepovedi gibanja zunaj meja občine prebivališča kmalu po njegovi uvedbi javno opredelil v članku v Sobotni prilogi časopisa Delo. V zapisu sem navedel razloge, zaradi katerih menim, da je bila prepoved nezakonita in neustavna. Omejevanje temeljnih pravic (izvršilne veje oblasti) s podzakonskim predpisom je dopuščeno, če je v zakonu za to določeno pooblastilo, ki mora vsebovati ustrezna merila za omejitev temeljne pravice. Določitve teh meril zakonodajalec ne sme opustiti, niti ne sme tega prepustiti izvršilni veji oblasti (o tem je Ustavno sodišče odločilo, ko je presojalo ustavno skladnost zakona o obrambi in zakona o varstvu pred

naravnimi nesrečami). 39. člen Zakona o nalezljivih boleznih (2006), na podlagi katerega je bil ukrep prepovedi gibanja med občinami določen s podzakonskim predpisom, takih meril ne določa, zato je neustaven. V članku sem opozoril, da za to, da v Slovenji po novem policija bdi nad nezakonitim prehajanjem občinskih (!) meja, da so Slovenci začeli prežati na kolesarje in sprehajalce iz »tujih« občin ter da ovajajo drug drugega, ni kriv virus, ampak ukrep, ki je ljudem po nepotrebnem, nenujno in nesorazmerno prepovedal gibanje onkraj meja občine prebivališča. Zapis sem kljub vsemu sklenil z optimizmom: ocenil sem, da Vlada, bržčas tudi zato, ker je bila v tistem času pri spopadanju z epidemijo dokaj uspešna, v nasprotju z vladami nekaterih drugih držav ne načrtuje ukrepov, ki (po mojem mnenju) očitno krnijo dostojanstvo državljanov, ter da policijske ure za vse in za vsakogar pri nas vendarle ne bo (Flander, 2020). Izkazalo se je, da se ne bi mogel bolj (z)motiti ...

2.2 »Policijska ura«

Ob sklicevanju na hitro naraščanje števila okuženih²³ je Vlada z odlokom, ki je začel veljati 20. oktobra, z nekaterimi izjemami omejila oziroma prepovedala gibanje ljudi med 21. in 6. uro (U-I-427/20-21). Ker velja na splošno in po vsej državi, so nekateri v tem ukrepu prepoznali t. i. policijsko uro (nekateri tudi »nočno policijsko uro«). V popotnico ukrepu je notranji minister v izjavi za medije pojasnil, da je bil sprejet na podlagi izkušenj iz tujine, predvsem pa, ker se je v zadnjih dveh tednih ugotavljalo, da je bilo precej primerov širjenja okužb posledica zasebnega druženja v nočnem času, zasebnih zabav v gostilnah, restavracijah itd. (Cerar, 2020).²⁴ Tudi v zvezi s tem ukrepom, proti kateremu je v Sloveniji (v Mariboru) ob njegovi uvedbi protestiralo le nekaj deset ljudi,²⁵ je bilo na Ustavno sodišče vloženih več pobud za začetek postopka za oceno skladnosti predpisa z Ustavo (1991).

²² Malo za šalo, malo zares: pisec tega članka verjetno spada med tiste »človeške živali«, ki jim svoboda pomeni (za odtene ali dva) več kot varnost.

²³ V drugi polovici oktobra je število potrjenih novih okužb več dni zaporedoma preseгло dva tisoč. Vodja vladne strokovne skupine za covid-19 je na novinarski konferenci ocenila, da »je pozitiven že vsak 33. Slovenec«. Vlada se je v nastalih razmerah pričakovano odzvala z zaostritvijo ukrepov za zaježitev širjenja okužb.

²⁴ Podobne splošne prepovedi gibanja v nočnem času so, praviloma v večjih mestih, uvedle tudi nekatere druge evropske države, denimo Belgija (od polnoči do petih zjutraj), Francija (Pariz in še nekatera mesta od devetih do šestih zjutraj). V omenjenih državah so bile hkrati razglašene izredne razmere. »Policijska ura« je bila uvedena tudi v španski prestolnici Madrid in drugem največjem italijanskem mestu Milano ter v nekaterih drugih evropskih mestih (Cerar, 2020).

²⁵ V nekaterih drugih državah, ki so prav tako uvedle »policijsko uro«, je bilo ljudi, ki se s tem posegom v svobodo gibanja in državljanovo osebno dostojanstvo niso mogli sprijazniti, bistveno več.

»Policijska ura« je bila tostran Alp zadnjič uvedena v času italijanske okupacije med drugo svetovno vojno. Pravne strokovnjake, ki so se ob njeni uvedbi odzvali promptno in javno izrazili svoje stališče, smo lahko prešteli na prste ene roke. Pri tem ukrepu se je, ne prvič in ne zadnjič, pokazalo, da so pogledi pravnikov na omejevanje temeljnih pravic med epidemijo zelo različni. Odvetnik Blaž Kovačič Mlinar (je) na primer meni(l), da bi država ob določitvi tega ukrepa ravnala v skladu z Ustavo, če bi pred tem razglasila izredno stanje, kar naj bi storile tudi nekatere druge evropske države, vendar je podvomil, da bi razglasitev izrednega stanja povečala pravno varnost državljanov (Lebar, 2020). Janez Pogorelec, nekdanji v. d. direktorja vladne Službe za zakonodajo in občasni kandidat za ustavnega sodnika, (je) meni(l), da že sam Zakon o nalezljivih boleznih (2006) daje ustrezno podlago za omejitev gibanja in druge potrebne ukrepe za omejevanje epidemije. Po njegovem bi bilo odveč oziroma celo nevarno, če bi bilo v državi razglašeno izredno stanje, pri čemer pogoji za razglasitev izrednega stanja tudi niso izpolnjeni, ker virus ne ogroža obstoja države. Pravni strokovnjak, ki je med drugim nekdanji član izvršilnega odbora politične stranke Nova Slovenija (NSi), ocenjuje, da so do zdaj sprejeti protivirusni ukrepi zakoniti in da je tudi Zakon o nalezljivih boleznih (2006) skladen z Ustavo (1991), kar je navsezadnje potrdilo tudi Ustavno sodišče, ko je odločalo o omejitvi gibanja na občine (Lebar, 2020).²⁶

Precej drugačno stališče zastopa ustavni pravnik Andraž Teršek, ki je v navezi z odvetnikom Damijanom Pavlinom na Ustavno sodišče naslovil pobudo za presojo ustavnosti tako »policijske ure« kot tudi nekaterih drugih ukrepov za zajezitev epidemije. Teršek (2020b) meni, da lahko država določi splošno prepoved gibanja ljudi le, če razglasi izredno stanje. Če izrednega stanja ne razglasi ter gibanje v in po državi prepove, tj. če določi »policijsko uro«, po njegovem mnenju ravna protiustavno. Ustava sicer daje državi pristojnost, da omeji pravico do svobodnega gibanja, vendar mora po Terškovem mnenju pri tem navesti prepričljive razloge, da je to nujno, primerno in sorazmerno, da bi se dosegel legitimni cilj v javnem interesu. Če je za preprečevanje, omejitev in zajezitev širjenja nalezljive bolezni na voljo milejši, drugačen ukrep, ki manj poseže v ustavne pravice in svoboščine, je treba uporabiti milejši ukrep. Teršek v prepovedi, da državljan po deveti uri zvečer ne sme hoditi zunaj po pločniku, ne vidi povezave z nevarnostjo širjenja nalezljive bolezni. V tej »prepovedi« ne vidi primerne in učinkovite pravne, zdravstvene in socialne politike. Vidi zaščito države, ne ljudi (Cerar, 2020; Teršek, 2020a; Teršek, 2020b).

Sam sem v izjavi za spletni portal, ki je poročal o Teršek-Pavlinovi pobudi za oceno ustavnosti, zavzel podobno stališče kot Teršek. Odgovor na vprašanje, ali lahko Vlada na podlagi Zakona o nalezljivih boleznih (2006) s podzakonskim predpisom določi »policijsko uro« ali pa je to dovoljeno samo zakonodajalcu ali izjemoma predsedniku republike v primeru predhodno razglašenega izrednega stanja, je po mojem mnenju preprost. Splošna prepoved gibanja od 21. do 6. ure v in po vsej državi za vse pravne naslovljence (kljub določenim izjemam) v času, ko velja, pomeni suspenz oziroma razveljavitev ustavne pravice do svobode gibanja. Vlada (in politična oblast na splošno) tega ukrepa ne more in ne sme utemeljevati niti na 32. členu Ustave (1991) niti na 39. členu Zakona o nalezljivih boleznih (2006). Vlada lahko na podlagi teh določb s podzakonskim predpisom omeji temeljno pravico, ne more in ne sme pa je začasno (ali občasno) razveljaviti. Podlaga za tak ukrep je po mojem mnenju v 16. členu Ustave, ki začasno razveljavitev ustavne pravice dovoljuje v vojnem ali izrednem stanju, ki ga lahko na podlagi 92. člena Ustave razglasi Državi zbor, če se ta ne more sestati, pa predsednik republike. Po moji oceni pogoji, ki so za ta maneuver oblasti določeni v Ustavi, v danih razmerah niso izpolnjeni: čeprav je epidemija koronavi-rusne bolezni povzročila realno in splošno nevarnost, zaradi nje obstoj države, vsaj za zdaj, še ni ogrožen (Cerar, 2020).

Teršek in Pavlin sta v pobudi Ustavnemu sodišču zatrjevala, da je več vladnih odlokov, med drugim tudi tisti, ki je določil »policijsko uro«, v neskladju z Ustavo (1991) ter da je neustaven tudi 39. člen Zakona o nalezljivih boleznih (2006), ki naj bi zagotavljal zakonsko podlago za omejevanje gibanja (in zbiranja) z vladnimi odloki. Ustavno sodišče je njuno pobudo s soglasno sprejetim Sklepom št. U-I-427/20-37 z dne 21. 12. 2020 delno sprejelo v odločanje. Ugotovilo je, da pobuda odpira pomembna precedenčna ustavnopravna vprašanja, ki zadevajo ustavno skladnost posega v pravice vseh prebivalcev na območju celotne države, do katerih se še ni imelo možnosti opredeliti. Kot tako vprašanje je sodišče posebej izpostavilo prav splošno omejitev gibanja in zbiranja oziroma omejitev gibanja med 21. in 6. uro. Ker do zdaj »policijske ure« še ni presojalo, je Teršek-Pavlinovo pobudo v tem delu sprejelo. Preostali del pobude v delu, ki se nanaša na vladne odloke, je zavrnilo, ker ne bi odprl pomembnih precedenčnih ustavnopravnih vprašanj. Je pa sodišče pravni interes pobudnikoma priznalo tudi za izpodbijanje Zakona o nalezljivih boleznih (2006).²⁷ Pojasnilo je, da je pravni interes podan, če Zakon o nalezljivih boleznih (2006) neposredno posega v pravice, pravne interese oziroma v pravni položaj pobudnika. Čeprav 39. člen Zakona o nalezljivih boleznih (2006) ne učinkuje neposredno, na njem temeljijo

²⁶ Ta Pogorelčeva navedba je napačna oziroma neresnična. Ustavno sodišče je izrecno navedlo, da se pri odločanju o ustavnosti odlokov o začasni omejitvi gibanja in zbiranja ljudi ter omejitvi gibanja med občinami ni opredeljevalo do ustavne skladnosti zakonskih podlag za sprejem izpodbijanih odlokov (U-I-427/20-37).

²⁷ Ta določba je po mnenju pobudnikov ustavno sporna, ker državi daje na voljo neomejene možnosti, da sprejme tudi najostrejše ukrepe, ne da bi jo zakon pri tem kakor koli omejeval.

izpodbijani odloki, ki tak učinek imajo. Poleg tega po mnenju Ustavnega sodišča očitki pobudnikov glede te odločbe odpirajo pomembna (ustavno)pravna vprašanja, zato je pobudo tudi v tem delu sprejelo (U-I-427/20-37).

Že poldrugi mesec pred tem je Ustavno sodišče odločilo o predlogu pobudnikov, naj se do končne odločitve zadrži izvrševanje 39. člena Zakona o nalezljivih boleznih (2006) in tudi odloka, ki med drugim določa »policijsko uro«. Ta predlog je Ustavno sodišče zavrnilo s Sklepom št. U-I-427/20-21 z dne 5. 11. 2020, ki ga je sprejelo z osmimi glasovi proti enemu. Vsi sodniki in sodnice razen ene so menili, da zaradi izvrševanja izpodbijanih določb odloka ne bodo nastale težko popravljive škodljive posledice in da zato pogoj za zadržanje izvrševanja tega predpisa ni izpolnjen. Proti je glasovala – kdo drug kot – sodnica Špelca Mežnar. Iz njenega odklonilnega ločenega mnenja (Mežnar, 2020b)²⁸ razberemo, da sklepa ni mogla podpreti, ker se zavzema za začasno ureditev, s katero bi Ustavno sodišče uravnotežilo škodljive posledice pandemije na eni in množičnega posega v osebno svobodo prebivalcev Slovenije na drugi strani. Po njenem mnenju je policijska ura (sodnica te sintagme ne daje v navednice) protustaven ukrep, ker brez zakonske podlage posega v osebno svobodo. Strinja se, da smo v trenutni epidemiološki situaciji (v evropskem merilu eni najslabših) dolžni potrpeti marsikaj, da bi zamejili širjenje bolezni, vendar pa v nasprotju z večino sodnikov meni, da bi policijska ura svoj delež k omejevanju škodljivih posledic pandemije prispevala tudi, če bi Ustavno sodišče z začasno odredbo uvedlo dodatno, a bistveno izjemo: dopustnost gibanja na javnih površinah za namene rekreacije in sprehodov. S tem bi sodišče policijsko uro po njenem mnenju približalo ukrepu, ki omejuje (le) svobodo gibanja, ne pa tudi (že) osebne svobode. S to novo izjemo bi po njenem dosegli vsaj začasno ustavno sprejemljivost policijske ure.

Policijska ura, določena z izpodbijanim odlokom, po mnenju Mežnarjeve (2020b) pomeni, da je večini prebivalstva v Sloveniji po 21. uri zvečer trenutno onemogočen izhod iz lastnega doma: »Ne smemo se sprehajati (sami ali s psom), ne smemo se rekreirati ali zgolj "iti malo na svež zrak". Več kot tretjino dneva v tem prehodnem obdobju ne smemo zapuščati lastnega doma, v preostalih dveh tretjinah pa ne lastne občine.« Taka omejitev svobode je po njenem mnenju brez primere v naši novejši zgodovini. Nazadnje je bila uvedena v času okupacije med drugo svetovno vojno. Sodnica ugotavlja, da pri policijski uri ne gre za začasno omejitev gibanja, ampak za omejitev osebne svobode, pri čemer se sklicuje na merila,

ki jih za to razmejitev (ki je fluidna, ne absolutna) uporablja Evropsko sodišče za človekove pravice (ESČP). Slovenska različica ukrepa je po svoji naravi množična in kolektivna, v času devetih ur svojega prebivališča praktično ne smemo zapustiti, v preostalem času pa smo omejeni na občine prebivališča, izjeme so opredeljene zelo ozko in ne vključujejo v pogledu širjenja okužb povsem neškodljivih sprehodov ali rekreacije in tako naprej. Mežnarjeva ob tem opozarja, da bo moralo Ustavno sodišče o tem presoditi, ko bo o policijski uri odločalo vsebinsko. Po njenem mnenju ni dvoma, da je z izpodbijanim odlokom policijska ura urejena tako, da gre pri njej za omejitev osebne svobode, za katero 39. člen Zakona o nalezljivih boleznih (2006) ne daje podlage (po tej določbi se sme omejiti le svoboda gibanja), kar pomeni, da je nezakonita in posledično neustavna. Mežnarjeva je v zvezi s tem opozorila, da je sama po sebi neustavna tudi omenjena določba zakona ter da bi jo kot tako Ustavno sodišče moralo in moglo prepoznati že v zadevi št. 83/20, vendar tega kljub opozorilu štirih sodnikov ni storilo.

Sodnica Špelca Mežnar (2020b) v svojem ločenem mnenju opozori tudi na to, da ukrepi, ki se po navadi označujejo kot »policijska« ura, v različnih državah med seboj niso nujno primerljivi. Primerjava slovenske in avstrijske različice po njenem mnenju pokaže, da je slednja v nasprotju s slovensko urejena z zakonom, da je manj invazivna in da vsebuje več izjem, ki so širše opredeljene (dovoljeno je, na primer, zadovoljevanje vsakodnevnih potreb, ker po sodničinem mnenju vključuje tudi zadrževanje na prostem zaradi fizičnega ali psihičnega dobrega počutja). V Avstriji Vlada ne sme uvesti policijske ure, ki bi prebivalcem prepovedala sprehode, rekreacijo ali zgolj posedanje v javnih parkih. Vsakdo lahko tudi v času policijske ure zapusti svoje prebivališče in se po javnih površinah prosto giba.

Ukrep, s katerim je Vlada prepovedala gibanja med 21. in 6. uro, s pobudo Ustavnemu sodišču izpodbija tudi Igor Vuksanovič. Njegovo vlogo je Ustavno sodišče soglasno s Sklepom št. U-I-426/20-38 z dne 21. 12. 2020 sprejelo v odločanje, vendar tudi o njej meritorno še ni odločilo. Tudi Vuksanovič je Ustavnemu sodišču predlagal, naj do končne odločitve zadrži izvrševanje določbe izpodbijanega odloka, ki je uvedel »policijsko uro«. S sedmimi glasovi proti dvema je Ustavno sodišče s Sklepom št. U-I-426/20-17 z dne 5. 11. 2020 predlog zavrnilo. O Vuksanovičevi in Teršek-Pavlinovi pobudi in predlogu za zadržanje je Ustavno sodišče torej odločilo z ločenimi sklepi, a skoraj na las podobno. Tudi v zvezi s tem predlogom je menilo, da zaradi izvrševanja izpodbijanih določb odloka ne bodo nastale težko popravljive škodljive posledice in da zato pogoj za zadržanje izvrševanja tega predpisa ni izpolnjen.

K sklepu, s katerim je sodišče zavrnilo Vuksanovičev pre-

²⁸ Sodnica Mežnar (2020b) je dala isto odklonilno ločeno mnenje tudi k Sklepu št. U-I-426/20-17, ki ga je Ustavno sodišče istega dne izdalo v podobni zadevi, v kateri je drug pobudnik prav tako zatrajeval neustavnost »policijske ure«.

dlog za zadržanje, je dal poleg sodnice Mežnarjeve ločeno mnenje tudi sodnik Jaklič – v nasprotju z Mežnarjevo, ne odklonilnega, pač pa pritrdilnega (Jaklič, 2020b). Jaklič meni, da skuša Vlada z ukrepom o omejitvi gibanja med 21. in 6. uro v času vrhunca epidemije ob skrbno pripravljenih nasvetih zdravstvene stroke in ob primerjalno-pravnem vzoru iz drugih držav preprečiti nadaljnje širjenje bolezni v smer scenarija, kot smo mu bili priča spomladi v Italiji. Do pobudnikovih trditev, da naj bi bil tak ukrep nesorazmeren, ker naj bi kljub izjemam in omejenosti trajanja na del dneva (noč) predstavljal ne le omejitev gibanja, ampak že kar množičen odvzem osebne svobode oziroma neke vrste »hišni pripor«, se sodnik ni opredelil, ker Ustavno sodišče z zadevnim sklepom o pobudi (še) ni odločalo meritorno. Zavzel je stališče, da »le« delno omejeno gibanje (za 9 ur na dan, pri čemer gre v celoti za nočne ure), ki je začasno omejeno za najhujše obdobje epidemije in hkrati predvideva tudi nujne izjeme, ne more odtehtati nevarnosti, ki bi se lahko zgodila, če bi sodišče sledilo predlogu pobudnika in ukrep zadržalo. Po njegovem mnenju obstaja resna možnost, da bi v primeru zadržanja ukrepov sodniki sami (ob neupoštevanju zdravstvene stroke, ki je tak predlog skrbno pretehtala in predlagala) povzročili poslabšanje zdravja in smrt večjega števila ljudi. Grožnja ustavnim pravicam in vrednotam, ki jo predstavlja množična in trajna izguba življenja ter zdravja ljudi, je neprimerno večja od grožnje ustavnim pravicam, ki jo predstavlja začasna in delna omejitev gibanja s predvidenimi izjemami. Pobudnikov predlog za zadržanje je bil zato po mnenju sodnika Jakliča očitno neutemeljen.²⁹

Če pod prikazanimi vsebinsko povezanimi sklepi Ustavnega sodišča ter ločenimi mnenji sodnika in sodnice potegnemo črto, lahko ugotovimo, da je večinska odločitev sodišča, čeprav še ni vsebinska (sodišče je odločalo o sprejemljivosti pobud in predlogih za začasno zadržanje ukrepa »policijske ure«), dejansko še kako »vsebinska«, predvsem zaradi sodnika in sodnice, ki sta dala ločeni mnenji. Če sklepamo po meritorni odločitvi sodišča v zgoraj prikazni zadevi št. 83/20 (prepoved gibanja med občinami), lahko sklenemo, da odločitev o zavrnitvi obeh predlogov za začasno zadržanje zelo verjetno prejudicira tudi končno vsebinsko odločitev v tej zadevi. Pri odločanju Ustavnega sodišča tudi v primeru »policijske ure« ne bo šlo za vprašanje, ali ukrep, takšen, kot je, uresničuje ustavno legitimen cilj, ali je potreben, nujen in sorazmeren. Sodniki in sodnice imajo na razpolago »dobre« ustavnosodne argumente tako za odločitev, da je slovenska

različica t. i. policijske ure skladna z ustavo, kot tudi za odločitev, da je neustavna. Jeziček na ustavno sodni »kramarski tehtnici« (metaforo je »patentiral« Nietzsche) bodo, ne prvič in ne zadnjič, osebne in človeške preference deveterice, njihov pogled na svet in na človeka v njem, njihova »*lebensphilosophie*«, njihova vizija »dobre družbe«, njihova »konservativnost« ali »liberalnost«, njihov osebni pogled in dojemanje ne-bodi-je-treba epidemije in ukrepov, ki jih oblasti tostran in onstran Alp uvajajo za njeno zajezitev, ter v zvezi s tem najbrž tudi to, ali *sine qua non* zaupajo uradni in etablirani epidemiološki znanosti in stroki (ki je vse preveč rada servis oblasti) ali pa so morda pripravljeni (vsaj z enim ušesom) prisluhniti tudi znanstveno verodostojnim (!) alternativnim pogledom manjših skupin znanstvenikov ali posameznikov s področja medicine in epidemiologije, ki so bolj ali manj (raje bolj) potisnjeni ob rob, utišani ali razglašeni za teoretike zarote.

Kakor koli že, sodnica Mežnarjeva (2020b) je po našem mnenju v odklonilnem ločenem mnenju k sklepmu, s katerima sodišče o ustavnosti ukrepa »policijske ure« še ni vsebinsko presodilo, opozorila na nianso, ki je sodnik Jaklič ne izpostavi. Pobudniki so Ustavnemu sodišču predlagali, naj izvrševanje tega ukrepa zadrži, dokler sodišče o njem ne razsodi. Ustavno sodišče je – kot pojasnjuje sodnica – tako odločitev upravičeno in dolžno sprejeti, če bi bila škoda zaradi morebiti protiustavne policijske ure (sodnica, kot rečeno, pri uporabi tega izraza navednic ne uporablja) večja od posledic, ki bi nastale z njeno ukinitvijo. Gre torej za tehtanje med škodo, ki zaradi omejevanja svobode gibanja oziroma osebne svobode nastaja vsem prebivalcem Slovenije, in škodo, ki bi lahko nastala tistim izmed njih, ki zaradi neobvladljivih razmer v bolnišnicah ne bi mogli biti deležni zdravstvene oskrbe. Sodnica priznava, da je v sedanjih razmerah tako tehtanje izjemno težko in nevhvaležno delo, ker je okužb na dnevni ravni zelo veliko, bolnišnice pokajo po šivih, zdravstveno osebje svoje delo opravlja v zahtevnih razmerah itd. Zato v zahtevnih razmerah, v katerih smo zaradi epidemije, po svoje lahko razumemo sodnike in sodnice, ki so voljni dopustiti tudi očitno protiustavni ukrep, če vsaj potencialno lahko prispeva k zajezitvi širjenja okužb. Vendar pa sodnica pri tem opozori, da ureditev tega ukrepa, kakršno trenutno imamo, ni (bila) edina možna izbira. Uvedba izjeme k splošni prepovedi gibanja, s katero bi, če ne Vlada, ki je ukrep določila, pa vsaj Ustavno sodišče, prebivalcem zagotovilo možnost izvajanja v pogledu širjenja okužb neproblematičnih aktivnosti ob katerem koli času dneva (tudi ponoči), bi bistveno omejila škodljive posledice tega – po našem mnenju do državljanov ponižujočega – ukrepa, ki so ga sodišča v nekaterih državah razveljavila.³⁰

²⁹ Sodnik Jaklič je izrazil tudi stališče, da pobudnik nima pravnega interesa za neposredno izpodbijanje ukrepov s pobudo pred Ustavnim sodiščem, ker je zaposlen kot svetovalec na Ustavnem sodišču in je torej en od akterjev znotraj procesa institucije, katere ustavna naloga je presojanje in ne vlaganje neposrednih pobud. V zvezi s tem je opozoril na nevarnost ustvarjanja karikature Ustavnega sodišča (Jaklič, 2020b).

³⁰ Na primer na Nizozemskem, kjer je prvostopenjsko sodišče splošne pristojnosti v Haagu razsodilo, da mora vlada splošno prepoved gibanja ponoči odpraviti, ker ni izkazala »posebne nujnosti«.

T. i. policijska ura je ukrep, ki je značilen za izredne družbene okoliščine in tem bolj za vojno in/ali izredno stanje. Če kaj, bi se morali po našem mnenju iz zgodovine naučiti, da taka ali drugačna vojna (prizadevanja za zavezitev pandemije politična oblast, tudi pri nas, primerja z »vojno«, novi koronavirus pa s »sovražnikom človeštva«) praviloma tlakuje pot neslutnim tragedijam in katastrofam. Oblast(n)i(ki) se, tudi pri nas, kot kaže, z redkimi izjemami, na opozorila glede nepopravljive (ekonomske, socialne, kulturne in psihološke) družbene škode zaradi posledic »vojne proti virusu«, bolj ali manj poživljajo.

3 Namesto sklepa

Tostran Alp se je uvajanje »protivirusnih« ukrepov, ki s ciljem varovanja življenja in zdravja ljudi ožijo in omejujejo druge temeljne vrednote in pravice, iz prvotnega, pretežno zadržanega postopno predruščilo v pretežno »invazivnega«. Podobno lahko ugotovimo tudi za izvrševanje predpisov in izvajanje ukrepov, ki sicer nista bila predmet analize v tem članku – tudi družbeni nadzorniki na čelu s policijo in zdravstvenim inšpektoratom so pri implementaciji (pod)zakonskih predpisov in obvladovanju množičnega zbiranja (protestnih shodov) najprej ravnali zadržano, pred drugo razglasitvijo epidemije pa se je tudi intenziteta uporabe policijskih pooblastil in prisilnih sredstev zoper posamezne kršitelje ukrepov in udeležence protestov začela vidno stopnjevati.

Vlada – po tujem vzoru – poleg razumnih, potrebnih, nujnih in utemeljenih obveznih in priporočenih ukrepov za zmanjšanje stikov med ljudmi in zavezitev širjenja okužb uvaja tudi nekatere kontroverzne omejitve in prepovedi, ki v (strokovni) javnosti, politiki in tudi na Ustavnem sodišču dvigujejo precej prahu. Skupni imenovalac ukrepov za zavezitev epidemije v Sloveniji (in tudi onstran njenih meja) je, da gre za kolektivne posege v temeljne pravice, ki jih po večini brez javne razprave in vključitve zakonodajalca uvaja izvršilna veja oblasti (Mežnar 2020a; Tzevelekos, 2020). Posledice »stanja stvari« so na dlani: ljudje, ki (drastičnim) ukrepom nasprotujejo, ker menijo, da ti škodujejo njihovim življenjem, se bodisi udeležujejo protestnih shodov bodisi na ustavna in druga sodišča vlagajo pobude tožbe in zahteve.

Kritični glas pravne stroke ob vsem tem (morda malce teatralno) opozarja, da smo v Sloveniji v času epidemije in aktu-

ki je potrebna za uvedbo takega ukrepa brez potrditve v obeh domovih parlamenta. Nizozemsko sodišče je ocenilo, da gre pri vladni različici »policijske« ure za »daljnosežno kršitev pravice do svobode gibanja in zasebnosti«, ki med drugim posredno varujeta tudi pravico do mirnega zbiranja in protesta. Nizozemska vlada se je zoper razsodbo pritožila (Mekina, 2021).

alne Vlade priča »neznosni eroziji človekovih pravic in prava«, zaradi česar državljani ne bi smeli biti tiho. Opozarjajo na »lahkotnost sprejemanja ukrepov brez premisleka« in na »pravno huliganstvo«, ki naj bi bilo v tem, da Vlada sprejema predpise, za katere je že vnaprej jasno, da so neustavni (Al. Ma., 2021). V do zdaj sprejetih odločitvah Ustavnega sodišča o (ne)ustavnosti omejitve gibanja med občinami in t. i. policijske ure – dveh nemara najbolj kontroverznih omejitvenih ukrepov – neznosne erozije prava in pravnega huliganstva nismo zasledili. Smo pa opazili, da sta bila ukrepa, ki smo ju podrobneje razčlenili, res uvedena bolj kot ne »na lahkost«, brez temeljitega premisleka in občutka za nianse. Nanje je opozorila manjšina ustavnih sodnic in sodnikov, ki meni, da bi lahko, če bi se uvajanja ukrepov (in tudi presoje njihove ustavnosti) lotevali z občutkom za podrobnosti, družbeno škodo, ki jo povzročajo nekateri ukrepi, precej omilili, brez znatnega povečanja ogroženosti ranljivejših posameznikov in skupin.

Po tesno izglasovani odločitvi, da je (bila) omejitev gibanja na občine v skladu z Ustavo, je pred sodnim varuhom ustave nov izziv. Podobno kot pri »občinah« tudi pri odločanju o »policijski uri« ne bo šlo za »tehtanje vrednot« in za vprašanje, ali ukrep, takšen, kot je, »zasleduje ustavno legitimni cilj«, »ali je potreben, nujen in sorazmeren«. Sodniki in sodnice imajo na razpolago »dobre« ustavnosodne argumente tako za odločitev, da je slovenska različica t. i. policijske ure skladna z Ustavo, kot tudi za odločitev, da je neustavna. O tem, ali je (bila) »policijska ura« ali vsaj njena dolgotrajnost med epidemijo nalezljive bolezni covid-19 (ne)ustavna, bo odločalo zlasti dvoje: osebne preference deveterice in načelo večine. Ključno bo vprašanje, kaj ima na moralno-vrednotnem in estetskem »kompasu« večine ustavnih sodnikov in sodnic prednost – svoboda ali varnost? Čeprav izida ni težko predvideti, tokrat vsaj ne gre za vsiljeno izbiro.

Literatura

1. Al. Ma. (2. 3. 2021). Pirc Musar: Neznosna erozija prava, državljani naj ne bodo tiho. MMC RTV SLO. Pridobljeno na <https://www.rtvlo.si/slovenija/pirc-musar-neznosna-erozija-prava-drzavljaninaj-ne-bodo-tiho/571452>
2. Cerar, G. (20. 10. 2020). Slovenija uvaja prvo t. i. policijsko uro po 2. svetovi vojni, toda ali ta ukrep sploh ustaven? MMC RTV SLO. Pridobljeno na <https://www.rtvlo.si/zdravje/novi-koronavirus/slovenija-uvaja-prvo-t-i-policijsko-uro-po-2-svetovni-vojni-toda-ali-je-tak-ukrep-sploh-ustaven/539728>
3. Čerferin, R. (2020). *Odklonilno ločeno mnenje Dr. Roka Čerferina k Odločbi št. U-I-83/20 z dne 27. 8. 2020*. Pridobljeno na <https://www.us-rs.si/wp-content/uploads/2020/09/U-I-83-20-Odklonilno-LM-dr.-%C4%8Cferin.pdf>
4. D. K. (4. 9. 2020). Če ne nosijo maske, morajo za kazen ležati v krsti. SiolNET. Pridobljeno na <https://siol.net/novice/svet/ce-nenosijo-maske-morajo-za-kazen-lezati-v-krsti-533473>
5. European Union Agency for Fundamental Rights (FRA). (2020).

- Coronavirus pandemic in the EU – Fundamental rights implications*. Pridobljeno na <https://fra.europa.eu/en/publication/2020/covid19-rights-impact-april-1>
6. Flander, B. (1. 4. 2020). (Ne)ustavnost omejitve gibanja na občine. *Delo, Sobotna priloga*. Pridobljeno na <https://www.delo.si/sobotna-priloga/ne-ustavnost-omejitve-gibanja-na-obcine-prebivalisca/>
 7. Jaklič, K. (2020a). *Delno odklonilno ločeno mnenje sodnika Ddr. Klemna Jakliča k Sklepu št. U-I-83/20 z dne 16. 4. 2020*. Pridobljeno na <https://www.us-rs.si/wp-content/uploads/2020/09/U-I-83-20-Delno-odklonilno-LM-DDr.-Jakli%C4%8D.pdf>
 8. Jaklič, K. (2020b). *Pritrdilno ločeno mnenje sodnika Ddr. Klemna Jakliča k Sklepu št. U-I-426/20 z dne 5. 11. 2020*. Pridobljeno na <http://www.us-rs.si/documents/c1/f4/u-i-426-20-pritrldilno-lm-ddr-jaklic4.pdf>
 9. K. S. (5. 9. 2020). »Ne nagobčnikom, ne novemu redu« – vse več protestov proti koronskim ukrepom. *MMC RTV SLO*. Pridobljeno na <https://www.rtvsllo.si/zdravje/novi-koronavirus/ne-nagobcnikom-ne-novemu-redu-vse-vec-protestov-proti-koronskim-ukrepom/535271>
 10. K. T. (7. 11. 2020). V središču Leipziga tisoči protestirajo proti ukrepom zaradi epidemije. *MMC RTV SLO*. Pridobljeno na <https://www.rtvsllo.si/svet/evropa/v-srediscu-leipziga-tisoci-protestirajo-proti-ukrepom-zaradi-epidemije/541589>
 11. Lebar, J. (20. 10. 2020). Policijska ura ali zdravstveni ukrep? Radio Prvi, oddaja Aktualno. *MMC RTV SLO*. Pridobljeno na <https://4d.rtvsllo.si/arhiv/aktualna-tema/174726408>
 12. M. L. (8. 10. 2020). V Italiji maske obvezne povsod, razen v domovih. *SiolNET*. Pridobljeno na <https://siol.net/novice/slovenija/nemci-spet-z-visokim-porastom-novih-okuzb-536074>
 13. Mekina, I. (16. 2. 2021). Haaško sodišče: Policijska ura nezakonita, ker omejuje proteste, vlada zlorabila svoje pravice. *Inside.com*. Pridobljeno na <https://insajder.com/svet/haasko-sodisce-policijska-ura-nezakonita-ker-omejuje-proteste-vlada-je-zlorabila-svoje-pravice>
 14. Mežnar, Š. (2020a). *Odklonilno ločeno mnenje sodnice dr. Špelce Mežnar k Odločbi št. U-I-83/20 z dne 27. 8. 2020, ki se mu pridružuje sodnica dr. Katja Šugman Stubbs*. Pridobljeno na <https://www.us-rs.si/wp-content/uploads/2020/09/U-I-83-20-Odklonilno-LM-dr.-Me%C5%BEnar.pdf>
 15. Mežnar, Š. (2020b). *Odklonilno ločeno mnenje sodnice dr. Špelce Mežnar k sklepoma št. U-I-426/20 in št. U-I-427/20 z dne 5. 11. 2020*. Pridobljeno na <http://www.us-rs.si/documents/c1/f4/u-i-426-20-odklonilno-lm-dr-meznar4.pdf>
 16. Odlok o spremembi Odloka o začasni splošni prepovedi gibanja in zbiranja ljudi na javnih mestih in površinah v Republiki Sloveniji ter prepovedi gibanja izven občin. (2020). *Uradni list RS*, (51/2020).
 17. Odlok o začasni delni omejitvi gibanja ljudi in omejitvi oziroma prepovedi zbiranja ljudi zaradi preprečevanja okužb s SARS-CoV-2. (2020). *Uradni list RS*, (147/2020).
 18. Odlok o začasni splošni prepovedi gibanja in zbiranja ljudi na javnih mestih in površinah v Republiki Sloveniji ter prepovedi gibanja izven občin. (2020). *Uradni list RS*, (38/2020).
 19. Odlok o začasni splošni prepovedi gibanja in zbiranja ljudi na javnih krajih, površinah in mestih v Republiki Sloveniji ter prepovedi gibanja izven občin. (2020). *Uradni list RS*, (52/2020).
 20. Organization of Security and Cooperation in Europe (OSCE/ODIHR). (2020). *OSCE human dimension commitments and state responses to the Covid-19 pandemic*. Pridobljeno na https://www.osce.org/files/f/documents/e/c/457567_0.pdf
 21. Sajovic, K. (24. 10. 2020). Na Švedskem v času pandemije: kako država ubira povsem svojo pot. *MMC RTV SLO*. Pridobljeno na <https://www.rtvsllo.si/zdravje/novi-koronavirus/na-svedskem-v-casu-pandemije-kako-drzava-ubira-povsem-svojo-pot/539663>
 22. T. J. (26. 5. 2020). V Južni Koreji zaporna kazen za kršitelja karantene. *MMC RTV SLO*. Pridobljeno na <https://www.rtvsllo.si/zdravje/novi-koronavirus/v-juzni-koreji-zaporna-kazen-za-kr-sitelja-karantene/525101>
 23. Teršek, A. (2020a). Še enkrat o pobudi za presojo ustavnosti 39. člena ZNB in odloka Vlade RS – morda zadnjič. Pridobljeno na <https://andraz-tersek.si/se-enkrat-o-pobudi-za-presajo-ustavnosti-39-clena-znb-in-odloka-vlade-rs-morda-zadnjic/>
 24. Teršek, A. (2020b). *Ustavnopravni komentar omejitve in prepovedi gibanja v in po državi – protiustavno*. Pridobljeno na <https://andraz-tersek.si/ustavnopravni-komentar-omejitve-in-prepovedi-gibanja-v-in-po-drzavi-protiustavno/>
 25. Tratnik, K. (2. 10. 2020). V Ruandi je kazen za tiste, ki ne nosijo maske, celodnevno sedenje na žgočem soncu. *MMC RTV SLO*. Pridobljeno na <https://www.rtvsllo.si/svet/afrika/v-ruandi-je-kazen-za-tiste-ki-ne-nosijo-maske-celodnevno-sedenje-na-zgocem-soncu/534646>
 26. Tzevelekos, V. P. (2020). *Herd immunity and lockdown: The legitimacy of national policies against the pandemic and judicial self-restraint by the ECtHR*. Pridobljeno na <https://strasbourgobservers.com/2020/05/11/herd-immunity-and-lockdown-the-legitimacy-of-national-policies-against-the-pandemic-and-judicial-self-restraint-by-the-ecthr/#more-4665>
 27. U-I-426/20-17, Ustavno sodišče Republike Slovenije (2020). Pridobljeno na <http://www.us-rs.si/documents/c1/f4/u-i-426-204.pdf>
 28. U-I-426/20-38, Ustavno sodišče Republike Slovenije (2020). Pridobljeno na <http://www.us-rs.si/documents/c1/f4/u-i-426-20-sklep-sprejem.pdf>
 29. U-I-427/20-21, Ustavno sodišče Republike Slovenije (2020). Pridobljeno na <http://www.us-rs.si/documents/1e/bd/u-i-427-203.pdf>
 30. U-I-427/20-37, Ustavno sodišče Republike Slovenije (2020). Pridobljeno na <http://www.us-rs.si/documents/1e/bd/u-i-427-20-sklep-sprejem.pdf>
 31. U-I-83/20, Ustavno sodišče Republike Slovenije (2020). Pridobljeno na <https://www.us-rs.si/odlocba-ustavnega-sodisca-st-u-i-83-20-z-dne-27-8-2020/>
 32. U-I-83/20-10, Ustavno sodišče Republike Slovenije (2020). Pridobljeno na <https://www.us-rs.si/media/u-i-83-20.pdf>
 33. Ustava Republike Slovenije (URS). (1991). *Uradni list RS*, (33/91).
 34. Zakon o nalezljivih boleznih (ZNB). (2006). *Uradni list RS*, (33/06).

The Pandemic and Measures to Curb It: Restriction of Movement between Municipalities and “Curfew”

Benjamin Flander, Ph.D., Associate Professor of Law, Faculty of Criminal Justice and Security, University of Maribor, Slovenia.
E-mail: benjamin.flander@fvv.uni-mb.si

The article analyses the measures to contain the Covid-19 pandemic, which cause controversy in the Slovenian public and media, among those who are empowered to implement and supervise them, and – last but not least – in the Slovenian Constitutional Court. A brief retrospective of the events that led to the declaration of the coronavirus pandemic in most European countries is followed by a general review of legislative and executive measures that more or less restrict fundamental rights in order to prevent the spread of infections and protect public health in Slovenia. Meanwhile, the restriction of movement between municipalities has already reached the Constitutional Court’s final decision, and the initiatives related to curfew have been accepted for decision. In the article, the relevant Constitutional Court’s decisions on both measures are analyzed in more detail in the light of the warnings of some legal experts that during the epidemic, we are witnessing a socially harmful and disproportionate restriction of fundamental rights and the erosion of law. The purpose of this article is to acquaint potential readers among social supervisors who monitor compliance with the measures, conduct misdemeanor proceedings and impose fines with the basic substantive constitutional legal aspects and issues of exercising their powers in the current situation

Keywords: epidemic, COVID-19, freedom of movement, “police curfew”, constitution, proportionality

UDC: 342.7:616-036.21

Intimnopartnersko nasilje v času pandemije covid-19¹

Katja Filipčič¹, Marko Drobnjak², Mojca M. Plesničar³, Eva Bertok⁴

Ukrepi za preprečevanje pandemije covid-19 so pomembno vplivali na naše počutje in vedenje. Kriminologi in mednarodne organizacije so opozarjali na verjetnost povečanja nasilja v družini, še zlasti nasilja nad ženskami. Podatki iz številnih držav te napovedi tudi potrjujejo. Analiza podatkov policije o prijavljenih primerih nasilja v družini v Sloveniji v obdobju razglašene pandemije kaže drugačno podobo: prijave nasilja v družini kot kaznivega dejanja in kot prekrška so se zmanjšale v primerjavi s številom prijav/prekrškov v zadnjih desetih letih. Očitno je, da se je v času covid-19 zaradi poostrenega nadzora povzročitelja nasilja nad žrtvijo, povečane ekonomske odvisnosti žrtev od partnerjev in strahu pred negotovo prihodnostjo še povečal razkorak med prijavljenim in dejanskim intimnopartnerskim nasiljem.

Ključne besede: nasilje v družini, intimnopartnersko nasilje, covid-19, kaznivo dejanje, prekršek

UDK: 343.9:616-036.21

1 Uvod

Pandemija covid-19 je posegla v številne vidike življenja posameznikov, v delovanje države, v politiko, ekonomijo, povzročila pa je tudi spremembe kriminalitete. Ravno glede tega predstavljajo nastale razmere »največji kriminološki eksperiment v zgodovini« (Stickle in Felson, 2020), ki bo kriminologom omogočil preverjanje teorij o kriminaliteti in oblikovanje novih kriminoloških vprašanj prek proučevanja klasičnih (Plesničar, Drobnjak in Filipčič, 2020): kako spremenjene razmere vplivajo na kriminaliteto in kako na krimi-

nalitetno politiko, kako se v novih razmerah na kriminaliteto odzivajo organi pregona, ali so sedanji preventivni programi ustrezni tudi v novih razmerah, kako se v spremenjenih razmerah spreminja odnos med (kazenskim) pravom in tehnologijo in tako naprej.

Čeprav je od razglasitve pandemije covid-19 minilo šele nekaj mesecev,⁶ kar je za ugotavljanje trendov v gibanju kriminalitete izredno kratko obdobje, lahko glede na do zdaj zbrane podatke tako pri nas kot tudi v številnih drugih državah že ugotovimo, da smo priča globalnim spremembam v obsegu in strukturi kriminalitete (Kaukinen, 2020).

Kazniva dejanja s področja družine so v tem času izrazito izpostavljena. Tako naša policija (Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije, 2020) kot mednarodne organizacije⁷ (UN Women, 2020; UNFPA, 2020) in kriminologi (Bradbury-Jones in Isham, 2020; Buttell in Ferreira, 2020; Peterman et al., 2020; Sharifi, Larki in Roudsari, 2020) opozarjajo na izrazito povečano nevarnost za nasilje v družini, zlasti za intimnopartnersko nasilje nad ženskami. Pri tem se opirajo na nekatere kriminološke teorije (npr. teorija rutinskih dejavnosti) ter na ugotovitve raziskav o povečanem intimnopartnerskem nasilju

¹ Članek je nastal v okviru programske skupine »Družbeno nadzorstvo, kazenskopравни sistem, nasilje in preprečevanje viktimizacij v kontekstu visoko tehnološke družbe«, P50221, ki jo financira ARRS, ter v okviru projekta »Life in the Time of COVID-19 – Social implications on the security and well-being of vulnerable groups in the European context«, ki ga financira Hrvaška znanstvena fundacija.

² Dr. Katja Filipčič, izredna profesorica za kriminologijo in kazensko pravo, Pravna fakulteta, Univerza v Ljubljani, in raziskovalka, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani, Slovenija. E-pošta: katja.filipcic@pf.uni-lj.si

³ Marko Drobnjak, mladi raziskovalec, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani, in doktorski študent, Pravna fakulteta, Univerza v Ljubljani, Slovenija. E-pošta: marko.drobnjak@pf.uni-lj.si

⁴ Dr. Mojca M. Plesničar, docentka za kriminologijo in kazensko pravo, Pravna fakulteta, Univerza v Ljubljani, in raziskovalka, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani, Slovenija. E-pošta: mojca.plesnicar@pf.uni-lj.si

⁵ Dr. Eva Bertok, asistentka za kriminologijo, Fakulteta za varnostne vede, Univerza v Mariboru, Slovenija. E-pošta: eva.bertok@fvv.uni-mb.si

⁶ Svetovna zdravstvena organizacija (WHO) je pandemijo covid-19 razglasila 11. marca 2020, Slovenija pa epidemijo 12. marca 2020. Članek je bil napisan pred ponovno razglasitvijo epidemije v Sloveniji 19. oktobra 2020.

⁷ Generalni sekretar Združenih narodov Antonio Guterres je v začetku aprila 2020 dejal: »Mnoge ženske in dekleta se v izolaciji zaradi covid-19 soočajo z nasiljem tam, kjer bi morale biti najbolj varne. V svojih domovih.« (UN News, 2020)

med prejšnjimi epidemijami⁸ in drugimi kriznimi razmerami, predvsem naravnimi nesrečami.⁹

Tudi v tem prispevku se bomo osredotočili na proučevanje intimnopartnerskega nasilja nad ženskami, kar pa ne pomeni, da druge oblike nasilja v družini v tem obdobju in tudi sicer niso pomembne. Z oženjem področja proučevanja preprosto delamo razpravo obvladljivo in puščamo dovolj prostora za podrobnejše proučevanje drugih oblik nasilja v drugih prispevkih, nujno pozornost si zasluži vsaj še nasilje nad otroki (Plesničar et al., 2020).

1.1 Obseg kriminalitete in intimnopartnerskega nasilja v času pandemije covid-19 – ugotovitve iz tujine

Poglobljenih študij o spremembah obsega in strukture kriminalitete v času covid-19 še ni, zato razpolagamo le s podatki iz strokovne literature ali celo iz medijev. Ugotovitve o spremembah temeljijo praviloma na poenostavljenih primerjavah obsega kriminalitete pred uvedbo ukrepov #ostanidoma in po njej, ki ne upoštevajo nihanj kriminalitete v daljšem časovnem obdobju. Kljub potrebni zadržanosti do takih podatkov jih v nadaljevanju prikazujemo. Na njih namreč temeljijo prve (odmevne) ugotovitve o spremembah v obsegu kriminalitete in bodo tudi v prihodnje osnova za natančnejše statistične analize.

V Angliji je kriminaliteta v obdobju od aprila do junija 2020 upadla za 24 %, zlasti izrazit je upad premoženjske kriminalitete, posilstev in nasilne kriminalitete (NPCC National Police Chiefs' Council, 2020). Na Švedskem se je v prvih desetih tednih po uvedbi omejevalnih ukrepov kriminaliteta zmanjšala za 9,4 %; tudi tam je najbolj upadla premoženjska kriminaliteta (Gerell, Kardell in Kindgren, 2020). V prvih dveh mesecih po uvedbi pandemije se je zmanjšala kriminaliteta v Franciji, najbolj tatvine (Tidey, 2020). Avstralija je v aprilu 2020 beležila manj premoženjske kriminalitete (najbolj so upadli vlomi, za 42 %), nasilna kriminaliteta (z izjemo na-

silja v družini) se je zmanjšala za 39 % in spolna kriminaliteta za 32 % (NSW Bureau of Crime Statistics and Research, 2020). V New Orleansu je do 15. aprila 2020 premoženjska kriminaliteta upadla za 30 %, nasilna kriminaliteta za 25 %, umori s strelnim orožjem pa za 58 % (Buttell in Ferreira, 2020). Ashby (2020) je analiziral kriminaliteto v prvih tednih po uvedbi omejevalnih ukrepov v 16 večjih ameriških mestih; sprememb v obsegu nasilne kriminalitete ni zaznal, poroča pa o upadu premoženjske kriminalitete.

Čeprav podatki kažejo, da je kriminaliteta kot skupek različnih dejanj upadla, je treba poudariti, da so nekatere posamične oblike kriminalitete narasle; to velja zlasti za nasilje v družini in za različne oblike kibernetске kriminalitete. V Angliji so se različne oblike goljufij (npr. spletno nakupovanje mask, ki jih kupci nikoli niso prejeli) v marcu 2020 povečale za 400 % (ActionFraud, National Fraud & Cyber Crime Report, 2020). INTERPOL (2020) poroča o močnem porastu kibernetске kriminalitete, povezane s covidom-19, kot o globalnem pojavu; v začetku pandemije je bila ta oblika kriminalitete usmerjena predvsem proti posameznikom in manjšim podjetjem, pozneje pa se je preusmerila na velike korporacije in vlade.

Tudi poglobljenih študij o nasilju v družini v času pandemije covid-19 še ni, razpolagamo pa s podatki z vseh koncev sveta, ki kažejo povečanje te oblike nasilja.¹⁰ Ob tem je treba opozoriti, da tudi ti zaključki praviloma ne upoštevajo trendov v obsegu nasilja v daljšem časovnem obdobju, ampak se zadovoljijo s primerjavo podatkov tik pred ukrepi #ostanidoma ali z enakim obdobjem preteklega leta.

V času ukrepov #ostanidoma se je na Kitajskem v provinci Hubej v februarju 2020 obseg nasilja v družini potrojil v primerjavi z istim obdobjem leta 2019 (Allen-Ebrahimian, 2020), prav tako v provinci Vuhan (Wanqing, 2020). Povečano število prijav policiji so zaznali v številnih državah in mestih; v Franciji so se prijave povečale za 30 % (Campbell, 2020), v nekaterih mestih ZDA za 10 % do 35 % (Boserup, McKenney in Elkbuli, 2020), v New Orleansu celo za 37 % (Buttell in Ferreira, 2020), v Španiji za 18 % (Sharifi, Larki in Roudsari, 2020), število prijav se je povečalo tudi v Italiji, Kanadi in Nemčiji (Campbell, 2020; Sharifi et al., 2020). V Braziliji je število prijav poskočilo

⁸ S pandemijo takih razsežnosti, kot je covid-19, se v zadnjih desetletjih človeštvo še ni srečalo. Nekoliko so ji podobne epidemije AIDS, ebola in zika in v literaturi je mogoče najti manjše študije o njihovem vplivu na intimnopartnersko nasilje in na druge oblike nasilja nad ženskami (Roesch, Amin, Gupta in Garcia-Moreno, 2020; UNDP, 2015).

⁹ Po izbruhu vulkana Mount St. Helen v ZDA leta 1980 se je nasilje v družini na prizadetem območju povečalo za 46 % (Adams in Adams, 1984). Intimnopartnersko nasilje nad ženskami se je močno povečalo po pustošenju hurikana Katrina v ZDA leta 2005; psihično nasilje se je povečalo za 35 %, fizično pa kar za 98 % (Schumacher et al., 2010). Raziskovalci so spremljali obseg intimnopartnerskega nasilja nad ženskami po obsežnem požaru v Avstraliji leta 2009 (znanem po imenu *Black Saturday*) in ugotovili, da je bil obseg nasilja na prizadetih območjih višji v primerjavi z drugimi območji še tri do štiri leta po požaru (Molyneux et al., 2020).

¹⁰ Nasilje v družini vključuje različne oblike in je usmerjeno zoper različne družinske člane (ženske, otroke, starejše). V angleških besedilih izraz nasilje v družini (angl. *domestic violence*) pogosto pomeni intimnopartnersko nasilje (Kofman in Garfin, 2020), saj se za nasilje zoper druge družinske člane praviloma uporabljajo posebna poimenovanja, *child abuse* za nasilje zoper otroke in *elder abuse* za nasilje zoper starejše družinske člane. V angleških besedilih, kjer je uporabljen pojem nasilje v družini (angl. *domestic violence*) in ni posebej opredeljena vrsta nasilja, smo zato nasilje v družini razumeli kot intimnopartnersko nasilje, razen če iz konteksta ni izhajalo drugače.

za 40 % do 50 % (Campbell, 2020), na Cipru in v Singapuru se je za 30 % povečalo število klicev na telefonske številke za pomoč žrtvam nasilja v družini (UN Women, 2020), število klicev se je povečalo tudi v Peruju (Agüero, 2020). V Mexico City je naraslo število klicev oseb, ki so potrebovale psihološko pomoč, zmanjšalo pa število klicev oseb, ki so želele pravno pomoč (Silverio-Murillo in de la Miyar, 2020). V Avstraliji se je nasilje v družini povečalo za 5 % (Usher, Bhullar, Durkin, Gyamfi in Jackson, 2020), v istem obdobju se je spletno iskanje vsebin s področja pomoči žrtvam nasilja v družini povečalo za 75 % (Poate, 2020). Za Anglijo izvajalci projekta, ki proučujejo umore žensk, poročajo, da se je število teh kaznivih dejanj v obdobju od 23. marca 2020 do 12. aprila 2020 podvojilo v primerjavi z desetletnim povprečjem (Grierson, 2020). V prvem tednu po uvedbi strožjih ukrepov se je v Angliji število klicev na vodilno organizacijo za pomoč žrtvam (Refuge) povečalo za 25 %, v tem času se je obisk njihove spletne strani povečal za 150 % (Bradbury-Jones in Isham, 2020). Ista organizacija je v enem dnevu v aprilu zabeležila celo 700-odstotno povečanje števila klicev (Bandyopadhyay, Kane in Chandan, 2020). Ob tem je treba poudariti, da zasledimo tudi poročanja o upadu prijav nasilja, kar je praviloma značilno za krajše obdobje po uvedbi pandemije oziroma ukrepov #ostanidoma (Southall, 2020; UN Women, 2020). Zmanjšanje števila prijav je mogoče pripisati predvsem oteženemu načinu prijavljanja nasilja v času ukrepov #ostanidoma in ne zmanjšanju nasilja.

1.2 Vpliv pandemije covida-19 na intimnopersnersko nasilje

Dejavniki intimnopersnerskega nasilja nad ženskami so številni in medsebojno prepleteni. Najpogostejše se proučevanje dejavnikov usmerja na individualne značilnosti storilca in žrtve, na značilnosti odnosa med storilcem in žrtvijo ter na družbeni kontekst (Capaldi, Knoble, Shortt in Kim, 2012; Podreka, 2017). Tudi tipologije dejavnikov intimnopersnerskega nasilja so številne. Pri ugotavljanju vpliva pandemije covida-19 na intimnopersnersko nasilje bomo izhajali iz široko sprejete tipologije, na katero se v svojih analizah opira Svetovna zdravstvena organizacija (Krug, Dahlberg, Mercy, Zwi in Lozano, 2002) ter ki deli dejavnike na individualne, na dejavnike odnosa med nasilnežem in žrtvijo in na družbene dejavnike (dejavnike ožje in širše skupnosti). Prikazali bomo, katere od navedenih dejavnikov intimnopersnerskega nasilja so ukrepi za preprečevanje covida-19 okrepili. Pri tem je treba upoštevati, da lahko pandemija covida-19 na intimnopersnersko nasilje vpliva tudi neposredno (in ne le prek ukrepov za preprečevanje širjenja pandemije). Eno redkih raziskav, ki se ukvarja s tem vprašanjem, so v aprilu 2020 v ZDA izvedli Davis, Gilbar in Padilla-Medina (2020); po anketiranju 2.045 oseb so ugotovili, da se verjetnost za izvrševanje in doživljanje intimnopersnerskega nasilja pri osebah, zbolelih za covidom-19, poveča za trikrat.

1.2.1 Individualni dejavniki

Med individualne dejavnike intimnopersnerskega nasilja spadajo demografske značilnosti, izkušnje z nasiljem v otroštvu, čezmerno uživanje alkohola, depresija, osebnostne motnje in nizki dohodki tako storilcev kot žrtev (Krug et al., 2002). V okviru te skupine dejavnikov so ukrepi za preprečevanje širjenja koronavirusa povečali tveganje za intimnopersnersko nasilje predvsem zaradi vpliva na psihično stanje in poslabšanja ekonomskega statusa.

Ukrep #ostanidoma lahko primerjamo s karanteno, ki pomeni dosledno prepoved zapuščanja doma. Učinki karantene so v literaturi že raziskani in primerljivi z učinki ukrepa #ostanidoma. Oba ukrepa imata številne družbene in ekonomske, pri posameznikih pa psihične posledice (van Gelder et al., 2020). Paleta psihičnih posledic je pestra, saj segajo od stresa in jeze pa vse do depresije¹¹ in posttravmatskega sindroma (van Gelder et al., 2020). Dlje traja izolacija, izrazitejše so. Raziskave kažejo, da ima tudi kratkotrajna karantena dolgotrajne učinke, ki lahko trajajo celo nekaj let: depresija, samomorilnost, posttravmatski sindrom, težave s spanjem, zloraba drog in alkohola, čustvene in vedenjske težave (Brooks, Webster, Smith, Woodland, Wessely in Greenberg, 2020). Navedene psihične posledice ukrepa #ostanidoma so bile v literaturi že prepoznane kot pomemben dejavnik intimnopersnerskega nasilja (Fazel, Smith, Chang in Geddes, 2018), ki se zato poveča tako v času karantene in zaradi dolgotrajnosti psihičnih posledic tudi še daljši čas po karanteni.

Med navedenimi posledicami izolacije, ki povečujejo verjetnost intimnopersnerskega nasilja, izpostavljamo še čezmerno uživanje alkohola. Uživanje alkohola se lahko pojavi ali okrepi kot neustrezen mehanizem za soočanje s psihičnimi in ekonomskimi stresorji v času izolacije (Kaukinen, 2020; van Gelder et al., 2020). V nekaterih državah se je v času pandemije prodaja alkohola povečala, v Avstraliji na primer za 30 % (Usher et al., 2020). Zaradi zaprtja barov in restavracij, v katerih so nasilneži pred pandemijo uživali alkohol, se v času ukrepov #ostanidoma opijajo doma, kar poveča tveganje za nasilje (Campbell, 2020). Medtem ko je vzročna povezava med zlorabo alkohola in intimnopersnerskim nasiljem še vedno predmet razprav v kriminološki literaturi (Graham, Bernards, Wilsnack in Gmel, 2011; Silverio-Murillo in de la Miyar, 2020), je bila korelacija med uživanjem alkohola in nasiljem v družini potrjena v več raziskavah (Filipčič, 2000). Podatki študije, ki jo je izvedla agencija Evropske unije za človekove pravice (FRA),

¹¹ Raziskava na Hrvaškem, ki je zajela 3.500 odraslih oseb, je pokazala, da se je zaradi ukrepov za preprečevanje širjenja novega virusa skoraj polovica anketiranih soočala z različnimi stopnjami depresije, anksioznosti ali stresa (Jokić Begić et al., 2020).

kažejo, da nasilje iz 5 % primerov, ko partner ne uživa alkohola ali zaradi pitja ni nikoli vinjen, naraste na 23 %, če je partner vinjen enkrat mesečno ali pogosteje (European Union Agency for Fundamental Rights (FRA), 2014). V nekaterih državah, na primer v Južnoafriški republiki, na Filipinih, Grenlandiji in v Indiji, je bila v času pandemije covid-19 prepovedana prodaja alkohola zaradi ocene, da bi alkohol lahko povečal nasilje v družini (Eisner in Nivette, 2020).

Pandemija covid-19 že ima ekonomske posledice, ki jih bomo občutili še nekaj časa, saj se je zaradi vpliva pandemije na gospodarstvo nezaposlenost povečala po vsem svetu. Zmanjšanje ekonomskih virov v družini lahko vodi do stresa, frustracij in konfliktov med partnerjema, kar poveča verjetnost vseh oblik nasilja nad ženskami (Kaukinen, 2020), ne le ekonomskega. Davis et al. (2020) so ugotovili, da se verjetnost za izvrševanje in tudi za doživljanje intimnopartnerskega nasilja poveča za 2,5- do 3-krat pri osebah, ki so v času covid-19 izgubile zaposlitev. Zmanjšanje družinskih dohodkov je bilo prepoznano kot pomemben dejavnik za intimnopartnersko nasilje v času karantene tudi v argentinski raziskavi, ki je temeljila na anketiranju 1.502 žensk (Gibbons, Murphy in Rossi, 2020); primerjava viktimiziranosti žensk, katerih partnerji so bili v karanteni, z ženskami, katerih partnerji niso bili v karanteni, je pokazala pozitivno povezavo med karanteno in intimnopartnerskim nasiljem. Avtorji (Kaukinen, 2020; Roesch et al., 2020) kot pomemben dejavnik povečanja intimnopartnerskega nasilja poudarjajo predvsem zmanjšanje ekonomskih virov pri moškem. Pri tem ne gre spregledati ugotovitev feminističnih študij, da je ekonomski dejavnik nasilja le simboličen ter da moški, ki v partnerski zvezi nimajo moči prek zaposlitve in s tem ekonomskih virov, svojo moč vzpostavijo z nasiljem: tako kompenzirajo to, da z ekonomskimi viri ne morejo izkazati svoje tradicionalne moške vloge (Kaukinen, 2004).

1.2.2 Dejavniki odnosa med storilcem in žrtvijo

Nasilje se pogosteje pojavi v odnosih, ki jih zaznamujejo dominacija moškega, ekonomski stres (stres zaradi dejanskega ali pričakovanega upada dohodkov) in konflikti (Krug et al., 2002). Kot je bilo že pojasnjeno pri prikazu individualnih dejavnikov, izolacija kot ukrep za preprečevanje širjenja koronavirusa povzroči stres (van Gelder et al., 2020), prav tako tudi zmanjšanje ekonomskih virov (Kaukinen, 2020), oboje pa lahko vodi v intimnopartnersko nasilje.¹² Že zgolj več

preživetega časa skupaj brez možnosti umika lahko povzroči konflikte, kar lahko pripelje do nasilja nad šibkejšimi družinskimi člani, ženskami, otroki in starejšimi.

Temeljna značilnost razmerja, ki ga zaznamuje nasilje, je neenakost moči med partnerjema. V takem razmerju je praviloma dominanten moški in svojo »nadmoč« izkazuje z nadzorom partnerke. Že ukrepi #ostanidoma so bistveno omejili socialne stike, v nasilnih partnerskih zvezah pa so bili še dodatno omejeni zaradi stalne prisotnosti nasilneža in njegovega okrepljenega nadzora nad žrtvijo. Tako stanje pomeni povečano tveganje za nasilje (van Gelder, 2020). Tudi sama bolezen covid-19 je bila izrabljena za nov način izvajanja nadzora nad žrtvijo; nasilnež družinskim članom grozi, da jih bo izpostavil možnosti okužbe z novim virusom (Usher et al., 2020). Nekateri očetje pa so izkoristili covid-19 in zahtevali skrbništvo nad otroki zato, ker so matere delale v poklicih, v katerih so bile izpostavljene večji možnosti okužbe (trgovke, zaposlene v zdravstvu, v domovih za starejše) in tako izvajali psihično nasilje nad njimi (Kaukinen, 2020).

1.2.3 Družbeni dejavniki

Med družbene dejavnike uvrščamo tako značilnosti ožjega okolja (angl. *community*) kot tudi širšega družbenega okolja: revščina, nizek socialni kapital, neenakost spolov, dostopnost organizacij za pomoč žrtvam ter družbene norme, ki podpirajo nasilje (Krug et al., 2002). Ukrepi za preprečevanje širjenja novega virusa vplivajo na večino navedenih dejavnikov (povečujejo brezposelnost in s tem tveganje za revščino, skrb za otroke v času zaprtja šol so v velikem delu prevzele ženske, kar je lahko še poglobilo delitev spolnih vlog v partnerski zvezi). Med družbenimi dejavniki posebej izpostavljamo omejen dostop žrtev do pomoči; različni podporni sistemi sicer obstajajo (policija, nevladne organizacije, socialne službe), vendar z njimi žrtve težje stopijo v stik zaradi stalnega nadzora nasilneža ali zaradi spremenjenega oziroma omejenega načina delovanja teh institucij. Težje pa niso dostopne le organizacije za pomoč žrtvam, ampak tudi zdravstvene ustanove, ki se v izrednih razmerah praviloma omejijo le na obravnavo nujnih primerov. Ženske, ki so zaradi posledic nasilja potrebovale zdravniško pomoč, tudi zaradi strahu pred okužbo z novim virusom niso obiskale zdravnika (Fielding, 2020).

Predvsem v ZDA je pomemben dejavnik intimnopartnerskega nasilja dostopnost orožja. Campbell (2007) meni, da je lahka dostopnost orožja razlog za to, da je v ZDA statistično tveganje, da bo žensko umoril intimni partner, pet- do desetkrat višje kakor v državah zahodne Evrope (Aldridge in Browne,

¹² Zmanjšanje ekonomskih virov pa ne povečuje le tveganja za nasilje, ampak je tudi razlog, zakaj ženske nasilnega partnerja ne zapustijo. Žrtev se boji, da brez partnerjevega dohodka finančno ne bo zmogla zagotoviti svoje eksistence, zaradi izolacije pa ji institucionalna in socialna podpora ne moreta pomagati pri eksistenčnih vprašanjih v primeru umika iz nasilnega okolja. V slovenski raziskavi, izvedeni med pandemijo, je kar 15 % žensk odgovorilo, da je njihovo

preživetje med pandemijo covid-19 še bolj odvisno od partnerja, pri 11 % pa je bila ta odvisnost vzpostavljena že prej (Pavlič, 2020).

2003). In ravno iz ZDA poročajo o povečanju nakupa orožja v času pandemije covida-19; v marcu 2020 se je v primerjavi z marcem 2019 povečala prodaja orožja za 85,3 % (Small Arms Analytics, 2000), v Seattlu se je povečalo povpraševanje za nakup orožja in streliva celo za 176 % v obdobju dveh mesecev po razglasitvi pandemije (Peterman et al., 2020). To pa pomeni povečano tveganje za umore v družini, zlasti za intimnopartnerske (Campbell, 2020; Simeunović-Patić in Jovanović, 2017).

2 Obseg intimnopartnerskega nasilja v Sloveniji – prve ugotovitve

2.1 Metode raziskovanja

Obseg intimnopartnerskega nasilja nad ženskami v Sloveniji v času pandemije covida-19 smo preučevali z analizo podatkov Policije o prijavah kaznivega dejanja *Nasilje v družini* po 191. členu Kazenskega zakonika (KZ-1, 2008) v obdobju od 12. marca 2020 do 12. junija 2020, ki zajema trimesečno obdobje od razglasitve epidemije v Sloveniji. Podatke smo pridobili na Policiji; posredovali so nam dnevne podatke o zaznanih kaznivih dejanjih za navedeno obdobje in za isto obdobje v letu 2019. Zaradi primerjave gibanja števila navedenega kaznivega dejanja smo na enak način pridobili tudi podatke o drugih kaznivih dejanjih. Policija nam je za obdobje od 16. marca 2020 do 30. aprila 2020 posredovala tudi podatke o prijavah nasilja v družini kot prekrška po četrtem odstavku 6. člena Zakona o varstvu javnega reda in miru (ZJRM-1, 2006) ter o izrečenih ukrepih prepovedi približevanja po 60. členu Zakona

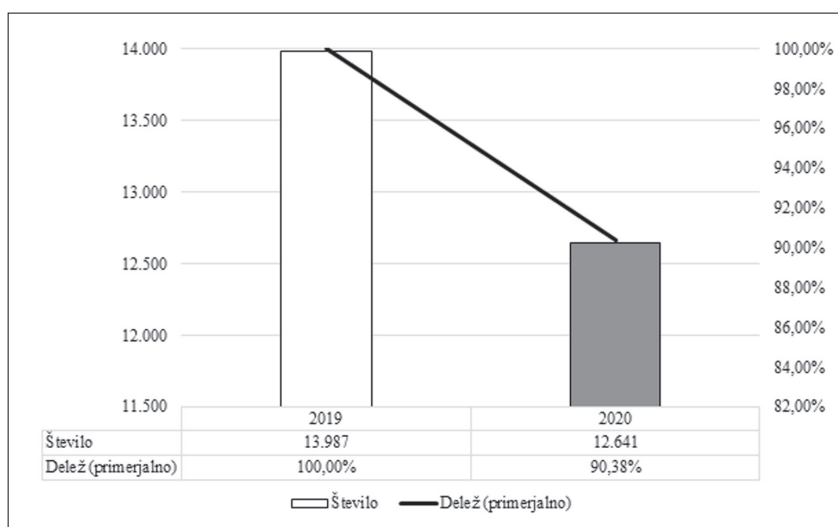
o nalogah in pooblastilih policije (ZNPPol, 2013). Za izračun trendov v gibanju celotne kriminalitete, posamičnih kaznivih dejanj, obravnavanega prekrška po ZJRM-1 (2006) in izrečenih ukrepov prepovedi približevanja smo uporabili javno objavljene podatke v letnih poročilih Policije (na povezavi <https://www.policija.si/o-slovenski-policiji/statistika>) o zaznani kriminaliteti v prvih polletjih med letoma 2011 in 2020.

Podatke smo analizirali z uporabo programskega orodja IBM SPSS Statistics 22. S t-testom za en vzorec smo preverjali, ali je prihajalo do statistično značilne razlike v številu prej navedenih kaznivih ravnanj, prekrška in ukrepov policije v primerjavi z dolgoletnim povprečjem. Glede na ugotovitve iz tujine (navedene v prejšnjem poglavju tega prispevka) smo pričakovali potrditev hipoteze, da je v obdobju ukrepov #ostanidoma kriminaliteta upadla, povečale pa so se vse oblike nasilja v družini (inkriminirano kot kaznivo dejanje in kot prekršek), torej tudi intimnopartnersko nasilje nad ženskami, kar se je odražalo tudi v povečanju izrečenih ukrepov prepovedi približevanja.

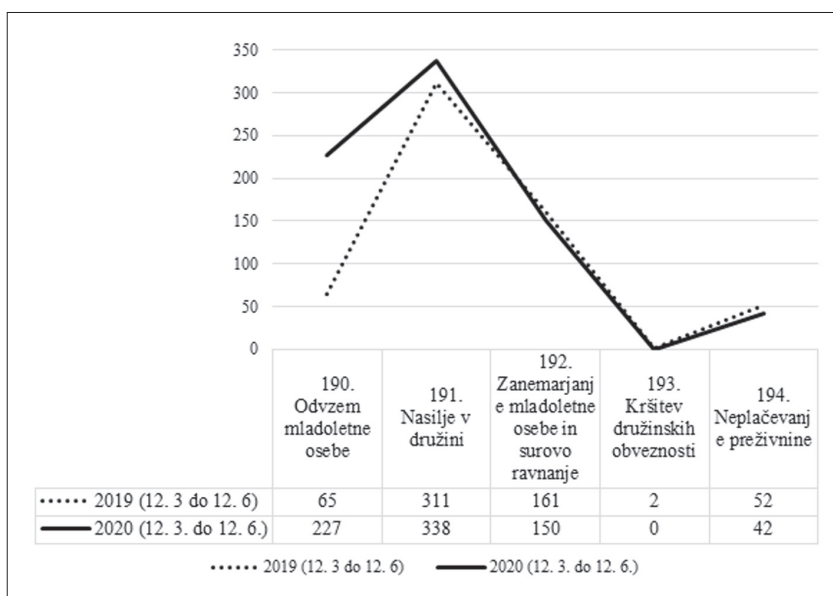
2.2 Rezultati

2.2.1 Razlike v kriminaliteti v obdobju od 12. marca do 12. junija med letoma 2019 in 2020

V skupnem obsegu zaznane kriminalitete je prišlo do skoraj 10-odstotnega zmanjšanja, če primerjamo obdobje od 12. marca do 12. junija 2020 z obdobjem od 12. marca do 12. junija 2019; leta 2020 je bilo v opazovanem obdobju zaznanih 1.346 manj kaznivih dejanj (graf 1).

Graf 1: Spremembe v skupni kriminaliteti v obdobju od 12. marca do 12. junija (2019 in 2020), število kaznivih dejanj in delež (vir: Policija, 2020a)

Graf 2: Kazniva dejanja zoper zakonsko zvezo, družino in otroke za obdobje od 12. marca do 12. junija (2019–2020), število kaznivih dejanj (vir: Policija, 2020a)

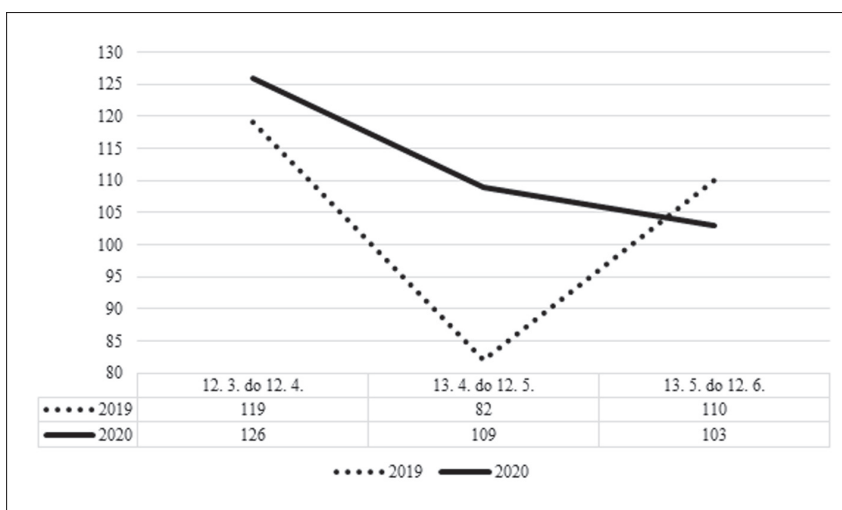
V grafu 2 je prikazano število nekaterih kaznivih dejanj iz poglavja KZ-1 (2008) zoper zakonsko zvezo, družino in otroke, ki zajemajo različne oblike nasilja v družini (tako zoper polnoletne kot mladoletne družinske člane). Njihovo število iz obdobja od 12. marca do 12. junija 2020 smo primerjali z istim obdobjem v letu 2019. Iz grafa lahko razberemo, da je do najizrazitejšega in kar skokovitega porasta prišlo pri prijavljanju kaznivega dejanja odvzema mladoletne osebe, tj. 227 primerov v obdobju leta 2020 v primerjavi s 65 primeri v obdobju leta 2019.

Posebej nas je zanimalo število prijav kaznivega dejanja *Nasilje v družini* po 191. členu KZ-1 (2008).¹³ Število prijav tega kaznivega dejanja se je v obdobju od 12. marca do 12. ju-

nija 2020 povečalo za 27 v primerjavi z istim obdobjem v letu 2019, kar predstavlja 8,68-odstotni porast.

Natančnejša analiza števila prijav v opazovanem obdobju (graf 3) pokaže, da je bilo največ prijav v prvem mesecu obdobja v letu 2020, to je od 12. marca do 12. aprila 2020, ki so ga sicer zaznamovali najstrožji ukrepi za preprečevanje epidemije (zaprtje šol in ustavitev javnega prevoza 16. marca 2020, *de facto* karantena od 20. marca 2020, prepoved gibanja zunaj občine stalnega ali začasnega prebivališča 30. marca 2020). V naslednjih dveh mesecih opazovanega obdobja je število prijav upadalo in bilo v obdobju zadnjega opazovanega meseca (od 13. maja do 12. junija 2020) celo manjše kot v istem obdobju leta 2019.

¹³ Kaznivo dejanje *Nasilje v družini*, 191. člen KZ-1 (2008): 1) Kdor v družinski skupnosti z drugim grdo ravna, ga pretepa ali drugače boleče ali ponižujoče ravna, ga z grožnjo z neposrednim napadom na življenje ali telo preganja iz skupnega prebivališča ali mu omejuje svobodo gibanja, ga zalezuje, ga prisiljuje k delu ali opuščanju dela ali ga kako drugače z nasilnim omejevanjem njegovih enakih pravic spravlja v skupnosti v podrejen položaj, se kaznuje z zaporom do petih let. 2) Enako se kaznuje, kdor stori dejanje iz prejšnjega odstavka v kakšni drugi trajnejši življenjski skupnosti. 3) Če je dejanje iz prvega odstavka storjeno proti osebi, s katero je storilec živel v družinski ali drugi trajnejši skupnosti, ki je razpadla, je pa dejanje s to skupnostjo povezano, se storilec kaznuje z zaporom do treh let.

Graf 3: Število prijav kaznivega dejanja po 191. členu KZ-1 (2008) v obdobju 12. marca do 12. junija za leti 2019 in 2020 (vir: Policija, 2020a)

Lažje oblike nasilja v družini lahko predstavlja tudi prekršek po četrtem odstavku 6. člena ZJRM-1 (2006).¹⁴ V okviru opazovanega obdobja od 12. marca do 12. junija 2020 nam je od Policije uspelo pridobiti podatke o obravnavanih prekrških le za obdobje od 16. marca do 30. aprila 2020. Pridobili smo tudi podatke o številu teh prekrškov v istem obdobju 2019 in

ugotovili, da se je število prijav nasilja v družini, ki predstavlja prekršek, zmanjšalo kar za 23 % (tabela 1).

Policija lahko v primeru nasilja v družini (ki izpolnjuje zakonske znake prekrška ali kaznivega dejanja) izreče povzročitelju nasilja prepoved približevanja po 60. členu ZNPPol

Tabela 1: Število prijav prekrška po četrtem odstavku 6. člena ZJRM-1 v obdobju 16. marca do 30. aprila za leti 2019 in 2020 (vir: Policija, 2020a)

Število prijav v posameznem obdobju		Razlika med letoma v odstotkih
Od 16. 3. 2019 do 30. 4. 2019	Od 16. 3. 2020 do 30. 4. 2020	
332	256	–23 %

¹⁴ Prekršek *Nasilno in drzno vedenje*, 6. člen ZJRM-1 (2006): 1) Kdor izziva ali koga spodbuja k pretepu ali se vede na drzen, nasilen, nesramen, žaljiv ali podoben način ali koga zasleduje in s takšnim vedenjem pri njem povzroči občutek ponižanosti, ogroženosti, prizadetosti ali strahu, se kaznuje z globo od 60.000 do 120.000 tolarjev. 2) Kdor koga udari, se kaznuje z globo od 80.000 tolarjev do 150.000 tolarjev. 3) Kdor se pretepa, se kaznuje z globo od 100.000 tolarjev do 300.000 tolarjev. 4) Če so prekrški iz prejšnjih odstavkov storjeni proti zakoncu ali zunajzakonskem partnerju ali partnerju v registrirani istospolni skupnosti, bivšemu zakoncu ali zunajzakonskem partnerju ali partnerju v registrirani istospolni skupnosti, krvnemu sorodniku v ravni vrsti, posvojitelju ali posvojencu, rejniku ali rejencu, skrbniku ali varovancu te osebe ali proti osebi, ki živi s storilcem v skupnem gospodinjstvu, se kršitelj kaznuje z globo od 150.000 tolarjev do 300.000 tolarjev.

(2013). Podatki o izrečenih prepovedih v obdobju od 16. marca do 30. aprila 2020 (v istem obdobju, v katerem smo opazovali število prijavljenih prekrškov nasilja v družini) kažejo njihovo zmanjšanje v primerjavi z istim obdobjem v letu 2019; število izrečenih ukrepov je upadlo za skoraj tretjino (za 28 %), s 144 na 104 (tabela 2).

Tabela 2: Število izrečenih prepovedi približevanja po ZNPPol (2013) v obdobju 16. marca do 30. aprila za leti 2019 in 2020 (vir: Policija, 2020a)

Število izrečenih prepovedi približevanja v posameznem obdobju		Razlika med letoma v odstotkih
Od 16. 3. 2019 do 30. 4. 2019	Od 16. 3. 2020 do 30. 4. 2020	
144	104	–28 %

2.2.2 Odstopi od desetletnega povprečja (2011–2020)

Da bi preverili, ali so bile prisotne statistično značilne razlike v številu kaznivih dejanj skozi leta, smo uporabili t-test za en vzorec. Pri tem smo izhajali iz podatkov o obsegu kriminalitete za prva polletja v obdobju 2011–2020. Pri številu vseh kaznivih dejanj, zabeleženih v prvem polletju med letoma 2011 in 2020, je prihajalo do statistično značilnih razlik; število je bilo manjše od povprečja v letu 2020 na vseh policijskih upravah (tabela 3).

(2008) so bile razvidne statistično značilne razlike; število je bilo manjše od dolgoletnega povprečja. Prav tako pri številu kaznivih dejanj *Zanemarjanje otroka in surovo ravnanje* po 192. členu KZ-1 (2008) so bile prisotne statistično značilne razlike; število je bilo manjše od dolgoletnega povprečja. Število kaznivih dejanj *Neplačevanje preživnine* po 194. členu KZ-1 (2008) je bilo zaradi velikih padcev v številu prijavljenih dejanj nenormalno porazdeljeno, zato tudi ni bilo primerno za t-test. Za število kršitev ZJRM-1 (2006), ki predstavljajo nasilje v družini kot prekršek (četrti odstavek 6. člena), in število ukrepov policistov zara-

Tabela 3: Kriminaliteta: vrednosti t-testa, povprečja, standardni odkloni in intervali zaupanja za policijske uprave v Sloveniji (vir: Policija, 2020: 12)

	t-vrednost	p	M	S. O.	95 % I. Z. SPODNJI	95 % I. Z. ZGORNJI
PU Celje	14,32	.00	3.779,40	834,76	3.182,25	4.376,55
PU Koper	12,17	.00	2.571,90	667,99	2.094,04	3.049,75
PU Kranj	11,48	.00	2.321,90	639,54	1.864,40	2.779,40
PU Ljubljana	10,18	.00	17.688,70	5492,05	13.759,92	21.617,48
PU Maribor	11,44	.00	4.705,70	1300,66	3.775,33	5.636,07
PU Murska Sobota	11,83	.00	1.269,70	339,30	1.026,98	1.512,42
PU Nova Gorica	35,34	.00	1.176,50	105,28	1.101,1851	1.251,81
PU Novo mesto	21,27	.00	2.727,00	405,36	2.437,0242	3.016,98
GPU	6,20	.00	56,70	28,92	36,0108	77,39

V primerjavi z desetletnim povprečjem števila kaznivih dejanj *Odvzem mladoletne osebe* po 190. členu KZ-1 (2008) ($206,9 \pm 61,3$) prvo polletje 2020 izrazito izstopa s številom 339 dejanj (122 dejanj več kot v povprečju); v primerjavi z desetletnim povprečjem števila kaznivih dejanj *Nasilje v družini* po 191. členu KZ-1 (2008) (746 dejanj v primerjavi s $774,6 \pm 160,3$) je prvo polletje 2020 nekoliko pod povprečjem, prav tako pri kaznivem dejanju *Zanemarjanje otroka in surovo ravnanje* po 192. členu KZ-1 (2008) (300 dejanj v primerjavi s povprečjem $315 \pm 52,8$) (tabela 4). Pri številu kaznivih dejanj *Odvzem mladoletne osebe* po 190. členu KZ-1 (2008) je prihajalo do statistično značilnih razlik; število je bilo večje od dolgoletnega povprečja. Tudi pri številu kaznivih dejanj *Nasilje v družini* po 191. členu KZ-1

di nasilja v družini (ki predstavlja kaznivo dejanje ali prekršek) – prepovedi približevanja po 60. členu ZNPPol (2013) smo prav tako opravili t-test, da bi ugotovili, ali število kršitev in ukrepov odstopa od dolgoletnega povprečja. Vzeli smo število kršitev/število ukrepov v prvih polletjih zadnjih desetih let.

V primerjavi z desetletnim povprečjem števila prekrškov *Nasilje v družini* ($1.472,1 \pm 196,4$) prvo polletje 2020 izstopa s številom 1.222 kršitev. Število ukrepov prepovedi približevanja v prvi polovici letošnjega leta je v primerjavi z desetletnim obdobjem le malenkost nad dolgoletnim povprečjem – 486, kar pomeni, da obstajajo statistično zanesljive razlike; število je večje od povprečja.

Tabela 4: Nasilje v družini (kazniva dejanja in prekrški) ter prepoved približevanja: vrednosti t-testa, povprečja, standardni odkloni in intervali zaupanja za število kaznivih dejanj, prekrškov in ukrepov (vir: Policija 2011: 10,12; Policija, 2013: 11,18; Policija, 2015: 17, 26; Policija, 2020: 18, 33)

	t-vrednost	p	M	S. O.	95 % I. Z. SPODNJI	95 % I. Z. ZGORNJI
Odvzem mladoletne osebe – 190. člen KZ-1 (2008)	10,62	,00	205,90	61,29	162,06	249,74
Nasilje v družini – 191. člen KZ-1 (2008)	15,28	,00	774,60	160,34	659,90	889,30
Zanemarjanje otroka in surovo ravnanje – 192. člen KZ-1 (2008)	18,88	,00	315,20	52,79	277,43	352,96
Nasilje v družini – 6. člen ZJRM-1 (2006)	23,70	,00	1.472,10	196,41	1331,59	1.612,61
Ukrep prepoved približevanja	27,83	,00	466,70	53,02	428,77	504,63

3 Razprava

Nasilje v družini je v Sloveniji inkriminirano kot kaznivo dejanje po 191. členu KZ-1 (2008), lažje oblike nasilja pa kot prekršek po četrtem odstavku 6. člena ZJRM-1 (2006). Razmejitev med njima ni popolnoma jasna. Sodna praksa je oblikovala nekaj meril razmejevanja (glej na primer I Ips 194/2009). Če poenostavljeno povzamemo: za kaznivo dejanje gre, če gre za ponavljajoča se nasilna ravnanja, s katerimi storilec spravlja žrtev v podrejen položaj, medtem ko enkratno nasilno ravnanje (če ne izpolnjuje zakonskih znakov kakšnega drugega kaznivega dejanja) predstavlja navedeni prekršek. Razmejitev vpliva na postopek obravnavanja storilca in zato tudi na različne sankcije, ki se lahko izrečejo storilcu. Gre torej za pomembna pravna vprašanja. Z vidika ugotavljanja obsega nasilja v družini pomen navedenih razlik zbledi. Zato smo tudi v tej raziskavi pri ugotavljanju obsega nasilja v družini upoštevali obseg nasilja kot kaznivega dejanja in tudi kot prekrška.

Pred interpretacijo rezultatov je potrebno še eno pojasnilo. V prispevku nas je zanimalo intimnopersnersko nasilje nad ženskami. Obravnavana kaznivo dejanje in prekršek ne zajemata le te vrste nasilja, ampak tudi druge; žrtve kaznivega dejanja po 191. členu KZ-1 (2008) so lahko tudi drugi polnoletni družinski člani (npr. partnerji, odrasli otroci in starši), žrtve prekrška po četrtem odstavku 6. člena ZJRM-1 (2006) so lahko poleg polnoletnih tudi mladoletni družinski člani. Pri analizi smo zajeli vse primere kaznivega dejanja in prekrška ne glede na žrtev. Vendar pa podatki Policije in podobno tudi Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve kažejo, da je med žrtvami nasilja v družini več kot 80 % žensk, medtem ko je v približno 99 % povzročitelj nasilja moški (Vlada Republike Slovenije, 2016). Podobne podatke kažeta tudi nacionalni raz-

iskavi o nasilju v družini (Leskošek et al., 2013; Sedmak, Kralj, Medarič in Simčič, 2006). Iz navedenega lahko zaključimo, da podatki o številu kaznivih dejanj po 191. členu KZ-1 (2008) in prekrškov po četrtem odstavku 6. člena ZJRM-1 (2006) predstavljajo predvsem intimnopersnersko nasilje nad ženskami. Za nadaljnje raziskave pa ostaja vprašanje o natančnejšem deležu te vrste nasilja v obeh kaznivih ravnanjih.

Analizo policijskih podatkov smo razdelili v dva dela. V prvem smo primerjali obseg kaznivih ravnanj (kaznivih dejanj in prekrška) iz obdobja od razglasitve epidemije v Sloveniji z obsegom v letu 2019. Opazovano obdobje pri kaznivih dejanjih je bilo trimesečno (od 12. 3. do 12. 6. 2020), pri prekršku in prepovedih približevanja pa šest tednov in pol (od 16. 3. do 30. 4. 2020). S takim pristopom smo sledili ugotavljanju sprememb v kriminaliteti iz tujine (prikazane v uvodnem delu prispevka), ki temeljijo na primerjavi razmeroma kratkega obdobja iz leta 2020 (večinoma le nekaj tednov) z letom 2019 ali pa na primerjavi obsega nasilja z obdobjem neposredno pred epidemijo. Tako ugotovljene spremembe kažejo v tujini na eni strani upad kriminalitete (Gerell et al., 2020; NPCC National Police Chiefs' Council, 2020; Tidey, 2020), na drugi pa porast nekaterih vrst kriminalitete, tudi intimnopersnerskega nasilja (Boserup et al., 2020; Buttell in Ferreira, 2020; Campbell, 2020; Sharifi, Larki in Roudsari, 2020; Wanqing, 2020). Z isto metodologijo smo potrdili navedene spremembe tudi v Sloveniji: celotna kriminaliteta je v treh mesecih po uvedbi epidemije upadla za 9,62 % (graf 1), medtem ko je kaznivo dejanje *Nasilje v družini* po 191. členu KZ-1 (2008) naraslo za 8,68 % (graf 2 in graf 3). V nasprotju z ugotovitvami iz tujine se je obseg prekrškov nasilja v družini zmanjšal, in to kar za 23 %, izrečene prepovedi približevanja žrtvam nasilja v družini pa celo za 28 %. Po zgledu tujih avtorjev bi na podlagi takih podatkov lahko tudi za Slovenijo potrdili porast nasilja v družini. Vendar

z omejitvijo, da so se povečale le težje oblike (ki predstavljajo kaznivo dejanje), medtem ko se je obseg lažjih oblik nasilja (ki predstavljajo prekršek) zmanjšal. Tak zaključek bi terjal še razmislek, zakaj se je ob povečanju težjih oblik nasilja zmanjšalo število izrečenih ukrepov prepovedi približevanja.

Vendar pa smo upoštevali opozorila nekaterih avtorjev (Agüero, 2020; Ashby, 2020), da so zaključki o gibanju kriminalitete, ki ne temeljijo na uveljavljenih statističnih metodah, lahko prezgodnji ali zavajajoči. Zato smo se proučevanja sprememb v obsegu intimnopartnerskega nasilja v času covida-19 lotili bolj poglobljeno, z uporabo t-testa kot uveljavljene statistične metode in ob upoštevanju polletnega povprečja kriminalitete v desetih letih. S takim pristopom smo prišli do delno drugačnih zaključkov. Upad celotne kriminalitete v prvem polletju 2020 je potrdila tudi taka metodologija, prav tako upad nasilja kot prekršek. Poenostavljeni izračuni, prikazani zgoraj, so kazali napačno podobo v spremembi obsega nasilja kot kaznivega dejanja in izrečenih prepovedi približevanja; 1) obseg kaznivega dejanja *Nasilje v družini* po 191. členu KZ-1 (2008) se ni povečal, če pa upoštevamo daljše obdobje, se pokaže, da je bilo v obdobju covida-19 pod povprečjem prejšnjih let; 2) število izrečenih ukrepov prepovedi približevanja ni upadlo, ampak je nad povprečjem prejšnjih let.

Preden se lotimo interpretacije ugotovitev, naj poudarimo: ugotavljanje sprememb kriminalitete v obdobju covida-19 ne more temeljiti na primerjavi krajšega obdobja po razglašeni epidemiji z enako dolgim obdobjem prejšnjega leta. Zato kritično opozarjamo, da podatki v tuji literaturi (za zdaj) gradijo ravno na takem poenostavljenem pristopu. Šele upoštevanje daljšega obdobja omogoča zaključke glede sprememb kriminalitete. Ali bo tak pristop potrdil napovedi o povečanju intimnopartnerskega nasilja nad ženskami v večjem številu držav, ni mogoče napovedati in je treba počakati na poglobljene analize prvih podatkov, predstavljenih v uvodnem delu tega prispevka.

Interpretacija ugotovitev, pridobljenih z bolj poglobljenimi statističnimi metodami, zahteva veliko mero previdnosti. Policijske statistike, na katerih temelji ugotavljanje obsega kriminalitete (tako v tuji literaturi kot v našem prispevku), odražajo le prijavljene primere, medtem ko je obseg temnega polja neznan. Razkorak med prijavljenim in dejanskim obsegom je še zlasti velik pri vseh oblikah nasilja v družini. Po ocenah OZN (United Nations Economic and Social Affairs, 2015) manj kot 40 % žensk, žrtev intimnopartnerskega nasilja, poišče kakršno koli pomoč; med tistimi, ki jo poiščejo, se jih večina obrne po pomoč k družini in prijateljem, manj kot 10 % pa jih poišče pomoč pri policiji. Naše ugotovitve, da se je prijavljeno intimnopartnersko nasilje nad ženskami v obdobju covida-19 zmanjšalo, zato ni mogoče razumeti kot odraz dejanskega sta-

nja. Proti temu govorijo tako izkušnje iz tujine, informacije o zmanjšanem poseganju po pomoči zaradi poostrenega nadzora povzročiteljev nasilja in povečani ekonomski odvisnosti od nasilnega partnerja zaradi izgube zaposlitve in negotove prihodnosti, pa tudi, da žrtve niso vedele, kako naj v času covida-19 nasilje prijavijo. Zato je pomembno, da so žrtve dobro informirane o tem, kje in kako lahko poiščejo pomoč.¹⁵ Predvsem je treba poskrbeti, da so organizacije za pomoč žrtvam dostopne dlje časa¹⁶ in drugače kot pred pandemijo. V nekaterih državah je policija poiskala tudi nove načine, s katerimi bi žrtve lažje vzpostavile stik z njimi. Inovativen pristop so uporabili v Cumbriji v Združenem kraljestvu: policija je spodbujala poštno uslužbenke in dostavljavce hrane (ki so dnevno vstopali v domove oziroma imeli stik s stanovalci), naj bodo pozorni na znake nasilja in ga prijavijo (UN Women, 2020).¹⁷ Za drugačen pristop so se odločili v Franciji, Španiji, na Portugalskem in v Argentini. Žrtve, ki zaradi stalnega nadzora nasilneža niso mogle poklicati policije ali organizacij za pomoč žrtvam, so lahko poiskale pomoč tako, da so v lekarni izrekle določeno kodo, za katero so izvedele v medijih; v Franciji (podobno tudi v Španiji) je bila ta koda »maska 19« (Kottasova in Donato, 2020), v Argentini pa »rdeča maska« (Eisner in Nivette, 2020). Za zaposlene v lekarnah je bil to znak, da ženska potrebuje pomoč, in so zato o tem obvestili policijo.

4 Zaključek

Že v času epidemije covida-19 je Inštitut za preučevanje enakosti spolov (Pavlič, 2020) izvedel manjšo raziskavo, ki sicer ni zajela reprezentativnega vzorca,¹⁸ kljub temu pa njene

¹⁵ K informiranju žrtev pri nas je pomembno prispevala RTV SLO, ki je v času ukrepov za preprečevanje epidemije izdelala poseben spot, s katerim je ozaveščala javnost o nevarnosti povečanega nasilja v družini, žrtvam pa nudila informacije, kje lahko poiščejo pomoč. V obdobju med 14. aprilom 2020 in 6. majem 2020 ga je predvajala 238-krat, na dan povprečno skoraj 13-krat. S predvajanjem spota je RTV SLO nadaljevala tudi po 6. maju 2020, vendar za to poznejše obdobje nimamo podatka o številu predvajanj. Informacije o predvajanju spota nam je poslala ga. Natalija Gorščak, direktorica Televizije Slovenija, za kar se ji zahvaljujemo.

¹⁶ Tako so se odzvale tudi nekatere organizacije za pomoč žrtvam v Sloveniji. Društvo za nenasilno komunikacijo je na primer razširilo dostopnost telefonskega svetovanja na 24 ur na dan (Društvo za nenasilno komunikacijo, 2020).

¹⁷ Ameriška raziskava, opravljena pred obdobjem covida-19, je pokazala, da 78 % primerov nasilja prijavijo žrtve same in le 8 % sosedje ali drugi opazovalci (Campbell, Hicks, Thompson in Wiehe, 2017). To kaže potrebo po ozaveščanju javnosti o nasilju in s tem se poveča možnost, da opazovalci prijavijo nasilje.

¹⁸ Anketa je potekala prek spleta, nanjo pa je v enem mesecu odgovorilo 628 oseb ženskega spola, 73 oseb moškega spola in ena oseba, ki se ne identificira znotraj binarne spolne delitve.

ugotovitve nakazujejo drugačno podobo od tiste, ki jo ponujajo uradni podatki. Izpostavljamo ugotovitev, da se je kar 30 % vprašanih strinjalo ali zelo strinjalo, 24 % pa se jih ni moglo opredeliti ali jasno (ne)strinjati s trditvijo, da morajo biti ženske v kriznih časih (kot je covid-19) še zlasti potrpežljive, da morajo miriti morebitne napete situacije v družini in partnerstvu. In kot pravi avtorica raziskave: »Pri teh številkah se je treba zaustaviti in zapisati, da je za vsako skupnost neprijemno, če pomaga vzdrževati take predstave o ženskah, ki slednje prikazujejo kot del prebivalstva, čigar mnenje in potrebe se morajo vsakič prilagoditi skrbi in sreči drugih in s tem povezanimi predstavami o nasilju nad ženskami, ki slednjega normalizirajo tako, da odgovornost zanj prevzamejo na ženske.«

Glede na vse navedeno ocenjujemo, da do zdaj zbrani podatki o zaznanem intimnopersnerskem nasilju v Sloveniji v obdobju covida-19, ki kažejo obseg prijavljenega nasilja pod desetletnim povprečjem, ne kažejo dejanske podobe. Menimo, da je obdobje covida-19 še povečalo razkorak med prijavljenim in dejanskim nasiljem. Zato bo zanimivo spremljati gibanje prijav nasilja v družini po normalizaciji razmer, ko nadzor nad žrtvami v družini ne bo več tako intenziven. Mogoče je, da se bo šele takrat močno povečalo število prijav nasilja, ki se je dogajalo med omejevalnimi ukrepi.

Boljši uvid v obseg intimnopersnerskega nasilja bo treba pridobiti še drugače in ne le s proučevanjem podatkov, ki jih zbira policija in sodišče. Kaže se potreba po pridobivanju informacij o zaznanem nasilju od strokovnjakov, ki nudijo pomoč žrtvam v nevladnih organizacijah in varnih hišah ter centrih za socialno delo. Predvsem bo treba izvesti obsežnejšo viktimoško študijo, ki bo upoštevala tudi večje število podatkov, s pomočjo katerih bo mogoče opraviti zahtevnejše statistične analize. Ugotovitve naše raziskave so zato predvsem izhodišče za nadaljnje raziskovanje intimnopersnerskega nasilja v času covida-19. Šele celovitejša slika dogajanja na tem področju bo dala dokončen odgovor na vprašanje, ki leži v naslovu našega prispevka.

Literatura

1. ActionFraud, National Fraud & Cyber Crime Report (2020). *Coronavirus-related fraud reports increase by 400% in March*. Pridobljeno na <https://www.actionfraud.police.uk/alert/coronavirus-related-fraud-reports-increase-by-400-in-march>
2. Adams, P. R. in Adams, G. R. (1984). Mount Saint Helens's ash-fall: Evidence for a disaster stress reaction. *American Psychologist*, 39(3), 252–260.
3. Agüero, J. M. (2020). *COVID-19 and the rise of intimate partner violence* (Working Paper 2020-05). Pridobljeno na http://voxlacea.org/?q=abstract/covid19_partner_violence
4. Aldridge, M. L. in Browne, K. D. (2003). Perpetrators of spousal homicide: a review. *Trauma, Violence, & Abuse*, 4(3), 265–276.
5. Allen-Ebrahimian, B. (7. 3. 2020). China's domestic violence epidemic. *Axios*. Pridobljeno na <https://www.axios.com/china-domestic-violence-coronavirus-quarantine-7b00c3ba-35bc-4d16-afdd-b76ecfb28882.html>
6. Ashby, M. P. J. (2020). Initial evidence on the relationship between the coronavirus pandemic and crime in the United States. *Crime Science*, 9(6). Pridobljeno na <https://crimesciencejournal.biomed-central.com/articles/10.1186/s40163-020-00117-6>
7. Bandyopadhyay, S., Kane, E. in Chandan, J. S. (10. 6. 2020). Lockdown: Crimes in the home are on the up – New measures are needed to alert the authorities. *The Conversation*. Pridobljeno na <https://theconversation.com/lockdown-crimes-in-the-home-are-on-the-up-new-measures-are-needed-to-alert-the-authorities-139607>
8. Boserup, B., McKenney, M. in Elkbuli, A. (2020). Alarming trends in US domestic violence during the COVID-19 pandemic. *American Journal of Emergency Medicine*. Pridobljeno na <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7195322/>
9. Bradbury-Jones, C. in Isham, L. (2020). The pandemic paradox: The consequences of COVID-19 on domestic violence. *Journal of Clinical Nursing*, 29, 2047–2049. Pridobljeno na <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/jocn.15296>
10. Brooks, S. K., Webster, R. K., Smith, L. E., Woodland, L., Wessely, S. in Greenberg, N. (2020). The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence. *The Lancet*, 395(10227), 912–920. Pridobljeno na [https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(20\)30460-8/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(20)30460-8/fulltext)
11. Buttell, F. in Ferreira, R. J. (2020). The hidden disaster of COVID-19: Intimate partner violence. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 12(1), 197–198. Pridobljeno na <https://psycnet.apa.org/fulltext/2020-43607-001.pdf>
12. Campbell, A. M. (2020). An increasing risk of family violence during the Covid-19 pandemic: Strengthening community collaborations to save lives. *Forensic Science International: Reports*, 2, 100089. Pridobljeno na <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7152912/>
13. Campbell, A. M., Hicks, R., Thompson, S. in Wiehe, S. (2017). Characteristics of intimate partner violence incidents and the environments in which they occur: victim reports to responding law enforcement officers. *Journal of Interpersonal Violence*, 35(13–14), 2583–2606.
14. Campbell, J. C. (2007). Prediction of Homicide of and by Battered Women. V J. C. Campbell (ur.), *Assessing dangerousness. Violence by batterers and child abusers* (str. 85–105). New York: Springer Publishing Company.
15. Capaldi, D. M., Knoble, N. B., Shortt, J. W. in Kim, H. K. (2012). A systematic review of risk factors for intimate partner violence. *Partner abuse*, 3(2), 231–280. Pridobljeno na <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3384540/>
16. Davis, M., Gilbar, O. in Padilla-Medina, D. (2020). *Intimate partner violence victimization and perpetration among U.S. Adults during COVID-19: A brief report*. Pridobljeno na <https://www.medrxiv.org/content/10.1101/2020.06.08.20125914v1>
17. Društvo za nenasilno komunikacijo. (2020). *Obvestilo o razširitvi telefonskega svetovanja*. Pridobljeno na <https://www.drustvo-dnk.si/zelite-izvedeti-vec/novice/204-obvestilo-o-raz%C5%A1iritvi-telefonskega-svetovanja.html>
18. Eisner, M. in Nivette, A. (2020). *Violence and the pandemic, urgent question for research*. Pridobljeno na <https://www.vrc.crim.cam.ac.uk/news/violence-pandemic-hfg-research-and-policy-brief>
19. European Union Agency for Fundamental Rights. (2014). *Violence against women: An EU-wide survey. Main results*. Luxembourg:

- Publication Office of the European Union. Pridobljeno na <https://fra.europa.eu/en/publication/2014/violence-against-women-eu-wide-survey-main-results-report>
20. Fazel, S., Smith, E. N., Chang, Z. in Geddes, J. R. (2018). Risk factors for interpersonal violence: An umbrella review of meta-analyses. *The British Journal of Psychiatry: The Journal of Mental Science*, 213(4), 609–614.
21. Fielding, S. (3. 4. 2020). In quarantine with an abuser: Surge in domestic violence reports linked to coronavirus. *The Guardian*. Pridobljeno na <https://www.theguardian.com/us-news/2020/apr/03/coronavirus-quarantine-abuse-domestic-violence>
22. Filipčič, K. (2000). Miti o nasilju v družini. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 51(3), 197–206.
23. Gerrell, M., Kardell, J. in Kindgren, J. (2020). *Minor covid-19 association with crime in Sweden, a ten week follow up*. Pridobljeno na <https://osf.io/preprints/socarxiv/w7gka/>
24. Gibbons, M. A., Murphy, T. E. in Rossi, M. A. (2020). Confinement and intimate partner violence: The short-term effect of COVID-19. V S. M. Perez-Vincent, E. Carreras, M. A. Gibbons, T. E. Murphy in M. A. Rossi (ur.), *COVID-19 lockdowns and domestic violence: evidence from two studies in Argentina* (str. 15–32). Pridobljeno na <https://publications.iadb.org/publications/english/document/COVID-19-Lockdowns-and-Domestic-Violence-Evidence-from-Two-Studies-in-Arentina.pdf>
25. Graham, K., Bernards, S., Wilsnack, S. C. in Gmel, G. (2011). Alcohol may not cause partner violence but it seems to make it worse: A cross national comparison of the relationship between alcohol and severity of partner violence. *Journal of interpersonal violence*, 26(8), 1503–1523.
26. Grierson, J. (15. 4. 2020). Domestic abuse killings 'more than double' amid covid-19 lockdown. *The Guardian*. Pridobljeno na <https://www.theguardian.com/society/2020/apr/15/domestic-abuse-killings-more-than-double-amid-covid-19-lockdown>
27. I Ips 194/2009, Vrhovno sodišče Republike Slovenije (2009). Pridobljeno na http://www.sodisce.si/znanje/sodna_praksa/vrhovno_sodisce_rs/2010040815245931/
28. INTERPOL. (4. 8. 2020). *INTERPOL report shows alarming rate of cyberattacks during COVID-19*. Pridobljeno na <https://www.interpol.int/en/News-and-Events/News/2020/INTERPOL-report-shows-alarming-rate-of-cyberattacks-during-COVID-19>
29. Jokić Begić, N., Hromatko, I., Jurin, T., Kamenov, Ž., Keresteš, G., Kuterovac Jagodić, G. et al. (2020). *Kako smo? Život u Hrvatskoj u doba karantene. Preliminarni rezultati istraživačkog projekta*. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Pridobljeno na <https://web2020.ffzg.unizg.hr/blog/2020/06/22/predstavljeni-rezultati-istrazivanja-kako-smo-zivot-u-hrvatskoj-u-doba-korone/>
30. Kaukinen, C. (2004). Status compatibility, physical violence, and emotional abuse in intimate relationships. *Journal of Marriage and Family*, 66(2), 452–471.
31. Kaukinen, C. (2020). When stay-at-home orders leave victims unsafe at home: Exploring the risk and consequences of intimate partner violence during the COVID-19 pandemic. *American Journal of Criminal Justice*. Pridobljeno na <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7274936/>
32. Kazenski zakonik (KZ-1). (2008). *Uradni list RS*, (55/08).
33. Kottasova, I. in Donato, V. D. (6. 4. 2020). Women are using code words at pharmacies to escape domestic violence during lockdown. *CNN*. Pridobljeno na https://edition.cnn.com/2020/04/02/europe/domestic-violence-coronavirus-lockdown-intl/index.html?utm_content=2020-04-02T14%3A24%3A06&utm_source=twCNN&utm_term=link&utm_medium=social
34. Krug, E. G., Dahlberg, L. L., Mercy, J. A., Zwi, A. B. in Lozano, R. (2002). *World report on violence and health*. Geneva, World Health Organization.
35. Leskošek, V., Antić Gaber, M., Selišnik, I., Filipčič, K., Urek, M., Matko, K. et al. (2013). *Nasilje nad ženskami v Sloveniji* (1. izd.). Maribor: Aristej.
36. Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije. (2020). *V nekaterih družinah so odnosi v teh dneh na veliki preizkušnji – policisti pozivamo k strpnosti*. Pridobljeno na <https://www.policija.si/medijsko-sredisce/sporocila-za-javnost/sporocila-za-javnost-gpue/103332-v-nekaterih-druzinah-so-odnosi-v-teh-dneh-na-veliki-preizkusnji-policisti-pozivamo-k-strpnosti>
37. Molyneaux, R., Gibbs, L., Bryant, R., Humphreys, C., Hegarty, K., Kellett, C. et al. (2020). Interpersonal violence and mental health outcomes following disaster. *British Journal of Psychology Open*, 6(1). Pridobljeno na <https://www.cambridge.org/core/journals/bjpsych-open/article/interpersonal-violence-and-mental-health-outcomes-following-disaster/FE519D59C68BCE944AE4A8884A157C5#fndtn-information>
38. NPCC National Police Chiefs' Council (19. 6. 2020). *Police continue to see falls in crime during lockdown*. Pridobljeno na <https://news.npcc.police.uk/releases/police-continue-to-see-falls-in-crime-during-lockdown>
39. NSW Bureau of Crime Statistics and Research (2020). *Crime plummets during COVID-19 lockdown*. Pridobljeno na https://www.bocsar.nsw.gov.au/Pages/bocsar_media_releases/2020/mr-COVID-19-crime-trends-in-NSW.aspx
40. Pavlič, A. (2020). *Vzdušje v intimno-partnerskih odnosih in družinah v času karantene in povečane negotovosti*. Ljubljana: Inštitut za preučevanje enakosti spolov. Pridobljeno na <http://ipesi.org/blog/2020/06/08/raziskava-vzdušje-v-intimno-partnerskih-odnosih-in-druzinah-v-casu-karantene-in-povecane-negotovosti/>
41. Peterman, A., Potts, A., O'Donnell, M., Thompson, K., Shah, N., Oertelt-Prigione, S. et al. (2020). *Pandemics and violence against women and children* (Working paper 258). Pridobljeno na <https://www.cgdev.org/publication/pandemics-and-violence-against-women-and-children>
42. Plesničar, M. M., Drobňjak, M. in Filipčič, K. (2020). *Kriminaliteta v času Covid-19*. Pridobljeno na <http://inst-krim.si/2020/04/kriminaliteta-v-casu-covid-19/>
43. Poate, S. (31. 3. 2020). 75% increase in domestic violence searches since Coronavirus. *NBN News*. Pridobljeno na <https://www.nbn-news.com.au/2020/03/31/dvsearches-coronavirus/>
44. Podreka, J. (2017). *Bila si tisto, kar je molčalo: intimnopartnerski umori žensk v Sloveniji*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
45. Policija. (2011). *Poročilo dela policije za prvo polletje 2011*. Ljubljana: Ministrstvo za notranje zadeve. Pridobljeno na <https://www.policija.si/o-slovenski-policiji/statistika>
46. Policija. (2013). *Poročilo dela za prvo polletje 2013*. Ljubljana: Ministrstvo za notranje zadeve. Pridobljeno na <https://www.policija.si/o-slovenski-policiji/statistika>
47. Policija. (2015). *Pregled dela policije za prvo polletje 2015*. Ljubljana: Ministrstvo za notranje zadeve. Pridobljeno na <https://www.policija.si/o-slovenski-policiji/statistika>
48. Policija. (2020). *Pregled dela policije za prvo polletje 2020*. Ljubljana: Ministrstvo za notranje zadeve. Pridobljeno na <https://www.policija.si/o-slovenski-policiji/statistika>
49. Policija. (2020a). *Pregled obravnavanih kaznivih dejanj po poglavjih, členih in odstavkih kazenskega zakonika iz tekoče evidence za območje Republike Slovenije in primerjalno mesečno obdobje od 12. 3. 2019 do 12. 6. 2020*. Ljubljana: Ministrstvo za notranje zadeve.

50. Roesch, E., Amin, A., Gupta, J. in García-Moreno, C. (2020). Violence against women during covid-19 pandemic restrictions. *British Medical Journal*, 36. Pridobljeno na <https://www.bmj.com/content/369/bmj.m1712>
51. Schumacher, J. A., Coffey, S. F., Norris, F. H., Tracy, M., Clements, K. in Galea, S. (2010). Intimate partner violence and Hurricane Katrina: predictors and associated mental health outcomes. *Violence and Victimology*, 25(5), 588–603.
52. Sedmak, M., Kralj, A., Medarić, Z. in Simčič, B. (2006). *Nasilje v družinah v Sloveniji: rezultati raziskave*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče.
53. Sharifi, F., Larki, M. in Roudsari, R. L. (2020). COVID-19 outbreak as threat of violence against women. *Journal of Midwifery and Reproductive Health*, 8(3), 2376–2379.
54. Silverio-Murillo, A. in de la Miyar, J. R. B. (30.5.2020). *Families under Confinement: COVID-19, Domestic Violence, and Alcohol Consumption*. Pridobljeno na https://www.adansilveriomurillo.com/uploads/6/9/2/9/69299595/ipv_covid_19.pdf
55. Simeunović-Patić, B. in Jovanović, S. (2017). Intimnopartnerski umori v Srbiji: pojavna obeležja, dejavniki tveganja in spolne (ne) simetrije. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 68(1), 31–42.
56. Small Arms Analytics. (2020). *U.S. firearm sales: March 2020 unit sales show anticipated covid-19-related boom*. Pridobljeno na <http://smallarmsanalytics.com/v1/pr/2020-04-01.pdf>
57. Southall, A. (17. 4. 2020). Why a drop in domestic violence reports might not be a good sign. *New York Times*. Pridobljeno na <https://www.nytimes.com/2020/04/17/nyregion/new-york-city-domestic-violence-coronavirus.html>
58. Stickle, B. in Felson, M. (2020). Crime rates in a pandemic: the largest criminological experiment in history. *American Journal of Criminal Justice*, 45, 525–536. Pridobljeno na <https://link.springer.com/article/10.1007/s12103-020-09546-0>
59. Tidey, A. (13. 5. 2020). Coronavirus: France records sharp drop in crime during lockdown. *Euronews*. Pridobljeno na <https://www.euronews.com/2020/05/13/coronavirus-france-records-sharp-drop-in-crime-during-lockdown>
60. UN News. (6. 4. 2020). UN chief calls for domestic violence 'ceasefire' amid 'horrifying global surge'. *UN News*. Pridobljeno na <https://news.un.org/en/story/2020/04/1061052>
61. UN Women. (2020). *COVID-19 and ending violence against women and girls*. Pridobljeno na <https://asiapacific.unwomen.org/en/digital-library/publications/2020/04/covid-19-and-ending-violence-against-women-and-girls>
62. UNDP. (2015). *Ebola recovery in Sierra Leone: Tackling the rise in sexual and gender-based violence and teenage pregnancy during the ebola crisis*. Pridobljeno na <https://www.undp.org/content/dam/sierraleone/docs/Ebola%20Docs./SL%20FS%20SGBV.pdf>
63. UNFPA. (2020). *Impact of the COVID-19 pandemic on family planning and ending genderbased violence, female genital mutilation and child marriage*. Pridobljeno na <https://www.unfpa.org/resources/impact-covid-19-pandemic-family-planning-and-ending-gender-based-violence-female-genital>
64. United Nations Economic and Social Affairs. (2015). *The world's women 2015, trends and statistics*. Pridobljeno na <https://unstats.un.org/unsd/gender/chapter6/chapter6.html>
65. Usher, K., Bhullar, N., Durkin, J., Gyamfi, N. in Jackson, D. (2020). Family violence and COVID-19: Increased vulnerability and reduced options for support. *International Journal of Mental Health Nursing*. Pridobljeno na <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1111/inm.12735>
66. Van Gelder, N., Peterman, A., Potts, A., O'Donnell, M., Thompson, K., Shah, N. et al. (v tisku). COVID-19: Reducing the risk of infection might increase the risk of intimate partner violence. *EClinicalMedicine*, 21, 100348. Pridobljeno na <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7151425/>
67. Vlada Republike Slovenije. (2016). *Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o preprečevanju nasilja v družini, predlog*. EVA: 2016-2611-0006, prva obravnava.
68. Wanqing, Z. (2. 3. 2020). Domestic violence cases surge during COVID-19 epidemic: Rights activists say law enforcement officials need to be more responsive to reports of gender-based violence. *Sixth Tone*. Pridobljeno na <https://www.sixthtone.com/news/1005253/domestic-violence-cases-surge-during-covid-19-epidemic>
69. Zakon o nalogah in pooblastilih policije (ZNPPol). (2013). *Uradni list RS*, (15/13).
70. Zakon o varstvu javnega reda in miru (ZJRM-1). (2006). *Uradni list RS*, (70/06).

Intimate Partner Violence During the Covid-19 Pandemic

Katja Filipčič, Ph.D., Associate Professor of Criminology and Criminal Law, Faculty of Law, University of Ljubljana, and Researcher, Institute of Criminology at the Faculty of Law Ljubljana, Slovenia. E-mail: katja.filipcic@pf.uni-lj.si

Marko Drobnjak, Junior Researcher, Institute of Criminology at the Faculty of Law Ljubljana, and Doctoral Student, Faculty of Law, University of Ljubljana, Slovenia. E-mail: marko.drobnjak@pf.uni-lj.si

Mojca M. Plesničar, Ph.D., Assistant Professor of Criminology and Criminal Law, Faculty of Law, University of Ljubljana, and Researcher, Institute of Criminology at the Faculty of Law Ljubljana, Slovenia. E-mail: mojca.plesnicar@pf.uni-lj.si

Eva Bertok, Ph.D., Assistant of Criminology, Faculty of Criminal Justice and Security, University of Maribor, Slovenia. E-mail: eva.bertok@fvv.uni-mb.si

The measures taken to prevent covid-19 pandemic have significantly impacted people's well-being and behaviour. Criminologists and international organizations have warned of the likelihood of an increase in domestic violence, especially violence against women. Data from many countries confirm these predictions as well. The analysis of police data on reported cases of domestic violence in Slovenia during the pandemic curiously shows a different picture: reports of domestic violence as a criminal offense and as a misdemeanour decreased compared to average statistics of the last ten years. Taking into account various criminological theories and a comparative perspective, however, it becomes clear that during covid-19, the gap between reported and actual intimate partner violence widened due to tighter controls of the perpetrator of violence against the victim, increased economic dependence of victims on partners, and victims' fear of an uncertain future.

Keywords: domestic violence, intimate partner violence, covid-19, criminal offence, misdemeanour

UDC: 343.9:616-036.21

Zasebno varovanje in korporativna varnost v času epidemije covid-19 v Sloveniji

Andrej Sotlar¹, Miha Dvojmoč²

Prispevek predstavlja organizacijo in izvajanje varnostne funkcije v podjetjih v času ukrepov za zaježitev epidemije covid-19 v Sloveniji leta 2020. Pri tem so imela pomembno vlogo zasebnovarnostna podjetja. Zasebni varnostniki so pogosto prvi nadzirali izvajanje preventivnih ukrepov v ustanovah in podjetjih, ki so kljub zaprtju večine dejavnosti v državi ostala odprta, saj so bila nujna za preživetje prebivalstva in gospodarstva ter delovanje države. Temu primerno se je v gospodarskih subjektih morala reorganizirati tudi korporativna varnost, še zlasti v podjetjih kritične infrastrukture. V prispevku analiziramo vlogo zasebnovarnostnih podjetij in korporativne varnosti pri omejevanju epidemije. V ta namen je bilo med upoštevnimi varnostnimi menedžerji nekaterih največjih zasebnovarnostnih podjetij in vodij korporativne varnosti v nekaterih velikih poslovnih sistemih opravljeno pilotsko raziskovanje mnenj in stališč o zagotavljanju varnosti v času epidemije covid-19. Pilotska študija je proučevala pripravljenost na delovanje v pogojih krize, pridobivanje in uporabo zaščitne opreme med varnostniki, (ne)zakonite prakse pri izvajanju varovanja, izvajanje ukrepov brez ustreznih obvestil na varovanem območju, potrebne sistemske spremembe za delovanje v podobnih kriznih razmerah v prihodnje ipd. Rezultati kažejo, da so imela podjetja na začetku težave pri nabavi zaščitnih sredstev za zaposlene, saj so se lahko zanesla le nase in na svojo iznajdljivost. V nasprotju s pričakovanji prilagoditev organizacije in dela v podjetjih na razmere, ki jih je narekovala epidemija covid-19, ni pomenila večjega problema, so pa nekateri udeleženci študije izpostavili potrebo po ustreznem usposabljanju zasebnovarnostnega osebja za delovanje v kriznih razmerah. Gre za preliminarne ugotovitve raziskovanja vloge zasebnega varovanja in korporativne varnosti v času epidemije covid-19, ki jih bo za poglobljeno analizo treba nadgraditi z dodatnimi podatki in ugotovitvami po zaključku epidemije.

Ključne besede: zasebno varovanje, korporativna varnost, kritična infrastruktura, ukrepi, covid-19

UDK: 005.934:616-036.21

1 Uvod

Decembra 2019 so v Vuhanu, glavnem mestu kitajske province Hubej, zaznali več primerov pljučnih obolenj. Pri bolnikih so izključili številne običajne povzročitelje pljučnic oziroma dihalnih okužb in potrdili okužbo z novim koronavirusom, poimenovanim SARS-CoV-2, ki povzroča bolezen covid-19. Bolezen se kaže z vročino, kašljem in občutkom pomanjkanja zraka (Nacionalni inštitut za javno zdravje [NIJZ], n. d.) in se je kot pandemija v nekaj mesecih razširila po vsem svetu, v manj kot enim letu pa temeljito vplivala na vse družbene procese in ustvarila t. i. »novo realnost«. Pri zelo vplivni korporaciji RAND so pandemijo covid-19 označili kot največjo grožnjo v tem stoletju, zato so prepričani, da je nujno, da se pandemija iz izrednega stanja javnega zdravja

preoblikuje v krizo nacionalne varnosti, ki zahteva odziv vseh razpoložljivih deležnikov (TheRANDblog, 2020). Vendar pa korporacija RAND ni bila prva, ki je hud zdravstveni problem povezala z varnostjo. Ob tako hitrem širjenju covid-19 in tako veliko smrtnih žrtvah je verjetno marsikdo začel vleči vzporednice z izbruhi ebole in SARS pred leti ter se spraševati, ali lahko taka pandemija pomeni tudi resno varnostno in ne samo zdravstveno grožnjo. Odgovor je že leta 2014 ponudil kar Varnostni svet OZN, ki je po izbruhu ebole v zahodni Afriki sprejel Resolucijo 2177 (Security Council Resolution, 2014), v kateri je ebolo prepoznal tudi kot grožnjo svetovnemu miru in varnosti prebivalcev, Svetovna zdravstvena organizacija (WHO) pa je razglasila izredne razmere za javno zdravje mednarodnega pomena. Ukrepanje in nadzor nad nalezljivo boleznijo je zato treba zagotoviti na nacionalni, regionalni in mednarodni ravni, saj v primeru neustreznega ukrepanja nastane situacija, ki lahko vodi v gospodarsko, socialno in politično nestabilnost sveta (Svicevic, 2020). Enoletne posledice razsajanja covid-19 so za zdaj pokazale vso ranljivost globaliziranega sveta, predvsem na zdravstvenem, gospodarskem, političnem, obče človeškem in drugih področjih. Ko gre za vprašanje varnosti, so posledice za zdaj

¹ Dr. Andrej Sotlar, izredni profesor za varnostne vede na Fakulteti za varnostne vede Univerze v Mariboru, Slovenija.
E-pošta: andrej.sotlar@fvv.uni-mb.si

² Dr. Miha Dvojmoč, docent za varnostne vede na Fakulteti za varnostne vede Univerze v Mariboru, Slovenija.
E-pošta: miha.dvojmoc@fvv.uni-mb.si

vendarle ostale znotraj nacionalnih okvirov. Zdi se, da so se države v zadnjem letu bolj ukvarjale same s sabo kot z drugimi, kar se je odražalo tudi v spremenjenih mednarodnih odnosih, kjer je bilo mogoče opaziti trend povečevanja vrzeli med nacionalnimi in multilateralnimi odzivi na covid-19 (Grizold in Jaklič, 2020).

Zaradi strahu pred okužbo in tveganjem, da bo covid-19 popolnoma ohromil gospodarsko dejavnost, javne službe in družbeno življenje, so bile države torej prisiljene hitro sprejemati drastične ukrepe. Tudi Slovenija ni bila izjema – ne glede problema, ne glede ukrepov ni odstopala od drugih držav. Vlada RS je sprejela Odredbo o razglasitvi epidemije nalezljive bolezni COVID-19 na območju Republike Slovenije, ki je začela veljati 12. marca 2020 (Odredba o razglasitvi epidemije nalezljive bolezni SARS-CoV-2 (COVID-19) na območju Republike Slovenije, 2020). To je pomenilo uvedbo več različnih ukrepov z namenom zajeitve covida-19 in omejitve gibanja. Pri tem je Vlada RS izhajala iz določil Zakona o nalezljivih boleznih (ZNB, 1995), ki so ga dopolnili številni odloki, uredbe in intervencijski zakoni na tem področju. Do septembra 2020 je bilo sprejetih 66 odlokov in uredb, skladno z epidemiološko sliko in priporočili Nacionalnega inštituta za javno zdravje (NIJZ, n. d.).

Ukrepi so bili usmerjeni predvsem v preprečevanje prenosa bolezni in v zagotavljanje zmogljivosti zdravstvenih ustanov, toda na izvedbeni ravni se je pokazalo, da marsičesa ni mogoče doseči zgolj z ozaveščanjem in prepričevanjem prebivalcev, ampak je treba za učinkovito izvajanje ukrepov uporabiti tudi organizacije družbenega nadzorstva (kot so policija, občinsko redarstvo, inšpekcijske službe, zasebno varovanje idr.). Še zlasti se je to pokazalo, ko so veljali ukrepi, ki so suspendirali splošno pravico prebivalcev do svobodnega gibanja in izvajanja dejavnosti (npr. prepoved potovanja zunaj občine in/ali regije stalnega prebivališča, zbiranje v skupinah na javnih površinah, upoštevanje karantene ipd.) ali pa so narekovali zelo strogo izvajanje preventivnih ukrepov (npr. obvezno nošenje zaščitnih sredstev, dozirano vstopanje v trgovine, bančne in poštne urade ipd.).

Pri tem so sodelovala zasebnovarnostna podjetja, zato nas je v članku zanimala dejanska vloga zasebnega varovanja pri izvajanju/nadzorovanju ukrepov, ki jih je država uvedla zaradi zajeitve covida-19. Poleg tega smo poskušali ugotoviti, kako so se na spremenjene razmere odzvala podjetja kritične infrastrukture, ki morajo delovati v vseh razmerah, saj brez njih ne morejo potekati številni drugi družbeni procesi. V tem smislu nas je še zlasti zanimala morebitna reorganizacija korporativne varnosti v podjetjih. Način pridobivanja podatkov z intervjuji je prikazan v nadaljevanju.

2 Součinkovanje zasebnega varovanja in korporativne varnosti pri zagotavljanju varnosti

Zasebno varovanje je v večini držav regulirana gospodarska dejavnost, ki jo lahko opravljajo podjetja in posamezniki, ki izpolnjujejo zakonske pogoje. Čeprav gre za zasebno in gospodarsko dejavnost, uvrščamo zasebno varovanje v družino institucij pluralne policijske dejavnosti (Sotlar, 2010). V Sloveniji razumemo zasebno varovanje kot varovanje ljudi in premoženja pred nezakonitimi dejanji, poškodovanjem ali uničenjem na varovanem območju, objektu ali prostoru (Zakon o zasebnem varovanju [ZZasV-1], 2011), pri čemer se varnost zagotavlja z varnostnim osebjem in tudi s tehničnimi sistemi. Zasebno varovanje lahko poteka v obliki pogodbenega varovanja ali kot interno varovanje oziroma varovanje za lastne potrebe. Za slednje sta v Sloveniji registrirani samo dve podjetji, medtem ko je pogodbenih zasebnovarnostnih podjetij čez 150 in zaposlujejo okrog 7.000 zasebnih varnostnikov, varnostnih tehnikov, operaterjev varnostno-nadzornega centra, pooblaščenih inženirjev varnostnih sistemov in varnostnih menedžerjev (Dvojmoč, Lobnikar, Sotlar in Prislan, 2020). Tu gre za regulirane, torej od države zaščitene poklice na področju zasebnega varovanja. Omenjeno varnostno osebje mora imeti službeno izkaznico (nekakšno osebno licenco). Pri izvajanju nalog lahko varnostniki, ko so ogroženi življenje, osebna varnost, premoženje ali če je kršen javni red na varovanem območju, uporabijo ukrepe in druga sredstva.³

Da bi lahko zasebni varnostniki učinkovito izvajali dogovorjene naloge ter zakonito in strokovno uporabljali ukrepe, potrebujejo specifične kompetence. Z vidika nalog, ki naj bi jih imeli v času odzivanja na pandemijo, je treba izpostaviti predvsem naslednje: družbena odgovornost, zanesljivost, sposobnost aktivnega poslušanja, sledenje navodilom in prilagodljivost (Dvojmoč, 2016).

Zasebnovarnostna podjetja varujejo različne naročnike; od državnih organov in ustanov do zasebnih gospodarskih subjektov in celo zasebnikov posameznikov. Kadar gre za varovanje gospodarskih subjektov, se zasebnovarnostno podjetje po navadi sreča s korporativno varnostjo, in od tu naprej se vzpostavi njuna soodvisnost in součinkovanje pri zagotavljanju varnosti. Korporativna varnost skrbi za zagotavljanje varnosti v podjetjih ter je opredeljena kot zaščita premoženja in poslovnih procesov v organizaciji. Izjemno pomembna je

³ Ukrepi (pooblastila) varnostnika so opozorilo, ustna odredba, ugotavljanje istovetnosti, površinski pregled oblačil, preprečitev vstopa oziroma izstopa z varovanega območja, zadržanje osebe, uporaba fizične sile in sredstev za vklepanje in vezanje. Pod strogo določenimi pogoji lahko varnostnik uporabi tudi druga sredstva – plinski razpršilec, službenega psa in strelno orožje (ZZasV-1, 2011).

postala ravno v zadnjem desetletju, saj pomeni pomembno komponento pri sami organizaciji podjetja, njegovi uspešnosti, vpliva pa tudi na vedenje ljudi (Vršec, 2020). Korporativna varnost skrbi za zagotavljanje celovitega varovanja v organizaciji, s posebnim poudarkom na zagotavljanju zakonitega in nemotenega poslovanja organizacije, zaščiti pred tveganji in grožnjami, zagotavljanju informacijske varnosti ter fizičnega in tehničnega varovanja (Čaleta, 2018). Korporativna varnost dejansko predstavlja eno od upravljaljskih funkcij podjetja, pri čemer je uspešnost korporativnega varovanja odvisna od tesnega sodelovanja z drugimi funkcijami v podjetju (npr. proizvodnjo, razvojem, financami, kadrovsko dejavnostjo) (Šimenc, 2017). Še zlasti je korporativna varnost pomembna v podjetjih, ki jih je država določila kot kritično infrastrukturo. Kritična infrastruktura obsega zmogljivosti, ki so ključne za državo ter pri katerih bi prekinitev njihovega delovanja ali njihovo uničenje pomembno vplivalo in imelo resne posledice za nacionalno varnost, gospodarstvo in druge ključne družbene funkcije ter zdravje, varnost, zaščito in blaginjo ljudi. Sektorsko se deli na področje energetike, prometa, prehrane, preskrbe s pitno vodo, zdravstva, financ, varovanja okolja, in informacijsko-komunikacijskih omrežij in sistemov (Ministrstvo za obrambo [MORS], n. d.). Po navadi so podjetja/organizacije kritične infrastrukture (večinoma gre za velike poslovne sisteme, kot so bolnišnice, energetska podjetja, telekomunikacije, železniški, letalski in pomorski promet, banke itd.) po ZZasV-1 (2011) tudi zavezanci za obvezno organiziranje varovanja. Tu v zgodbo spet vstopijo zasebnovarnostna podjetja, ki organizirajo njihovo varovanje po pogodbi, razen če se podjetje ne odloči samo pridobiti licence za zasebno varovanje.

Če želimo učinkovito obvladovati notranja in zunanja varnostna tveganja na različnih ravneh v organizaciji, je treba oblikovati varnostni načrt, ki vsebuje vse ukrepe s področja zagotavljanja integritete delovanja podjetja, vključno s protokoli, politikami in odgovornostmi. Varnostni načrt zato ne more biti trajen dokument, ki bi bil enkrat napisan in bi veljal za vedno (tako mnenje mnogokrat prevladuje pri naročnikih varnostnih storitev). Varnostni načrt vsebuje podatke o naročnikih, opis objekta in območja, ranljivost vitalnih varnostnih točk v objektih in procesih na varovanem območju, splošno oceno tveganja, namen fizičnega in/ali tehničnega varovanja, pregled pravnih podlag in interne dokumentacije, zahteve, kriterije in merila za izvajanje varnostnih storitev ter izhodišča za načrt in postopke fizičnega varovanja. Vsebuje tudi opis varovalnega območja, objekta, ljudi in premoženja, načrt ali skico varovanega območja in objekta, načrte za uporabo zvez in ukrepanja službe varovanja ob različnih dogodkih, ki vplivajo na varnost območja ali objekta ipd. (Dvojmoč, 2017). Zaradi vsega navedenega je jasno, da zasebnovarnostno podjetje ne more samo zagotoviti varnosti naročniku, ampak

le v sodelovanju z njim. Celo več, odgovorni za korporativno varnost v podjetju so tisti, ki bodo dajali smer in tempo delovanju zasebnovarnostnemu podjetju – odvisno od varnostne ocene, potreb, interesov in ne nazadnje tudi zmožnosti podjetja. Zapisano je treba upoštevati tudi pri oceni (ne)uspešnosti delovanja zasebnega varovanja in korporativne varnosti v pogojih epidemije covid-19.

2.1 Nekatere tuje izkušnje pri obvladovanju covid-19

Ob začetku pandemije so se države odzvale precej podobno. Po pravilu (in logično) so najprej vpoklicale zdravstvene kapacitete, skoraj hkrati pa tudi državne varnostne institucije (v prvi vrsti: policijo). Naloge policije so bile vezane na uresničevanje in nadziranje politike, zakonov in pravil, s katerimi so vlade na novo uredile pravila družbenega vedenja (npr. vzdrževanje socialne distance, omejitve gibanja, nadzor prehajanja državnih meja, odrejanje in nadzorovanje karantene). Policija je tako prevzela nadziranje in izvajanje operativnih nalog, s katerimi naj bi kar najbolj učinkovito omejili širjenje virusa (Laufs in Waseem, 2020). Če je policija izvajala svoje naloge na javnih prostorih, so bile te dejavnosti v poljavnih in zasebnih prostorih tistih gospodarskih subjektov, ki niso mogli preiti na »delo na daljavo« (npr. trgovski centri), prepuščene varnostnikom zasebnovarnostnih podjetij. Cenolli (2020) v pregledu delovanja varnostnih podjetij v ZDA v času pandemije ugotavlja, da je bil za varnostnike največji izziv uveljavljanje pravila ohranjanja in zagotavljanja socialne distance, predvsem zaradi visoke stopnje nezaupanja v resničnost obstoja covid-19. K celotni situaciji so pristopili previdno in pragmatično. Najprej so varnostno osebje poučili o nevarnostih covid-19, v sklopu izobraževanj pa so tudi oblikovali spletno stran z vsemi uradnimi smernicami, na katere se lahko zanesejo. Tako so ustvarili varno in enotno okolje verodostojnih informacij za varnostno osebje. Nato so varnostna podjetja svojim zaposlenim zagotovila ustrezno in zahtevano varnostno opremo. Ta je bila enotna za vse varnostne delavce, če pa so ti zaradi narave dela potrebovali dodatno zaščito, je dodatno zaščitno opremo zagotovil najemnik storitve. Za zaposlene v zasebnovarnostnih podjetjih so redno organizirali dodatna usposabljanja, na katerih so vadili predvsem varno izvajanje interakcij s strankami. K zagotovitvi ustreznih varnostnih kriterijev so si pomagali s tehnologijo, ki je omogočila temeljitejši nadzor množice. Kaushik (2020) opisuje delovanje zasebnovarnostnih podjetij v času pandemije v Indiji. Industrija zasebnega varovanja je bila ob začetku epidemije močno prizadeta, a se je zaradi dobre reorganizacije vrnila na trg in tako predstavlja enega izmed pomembnih deležnikov pri zagotavljanju varnosti. Večina varnostnih podjetij in njihovega osebja zdaj poleg osnovnega dela izvaja merjenje vročine, razdeljuje zaščitne maske in podobno, saj je to postal pomemben segment neprekinjenega poslovanja podjetij. Pri

tem je zanimivo, da je v primerjavi z evropskim prostorom v Indiji zagotovitev vseh varnostnih zahtev v podjetju izključno v domeni zasebnovarnostnih podjetij in ne korporacij/organizacij (Kaushik, 2020).

V Centru za varovanje nacionalne infrastrukture Združenega kraljestva (Centre for the Protection of National Infrastructure [CPNI], 2020), ki vključuje tudi sisteme kritične infrastrukture, so opisali načine odzivanja na področju korporativne varnosti ob izzivih delovanja v času pandemije. Njihov namen je prilagoditi delovanje, da bo to odražalo spreminjajoče se grožnje in nove delovne prakse. Te smernice lahko uporabijo v vseh podjetjih pri (re)organizaciji delovanja z namenom krepitev varnosti za zaposlene in deležnike v delovnih procesih. Tako je v podjetjih najprej treba ugotoviti grožnje trenutne pandemične situacije za organizacijo, opraviti oceno tveganja na podlagi ugotovljenih groženj in posodobiti seznam tveganj. Sledi vzpostavitev sorazmernih ukrepov za ublažitev novih tveganj. Pri tem so pomembni jasnost in učinkovitost pri sporočanju sprememb med zaposlenimi ter zagotavljanje izobraževanja in usposabljanja za zaposlene, da se prilagodijo novim varnostnim pravilom znotraj delovnega procesa.

McGovern (2020) opozarja na pomen varnostnih ukrepov za zaščito varnostnikov, ki v času epidemije skrbijo za spoštovanje varnostnih ukrepov v zasebnih in javnih prostorih. Pri svojem delu so varnostniki zasebnovarnostnih podjetij soočeni s povečanim poklicnim tveganjem, saj so zaradi svojega dela izpostavljeni virusu. Njihova prednostna naloga je varovanje zaposlenih, zlasti tistih, ki delajo na območju z visokim tveganjem (npr. zdravstvene ustanove). Vseeno je ključno, da varnostniki najprej zagotovijo lastno varnost, saj lahko šele takrat učinkovito skrbijo za varnost drugih. Veliko stopnjo odgovornosti nosijo sami, zaščitno opremo pa jim mora zagotoviti zasebnovarnostno podjetje. Pomembno je, da se vsi zaposleni temeljito usposobijo za nove delovne postopke in zaščitne ukrepe, o katerih jih mora obvestiti delodajalec.

V CoESS (2020a), konfederaciji evropskih zasebnovarnostnih služb, ugotavljajo, da je bilo varnostno osebje v času pandemije skrita delovna sila, ki je na vseh ravneh zagotavljala in opozarjala na spoštovanje ukrepov za zaježitev pandemije. Varnostniki so pri delu sodelovali z organi pregona ter so prav tako kot policisti skrbeli za zaščito evropskih prebivalcev pri delu in vsakdanjem življenju. Poleg tega so ves čas skrbeli za varovanje kritične infrastrukture in oskrbovalnih verig po celotni Evropi. Kljub vsemu je tudi sama industrija zasebnega varovanja utrpela krizo, ki zahteva spremembe na področju delovanja »nove« realnosti. Catherine Piana, generalna direktorica CoESS, opozarja, da imajo podjetja težave z zadrževanjem delavcev. To je treba popraviti, saj imajo delavci zasebnovarnostnih podjetij bistven pomen za ohranjanje javne

varnosti, zaščite in okrevanja gospodarstva (CoESS, 2020a). Na podlagi izkušenj v prvem letu odzivanja na pandemijo v konfederaciji CoESS ugotavljajo potrebo po vzpostavitvi varnostnega kontinuuma, ki ga je treba oblikovati med državami in lokalnimi organi pregona ter zasebnim varovanjem. Številne evropske vlade so zasebno varovanje priznale kot bistvene storitve v času krize, zato v CoESS (2020b) menijo, da je pomembno, da evropske vlade prepoznajo pomen zasebnega varovanja v kontinuumu varnosti. To je pomembno predvsem zato, ker so varnostniki v »prvi bojni liniji« pri zagotavljanju zaščite kritične infrastrukture, skladišč in oskrbovalnih verig, trgovin in bolnišnic, za kar si zaslužijo tudi ustrezno prepoznavo in položaj v sistemih nacionalnih varnosti. Tako so do zdaj Španija, Belgija in Združeno kraljestvo zasebne varnostnike opredelile kot delavce, ki opravljajo kritične poklice, to definicijo pa je zdaj sprejela tudi Evropska komisija. Tudi zaradi spremenjene vloge zasebnega varovanja, ki je posledica odzivanja na pandemijo, so v CoESS (2020c) objavili »belo knjigo«, v kateri je predstavljena nova vloga zasebnovarnostnih podjetij, pri čemer so izhajali tudi iz izkušenj v času pandemije. Z vidika CoESS v novi nestabilni resničnosti storitve zasebnega varovanja podpirajo državne organe in imajo bistven pomen za delovanje evropskega gospodarstva. V času epidemije se je pokazala njihova pomembnost pri zagotavljanju varnosti na korporativni ravni in pri kritični infrastrukturi, poleg tega pa so zasebnovarnostna podjetja pomagala pri zagotavljanju javne varnosti (CoESS, 2020c).

Gambhir (2020) ugotavlja, da je globalna pandemija prinesla dodatno razsežnost varnostnim vprašanjem, vključno z naraščanjem socialnih nemirov, pa tudi porastom policijske brutalnosti in kriminalitete (npr. nasilja v družini). Tem spremembam se je treba prilagoditi in zagotoviti nove varnostne pristope, ki bodo skladni s trenutno veljavnimi ukrepi in tudi učinkoviti. Zasebnovarnostna podjetja si tako v času odzivanja na zdravstveno krizo prizadevajo okrepiti svoje delovanje in prepoznavanje vloge znotraj sistemov nacionalne varnosti, pri čemer izpostavljajo pomembno vlogo deljenega javno-zasebnega modela policijske dejavnosti, kot ga poznamo skozi prizmo pluralne policijske dejavnosti (Prislan in Lobnikar, 2019).

Cusato (2020) ob teh pozivih opozarja na nevarnost, da večinstucionalno odzivanje na pojav covid-19 trajno vpliva na trenutno obstoječi pravni, politični in gospodarski red. Mobilizacija različnih okvirov in institucij za odziv na pandemijo prinaša tudi nevarnosti zlasti z vidika varovanja človekovih pravic, pomena javnega zdravja, omejevanja migracij in zaščite pravic posameznikov. Težnja, da bi izbruh pandemije covid-19 razumeli kot mednarodno varnostno vprašanje, lahko pripelje do nove oblike strukturnega nasilja. Odzivanje na pandemijo veča verjetnost za naraščanje socialnih nemirov in nasilja, kar lahko vpliva na odpornost sodobnih družb.

Večinstucionalno odzivanje na pandemijo, povezano z različnimi omejitvami, lahko vodi v različne oblike nasilja, ki izvirajo iz neenakosti moči, virov in življenjskih možnosti. Vse skupaj lahko vodi v splošno nestabilnost sodobnih družb (Cusato, 2020). Na fenomen krepitve nadzorstvene funkcije opozarja tudi MacLeod (2020), saj je od začetka pandemije mogoče opaziti povečanje povpraševanja po nekaterih storitvah zasebnega varovanja s strani držav in podjetij v Evropi. Številne vlade so za obvladovanje trenutne krize obračajo na »nujno« zakonodajo in posledično na zasebne ponudnike varovanja, da zapolnijo vrzeli v javni varnosti. Pojavlja se vedno večja odvisnost od zasebnega varovanja. V državah, kjer je zasebni sektor že dolgo vključen v zagotavljanje varnosti, se je povečalo število pogodb za obstoječe dejavnosti, hkrati pa izvajalci zasebnega varovanja postajajo pomembni humanitarni akterji in »borci« za spoštovanje varnostnih ukrepov. Zato je potreba po premisleku o ureditvi zasebnovarnostnih podjetij in njihovega položaja v nacionalnovarnostnem sistemu posameznih državah še toliko bolj pomembna.

3 Delovanje zasebnega varovanja in korporativne varnosti med epidemijo covid-19 v Sloveniji – empirična raziskava

Tako v tujini kot v Sloveniji zasebno varovanje obsega pomemben del zagotavljanja notranje varnosti države (Resolucija o strategiji nacionalne varnosti RS, 2019), čeprav je v primerjavi z državno/javno policijsko dejavnostjo deležno manj pozornosti (Dvojmoč et al., 2020). To se je pokazalo tudi takoj po razglasitvi epidemije spomladi 2020, ko je zasebnovarnostno osebje poleg klasične varnostne funkcije prevzelo glavno vlogo tudi pri izvajanju ukrepov za preprečevanje okužb (npr. v trgovinah in drugih podjetjih, ki niso bila zaprta). Kljub temu se zaznavanje vloge zasebnega varovanja ni bistveno spremenilo – v nastopih predstavnikov vlade je, ko gre za varnostni vidik krize, še vedno izpostavljena predvsem vloga policije in deloma občinskega redarstva, medtem ko zasebnega varovanja praktično nihče ne omenja. Po drugi strani je prav odziv na pandemijo potrdil, da izvajanje policijske dejavnosti ni več omejeno samo na javno policijo, ampak na vse deležnike s »policijskimi« pooblastili, če jim država le določi ustrezne naloge v odzivanju na krizo, kar pri zasebnovarnostnih podjetjih tako ni bilo vprašanje. Njihovi varnostniki so pogosto prvi zagotavljali in nadzirali izvajanje preventivnih ukrepov, kot so vzdrževanje socialne distance, razkuževanje objektov in rok ter nošenje zaščitnih mask, ki jih je priporočil Nacionalni inštitut za javno zdravje (NIJZ, 2020). Varnostniki so torej prevzeli pomembno in aktivno vlogo pri zagotavljanju preventivnih ukrepov (Ministrstvo za notranje zadeve [MNZ], 2020), predvsem pri zagotavljanju varnosti v najbolj izpostavljenih dejavnostih, kot so zdravstvene ustanove, trgovine, banke, in v gospodar-

skih subjektih, ki so nadaljevali z delom. Hkrati se je morala reorganizirati tudi funkcija korporativne varnosti v podjetjih, zlasti tam, kjer je šlo za upravljanje kritične infrastrukture, saj mora ta delovati v vseh pogojih. V praksi je to pomenilo, da so menedžerji korporativne varnosti in varnostni menedžerji v zasebnovarnostnih podjetjih morali delovati usklajeno, da so zagotovili dvoje – neprekinjeno poslovanje gospodarskih subjektov in tudi izvajanje varnostne funkcije v njih.

V nadaljevanju je predstavljena pilotska študija o delovanju zasebnovarnostnih podjetij in korporativne varnosti v času prvega in tudi drugega vala pandemije leta 2020, in sicer skozi oči intervjuvancev – varnostnih menedžerjev in menedžerjev korporativne varnosti.

3.1 Opis študije in vzorca

Avgusta 2020 smo identificirali nabor možnih intervjuvancev. Najprej smo naredili nabor podjetij oziroma organizacij, ki so med trajanjem epidemije opravljale dejavnost, zaradi katere je prihajalo do srečevanja večjega števila ljudi (npr. trgovina) in jo je hkrati varovalo zasebnovarnostno podjetje. V takih podjetjih smo kot intervjuvance identificirali vodje korporativne varnosti, v zasebnovarnostnih podjetjih pa varnostne menedžerje. Zaradi vloge in pristojnosti Zbornice za razvoj slovenskega zasebnega varovanja (ZRSZV) smo za intervju izbrali tudi njenega predstavnika. Prošnjo za sodelovanje v študiji smo poslali 15 potencialnim intervjuvancem, in sicer devetim vodjem korporativne varnosti (trem v podjetja kritične infrastrukture, trem v trgovska/storitvena podjetja in trem v komercialne banke) in šestim varnostnim menedžerjem zasebnovarnostnih podjetij. Da bi povečali vzorec, smo v januarju 2021 vprašalnik poslali še šestim potencialnim intervjuvancem, in sicer štirim vodjem korporativne varnosti (dvema v organizaciji kritične infrastrukture, enemu v energetiki, enemu v trgovsko-storitvenem podjetju) in dvema varnostnima menedžerjema zasebnovarnostnih podjetij.

Zaradi težke epidemiološke situacije in s tem povezanih ukrepov intervjujev nismo izvedli v živo. Z vsemi, ki smo jih povabili k sodelovanju, smo opravili telefonski pogovor in jim pojasnili namen študije, pozneje pa jim po elektronski pošti poslali vprašalnik s prošnjo, naj nam pošljejo pisne odgovore. Za njihova vprašanja smo jim bili tudi ves čas na voljo. Intervjuvanci so dali soglasje za sodelovanje v povezavi z varovanjem osebnih podatkov pri publiciranju ugotovitev študije. Vsem sodelujočim smo zagotovili zaupnost njihove osebne identitete in identitete njihovega podjetja.

Do sredine septembra 2020 smo dobili vrnjenih osem intervjujev (dva iz podjetij kritične infrastrukture, enega iz trgovskega podjetja, pet iz zasebnovarnostnega sektor-

ja, vključno s predstavnikom ZRSZV), v januarju 2021 pa še štiri intervjuje (po enega iz podjetja/organizacije kritične infrastrukture in bančnega sektorja, dva iz zasebnovarnostnega sektorja). V analizo smo vključili dvanajst intervjujev, pri čemer smo prišli do zanimive situacije, saj sta dve tretjini intervjuvancev odgovarjali na dogajanje samo v času prvega vala epidemije (pomlad–poletje), ena tretjina pa na dogajanje v celotnem obdobju od marca 2020 do januarja 2021 (19. oktobra je bila ponovno razglašena epidemija). Glede na spol je sodelovalo enajst moških in ena ženska. Vsi intervjuvanci so kompetentni sogovorniki na področju zasebnega varovanja in korporativne varnosti – vzorec sestavljajo vodje korporativne varnosti velikih podjetij oziroma organizacij, varnostni menedžerji vseh večjih zasebnovarnostnih podjetij in predstavnik ZRSZV. Tako ocenjujemo, da smo z intervjuji pridobili mnenja in stališča predstavnikov relevantnih zasebnovarnostnih podjetij, organizacij kritične infrastrukture s področja financ in logistike ter velikih trgovskih podjetij, ki delujejo na območju celotne Slovenije. Intervjuvanci so strokovnjaki, ki lahko dajo kvalificirane ocene, saj imajo na svojem področju dela med najmanj 13 in največ 42 let delovnih izkušenj (povprečno 27 let), na trenutnem delovnem mestu imajo od 2 do 10 let delovnih izkušenj (v povprečju sedem let), intervjuvanci pa so imeli najmanj univerzitetno izobrazbo.

3.2 Opis vprašalnika

Vprašalnik za strukturirani intervju je obsegal deset vprašanj odprtega tipa, pri čemer so bila nekatera vprašanja enotna za vse intervjuvance, nekatera pa nekoliko prilagojena glede na tip intervjuvanca (varnostni menedžer, predstavnik ZRSZV, menedžer korporativne varnosti v podjetju kritične infrastrukture, menedžer korporativne varnosti v drugem podjetju). Intervjuvanci so tako odgovarjali na vprašanja, ki so se nanašala na: 1) morebitne spremembe organizacije oziroma načina delovanja podjetja v času ukrepov za preprečevanje okužb s covidom-19; 2) konkretne ukrepe, ki so jih po razglasitvi epidemije uvedle organizacije (za kakšno in čigava priporočila je šlo, kakšne so bile specifičnosti glede na dejavnosti podjetja idr.); 3) oceno sodelovanja s področno zbornico ali kakšnim drugim strokovnim združenjem ali državnim organom v opazovanem obdobju in naravo takega sodelovanja; 4) oceno izvajanja varnostnih ukrepov/smernic/priporočil (lastnih in tistih, ki so jih izdali državni organi) zaposlenih zasebnovarnostnega osebja v praksi (npr. varnostnikov v nakupovalnih centrih); 5) usposobljenost zasebnovarnostnega osebja za delovanje v času epidemije (npr. katerih znanj/veščin osebju najbolj primanjkuje); 6) oceno procesa pridobivanja in uporabe zaščitne opreme za zaposlene v podjetjih in varnostno osebje (kakšna je bila pri tem vloga podjetja, zasebnovarnostnih podjetij, profesionalnih združenj in države); 7) oceno določenih zakonitih oziroma nezakonitih praks pri

izvajanju varovanja v podjetju intervjuvanca ter 8) morebitne sistemske spremembe za delovanje zasebnega varovanja in podjetij kritične infrastrukture v podobnih epidemijah oziroma krizah v prihodnje.

4 Analiza in interpretacija rezultatov raziskave

Odgovore intervjuvancev smo združili in jih vsebinsko analizirali. Zaradi manjšega števila intervjujev in precej pomenjenih odgovorov si nismo pomagali z računalniškim programom. V nadaljevanju predstavljamo povzetke odgovorov intervjuvancev po posameznih vsebinskih slopih oziroma vprašanjih.

1) Organizacija oziroma način delovanja podjetja v času ukrepov zaradi covida-19

Kar zadeva vprašanje (re)organizacije oziroma načina delovanja podjetij, so intervjuvanci dali zelo uniformen odgovor. Podjetja v času epidemije same organiziranosti načeloma niso spreminjala, so pa sprejemala različne ukrepe, ki so imeli značaj organizacijskih, operativnih in logističnih ukrepov. Zelo pomemben vidik je bilo upravljanje kadrovskega virov, saj so podjetja za vsaj del kadra odredila delo na domu ali ga po potrebi prestavila na opravljanje drugih nalog, saj so se nekatera delovna mesta začasno zaprla, druga pa odprla. Ponekod so se povečale kontaktne ure glede določenih delovišč, prav tako pa se je spremenil delovni proces, v katerem so delavce razdelili v dve skupini, ki sta v štirinajstdnevni izmeni »krožili« med delom od doma in na sedežu družbe. Podjetja kritične infrastrukture so sledila načrtom neprekinjenega delovanja, imenovane so bile različne delovne/koordinacijske skupine za covid-19, aktivirani so bili štabi civilne zaščite, zagotavljanje zaščitnih sredstev. V enem podjetju so imenovali odzivno skupino, ki odloča o vseh dejavnostih v organizaciji – kdo lahko vstopa v organizacijo, kje se lahko izvajajo sestanki, kdaj se zaposleni lahko vrnejo na delo itd.

2) Konkretni ukrepi, ki so jih po razglasitvi epidemije uvedle organizacije

Vsa podjetja so sledila ukrepom, ki so jih odredili ali priporočili državni organi (Vlada RS, NIJZ), pa tudi notranje službe za varnost in zdravje pri delu. Kar nekaj podjetij je še pred razglasitvijo epidemije načrtovalo ukrepe na podlagi dogajanja po svetu. Iz odgovorov intervjuvancev, ki smo jih zaradi analize združili, izhaja, da so podjetja uvedla številne preventivne ukrepe, in sicer delo od doma; uporabo zaščitnih sredstev (maske, rokavice, razkužila); navodila zaposlenim glede ravnanja pri stikih s strankami; ukrepe za zagotavljanje reda na varovanem območju; komuniciranje na daljavo (po telefonu, e-pošti, prek videokonferenc); omejitev vstopa

v prostore podjetja/organizacije samo za zaposlene; obvezno merjenje telesne temperature za vsakega vstopajočega zaposlenega in stranke; preverjanje ustreznosti infrastrukture za delovanje sistemov in izvedbe procesov v primeru dela od doma; razporeditev zaposlenih na tiste, ki delajo na sedežu družbe, in tiste, ki delajo od doma, ter implementacija ukrepa dela od doma za posamezne zaposlene; spremembe limitov glede polnjenja bankomatov in podana navodila zaposlenim glede polnjenja bankomatov v bančnih poslovalnicah; vzpostavitev redne komunikacije s partnerji, ki skrbijo za dovoz/odvod gotovine v bančnih poslovalnicah; omejitev službenih poti na najnižjo možno raven oziroma izvedba sestankov prek digitalnih kanalov; odsvetovanje sestankov zunaj podjetja, če na lokaciji ni poskrbljeno za vse potrebne zaščitne ukrepe; priprava načrta delovanja enot ob kritičnem pomanjkanju zaposlenih; odpoved vseh rednih tedenskih ali mesečnih sestankov, na katerih se zbere več zaposlenih hkrati v istem prostoru; predaja službenih vozil varnostnemu osebju za prihod in odhod na delovno mesto zaradi ustavitve javnega potniškega prometa; oprema delavcev s pralnimi zaščitnimi maskami; izdelava gradiv (navodil, priporočil, plakotov, brošur) za zaposlene, kako naj se izogibajo možni okužbi z virusom in preprečujejo njegovo širjenje; organizacija predavanj strokovnjakov epidemiologov/infektologov; vzpostavitev operativnega štaba, ki je usmerjal delovanje družbe na področju preventivnih ukrepov v zvezi s covidom-19 in za primere upravljanja v kriznih razmerah, kot posledici morebitnih okužb; specifični ukrepi v trgovini (postavitev razkužil po celotni trgovini, označitev trgovine z napisi o dvometrski varnostni razdalji, spremenjen vhod/izhod trgovine, zaščitna ograda na blagajnah in informacijah).

3) Sodelovanje z Zbornico za razvoj zasebnega varovanja ali kakšnim drugim strokovnim združenjem ali državnim organom

Po pričakovanju so intervjuvanci poročali, da je njihovo podjetje najpogosteje sodelovalo z NIJZ, Upravo RS za zaščito in reševanje oziroma s štabi civilne zaščite in policijo, podjetje kritične infrastrukture pa še posebej z Nacionalnim centrom za krizno upravljanje in Upravo za pomorstvo in carino. Med državnimi organi je bil omenjen tudi Inšpektorat za zdravje. Le eno podjetje je izpostavilo, da »z državnimi organi nismo tesneje sodelovali (edino sodelovanje z državnimi organi je potekalo pri razdelitvi zaščitne opreme za varnostno osebje), smo pa bili v obdobju epidemije pogosteje nadzorovani s strani Inšpektorata Republike Slovenije za notranje zadeve«. Glede vloge Zbornice za razvoj slovenskega zasebnega varovanja (ZRSZV) so bila mnenja intervjuvancev deljena. Večina kakšnega tesnejšega sodelovanja z zbornico ni izpostavila, saj naj ta ne bi pripravila svojih priporočil, nekateri z njo niti niso sodelovali. To se do neke mere sklada tudi z odgovorom predstavnika ZRSZV, da je zbornica članom (zasebnovarno-

stnim podjetjem) priporočila »ukrepe Vlade, Ministrstva za notranje zadeve in NIJZ ter na podlagi le-teh konkretizirala nekatere specifične zadeve za področje zasebnega varovanja«. Intervjuvanci so izpostavili, da so »tesneje sodelovali s pooblaščenim zdravnikom in pogodbenim izvajalcem strokovnih nalog na področju varstva pri delu, ZRSZV pa ni posredovala svojih priporočil«. Po drugi strani je predstavnik velikega zasebnovarnostnega podjetja povedal: »ZRSZV je delovala aktivno, svoje smernice, predloge, stališča pa je prek e-pošte posredovala vsem svojim članom. Vlogo je zbornica izkazala tudi pri koordiniranju pridobivanja in razdeljevanja zaščitne opreme iz državnih zalog. Njeno delovanje se ocenjuje kot pozitivno in koristno za vse člane.«

4) Ocena izvajanja varnostnih ukrepov/smernic/priporočil zaposlenih v podjetjih in zasebnovarnostnega osebja v praksi

Na splošno so zaposleni v podjetjih in tudi zasebnovarnostno osebje ukrepe izvajali dobro. Šlo je za določeno postopnost in tudi nadzor nad izvajanjem. Varnostni menedžerji so sodelovanje z naročniki ocenili kot zelo korektno in dobro, ukrepi so bili medsebojno usklajeni, izdelana so bila obvestila o začasnem redu na varovanem območju. Prav tako so se glede na potrebe omenjeni ukrepi sproti usklajevali in prilagajali. Izvajanje ukrepov je v prvih dneh potekalo nekoliko otežkočeno, predvsem zaradi nepoučenosti in slabe volje pri strankah. »Ob uvedbi je bilo nekaj težav s spremenjenim načinom dela in komunikacije, ob pozitivni spodbudi se jih je večina striktno držala.« Po vzpostavitvi vsesplošnega zavedanja v družbi glede teh ukrepov se je stanje hitro normaliziralo.

Intervjuvanec iz zasebnovarnostnega podjetja je pohvalil dovzetnost naročnikov za predloge in pripombe, hkrati pa izpostavil problem, da so bili »vedno korak za časom«, saj je vlada sprejemala odloke tudi v poznih nočnih urah, veljati pa so začeli zjutraj. Ob odprtju trgovin, bolnišnic, bencinskih servisov idr. se je dogajalo, da ne stranke, pacienti, občani kot tudi zaposleni še niso bili seznanjeni z novim odlokom. Zasebnovarnostno podjetje je bilo zaradi delovanja 24/7 tu v prednosti ter je uspelo še pravočasno obvestiti vse svoje operativne vodje in varnostnike na teh delovnih mestih. Ker so ukrepi iz odlokov Vlade RS ob vsakokratni izdaji ali spremembi posegli v sicer običajno življenje prebivalcev, so se mnogi od njih odzivali z nestrinjanjem z ukrepi, mnogi pa jih sploh še niso poznali, kar je mnogokrat vodilo do verbalnega konflikta z varnostnikom, ki jim je zapovedal obvezno upoštevanje ukrepa. K temu so prispevale tudi različne interpretacije ukrepov predstavnikov vlade v medijih. To je pripeljalo do konfliktov, ki jih v preteklosti v zasebnovarnostnem podjetju niso zaznavali, zato je bila njihova služba za pritožbe zasuta s pritožbami na račun »nestrokovnih, nepoučenih in nehumanih« varnostnikov. To je ob povečanem obsegu dela, ker je bilo ponekod treba povečati število varnostnikov na objektu,

prispevalo tudi k določenemu osipu varnostnega osebja, ki pod takimi pogoji svojega dela ni več želelo opravljati.

5) Usposobljenost zasebnovarnostnega osebja za delovanje v času epidemije

Ker je usposobljenost predvsem odvisna od programov usposabljanja, smo intervjuvance najprej vprašali, ali programi usposabljanja in izpopolnjevanja za pridobitev NPK s področja zasebnega varovanja in/ali interna usposabljanja, ki jih organizirajo zasebnovarnostna podjetja, vključujejo tudi vsebine, ki se nanašajo na delovanje v času epidemij. Intervjuvanci so se strinjali z oceno, da določene vsebine v teh programih sicer obstajajo, da pa je bila situacija v času epidemije covid-19 tako specifična, da za njo dejansko nihče ni mogel biti ustrezno usposobljen. Nekatera podjetja so zato nekatera specifična znanja in veščine poskušala varnostnemu osebju predati prek internih usposabljanj (npr. na temo komuniciranja, preventive, prilagojenih pristopov opozarjanja in ozaveščanja obiskovalcev). Kot znanja, ki jih je najbolj primanjkovalo, so intervjuvanci izpostavili predvsem tista s področja komuniciranja in obvladovanja konfliktov: »V času epidemije so pri varnostnem osebju najbolj prav prišla znanja iz poslovne komunikacije in obvladovanja konfliktov. To znanje so pridobili s strani NPK, a smo organizirali še interna usposabljanja v našem podjetju.« Ne moremo trditi, da je varnostno osebje popolnoma brez teh znanj, saj so del osnovnega programa usposabljanja, vendar pa bi jih bilo treba poglobiti in utrditi. Intervjuvanec iz podjetja kritične infrastrukture je izpostavil, da »ni težav v znanju in ustreznem usposabljanju varnostnikov, temveč v hitri spremembi delovanja ter o hitrem prenosu iz teorije v vsakodnevno prakso, zaradi stalno spreminjajočih se zakoreninjenih navad, ki jih je težko odpraviti čez noč«. Kljub temu iz intervjujev veje ocena, da je usposobljenost varnostnikov za delovanje v krizah, kot je epidemija, na zadovoljivi ravni.

6) Proces pridobivanja in uporabe zaščitne opreme za zaposlene v podjetjih in varnostno osebje

V začetku krize so se vsa podjetja znašla pred problemom, kako in kje nabaviti zaščitna sredstva, še zlasti zaščitne maske. Večinoma so bila prepuščena lastni iznajdljivosti in kooperativnosti naročnikov storitev, tako da varnostno osebje pred vhodi ni stalo »golo in boso«. ⁴ Intervjuvanec je povedal,

da je zbornica prek Štaba Civilne zaščite RS navezala stike ter pridobivala in distribuirala zaščitno opremo zasebnovarnostnim podjetjem, da pa od drugih državnih organov niso pridobili nobenih sredstev. Predstavniki zasebnovarnostnih podjetij so potrdili pomoč ZRSZV, vendar je bilo to že v poznejšem obdobju, do takrat pa so zaradi nekontroliranih cen zapravila ogromno denarja za nabavo zaščitnih sredstev. ⁵ Teh stroškov naročniki niso nujno priznavali v ceni storitve – celo več, predstavnik podjetja kritične infrastrukture je kot neprijemno ocenil poslovno prakso enega od zasebnovarnostnih družb, ki je naročnikom svojih storitev zaračunavala strošek zaščitne opreme za varnostno osebje.

Intervjuvanci iz podjetij kritične infrastrukture so enotno poudarili, da je bil proces pridobivanja in uporabe zaščitne opreme od zbornice, države in naročnikov (predvsem na začetku epidemije) zelo zmeden in neorganiziran, zato so bila podjetja prepuščena predvsem lastni iznajdljivosti. »Podjetja smo se sama organizirala in za vso varnostno osebje zaščitno opremo (maske, rokavice ipd.) in razkužila nabavila sama.« Izpostavili so, da so šele pozneje prek zbornice ter sistema zaščite in reševanja prejeli nekaj zaščitne opreme.

7) Ocena zakonitih oziroma nezakonitih praks pri izvajanju varovanja

Intervjuvance iz vrst zasebnovarnostnih podjetij smo prosili, naj komentirajo prakso v nekaterih konkretnih primerih izvajanja varovanja. Ko je šlo za izvajanje ukrepa ugotavljanja identitete, so intervjuvanci pojasnili, da lahko ukrep izvajajo samo varnostniki (ne pa na primer študenti na vseh vhodi v trgovski center) in da do tega verjetno ne bi niti prihajalo, če prebivalci ne bi izigrali določil iz vladnih odlokov (npr. glede starosti, invalidnosti, nosečnosti), ki so določali časovne termine obiskov posameznih kategorij prebivalcev v javne zaprte prostore. Predstavnik ZRSZV je pojasnil, da varnostniki pri izvajanju tega ukrepa niso imeli težav, dokler se ni vmešala Informacijska pooblaščenka, ki je v medijskem nastopu trdila, da lahko ugotavljajo istovetnost oseb povsem zakonito tudi študenti ob vstopu v trgovine, kar je situacijo poslabšalo.

Glede izvajanja ukrepov varnostnikov brez ustreznih obvestil na varovanem območju so intervjuvanci poudarili, da ukrepe varnostnik izvaja s službeno izkaznico v skladu z za-

⁴ Intervjuvanec iz zasebnovarnostnega podjetja začetno stisko s pridobivanjem zaščitne opreme ponazori s podatkom, da so od civilne zaščite oziroma blagovnih rezerv prejeli pribl. 2.750 zaščitnih mask, pribl. 300 zaščitnih PVC rokavic in pribl. 25 litrov razkužila za roke na teden, podjetje pa bi za najnujnejšo dejavnost potrebovalo vsaj 5.000 zaščitnih mask dnevno, ki jih, potem ko so jim pošle zaloge, ni bilo mogoče takoj kupiti ali pričakovati dobavo prej kot v mesecu dni ali več. Problem so reševali tako, da so

sami začeli izdelovati zaščitno opremo, nekaj pa so jo zagotovili tudi nekateri njihovi naročniki, in sicer za varnostnike na njihovih objektih.

⁵ Eno zasebnovarnostno podjetje je celo protestiralo pri Ministrstvu za notranje zadeve, in civilni zaščiti, ker je po njegovem mnenju regulator (MNZ) premalo naredil za zasebno varovanje glede na položaj zasebnega varovanja v Resoluciji o strategiji nacionalne varnosti RS (2019).

konom in redom na varovanem območju. Obvestila so namenjena tudi lažji in predhodni seznantitvi oseb z morebitnimi posledicami neupoštevanja ukrepov varnostnika, varnostniki pa jih uporabljajo tudi kot podlago za lažje opravljanje nalog varovanja. Ustrezna obvestila na varovanem območju mora pripraviti naročnik, ki tudi določa red na varovanem območju. Tu so imeli nekateri varnostniki občasno težave, zato so nekatera zasebnovarnostna podjetja svojim naročnikom pomagala pripraviti in namestiti ustrezna navodila.

Kar zadeva zaznave varnostnikov o kršitvah oseb (npr. pri izvedbi ukrepov zaradi neupoštevanja zakonitih odredb; žalitve in napadi na varnostno osebje), so nekateri intervjuvanci poročali, da je poleg verbalnih prihajalo tudi do fizičnih napadov na varnostnike: »V določeni meri se je pojavilo žaljenje varnostnega osebja, na kar je varnostno osebje odreaagiralo strokovno in zakonito.« Varnostniki so zoper kršitelje ukrepali tako, da so jih zadržali do prihoda policistov, ki so izvajali neposredne ukrepe in izrekli globe zoper kršitelje. Strogo izrekanje glob zaradi nespoštovanja ukrepov varnostnika je situacijo držalo v še sprejemljivih okvirih, tako da je sodelovanje med varnostnim osebjem in policisti mogoče oceniti kot korektno.

8) Morebitne sistemske spremembe za delovanje zasebnega varovanja in podjetij kritične infrastrukture v podobnih epidemijah oziroma krizah v prihodnje

Iz predlogov sistemskih sprememb, ki so jih dali predstavniki zasebnega varovanja, najprej izvira mnenje, da bo treba izboljšati zavedanje, da zasebnovarnostna podjetja, ki med drugim zagotavljajo varnost tudi državnim organom in sistemu javne uprave, prav tako spadajo v sistem nacionalne varnosti. Zato bi bilo po njihovem mnenju treba predstavnike varnostnih služb vključiti v krizne štabe organov med epidemijo ali v podobnih krizah, kar bi izboljšalo pretok informacij in zagotovilo, da bo zaščitna oprema hitreje prispela tudi do zasebnovarnostnih podjetij. Temu sledi podobno mnenje, da zasebnovarnostna podjetja, ki so bila neformalno vključena v sistem zagotavljanja neprekinjenega delovanja kritične infrastrukture, niso bila obravnavana enako kot sistemi in službe, ki so tudi formalno vključeni v sistem kritične infrastrukture. Zato bi bilo treba po njihovem mnenju zasebnovarnostna podjetja vključiti v kritično infrastrukturo, če to ne prinaša dodatnih stroškov za zasebnovarnostna podjetja. Prav dodatni stroški so za gospodarske subjekte očitno eno ključnih vprašanj, zato je med sistemskimi predlogi tudi predlog, da bi morala biti zasebnovarnostna podjetja v prihodnje vključena v sistem brezplačne oskrbe z zaščitnimi sredstvi za preprečevanje širjenja okužb, zlasti če bi bila naslednja kriza že povezana z obvezno uporabo posebnih zaščitnih oblek, sistemov za dihanje in prezračevanje ipd. Takih stroškov zaščitnih sredstev cene storitev zasebnega varovanja na trgu ne dopuščajo.

Prav tako bi z vidika delovnopravne zakonodaje potrebovali izredne ukrepe za zagotovitev stabilnosti neprekinjenega delovanja (npr. ureditev uvedbe podaljšanega delovnega časa prek zakonskih omejitev). Po mnenju predstavnika ZRSZV bi bilo najprej treba skupaj z regulatorjem (MNZ), policijo in drugimi kompetentnimi organi izdelati strategijo skupnega ukrepanja med epidemijo oziroma drugimi krizami in na njihovi podlagi predlagati sistemske spremembe.

Predlogi sistemskih sprememb, ki so jih dali predstavniki podjetij kritične infrastrukture, se nagibajo k večji vključenosti podjetij v načrte zaščite in reševanja države, regije in občine ter spremembam, ki bi omogočale nemoteno delovanje in zagotavljanje nalog varovanja ljudi in premoženja tudi v času izrednih oziroma kriznih razmer, in sicer na način, da na področju kritične infrastrukture to ni zgolj in samo podvrženo pogodbenim obveznostim poslovnih partnerjev, ampak tudi bistveno višjim – zakonskim obveznostim strani v pogodbenem odnosu. Dan pa je bil tudi komentar o potrebi po prepoznavanju pomena zasebnovarnostnega osebja, ki v pogojih epidemije ni bilo prepoznano kot prednostna naloga, delovalo pa je v prvi liniji preprečevanja širjenja okužb.

5 Razprava in sklep

Razmere v letu 2020 so bile resnično edinstvene in prilagoditve na področju korporativne varnosti in zasebnovarnostnih podjetij so bile nujne za izpolnitev zahtev države in naročnikov varnostnih storitev. Rezultati študije kažejo, da se samo delovanje organizacij, vključenih v intervjuje, med epidemijo ni bistveno spremenilo. Največ sprememb delovanja podjetij se je zgodilo na področju upravljanja kadrovskih virov, kjer so delodajalci za vsaj del zaposlenih morali zagotoviti varno in učinkovito delo od doma. Temu so sledili tudi številni omejevalni in zaščitni ukrepi, da bi se možnost prenašanja covid-19 zmanjšala na minimum. Ker smo podatke zajemali po koncu prve razglašene epidemije, v manjšem obsegu pa tudi na vrhuncu drugič razglašene epidemije, smo bili nekoliko presenečeni, da intervjuvanci, ki so ocenjevali dogajanje v obeh obdobjih, niso izpostavili nobenega bistvenega ukrepa ali problema, ki ga ne bi izpostavili že intervjuvanci, ki so nam odgovore poslali septembra 2020! To si razlagamo s tem, da so že spomladi 2020 vse obravnavane organizacije/podjetja pristopila k uvajanju nujnih zaščitnih in organizacijskih ukrepov ter so jih med drugim valom epidemije (jesen–zima 2020/21) samo nadaljevala ali še nadgradila.

Zakonito izvajanje ukrepov varnostnika (45. člen ZZasV-1, 2011) je za zagotavljanje varnosti na območjih kritične infrastrukture, v trgovskih centrih in drugje ključnega pomena. Nizka stopnja varnostne kulture in slabo poznavanje zakono-

daje pogosto prispevata k napačnemu razumevanju delovanja varnostnega osebja na varovanih območjih. Zadevo je v času covida-19 poslabšala tudi izjava Informacijske pooblaščenke, ki jo je v intervjuju povzel predstavnik ZRSZV, da lahko tudi študenti izvajajo ugotavljanje identitete oseb (glej poglavje 4.3). Strinjamo se, da je bila taka interpretacija neprimerna, saj je ugotavljanje istovetnosti posebno pooblastilo oziroma ukrep, ki ga pod posebnimi pogoji izvede za to usposobljeno osebje, v našem primeru zasebni varnostniki. Zgoraj navedeno in nezadostno poznavanje zakonskih določil je pripeljalo po besedah intervjuvancev tudi do konfliktov med varnostnim osebjem in obiskovalci posameznega varovanega objekta. Ker v študijo nismo vključili prebivalcev, torej obiskovalcev varovanih območij, ne moremo z gotovostjo trditi, da so za njih krivi le obiskovalci, niti da so podjetja in organizacije res naredila vse, kar bi bilo treba – pravilno označile varovano območje in predstavile pravila oziroma red na njem, varnostno osebje pa ustrezno delovalo, kot izhaja iz intervjujev. Naročniki varnostnih storitev slabo razumejo svojo vlogo pri zagotavljanju varnosti svojega varovanega območja in celotno skrb prepogosto prenesejo na zasebnovarnostna podjetja, ki v njihovem imenu ne morejo določiti reda na varovanem območju. Zakaj je to vprašanje tako pomembno? 45. člen ZZasV-1 (2011) taksativno določa ukrepe varnostnikov, ki jih lahko uporabijo, če sta kršena javni red in mir (kar se po poročanju intervjuvancev sicer ni zgodilo ravno pogosto) ter če je kršen red na varovanem območju. Iz navedenega izhaja, da je naročnik varnostnih storitev avtonomen pri določanju prepovedi in pravil na varovanem območju, če se za to odloči. Če se ne, varnostno osebje lahko ukrepa le ob kršitvi javnega reda in miru. Pri tem je pomembno, da je naročnik varnostnih storitev sprejeti red na varovanem območju vidno objavil, da ga obiskovalec lahko vidi pred vstopom na varovano območje. V nasprotnem primeru je morebitni ukrep varnostnika uporabljen nezakonito. Tako kot so to ugotovili tudi v tujini (Cenolli, 2020), tudi za slovenski prostor velja, da zasebnovarnostna podjetja niso vedno uspešna pri ozaveščanju naročnikov o pomenu pravilne uporabe zakonskih določil. Resnici na ljubo to tudi ni njihova naloga, za razliko na primer od Indije (Kaushik, 2020), saj ima večina velikih podjetij oddelke ali vsaj svetovalce za korporativno varnost, ki bi za to morali poskrbeti (in mnogi to tudi korektno naredijo). Žal se še vedno dogaja, da naročniki varnostnih storitev do trenutka, ko pa je mnogokrat prepozno, ne prevzamejo odgovornosti za določitev reda na varovanem območju, in ga tudi jasno skomunicirajo z osebami, ki vstopajo na varovano območje. To je pomembno, saj pravila opredelijo ukrepe varnostnega osebja, ki lahko z njimi posega v človekove pravice in svoboščine. Žal nam v naši študiji manjka del, v katerem bi prebivalci, ki so v opazovanem obdobju prihajali v stik z varnostnim osebjem, ki je skrbelo za izvajanje ukrepov, povedali, kako so doživeli in razumeli vlogo varnostnikov in/ali ukrepov.

Pri zagotavljanju varnosti v podjetjih kritične infrastrukture – od koder so tudi prihajali naši intervjuvanci – varnosti že v nekriznih razmerah posvečajo večjo pozornost. V praksi gre sicer za različno organizirano zagotavljanje varnosti: nekatera podjetja imajo lastno varnostno službo v kombinaciji z najetimi zasebnovarnostnimi podjetji, druga podjetja varnost zagotavljajo le z najetimi zasebnovarnostnimi podjetji. Tako prvi kot drugi način sta ustrezna, če nosilci varnosti v podjetjih kritične infrastrukture (vodje korporativne varnosti) jasno postavljajo pravila in načine zagotavljanja varnosti ter načrtujejo in izvajajo red na varovanem območju. Epidemija covida-19 pa je postavila strateško pomembno vprašanje: kakšne so možnosti zagotavljanja dodatnega varnostnega osebja, če je zaradi varnostnih razlogov ogroženo neprekinjeno poslovanje organizacije kritične infrastrukture? Število varnostnikov v Sloveniji je omejeno (podjetja si ne morejo privoščiti varnostnikov »na zalogo«) in po odgovorih naših intervjuvancev je izjemno težko ali celo nemogoče zagotoviti dodatno moštvo, kar pa že spada med sistemska vprašanja varovanja in zaščite podjetij kritične infrastrukture. Tu je treba ponovno opozoriti na poziv evropske konfederacije CoESS (2020b) po potrebi po vzpostavitvi celovitega varnostnega kontinuuma od državnih in lokalnih institucij za zagotavljanje varnosti do gospodarskega sektorja – podjetij zasebnega varovanja. Kot smo ugotovili, so številne evropske vlade zasebno varovanje priznale kot pomembno pri zagotavljanju varnosti v času krize.

Iz naše študije izhaja, da je zasebnovarnostno osebje korektno izvajalo ukrepe, varnostni menedžerji pa so tudi dobro sodelovali z naročniki, ki so bili v krizni situaciji primorani sprejeti tudi določene predloge zasebnovarnostnih služb glede ureditve varovanega območja (pravila, fizična razdalja, zaščitna sredstva idr.). Kot problem so intervjuvanci izpostavili dejstvo, da je Vlada Republike Slovenije sprejemala odloke z omejevalnimi ukrepi pozno zvečer, veljati pa so pogosto začeli že naslednje jutro. Tesno sodelovanje naročnikov in zasebnovarnostnih podjetij se je zato izkazalo kot ključno. Naročniki so morali zasebnovarnostna podjetja tekoče obveščati o reorganizaciji varnostnih načrtov in sodelovati z njimi pri njihovi izpolnitvi⁶, zasebnovarnostna podjetja pa so morala zagotoviti osebje ter ustrezno in kakovostno izpolniti zahteve dela, kar je bilo v novih, z vidika zagotavljanja zdravja kompleksnih razmerah, zahtevno in stresno predvsem za varnostno osebje, ki je izvajalo varovanje na konkretnih deloviščih.

Resno je treba vzeti predloge intervjuvancev, da bi bilo treba v podobnih razmerah v krizne štabe v prihodnje vključiti tudi predstavnike zasebnovarnostnih podjetij, saj bi to izboljšalo pretok informacij, kar se je v opazovani krizi izkazalo

⁶ Nekateri naročniki so se tu precej zanašali na sama zasebnovarnostna podjetja.

kot problem. Celo več – nekateri menijo, da bi zasebnovar-
nostna podjetja morala biti vključena v sektor kritične infra-
strukture in v sistem brezplačne oskrbe z zaščitnimi sredstvi,
saj so bila na začetku na tem področju popolnoma prepuščena
sama sebi, hkrati pa se je od njih pričakovalo, da *de facto* za-
ščitijo delovanje podjetij kritične infrastrukture za nemoteno
delovanje drugih podsistemov v državi. V tem smislu predla-
gamo, da subjekte, ki delujejo na področju kritične infrastruk-
ture, država vključi v svoje načrte za soočenje s krizami, ne
samo tako, da jim predpisuje obveznosti, ampak tudi tako, da
jim predhodno zagotavlja ustrezna sredstva, usposabljanja,
finančno podporo idr. To ne bi bila nobena slovenska posebnost – tudi v študiji CoESS (2020a) ugotavljajo, da je bilo var-
nostno osebje med pandemijo skrita delovna sila, ki je na vseh
ravneh zagotavljala in opozarjala na spoštovanje ukrepov za
zajezitev pandemije ter pomembno pripomogla k učinkovitosti
podjetij v razmerah omejenega delovanja.

V članku predstavljene ugotovitve je treba upoštevati z
zavedanjem, da ima študija določene omejitve (npr. velikost
vzorca, izbor intervjuvancev) ter da jih je treba razumeti kot
rezultate preliminarne preučevanja delovanja zasebnega var-
ovanja in korporativne varnosti v času epidemije covid-19.
Ugotovitve naše raziskave so podobne ugotovitvam iz tujine,
da pa bi lahko sprejeli kakšne bolj dokončne rešitve, bi bilo
treba v pokriznem času študijo nadgraditi tako z vidika veli-
kosti kot strukture vzorca. Intervjuvati bi bilo treba tudi neka-
tere druge akterje, ki so imeli vpogled v proučevano tematiko
(npr. policijo, občinsko redarstvo), in seveda prebivalstvo, ki
se je vsakodnevno soočalo z varnostnimi ukrepi. Prav tako bi
v novi študiji lahko preverili, kaj so podjetja po koncu epide-
mije storila, da bi se bolje pripravila na podobno krizo, ali so
nekateri *ad hoc* ukrepi postali sistemska rešitev in podobno.
Pravzaprav bomo šele po končani krizi videli, ali je tudi kriza
trajno preoblikovala odnose in pristojnosti med različnimi in-
stitucijami zagotavljanja varnosti.

Literatura

1. Cenolli, E. (2020). *How a security guard firm survives in Covid-19*. Pridobljeno na <https://www.securitymagazine.com/articles/93315-how-a-security-guard-firm-survives-in-covid-19>
2. Centre for the Protection of National Infrastructure (CPNI). (2020). *Managing security risks throughout Covid-19*. Pridobljeno na <https://www.cpni.gov.uk/security-risks-throughout-covid-19-0>
3. CoESS. (2020a). *Beyond Covid-19: Private security services call for political action*. Pridobljeno na <https://www.coess.org/newsroom.php?news=Beyond-COVID-19-Private-Security-Services-call-for-Political-Action>
4. CoESS. (2020b). *Private security between public recognition and neglect*. Pridobljeno na <https://www.coess.org/newsroom.php?news=COVID-19-Private-Security-between-public-recognition-and-neglection>
5. CoESS. (2020c). *The new normal 2.0: Private security and Covid-19 in Europe*. Pridobljeno na <https://www.aproser.es/documentos-interes/libro-blanco-coess-2020-la-nueva-normalidad-2-0-seguridad-privada-covid-19-europa/coess-white-paper-2020-the-new-normal-2-0-private-security-and-covid-19-in-europe/>
6. Cusato, E. (2020). *Beyond war talk: Laying bare the structural violence of the pandemic*. Pridobljeno na <https://www.ejiltalk.org/beyond-war-talk-laying-bare-the-structural-violence-of-the-pandemic/>
7. Čaleta, D. (2018). Korporativna varnost je še v iskanju ustreznega mesta v poslovnem svetu. *Korporativna varnost*, 17, 5–8.
8. Dvojmoč, M. (2016). Competencies of security guards in Slovenia as assessed by users and security managers. *Varstvoslovje*, 18(4), 400–417.
9. Dvojmoč, M. (2017). Integralna korporativna varnost. *Varstvo-slovje*, 19(3), 252–272.
10. Dvojmoč, M., Lobnikar, B., Sotlar, A. in Prislan, K. (2020). *CRP: Primerjava ureditve dejavnosti zasebno varnostnih subjektov v Sloveniji in državah članicah EU*. Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede.
11. Gambhir, B. (2020). Handling complex security challenges during the Covid-19 pandemic. *International SOS*. Pridobljeno na <https://www.internationalsos.com/insights/handling-complex-security-challenges-during-the-covid-19-pandemic>
12. Grizold, A. in Jaklič, A. (2020). Changing international relations after Covid-19 pandemic: Managing the growing gap between national and multilateral responses. *Teorija in praksa*, 57(4), 979–989.
13. Kaushik, M. (2020). Private security firms are beating the Covid-19 blues. *Business Today*. Pridobljeno na <https://www.businesstoday.in/current/economy-politics/private-security-firms-are-beating-the-covid-19-blues-here-how/story/412650.html>
14. Laufs, J. in Waseem, Z. (2020). Policing in pandemics: A systematic review and best practices for police response to COVID-19. *International Journal of Disaster Risk Reduction*. 51. Pridobljeno na <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2212420920313145>
15. MacLeod, S. (2020). Private security, human rights and Covid-19. *EJIL:Talk! Blog of the European Journal of International Law*. Pridobljeno na <https://www.ejiltalk.org/private-security-human-rights-and-covid-19/>
16. McGovern, C. (2020). Covid-19 and security services: Nine key precautions to protect security guards. *Allrisks.com*. Pridobljeno na <https://blog.allrisks.com/nsp-covid-19-and-security-services-nine-key-precautions-to-protect-security-guards>
17. Ministrstvo za notranje zadeve (MNZ). (2020). *Inspektorji IRSNZ z izrednimi nadzori v zagotavljanje spoštovanja ukrepov za obvladovanje epidemije COVID-19*. Pridobljeno na <https://www.gov.si/novice/2020-04-03-inspektorji-irsnz-z-izrednimi-nadzori-v-zagotavljanje-spostovanja-ukrepov-za-obvladovanje-epidemije-covid-19/>
18. Ministrstvo za obrambo (MORS). (n. d.). *Kritična infrastruktura v Republiki Sloveniji*. Pridobljeno na <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MO/Publikacije/Kriticna-infrastruktura-v-Republiki-Sloveniji.pdf>
19. Nacionalni inštitut za javno zdravje [NIJZ]. (2020). *Navodila za delovne organizacije v zvezi z novim koronavirusom*. Pridobljeno na <https://www.nijz.si/sl/navodila-za-delovne-organizacije-v-zvezi-z-novim-koronavirusom-sars-cov-2>
20. Nacionalni inštitut za javno zdravje [NIJZ]. (n. d.). *Koronavirus (SARS-CoV-2) – ključne informacije*. Pridobljeno na <https://www.nijz.si/sl/koronavirus-2019-ncov>

21. Odredba o razglasitvi epidemije nalezljive bolezni SARS-CoV-2 (COVID-19) na območju Republike Slovenije. (2020). *Uradni list RS*, (19/20).
22. Prislán K. in Lobnikar, B. (2019). Modern trends in policing: Public perception of the preferred policing models in Slovenia. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 70(5), 483–500.
23. Resolucija o strategiji nacionalne varnosti RS. (2019). *Uradni list RS* (59/19).
24. *Security Council Resolution 2177*. (2014). Pridobljeno na <https://www.refworld.org/docid/546f0c644.html>
25. Sotlar, A. (2010). Private security in a plural policing environment in Slovenia. *Cahiers Politiestudies, Journal of Police Studies*, 3(16), 335–353.
26. Svčević, M. (2020). Covid-19 as a threat to international peace and security: What place for the UN security council? *EJIL:Talk! Blog of the European Journal of International Law*. Pridobljeno na <https://www.ejiltalk.org/covid-19-as-a-threat-to-international-peace-and-security-what-place-for-the-un-security-council/>
27. Šimenc, M. (2017). *Korporativna varnost: intervju z dr. Denisom Čaletom*. Pridobljeno na <https://podjetnik.net/korporativna-varnost-dr-denis-caleta-intervju/>
28. TheRANDblog. (2020). Is COVID-19 a national security emergency? *RAND Corporation*. Pridobljeno na <https://www.rand.org/blog/2020/08/is-covid-19-a-national-security-emergency.html>
29. Vršec, M. (2020). Pomembnost upravljanja ključnih človeških virov v času krize. *Korporativna varnost*, (23), 19–23. Pridobljeno na https://www.ics-institut.si/assets/uploads/revija/23-%C5%A1tevilka/23_stevilka_Korporativna_varnost.pdf
30. Zakon o nalezljivih boleznih (ZNB). (1995). *Uradni list RS*, (69/95).
31. Zakon o zasebnem varovanju (ZZasV-1). (2011). *Uradni list RS*, (17/11).

Private Security and Corporate Security during COVID-19 in Slovenia

Andrej Sotlar, Ph.D., Associate Professor of Security Studies, Faculty of Criminal Justice and Security, University of Maribor, Slovenia. E-mail: andrej.sotlar@fvv.uni-mb.si

Miha Dvojmoč, Ph.D., Assistant Professor of Security Studies, Faculty of Criminal Justice and Security, University of Maribor, Slovenia. E-mail: miha.dvojmoc@fvv.uni-mb.si

The article presents the organization and implementation of the security function in companies during the strictest measures to contain COVID-19 in Slovenia in 2020. An important role was played by private security companies. Namely, private security officers were often the first to ensure and supervise preventive measures in facilities which, despite the closure of most activities in the state, remained open, as they were necessary for the survival of the population, the economy, and the functioning of the state. In relation to private security and due to the response to the epidemics, reorganization of corporate security was necessary, especially in critical infrastructure companies. In this paper, we analyze the changed role of private security companies and corporate security in limiting the epidemics. For this purpose, a pilot study on opinions and positions on security during COVID-19 was conducted among relevant security managers of some of the largest private security companies and the heads of corporate security in some large business systems. The study investigated the readiness to act in crisis conditions, the acquisition and use of protective equipment among security guards, the (illegal) practices in the implementation of security, the implementation of measures without adequate information in the protected area, the necessary systemic changes to operate in similar crisis situations in the future, etc. Results show that companies had initial difficulties procuring protective equipment for employees, where companies could only rely on themselves and their ingenuity. Contrary to expectations, the adaptation of the organization and work in companies to the conditions dictated by COVID-19 did not pose a significant problem. Nevertheless, some participants in the study highlighted the need for adequate training of private security personnel to operate in such crisis situations. These are preliminary findings of the research on the contribution of private security and corporate security during COVID-19. For in-depth analysis, preliminary findings will need to be upgraded with additional data and findings after the end of the epidemic.

Keywords: private security, corporate security, critical infrastructure, measures, COVID-19

UDC: 005.934:616-036.21

Pandemija, disciplina in nadzor

Zoran Kanduč¹

»Radikalna izolacija in radikalna redukcija na vedno isti brezupni nič sta identični. Človek v zaporu je virtualna slika meščanskega tipa, ki mora takšen šele postati. [...] Zaporniki so podoba do kraja domišljenega meščanskega sveta dela, podoba, ki postavlja v svet mržnjo ljudi do tistega, v kar se morajo pretvoriti, kot svoj zaščitni znak.« (Adorno in Horkheimer, 1989: 237–238)

Namen članka je osvetliti posledice prvega vala epidemije covid-19 na družbeno življenje, solidarno in sebično ravnanje, nadzorovanje in discipliniranje ljudi ter izvrševanje politične in razredne oblasti. Uvodoma so opisane specifična narava nevarnosti, ki jo uteleša novi virus, ter raznovrstne bojazni, stiske in težave, ki jih sproža. V drugem razdelku so obravnavani vpliv (samo)zaščitnih ukrepov na medosebne odnose, vsakdanje rutine in druženje ljudi ter najpogostejši razlogi za njihovo zavračanje. Tretji del vsebuje analizo posledic pandemije na razredno razmerje med delom in kapitalom, posebna pozornost pa je namenjena tudi različnim političnim protestom v obdobju prve etape »nove normalnosti«. V sklepnem delu je na kratko nakazana potreba po demokratičnem družbenem nadzoru, ki je sicer nezdržljiva s strukturno logiko kapitalističnega gospodarstva, njeno skorajšnje uresničenje pa je videti toliko bolj neverjetno tudi zaradi številnih negativnih ekonomskih, finančnih, socialnih in ideoloških reperkusij koronske »normalnosti«. Te so namreč še dodatno oslabile položaj prodajalcev delovne sile in okrepile raznolike negativne reaktivne emocije, ki so bile že pred pandemijo pomembna motivacijska opora avtoritarnih, desničarsko populističnih, šovinističnih, etnicističnih, nacionalističnih, protifeminističnih in rasističnih političnih usmeritev in gibanj.

Ključne besede: covid-19, solidarnost, nove deviacije, politični protesti, razredni nadzor

UDK: 343.9:616-036.21

1 Uvodne pripombe

V začetku leta 2020 se je na človeštvo zgrnila še ena tegoba, namreč virus s suhoparnim imenom SARS-CoV-2 in bolezen covid-19. Svet je bliskovito zajadral v novo poglavje kriznega ali izrednega stanja (in kolektivnega šoka), ki je za- ali izostrilo večino starih družbenih problemov in kroničnih strukturnih protislovij ter razširilo in poglobilo že tako ali tako zelo pogosta občutja ogroženosti, ranljivosti, nemoči in negotovosti. Nalezljive bolezni, ki se prenašajo na človeka z živali, sicer niso nikakršna zgodovinska novost. Te strašljivo smrtonosne nadloge preganjajo ljudi že od pamtiveka, še zlasti nevarne pa so postale, ko so modra človeška bitja začela obdelovati polja in rediti udomačene živali (obnovljive vire ustvarjanja hrane in drugih dobrin). V strnjenih, gosto naseljenih okoljih, v katerih živijo ljudje – obdani s smetmi, iztrebki in drugimi odpadki – skupaj s psi, čredami goveda, ovc, koz, svinj in konjev, domačo perjadjo ter kalejdoskopsko armado vidnih in nevidnih zajedavcev (glivic, bakterij in virusov), se verjetnost okužb in njihove širitve precej poveča, nalezljive bolezni pa se nato – denimo s trgovanjem na veli-

ke razdalje, migracijami in vojaškim osvajanjem – prenašajo v druge skupnosti.² Urbana središča, sicer gonila civilizacijskega razvoja, so bila vseskozi kužna žarišča *par excellence*. Stannard (2017: 23) opozarja, da se je zaradi epidemij kuge in

² Crosby (2006: 44–45) poudarja, da so geografski premiki civiliziranih ljudstev – gnanih s pohlepom, napadalnostjo, radovednostjo ali potrebo po golem preživetju – praviloma izpostavili ljudi, s katerimi so prihajali v stik, zajedavskim mikroorganizmom, ki jim imunski sistemi slednjih niso bili kos. To je tudi ključni razlog, da so domorodna ljudstva pogosto zlahka klenila pred napadalci. Crosby (2006: 51–52) navaja kot primer zahodno osvajanje redko naseljene Sibirije, kamor so osvajači prinesli povzročitelje bolezni, ki jih tamkajšnji prebivalci prej niso poznali, denimo črne koe, ošpice, tifus, škrlatinko in vrsto spolnih okužb: »Najhujše so bile spolne bolezni in okužbe, ki se prenašajo z dihanjem. Prve so pobrale velik davek, saj so mnoga plemenska ljudstva prakticirala nekakšno spolno gostoljubnost do tujcev – 'Ženska ni hrana, ne pojema' – in odobrvala spolna razmerja med mladimi pred poroko: druge so se hitro razširile zato, ker je podnebje sililo Sibirce, da so veliko svojega časa preživeli v zaprtih prostorih, kjer so dihali skupen zrak.« Covid-19 niso razširili staromodni osvajači niti nezaželeni ali nezakoniti migranti. Pitzke, Sandberg, Schaap in Schindler (2020: 46–47) opozarjajo, da so ga v številne (zlasti revnejše) države prinesli premožni popotniki, zato ni presenetljivo, da to bolezen v Argentini in Urugvaju imenujejo »snobovska kuga«, *la peste de los chetos*.

¹ Dr. Zoran Kanduč, raziskovalec, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani, Slovenija. E-pošta: zoran.kanduc@pf.uni-lj.si

tifusa ter ponavljajočih se izbruhov ošpic, prašičje gripe, daviče, tifusa in drugih nalezljivih boleznih prebivalstvo evropskih metropol v zgodnjem novem veku pogosto v enem samem zamahu zmanjšalo za 10 % do 20 % (še v sredini 17. stoletja je »črna smrt« v Londonu pokončala 80 tisoč ljudi, torej vsakega šestega prebivalca). Mesta s skrajno pomanjkljivo komunalno ureditvijo in higiensko škodljivimi navadami prebivalcev so pred izumrtjem reševali edinole revni priseljenci s podeželja.³

Pandemija covida-19 nikakor ni bila nepričakovan ali nenapovedljiv pojav,⁴ in to ne le zato, ker zoonotske bolezni tudi v sodobnosti niso nikakršna redkost – pomislimo samo na antraks, HIV, ebolo, MERS, SARS, ptičjo gripo in virus Zahodnega Nila –, temveč predvsem zato, ker so njihovi izbruhi najtesneje povezani s sicer bolj ali manj normalnimi dejavniki, kot so uničevanje, degradacija in krčenje ekosistemov (kar povečuje neposredne in posredne stike ljudi z divjimi živalmi), spodbujanje intenzivnega in z logiko trajnostnega razvoja skreganega kmetijstva, širjenje industrijske produkcije, še vedno rastoče število svetovnega prebivalstva (in z njim najtesneje povezanega povpraševanja po mesu klavne živine in eksotične divjačine), naglo napredujoča urbanizacija, ki vodi v razraščanje prenatrpanih in umazanih, komunalno neurejenih in onesnaženih barakarskih naselij (Davis, 2009: 178–194), silovit razmah turistične industrije, prometa in transporta, posledice antropogeno povzročenih podnebnih sprememb (na primer vročinski valovi, poplave, suše, ekstremna deževja, zvišane temperature in otoplitve, ki ogrožajo trajno zamrznjene površine, grobišča predzgodovinskih potencialno smrtonosnih infekcij) in tako naprej. Ker so te razvojne težnje vsaj za zdaj videti politično neobvladljive, lahko upravičeno domnevamo, da covid-19 ni zadnja biološka grožnja zdravstveni in ekonomski varnosti ljudi.

Pandemija je spočela nevarnosti, ki so dokaj nenavadne. Virus, njen povzročitelj, se namreč izmika čutni zaznavi, po drugi strani pa se ve, da se lahko z njim okuži vsakdo, in to malone kjer koli in kadar koli: ne le v neposrednem – in po novem bolj ali manj tveganem – srečanju s sočlovekom, ampak

že samo z vdihavanjem zraka (za preživetje najpomembnejše hranila), v katerem potuhnjeno lebdiijo virusi na aerosolih, mikroskopsko majhnih delčkih, katerih premer znaša komaj nekaj tisočink milimetra. In še huje, posameznik, ki se mu niti sanja ne, da je že postal neprostovoljni virusov gostitelj (saj še ne občuti ali ne kaže nobenih tipičnih bolezenskih simptomov), lahko nehote in nevede okuži druge, vključno s tistimi, ki so mu blizu ne le fizično, ampak tudi čustveno. V skrajno neljubem primeru – če je denimo okužena oseba stara in že tako krhkega zdravja (kar je pri številnih starših, ki so v stikih s svojimi potomci ali drugimi mlajšimi sorodniki, prej pravilo kakor izjema) – je lahko celo vzrok njihove smrti in torej svojvrstni morilec, ki mu resda ni mogoče očitati naklepa, vseeno pa ga utegne preganjati moreče vprašanje, ali je ta tragična posledica nemara plod njegove malomarnosti, zakaj skoraj nemogoče je z brezmadežno doslednostjo upoštevati vse predpisane in priporočene preventivne ukrepe. Vsakdo – verjetno celo najbolj previdni, obzirni in odgovorni med nami – se namreč tu in tam nezavedno in včasih tudi zavestno pregreši zoper zdravstvena pravila »nove etikete« ali pa se znajde v položaju, ko jih objektivno ne more spoštovati, tako da celo tedaj, ko nekdo okuži osebo, ki bolezen uspešno preboli brez trajnejših nevšečnosti (ali ko morajo drugi zaradi njega zgolj v neljubo izolacijo), ni izključeno občutje krivde. Zato ne preseneča, da je pandemija covida-19 postavila ljudi v psihološko nadvse zoprotno situacijo, ki ni le epicenter raznovrstnih strahov pred bolj ali manj konkretnimi grožnjami, ki imajo svoje »ime in priimek«, temveč tudi neoprijemljive, prosto lebdeče tesnobe, ki se sicer navezuje na »absolutno nevarnost«, tj. na človekovo eksistenco v bistveno nepredvidljivem in nedoločenem svetu, v življenjskem kontekstu, ki »ga nikoli ni mogoče obvladati enkrat za vseh« (Virno, 2003: 16) in je zatorej vir nenehne negotovosti (ter težnje po varnem pribežališču, ki zagotavlja ali vsaj obljublja bolj ali manj sistematično zaščito). Virus – ne glede na njegovo dozdevno »abstraktnost« (reperkusijo nevidnosti) – vendarle uteleša grožnjo, s katero se je v praksi mogoče soočiti in (o)brzdati njeno širjenje (vsaj do te mere, da se prepreči kolaps zdravstvenih ustanov), toda najprej – oziroma do odkritja učinkovitega, varnega in splošno sprejetega cepiva – le z omejevalnimi ukrepi, ki pa ustvarjajo dolgo vrsto drugih problemov, na primer krizo pomembnih gospodarskih panog, propadanje podjetij, povečanje brezposelnosti, revščine in finančnih stisk, deložacije nesrečnikov, ki ne zmorejo več plačevati najemnine, osiromašenje javnega življenja, okrnjeno šolanje otrok in mladostnikov, zanemarjanje drugih bolnikov in oseb z zdravstvenimi težavami, psihične tegobe, ki izvirajo iz osamljenosti prisilno izoliranih ljudi, dodatne obremenitve staršev in tako dalje. To je postavilo vlade nacionalnih držav, ki svojo legitimnost, vsaj na zadnji stopnji, črpajo iz obljubljenе zaščite državljanov pred negotovostjo in ranljivostjo, »pred tema stalnima spremljevalkama človeškega stanja« (Bauman, 2013: 43), v težavno, nezavidljivo nalogo iskanja vsaj pribli-

³ Stannard (2017: 125) poudarja, da bi današnjega obiskovalca evropskih mest iz zgodnjega novega veka zgrozili neznosni smrad, ostudni, s stoječo vodo napolnjeni obcestni jarki, ki so se uporabljali kot javna stranišča, razpadajoče drobovje zaklanih živali, ki so jih puščali gniti na ulicah, široke in globoke jame, v katere so drugo poleg drugega v več plasteh odlagali trupla siromakov, odbijajoč videz živih ljudi, ki so bili iznakaženi od bolezni in polni gnojnih čirov, ekcemov, garih in cedečih se ran, ter ne nazadnje ogabne vonjave, ki so se širile od njih (večina si ni niti enkrat v življenju privoščila kopeli).

⁴ Feketija (2020: 42) opozarja, da so znanstveniki v obdobju 2009–2019 v divjih živalih odkrili 179 koronavirusov, ki bi lahko s prehodom na človeka sprožili epidemično bolezen.

žnega ravnovesja med omejevanjem raznovrstnih škod (denar ali življenje?), poleg tega je bilo treba ukrepati hitro, in to zoper grožnjo, ki je bila v začetni fazi prvega vala epidemije v marsičem neznanka celo za strokovnjake in znanstvenike. V nadaljevanju bo stekla beseda predvsem o (ne)konformizmu ali (ne)disciplini navadnih ljudi v prvi »etapi« soočanja z nenavadno »normalnostjo« (in z novimi vedenjskimi pravili, ki so globoko posegli v rutine vsakdanjega življenja), ki jo je ustoličilo dramatično spopadanje s trdoživimi biološkimi grožnjami: najprej bomo osvetili odnos državljanov do javne/politične avtoritete in nato še položaj prodajalcev delovne sile v njihovem razrednem razmerju do zasebne kapitalistične oblasti.

2 Stara normalnost v novi embalaži

Ukrepi, s katerimi so politične oblasti skušale zajezi širjenje virusa, bolezni in smrti, so spočeli novo »normalnost«, skrajno nenavadno stanje, ki se je prej zdelo popolnoma nepredstavljivo ali celo nemožno. Hitro se je bilo treba navaditi na pojave, kot so mrk javnega življenja, splošna karantena, drastične omejitve gibanja (med državami in znotraj njih), spodbujanje dela na domu, »šolanje« na daljavo, imobilizirani avioni, vlaki in avtobusi, zaprti vrtci, šole, lokali, restavracije, hoteli, športne dvorane, kulturne ustanove in neživilske trgovine, izpraznjene mestne ulice in trgi (številni osebni avtomobili, ki so že pred epidemijo mirovali v poprečju 95 % časa, so bili velikodušno deležni še dodatnega počitka), vnebovzetje turističnih množic, obvezno nošenje zaščitnih mask v zaprtih prostorih (in nekeje celo na prostem), razkuževanje rok, vzdrževanje predpisane medosebne razdalje, prepoved rokovanja, objemanja, poljubljanja, združevanja in skupinskih dejavnosti ... Videti je bilo, kot da se je čas zaustavil ali vsaj hromeče upočasnil, vendar nikakor ne za vse: najnujnejše dejavnosti so še vedno morali opravljati nepogrešljivi delavci, ki pa – za čuda? – praviloma niso tisti, katerih dohodki (v stari in novi normalnosti) letijo v nebo in katerih sanjsko bogastvo omogoča, da se tudi zapovedana izolacija (neke vrste hišni zapor) preživi na način, ki ne postavi pod vprašaj njihove siceršnje kakovosti življenja, na primer na jahti, v idilični podeželski vili ali prostranem in razkošnem stanovanju v elitnem urbanem okolju.⁵ Že kmalu se je izkazalo, da ljudje tudi pred viru-

som – in torej ne le pred zakonom⁶ – še zdaleč niso enaki. Tako covid-19 kakor ukrepi za omejevanje okužb so najbolj prizadeli najranljivejše posameznike in skupine, namreč neprivilegirane, prekarno zaposlene in revne (ter države z močno shiranim ali nedelujočim zdravstvenim in socialnim sistemom). Vse stare sistemske anomalije z očitno in nepopustljivo trmo vztrajajo tudi v koronski »normalnosti«, ki je še okrepila eksistenčno in statusno negotovost ljudi, prepuščenih na milost in nemilost muhastim in nepredvidljivim tržnim nihanjem. Zato ni presenetljivo, da je za mnoge strah pred mračno prihodnostjo, oprt na že obstoječe stiske in nevspečnosti, hujši od skrbi, ki jih vzbuja možnost okužbe in smrti.

Protikoronski ukrepi, ki so vzpostavili nova pravila medčloveškega občevanja, so izredno okrnili javno življenje. Priznati pa je treba, da je bila družabnost že v stari normalnosti precej osiromašena. Odrasli ljudje večino budnega časa žrtvujejo heteronomnemu delu (v službi in doma).⁷ Poleg tega se v luči neoliberalne ideologije od njih pričakuje, da skupiško odmerjeni nedelovni (ali »prosti«) čas disciplinirano in odgovorno namenjajo optimizaciji in prezentaciji samega sebe ter *eo ipso* izboljšujejo svojo prožnost, prilagodljivost, privlačnost, čilost, kreativnost, podjetnost, učinkovitost in konkurenčnost, pogoje *sine qua non* za posameznikovo uspešnost (= zmožnost kopičenja denarja). Berardi (2013: 93) trdi, da se je v zadnjih desetletjih urbana skupnost skrčila na »mrtvo lupino razmerij brez človeškosti in brez ugodja«, družabno življenje se je postopoma preobrazilo v standardiziran in poblagovljen mehanizem, skupnostne vezi so oslabele (ali so zaradi okrepljene težnje po varnosti postale bolj sterilne), posplošena desolidarizacija in prevlada imperativa konkurenčnosti na skorajda vseh področjih pa sta drugEGA sistematično

⁵ Bogataši imajo na voljo še varnejšo opcijo, luksuzne bunkerje in podzemna zaklonišča, ki obsegajo več posameznih bivalnih enot, skupne prostore, trgovino, bazen, savno, bar, kinodvorano, fitnes ter sistem za gojenje rib in zelenjave. Povpraševanje denarnih mogotcev, ponosne in čislane avantgarde svetovnega delavskega razreda, po teh apokaliptičnih objektih, ki stanovalce ne varujejo samo pred kužnimi boleznimi, ampak tudi pred drugimi naravnimi in družbenimi katastrofami, je bilo sicer precejšnje že pred pandemijo (Andrejevič, 2020: 154–155), v zadnjem času pa se je le še povečalo.

⁶ Problem ni le neenakost pred zakoni, ampak še dosti bolj dejstvo, da so ravno veljavna pravila kapitalistične »igre« tista, ki omogočajo, spodbujajo in varujejo bogatenje manjšine (v škodo večine, ki s prostodušno radodarnostjo subvencionira izkoriščevalsko in plenilsko elito ter ubogljivo in marljivo gara zanj).

⁷ Sabato (2011: 18–19) z obžalovanjem ugotavlja, da nam delo pušča zelo malo, pravzaprav odločno premalo prostih ur: »Prepogosto nismo sposobni iskrenega srečanja, saj druge prepoznavamo le toliko, kolikor določajo naš obstoj in naše občutke ali kolikor prispevajo k uresničevanju naših načrtov. Ne vzamemo si časa za srečanja, saj smo preobremenjeni z delom, z opravi, z ambicijami. Odnosa ne doživljamo čustveno, zdi se, kot da bi bili oblečeni v zaščitni jopič, ki bi nas varoval pred človekovim vedenjem, ki 'odvrača' našo pozornost. Drugi nas motijo, zaradi njih izgubljam čas. Tako postane človek grozljivo osamljen, kakor da bi se sredi toliko ljudi, ali prav zaradi njih, širil avtizem.«

preoblikovala v tekmeča in tako rekoč sovražnika: »Vtis je, da v medčloveških odnosih, v vsakdanjem življenju najdemo vse manj užitka in pomiritve. Posledica te deerotizacije vsakdanjega življenja je investicija želje v delo, ki je pojmovano kot edini kraj narcistične potrditve za posameznika, navedenega dojemati drugega v skladu s pravili konkurenčnosti, torej kot nevarnost.« V obdobju pandemije postane drugi grožnja še kot možni ali morda že dejanski prenašalec virusa. Najučinkovitejša zaščita pred njim je (samo)izolacija in korenito okleščanje vseh neposrednih medčloveških stikov, kar je pravzaprav le stopnjevana ali groteskno karikirana oblika bizarne »neoliberalne družabnosti« (Andrejevic, 2020), ki se opira na sodobno informacijsko in komunikacijsko tehnologijo. Gre za samotarsko, atomizirano, solipsistično, kvazizaporniško obliko »življenja v kletki«, ki dom spremeni v delovno mesto, izobraževalno ustanovo, personalizirano informacijsko središče, trgovino, telefonsko govorilnico, poštni urad, kino, koncertno dvorano, telovadnico, prizorišče za razvedrilo, bordel (kjer se spolni organ zadovoljuje s pomočjo kalejdoskopa pornografskih podob ali – kar je še bolj *up-to-date* – z zdravstveno neoporečnim seks robotom),⁸ snemalni studio, zdravniško ordinacijo, psihoterapevtsko okolje, turistično agencijo, igralnico in restavracijo, ki jo oskrbuje podjetje (platforma) za dostavo hrane.⁹ Ta razvojni trend vodi v družbo, v kateri se večina medosebnih interakcij in transakcij opravlja brezstično (na daljavo) ter katere temeljna celica postane par, ki ga tvorita posameznik in zaslon, v katerega so zazrte njegove oči.¹⁰ Družbeno se tako prikazuje kot omrežje atomiziranih akterjev, ki jih usmerjajo predvsem skrb za lastne interese, prisilno trženje samega sebe in konformistično prilagajanje heteronomnim, objektivnim danostim (onkraj posameznikovega in kolektivnega nadzora), ki jih strukturirajo veljavni normativni red, demoni konkurence in trdožive usedline zgodovinskih procesov.

⁸ Salecl (2020) opozarja, da se je med pandemijo precej povečala uporaba pametnih strojev, kot so elektronske blagajne, avtomatski picopeki in roboti, ki opravljajo redarske naloge, iz trgovin dostavljajo nakupljene dobrine, čistijo ulice, razkužujejo javne prostore, nadomeščajo bolne delavce (in študente, ki se na daljavo udeležijo podelitve diplom), blažijo osamljenost v domovih za ostarele, merijo temperaturo pacientov, jim prinašajo zdravila in zaznavajo nenormalnosti v posameznikovem glasu ali videzu.

⁹ Ko je le treba zapustiti izolirano celico, ima posameznik na voljo drugo, kovinsko kletko: avtomobil, ki je med pandemijo dobil še eno prednost, namreč zaščito pred virusom. Ko bo to »božanstvo na štirih kolesih« zmoгло voziti samostojno, se bo svoboda potnika zagotovo še razširila, saj se bo lahko med vožnjo posvečal koristnejšim ali zabavnejšim opravilom, kot je vožnja avtomobila.

¹⁰ Turkle (2017) nedoumno izpostavi izgubo družabnosti v dobi družbenih medijev (ki so zanj protidružbene tehnologije), hiperpovezanosti in prenašanja komunikacijskih odnosov na digitalna (komercialna) omrežja že v naslovu svoje knjige, ki se glasi *Alone Together*, kar bi lahko parafrazirali kot »biti sam skupaj z oddaljenimi drugimi«.

Še tako domišljeni, strokovno utemeljeni preprečevalni ukrepi so neučinkoviti, če se ljudje nanje množično požvižgajo. To pa se med prvim valom pandemije vendarle ni zgodilo. Večina se je po najboljših močeh solidarno držala novih pravil vedenja na javnih prizoriščih (in medosebnih stikih), vsaj če je bilo to objektivno mogoče. Izkazalo se je tudi, da je spoštovanje protivirusne discipline precej odvisno od zaupanja do politične oblasti in načina njenega komuniciranja z javnostjo. Težave vzniknejo, če dajejo voditelji nepreverjene, zavajajoče, dvoumne ali nasprotujoče si informacije in nekonistentne napotke ali celo sami ne upoštevajo pravil, ki naj bi se jih striktno držali navadni državljani. Še huje je, če se skrha zaupanje do znanstvenih in zdravniških avtoritet, kar v dobi družbenih omrežij, lažnih novic, lunatičnih teorij o najrazličnejših zarotah, dokaj razširjenega zavračanja vsakršnega cepljenja in vzpona »poresničnostne politike« (Andrejevic, 2020: 46) ni več nikakršna redkost. Razlogi za nasprotovanje ukrepom, ki so jih države sprejele, da bi zajezili širjenje okuženosti, so različni. Nekateri so zavračali nošenje zaščitne maske v imenu posameznikove sakrosanktne svobode (izbiranja) ali varovanja »neodtujljivih« človekovih pravic. Nekatere je bilo strah, da bo država določenečasne nadzorstvene in sledilne ukrepe obdržala tudi po zmagi v vojni z virusom in se tako še bolj približala distopični različici avtomatizirane »totalitarne« oblasti. Nekateri so hrepeneli po čimprejšnji vrnitvi v staro normalnost, saj so v novi ostali brez plačane zaposlitve in sredstev za preživljanje (celo za redno kupovanje živil ter plačevanje položnic in stanovanjske najemnine).¹¹ Nekateri so menili, da so strogi ukrepi pretirani (ali že naravnost panični), ker da covid-19 le neke vrsta gripa, ki jo ljudje večinoma prebolijo brez večjih zapletov, le pri manjšini najbolj rizičnih bolnikov pa nastopijo resnejše, trajnejše in tudi smrtonosne posledice, toda to je pač cena, ki jo je treba plačati, da ne ogrozimo javnega življenja, zdravja gospodarstva, državnega proračuna in izobraževalnega sistema (mnogi so prepričani, da bi se morali zgledovati po Švedski, katere strategija spopadanja z virusom – ki ni temeljila na prisilnem suspenzu stare

¹¹ Pitzke et al. (2020: 46) opozarjajo, da kar 40 % prebivalcev ZDA po podatkih tamkajšnje centralne banke nima dovolj denarja, da bi si lahko privoščili nepričakovane stroške 400 dolarjev (med epidemijo, ko je 42 milijonov ljudi izgubilo plačano delo, je 30–40 milijonom Američanom grozilo, da bodo ostali brez strehe nad glavo, saj brez državne denarne pomoči ne bi več zmogli plačevati najemnin). Po drugi strani ima 20 najbogatejših Američanov v lasti toliko kot najrevnejša polovica (najpremožnejša desetina ima v lasti 90 odstotkov delniškega kapitala, medtem ko 75 % nima niti ene delnice). Jeff Bezos, tedaj najbogatejši Zemljan v človeški zgodovini, je med pandemijo svoje premoženje celo povečal in prebil »magično« mejo 200 milijard dolarjev. Toda ljudi to očitno ne moti preveč: ustanovitelj in glavni izvršni direktor spletnega trgovskega podjetja Amazon je le občudovanja vredna zgodba o individualnem uspehu, potrpežljivo stkana s trdim delom, daljnovidnostjo in podjetnostjo.

normalnosti, ampak predvsem na uvidu ljudi, da je pametno in pomembno upoštevati varnostna priporočila – je imela res za posledico večji odstotek smrtnosti kakor njene sosedice, toda manjšega kot Španija in Italija). Nekateri so se sčasoma naveličali potrpežljivega – a zanje vendarle preveč utrujajočega ali vsaj neprijetnega – solidarnostnega samoomejevanja. Nekateri so izgubili zaupanje v vlado (ali pa so že *a priori* zavračali njeno legitimnost). Nekateri so razumeli svoje upiranje novim vedenjskim pravilom kot odpor do oblastnikov, ki so z njimi komunicirali pretirano pokroviteljsko, enostransko, avtoritarno, kvazivojaško ali moralistično, poleg tega pa so menili, da so državni protivirusni ukrepi diskriminacijski, neživljenjski, protislovni, nesorazmerni, nepravilni ali neložni. Nekateri so si zaželeli več neodgovorne sproščenosti in tesnejšega druženja vsaj med težko pričakovanim dopustom in šolskimi počitnicami. Nekateri so preventivno usmerjena pravila sprejemali primarno iz strahu pred tako ali drugačno sankcijo (in torej tako rekoč zgolj »dermatološko«): niso jih zares ponotranjili ali spoštovali zaradi njihove racionalne, z avtoriteto medicinske stroke podkletene upravičenosti, zato jih v odsotnosti strogega nadzorstvenega očesa kratko malo niso upoštevali. Pri nekaterih je prevladala sebičnost, kar v kontekstu omniprezentne neoliberalne ideologije (Schreiner, 2019: 25–26), ki časti domnevno vsemogočnega, vase zazrtga, podjetnega in konkurenčnega posameznika, sploh ni presenetljivo. Nekateri so zmotno interpretirali prenašanje, pravzaprav zavajajoče (strokovno scela neutemeljeno) razglašeno »zmago« nad virusom kot signal, da je ta grožnja naposled uspešno odstranjena, tako da (samo)zaščitno vedenje ni več potrebno. Nekateri ... Kljubovalni drži, ki zavrača avtoriteto znanosti in medicinske stroke, smo se v zadnjem času naučili pripisati oznako »populistična«. Toda pozor, Frank (2020) opozarja, da se je izraz »populist«, ki je bil daljnega leta 1891 skovan v Kansasu, najprej nanašal na člana novoustanovljene ameriške stranke delavcev in farmerjev, ki so se zavzemali za moderno valuto, nacionalizacijo železnic in odpravo monopolov. Pozneje so se »novi populist« borili za splošno zdravstveno zavarovanje – kar jim je uspelo v Kanadi (Marchildon, 2012), ne pa tudi v ZDA – in za državo blaginje, ki seveda vključuje tudi javne in vsem dostopne medicinske storitve. Prvotni populist torej niso bili telebani, ki bi topotali trmoglavo zavračali dognanja znanosti, strokovnost in tehnološki razvoj. Zahtevali so »le« to, da so sadovi napredka na voljo vsem (še zlasti revnim državljanom, ki praviloma najbolj potrebujejo zdravniško pomoč, ker so bolj dovzetni za bolezi, ki so neredko tudi glavni vzrok njihovega slabega ekonomskega položaja), ne pa samo ali predvsem najpremožnejši in privilegirani eliti. Izvorni duh severnoameriškega populizma, ki je v marsičem preživel tudi Rooseveltov *New Deal*, sicer še ni popolnoma zamrl. V zadnjem času ga v ZDA javno najbrž še najdosledneje uteleša demokratični »socialist« Bernie Sanders.

Strogi omejevalni in nadzorstveni ukrepi, ki so jih države sprejele za spopadanje s prvim valom širjenja okužb, so prizadeli tudi številne kriminalce, saj so se posledično zmanjšale tudi priložnosti za uspešno izvrševanje nekaterih kaznivih dejanj. Ko so ljudje množično nagneteni v svojih prebivališčih, jih je težje okrasti, oropati in fizično ali spolno nadlegovati, manj pa je tudi konfliktnih situacij na javnih prizoriščih, iz katerih bi se drugače utegnili izcimiti nasilno obračunavanje. Toda to je le ena plat medalje. Med splošno karanteno – ki je nekaterim omogočila nenadejano sprostitev in razveseljivo priložnost za ukvarjanje z rečmi, za katere v stari normalnosti ni bilo dovolj časa (ali energije), medtem ko je drugim naprtila še dodatne stresne obremenitve – so se marsikje krepko in pravzaprav dokaj pričakovano povečale mučne napetosti med štirimi zidovi družinskega ali partnerskega gnezdišča. *Lockdown* je okrnil tudi nekatere pridobitne dejavnosti organiziranih kriminalnih združb (npr. produkcijo ponarejenih izdelkov) in otežil transport prepovedanega blaga,¹² priložnosti za nedovoljene zaslužke in dobičke pa so se povečale na drugih področjih. Astronomsko povečanje povpraševanja po zaščitnih maskah, razkužilih ter drugi sanitetni in medicinski opremi je povzročilo, da so se na trgu že kmalu znašli tudi slabo izdelani, neprimerni in oderuško dragi izdelki. Pojavila se je nova, čeprav razmeroma redka zvrst kriminalnega vedenja, namreč, uporaba virusa kot biološkega orožja (v zagroženi ali udejanjeni obliki): gre za primere, v katerih okuženi napadalec namerno kašlja v obraz žrtve, pljuva nanjo ali nevestno prikriva svoje bolezenske simptome in se druži z nič hudega slutečimi posamezniki, ki se po naključju znajdejo v njegovi bližini. Začasno zmanjšanje nekaterih konvencionalnih kaznivih dejanj nikakor ni olajšalo dela policistov. Ti so med pandemijo dobili novo nalogo: bdeti nad spoštovanjem predpisanih preprečevalnih ukrepov (zaradi česar so postali najopaznejši javni obraz »vojne proti virusu«) in hkrati paziti še na lastno zdravje (mnogi so zboleli, še več pa jih je moralo v karanteno).¹³ Oteženo je bilo tudi delovanje kazenskega pravosodja. Upravniki zaporov so se soočili z novim izzivom, saj je bilo treba zavarovati kaznjence pred zunanjo družbo, v kateri razsaja virus, in ne le lojalne državljane pred nevarnimi hudodelci. Toda pozor, opozoriti je treba, da so se moderni

¹² Kriminalni dobavitelji prepovedanega blaga (denimo v Evropi zelo priljubljenega kokaina) so imeli še vedno na voljo alternativne, zlasti morske transportne opcije ali pa so ga skrili med pravno neoporečne izdelke, na primer med sanitetno in medicinsko opremo, nujno potrebno za preprečevanje okužb in zdravljenje bolnikov (Global Initiative Against Transnational Organized Crime, 2020; McKelvey, 2020).

¹³ Ponemud so za upoštevanje preprečevalnih ukrepov poskrbeli kar pripadniki kriminalnih organizacij in uporniških političnih gibanj. Salecl (2020: 66–67) ugotavlja, da so to funkcijo opravljali člani mehiških mamilarških kartelov, brazilskih kriminalnih tolpa in kolumbijske nacionalne osvobodilne armade.

zapori vseskozi srečevali s problemom preprečevanja okužb, in sicer predvsem kriminalnih. Milutinović (1981: 31–32) opozarja, da pensilvanski režim popolne izolacije posameznega obsojenca v zaporniški celici (*solitary system*) ni težil samo k njegovi npravni ozdravitvi (ali regeneraciji), saj je ciljati tudi na preprečevanje novih kriminalnih okužb (kaznjence so smele obiskovati samo moralno in versko neoporečne osebe). Auburnski sistem izvrševanja zaporne kazni (*silent system*) je zasledoval enake cilje, le da so bili kaznjenci izolirani samo zvečer in ponoči, medtem ko so čez dan delali skupaj, vendar jim je bilo strogo prepovedano kakršno koli komuniciranje, in to ne samo z besedami, ampak celo s pogledi.

3 Epidemija in razredni nadzor

Nalezljiva bolezen, ki je z osupljivo naglico prestopala meje nacionalnih držav in se razlezla malone po vsem planetu, je povzročila resno, otipljivo in večplastno škodo. Ta pa je – sploh če upoštevamo le število umrlih – vseeno neprimerno manjša od posledic kuge, ki je v sredini štirinajstega stoletja (1348–1352) – po obdobju vélike lakote (1315–1322) in z njo povezanega zmanjšanja biološke odpornosti ljudi – pokončala trideset do štirideset odstotkov evropskega prebivalstva.¹⁴ Federici (2019: 65–67) ugotavlja, da je ta pretresljiva demografska katastrofa korenito predrugačila družbeno in politično življenje v srednjeveški Evropi, za nameček pa je, vsaj *sotto voce*, napovedala tudi ustoličenje nove dobe. Fevdalne hierarhije so se tedaj začele dramatično in nezadržno rušiti. Tesnoba bližina epidemične »črne smrti« je razkrojila družbeno disciplino. Mnogi se niso več brigali za tradicionalne delovne obveznosti in veljavna pravila spolne morale, saj so hoteli kar najbolje preživeti čas do svojega dokaj verjetnega,

naglo bližajočega se konca. Zdaleč najpomembnejši učinek kuge pa je bilo precejšnje povečanje ekonomske in politične moči nižjih slojev, namreč kmetov, obrtnikov in meznih delavcev. Na kratko: zaradi neznanskega upada prebivalstva je delovna sila postala zelo redka ter posledično izredno draga, trmasto neposlušna in odločno uporna. Sankcije, s katerimi so do takrat grozili vladajoči (posvetni in cerkveni zemljiški gospodi), so čedalje manj zastraševale in odvrčale podreje ne od vse bolj »arogantne« nepokorščine (obdelovalne zemlje je bilo tedaj na pretek, zato se podložniki niso več bali izgoni). Nepopustljivo zavračanje opravljanja tlake ter plačevanja zakupnin, glob, davkov in drugih sestavin fevdalne rente je bilo kolektivni pojav, tako rekoč »nova normalnost«. Evropski oblastniki so to nezaslišano prevratniško vrenje seveda skušali obrzdati. Toda njihova prizadevanja, da bi intenzivirali izkoriščanje dela – na primer s poskusom ponovne uvedbe tlake, uvozom sužnje, normativno določitvijo najvišje še dopustne mezde ter s kazenskim preganjanjem potepuštva, prosjačenja in drugih oblik brezdelja –, so še dodatno zaostriili že tako ali tako skrajno razgrete razredne napetosti in spore ter sprožili niz delavskih vstaj, kmečkih uporov in celo pravcati vojn.¹⁵ Federici (2019: 71) poudarja, da rezultat bojevitosti podrejenih slojev ni bil samo zavirljivo visok življenjski standard evropskega delavstva – v Nemčiji, Franciji in Italiji, denimo, so se mezde po kugi podvojile in potrojile (hkrati pa so se zmanjšale še razlike med zaslužki moških in žensk) –, ki mu vse do devetnajstega stoletja ni bilo para, temveč tudi *de facto* konec tlačanstva v zahodni Evropi. Toda glavni cilj uporniških množic – namreč vzpostavitev egalitarne, na sodelovanju in skupni lastnini utemeljene družbe – vendarle ni bil dose-

¹⁴ Heinsohn in Steiger (1993: 16) ocenjujeta, da sta lakota, ki je sledila hudim poslabšanjem letin (vse od začetka štirinajstega stoletja), in kuga družno uničili približno 25 milijonov človeških življenj, in to v času, ko je evropsko prebivalstvo štelu okoli 80 milijonov. Cerkevni in posvetni oblastniki so se na to srhljivo skrčenje prebivalstva (= delovne in vojaške človeške sile) odzvali s krvoločnim preganjanjem »čarovnic« (tj. modrih žensk, babic in strokovnjakinj za nadzorovanje rojstev) ter nato z inkriminacijo uporabe vseh sredstev, s katerimi »so znale ženske ohraniti tradicionalno nizko število rojstev« (Heinsohn in Steiger, 1993: 17). S strogimi kazenskimi sankcijami niso zatirali samo preprečevanja zanositve s kontracepcijskimi pripomočki, sterilizacije, splava in detomora, temveč tudi nekatere erotične prakse (denimo homoseksualnost in analni seks), ki niso namenjene razmnoževanju, ampak »zgoj« uživanju. Ženske so bile tako s teroristično represijo in versko propagando degradirane, podjarmljene in postavljene v službo heteronomne produkcije človeških bitij (prisilno materinstvo) za potrebe vladajočih slojev. Zgoščen opis geneze novoveške demografske politike najdemo v razpravi Lilijane Burcar (2019: 411–419) o nekdanjih in današnjih »čarovnicah«.

¹⁵ Graeber (2014: 461–462) ugotavlja, da so bili kmečki panti slednjič krvavo zadušeni, vladajoči razredi pa so bili vseeno prisiljeni h kompromisom, zaradi katerih je bilo petnajsto stoletje kljub različnim katastrofom za številne kmete in delavce obdobje, ki skorajda ne bi moglo biti boljše: »Ni minilo veliko časa, pa se je začelo v roke navadnih ljudi stekati toliko bogastva, da so oblasti začele vpeljevati nove zakone, ki so prepovedovali ljudem nizkega rodu, da bi nosili svilo in hermelin, in omejili število prazničnih dni, saj je bilo teh v mnogih mestih in župnijah že za tretjino ali celo polovico vsega leta. Petnajsto stoletje velja s procesijami z vozovi in zmaji, z mlaji in s cerkvenimi prazniki, kjer se je točilo pivo in se veseljačilo pod taktirko 'opata Nespameti' ali 'kneza brezvladja', za dejanski zenit srednjeveškega prazničnega življenja.« Toda idila ni trajala dolgo. Gospodarski temelj ljudske blaginje je razjedla silna inflacija (»cenovna revolucija«) v obdobju 1500–1650, ki je drastično zmanjšala realne mezde povsod po Evropi. V poznem petnajstem stoletju se je začelo privatizacijsko plenjenje kmetijskih zemljišč, na primer z ograjevanjem (prisvajanjem virov, ki so bili prej v skupni rabi), prisilnimi izgoni in prodajo zemlje zaradi zadolženosti, ki je bila posledica povišanja zakupnin ali davkov. Življenjski standard navadnih ljudi se je poslabšal tudi zaradi pogostega in predrugačenega – namreč daljšega in bolj uničujočega – vojskovanja in zmanjšanja cerkvenih praznikov, zaradi česar se je močno povečala dolžina delovnega leta.

žen. Nasilna kontrarevolucija, ki so jo družno izpeljali plemstvo, Cerkev in urbana buržoazija, je bila uspešnejša, (že kmalu absolutistična) država pa je v tem procesu, v katerem so se v treh krvavih stoletjih postopoma izoblikovali strukturni temelji svetovnega kapitalističnega sistema, postala »odločilni upravljaivec razrednih razmerij in nadzorovalec reprodukcije delovne sile« (Federici, 2019: 75), kar očitno počne še tudi v današnjem času.

Pandemija bolezni covida-19 ni terjala tolikšnega človeškega davka kakor srednjeveška kuga (ali smrtonosna nalezljiva obolenja, ki so jih španski in nato še drugi evropski osvajalci prinesli v Novi svet ter ki so jim bila v dragoceno pomoč pri nasilnem, pravzaprav genocidnem podjarmljenju, zaslužnjevanju, plenjenju in izkoriščanju avtohtonega prebivalstva).¹⁶ Poleg tega je med mrtvimi veliko – zlasti v domovih za ostarele nastanjenih – upokojencev, torej ljudi, ki so »svoje že odslužili«, tako da so za kapitalistično gospodarstvo (pogosto pa iz različnih razlogov tudi za svojece) le še nekoristno ali celo zajedavsko breme,¹⁷ in *extremis* mrliči na čakanju (razen če iz komercialne skrbi zanje ni mogoče kovati dobičkov). Bazen globalne – v različnih normativnih in dejanskih aranžmajih zaposlene ter »rezervne« – delovne sile ostaja še vedno neznansko obsežen. Novi koronavirus vsekakor ni prav nič okrepil ekonomske, politične in ideološke moči delavstva.

¹⁶ V času, ko se je zlagoma tkalo to besedilo, je bilo na svetu 24 milijonov okuženih, število mrtvih pa se je že zelo približalo milijonu.

¹⁷ Diamond (2016: 242) opozarja na izkušnjo fidžijskega moškega, ki ga je med obiskom ZDA najbolj pretreslo tamkajšnje ravnanje s starejšimi, ki preživljajo sklepno etapo življenja v domovih za ostarele, kar je ocenil kot grobo zavrženje teh ljudi. Na podeželjskem Fidžiju starci še naprej prebivajo v matični vasi, obdani s sorodniki in prijatelji, pogosto v hiši svojih otrok, ki »zanje skrbijo celo do te mere, da jim prežvečijo hrano, saj je z zobmi, izrabljenimi do dlesni, sami ne zmorejo več«. Upoštevati pa je treba, da so tudi prvobitne, »dovčerajšnje« skupnosti neredko skrajno neizprosne do starostnika, ki je zanje le še breme, na primer zato, ker ne zmore več tempa premikanja lovcev in nabiralcev, ker primanjkuje hrane celo za aktivne člane skupine ali ker posameznik ni več zmožen opravljati nobene koristne dejavnosti za druge. Diamond (2016) ugotavlja, da se mora starostnik v takih primerih sprijazniti s smrtjo, ki nastopi iz različnih vzrokov, kot so opustitev skrbi za onemoglo ali bolno osebo, spodbujanje k samomoru – ki ga Durkheim (2006: 175) označi kot »altruističnega« –, prostovoljni odvzem življenja s pomočjo sorodnika in nasilni uboj brez sodelovanja ali privolitve žrtve. Obravnavanje oseb, ki v neki kulturi (ob)veljajo za stare, na splošno ni odvisno le od njihove družbene koristnosti, temveč tudi od prevladujočih vrednot in pravil, ki usmerjajo praktične odločitve in ravnanja v konkretnih situacijah. Dokaj očitno je, da sodobna, »individualizirana« družba, ki slavi posameznikovo mladostnost, neodvisnost, samostojnost, zasebnost, konkurenčnost, prilagodljivost, produktivnost in učinkovitost, ni pisana na kožo ljudem, ki iz takega ali drugačnega razloga odstopajo od tovrstnih idealov.

Zaradi pešanja ekonomskih dejavnosti (in posledičnega skrčenja BDP), ki kot hladna senca spremlja zdravstveno krizo, se je sicer skrajno nezavidljiv strukturni položaj prodajalcev delovne sile v razmerju do kapitala (pravzaprav do delodajalcev nasploh) še poslabšal, že tako ali tako groteskno nepravilne neenakosti v dohodkih in premoženjih so se povečale, izdatna (in na vnovično zadolžitev oprta) državna pomoč zasebnemu kapitalističnemu gospodarstvu, ki se mu – navkljub že iskrenega spoštovanja vredni starosti – nikakor ne posreči odrasti in se osamosvojiti od politične oblasti, pa obeta novo etapo rezanja proračunskih sredstev, ki zaenkrat še omogočajo preživetje vsem tistim (družbenim »zajedavcem«), ki ne pridobivajo dohodkov v obliki mezde, profita, rente ali obilne dediščine. Toda obdobje bolj ali manj uspešnega »bojevanja« z virusom v prvem valu pandemije vseeno ni bilo zaznamovano s popolnim političnim mrtvilom, ravnodušnim ideološkim konformizmom in brezhibno državljsko pokorščino. Že kmalu so – podobno kot med zadnjo finančno krizo – v medijih, ki si še smejo privoščiti miselne odklone od neoliberalnega glavnega toka, priplavale na plan ostre akademske in novinarske kritike normativno utemeljene in z državno represijo varovane družbene ureditve, denimo svareča opozorila o človeški, ekološki in biološki nevzdržnosti kapitalistične ekonomije ter o raznovrstnih težavah, ki so posledica krčenja in privatizacije socialne države, institucionalizirane in posplošene eksistenčne negotovosti, profitno usmerjene in s tržno konkurenco regulirane produkcije (oziroma nasploh življenja, ki je ujeto v služenje denarja in njegovega nenehnega, brezmejnega kopičenja ali oplajanja), neustavljivega razpiranja škarij med bogataši in neprešteveno množico poražencev, škodljive obsedenosti z gospodarsko rastjo, ki zahteva (in ki jo poganja) zadolževanje (in zatorej tudi stanovitna odvisnost od upnikov in vlagateljev), nižanja okoljskih standardov, oženja delavskih pravic in podaljševanja delovne dobe. V bombastičnih izjavah uglednih in vplivnih oseb ter v peticijah, ki so jih podpisali znanstveniki in tudi številne globalne zvezdniške ikone (na primer Juliette Binoche, Robert De Niro, Madonna, Emmanuelle Béart, Monica Bellucci in Isabelle Adjani), se je kot rdeča nit vlekla ideja, da si nikakor ne bi smeli želeli vrnitve v staro normalnost, temveč bi se morali z vsemi silami zavzeti za korenito pravno in ekonomsko preobrazbo družbe. Priča smo bili tudi relativno množičnim demonstracijam in celo nasilnim spopadom s policijo. Razlogi ali povodi za tovrstne proteste so bili različni: a) smrtonosno, surovo in neredko skrajno ponižujoče – ter z dolgotrajnim, globoko zakoreninjenem in sistemskim razizomom podprto – nasilje represivnih organov, ki so ga v ZDA v nesorazmernem obsegu deležni temnopolti državljani; b) ogorčenje nad brezbriznostjo skorpumpirane oblastniške elite, ki kljub številnim opozorilom ni preprečila strahotne eksplozije, ki je razdejala libanonsko prestolnico (in še dodatno zagrenila življenje ljudi v državi, ki se je že pred tem apokaliptičnim dogodkom otepala s hudi-

mi ekonomskimi problemi); c) nestrinjanje s protivirusnimi omejitvami (denimo v Berlinu in Zagrebu); č) jeza zaradi previsokih najemnin stanovanj (v Leipzigu); d) zavračanje uradnih zmagovalcev na volitvah (v Belorusiji in Srbiji), ki so bile po prepričanju demonstrantov »ukradene« ali »nelegitimne« (tovrstna reakcija političnih poražencev postaja sicer čedalje pogostejši naslednik »praznika demokracije«); e) omejevanje akademske in umetniške svobode (v Budimpešti).

V slovenskem prostoru so bili petkovi protivladni shodi kolesarjev in kmalu še pešev redni, vztrajni, razmeroma množični in tradicionalno nenasilni (celo navzlic številnim provokacijam). Spodbudilo jih je žvižgaško razkritje nabave preplačane in deloma celo neustrezne (ali nepotrebne) medicinske in zaščitne opreme, ki so jo državi dobičkonosno priskrbeli skrbno izbrani zasebniki. Ljudje so demonstrirali tudi zaradi splošne politične usmeritve vlade in drugih ukrepov, kot so za tukajšnje razmere neobičajno (in mestoma že naravnost groteskno) represivno obravnavanje protestnikov, smrtonosno zapostavljanje oskrbovancev domov za ostarele, »izdaja«, ki so jo priskledniški koalicijski partnerji zagrešili do svojih volivcev, ignoriranje težavnega položaja samozaposlenih umetnikov in številnih drugih negotovo ali začasno (»do preklica«) zaposlenih delavcev, težnja po okrepitvi strankarskega nadzora nad javnimi mediji, sistematično vmešavanje v delo policije, NPU, tožilstva in drugih nadzorstvenih institucij, nižanje standardov varovanja okolja, namenjanje proračunskih sredstev za nakup orožja, medijsko razgaljene afere kmetijske ministrice, zgodovinski revizionizem (popačenje in brisanje spominov na dosežke narodnoosvobodilnega boja in poveljnega socialističnega sistema), širjenje agresivnega, primitivnega in žaljivega diskurza itd. Protestniki so vseskozi zahtevali predvsem padec Janševe vlade. Toda tudi če bi se to vendarle zgodilo, ne bi *eo ipso* izpuhteli v zrak strukturno generirani družbeni problemi, ki že dalj časa vzbujajo nezadovoljstvo in nejevoljo ljudi, in to ne le udeležencev demonstracij, ampak tudi tistih, ki si dajejo duška s sovražno govorico, usmerjeno v to ali ono figuro grešnega kozla, ter tistih, ki so se že apatično ali stoično sprijaznili z neprijetnim »stanjem stvari« in ki poskušajo čim znosneje (ali vsaj čim manj boleče) krmariti v kalnih vodah kapitalistične družbe. Zvečine nesankcionirane korupcijske afere in druge normativno »sumljive« pridobitniške prakse so v osamosvojeni državi že trdoživa, sistematična in zatorej nepresenetljiva stalnica. Avtoritarni način izvrševanja oblasti je v delovnih (zasebnih in javnih) organizacijah vsekakor prej pravilo kakor izjema. Predstaviška demokracija je – če blagohotno odmislimo stranko s pomenko/simbolno precej zamegljenim imenom Levica (ki pa zaradi dozdevno ekstremističnih ali eksotičnih stališč životari na parlamentarnem obrobju) – skrčena na sporadične volilne izbire med frakcijami ene same stranke (domačega in tujega) kapitala, ki enodušno sprejemajo dogme neoliberalne religije,

ekonomski sistem, ki mu vlada imperativ maksimiranja zasebnega dobička (lastniškega prisvajanja in akumulacije bogastva, ki ga ustvarjajo delavci) in brezmejnega povečevanja abstraktne vrednosti, ter brezosebno tržno regulacijo družbenih razmerij, ki priganja posameznike v medsebojno tekmovanje (in hkrati v mučno, konfliktno soodvisnost, ki sicer izvira iz kompleksno razvejene družbene delitve dela), omogoča zasledovanje lastnih interesov celo na škodo drugih (kar je pravzaprav splošna značilnost kriminalnega vedenja) in narekuje potrošnikom izbire, ki jih bržkone ne bi sprejemali, če vanje ne bi bili tako ali drugače prisiljeni. Mediji, katerih glavna funkcija je ekonomska propaganda (reklamiranje komercialnih izdelkov in storitev ter čaščenje pridobitništva, potrošništva in elite gmotno najuspešnejših posameznikov), so večinoma že tako ali tako v zasebni lasti, javnim občilom pa bi težko očitali ideološko neuravnoteženost (še manj pa subverzivno, radikalno ali protisistemsko, tj. protikapitalistično usmerjenost). Tankovestna skrb za varovanje naravnih virov tudi v predkronski normalnosti ni bila prednostna naloga nobene vlade. V takih razmerah bi bilo seveda iluzorno pričakovati, da je mogoče samo z uličnimi protesti zaustaviti škodljive trende, ki so se začeli že s politično/pravno likvidacijo družbene lastnine ter nato nezadržno nadaljevali s privatizacijo, ustoličenjem razrednega gospostva, institucionalizacijo zasebnega podjetništva in izkoriščanja prodajalcev delovne sile (denimo s podaljševanjem delovnega časa ali z zmanjševanjem nujnega dela in povečevanjem neplačanega presežnega dela), denacionalizacijo, razprodajo državnih podjetij, siromašenjem javnega sektorja, ustanovitvijo profesionalne vojske in ubogljivo podreditvijo nadnacionalnim mednarodnim organizacijam (kot sta EU in NATO), lojalnim služkinjam kapitalističnega razreda. Opozoriti je treba, da se je tudi tukajšnje tako imenovano vstajniško gibanje (ki je vzniknilo pozimi 2012/2013) izpelo precej klavarno, saj ni prav v ničemer bistveno predrugčilo politične, pravne, ideološke in ekonomske strukture kapitalističnega sistema. Toda tudi v tujini se opozicijska gibanja in stranke, ki se vse po vrsti predstavljajo kot »leve« – tako da se nedvoumno distancirajo od pozabljenih ali oklevetanih socialističnih idej, ciljev in tradicij –, ne morejo pohvaliti z ravno dih jemajočimi uspehi. Fischbach (2019: 27–28) ugotavlja, da se je v zadnjih treh desetletjih izoblikovala specifična kulturna in politična hegemonija, ki temelji na zavezništvu med neoliberalizmom in desnim populizmom. Ta združba je na prvi pogled dokaj bizarna, pravzaprav paradokсна, saj je politika novega liberalizma očitno protiljudska in protidružbena, toda upoštevati je treba, da po drugi strani spodbuja množenje subjektivnih dispozicij (ali celo osebnostnih struktur), ki so nenaklonjene krepitvi solidarnosti ter povezovanju in sodelovanju med avtonomnimi subjekti, zelo dovzetne pa so za sprejemanje etnicističnih, nacionalističnih, rasističnih, protifeminističnih, kseno- in homofobnih, konservativnih ali tradicionalističnih idej in avtoritarnih političnih voditeljev.

4 Sklepna pripomba o manjkajočem družbenem nadzoru

V času prvega vala koronske »normalnosti« smo bili priča številnim oblikam medsebojne pomoči in spontanega – čeprav zvečine selektivnega, na družinske člane in bližnjo ali sosedsko okolico omejenega – solidarnega ravnanja ljudi (kar je precej reden pojav med tako ali drugačno katastrofo) in tudi politične oblasti, ki so prej vzneseno pridigale in marljivo prakticirale neoliberalno doktrino vitke države, uravnoveženega proračuna in »dobrodejne« privatizacije javnih storitev, so radodarno razvezale mošnjčke in začele deliti denar (to skrajno nenavadno dobroto, ki jo je mogoče ustvarjati kar *ex nihilo*), na primer za subvencije, potrošniške bone in življenjske potrebščine. Vendar pa to ne more trajati prav dolgo: gospodarsko in družbeno življenje je treba prej ali slej spet preusmeriti v stare tirnice. Ljudje morajo delati in zapravljati: delati, da bi lahko trošili in *eo ipso* zagotavljali zaslužek drugim prodajalcem delovne sile, ne glede na raznovrstno škodo, ki pri tem nastaja in ki jo lahko zasebna podjetja v konkurenčni gonji za dobički v veliki meri »eksternalizirajo«, to je prevalijo na »družbo«. Vseeno pa je tudi z epidemijo povzročena kriza pokazala, kako nepogrešljive so kakovostne javne službe ter, še več, kako problematično je prepuščati regulacijo ekonomskih dejavnosti neosebne, prisilne in konkurenčnemu mehanizmu kapitalističnega trga. Z drugimi besedami, ponovno je bilo mogoče videti, kako ranljiva in neobgljena je družba, ki ni zmožna zavestno, avtonomno in kolektivno (= demokratično) nadzorovati – usmerjati in organizirati – samo sebe, tj. dejavnosti, ki so nujno potrebne za njeno reprodukcijo, in ki se ji ne posreči, da bi se začela dojemati kot skupno delo, pri katerem odgovorno sodelujejo – po zaslugi razvejene delitve specializiranih delovnih funkcij – soodvisni posamezniki na način, ki po možnosti koristi vsem. Podreditev gospodarstva demokratičnemu nadzoru se zdi z zdajšnje perspektive ne le titanski, marveč celo utopični projekt, saj ni na vidiku prav nobenega zgodovinskega akterja, ki bi ga bil zmožel in hotel uresničiti, ni pa seveda povsem nemogoče, do bi kakšna prihodnja huda sistemska kriza preprosto prisilila meščanske države v sprejetje take – po svojem bistvu socialistične¹⁸ – politi-

ke. Prihodnost, ki se nam kislo nasmiha, vsaj za zdaj vsekakor nima lepega obraza.

Literatura

1. Adorno, T. in Horkheimer, M. (1989). *Dijalektika prosvetiteljstva. Filozofski fragmenti*. Sarajevo: Veselin Masleša & Svjetlost.
2. Andrejevic, M. (2020). *Automated media*. New York: Routledge.
3. Bauman, Z. (2013). *Kolateralna škoda. Družbena neenakost v globalni dobi*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
4. Berardi, F. (2013). *Duša na delu*. Ljubljana: Maska.
5. Burcar, I. (2019). Kdo so čarovnice danes? (Spremna beseda). V S. Federici, *Kaliban in čarovnica. Ženske, telo in prvotna akumulacija* (str. 409–454). Ljubljana: Sophia.
6. Crosby, A. W. (2006). *Ekološki imperializem. Evropska biološka ekspanzija 900–1900*. Ljubljana: Studia humanitatis.
7. Davis, M. (2009). *Planet slumov*. Ljubljana: Založba /*cf.
8. Diamond, J. (2016). *Dovčerajšnji svet. Kaj se lahko naučimo od tradicionalnih družb*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
9. Durkheim, É. (2006). *Suicide. A study in sociology*. London: Routledge.
10. Federici, S. (2019). *Kaliban in čarovnica. Ženske, telo in prvotna akumulacija*. Ljubljana: Sophia.
11. Feketič, I. (2020). Logika kapitala. *Mladina. Alternative – Novi svetovni red* (posebna številka), 40–47.
12. Fischbach, F. (2019). *Kaj je socialistična vlada? Kar je živo in kar je mrtvo v socializmu*. Ljubljana: Krtina.
13. Frank, T. (2020). It's the healthcare system, stupid. *Le Monde diplomatique*. Pridobljeno na <https://mondediplo.com/2020/08/02populism-expertise>.
14. Global Initiative Against Transnational Organized Crime (2020). *Crime and contagion. The impact of a pandemic on organized crime*. Geneva: The Global Initiative Against Organized Crime.
15. Graeber, D. (2014). *Dolg. Prvih 5000 let dolžništva*. Ljubljana: Založba /*cf.
16. Heinsohn, G. in Steiger, O. (1993). *Uničenje modrih žensk. Prispevki k teoriji in zgodovini prebivalstva in otroštva*. Ljubljana: Studentska organizacija Univerze.
17. Marchildon, G. (2012). *Making medicare. New perspective on the history of medicare in Canada*. Toronto: University of Toronto Press.
18. McKelvey, T. (2020). *Coronavirus lockdown: How has it affected crime?* Pridobljeno na <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-52416330>
19. Milutinović, M. (1981). *Penologija*. Beograd: Savremena administracija.
20. Pitzke, M., Sandberg, B., Schaap, F. in Schindler, J. (2020). Eksplozivna revščina. *Mladina*, 24, 44–47.
21. Polanyi, K. (2008). *Velika preobrazba. Politični in ekonomski viri našega časa*. Ljubljana: Založba /*cf.
22. Sabato, E. (2011). *Upor*. Ljubljana: Kud France Prešeren.
23. Salecl, R. (2020). *Človek človeku virus*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

gonje za dobičkom kot ključnega gibalca in usmerjevalca proizvodnih aktivnosti.

¹⁸ Polanyi (2008: 340–341) trdi, da je socializem »v svojem bistvu težnja industrijske civilizacije, da bi presegla samoregulacijski trg, tako da bi ga zavestno podredila demokratični družbi«: »To je samoumevna rešitev za industrijske delavce, ki ne vidijo razloga, zakaj proizvodnje ne bi bilo mogoče neposredno regulirati in zakaj trgi ne bi bili zgolj koristna, toda manj pomembna značilnost svobodne družbe.« V tem pogledu je socializem po eni strani nadaljevanje prizadevanj po počlovečenju družbenih razmerij (ki so bila v zahodni Evropi tradicionalno povezana s krščansko vero), po drugi (političnoekonomski) strani pa predstavlja radikalni prelom s kapitalistično preteklostjo, saj ne priznava niti pravice do zasebnega razpolaganja z glavnimi produkcijskimi sredstvi niti

24. Schreiner, P. (2019). *Podreditev kot svoboda. Življenje v neo-liberalizmu*. Ljubljana: Krtina.
25. Stannard, D. E. (2017). *Ameriški holokavst. Osvajanje Novega sveta (Prvi zvezek)*. Ljubljana: Založba/*cf.
26. Turkle, S. (2017). *Alone together. Why we expect more from technology and less from each other*. New York: Basic Books.
27. Virno, P. (2003). *Slovnica množva. K analizi oblik sodobnega življenja*. Ljubljana: Krt.

Pandemic, Discipline, and Control

Zoran Kanduč, LL.D., Senior Research Fellow, Institute of Criminology at the Faculty of Law, Slovenia.
E-mail: zoran.kanduc@pf.uni-lj.si

The aim of this paper is to show how epidemic COVID-19 has transformed general social life, solidary and selfish forms of behaviour, state control, people's discipline, and execution of political and class (i.e. private) power. The introductory section describes the specific nature of danger embodied in the virus and highlights the emotions and problems it triggers. The second section deals with self-protective measures, their influence on interpersonal relations, every-day routines, and sociality in general; besides, it indicates a variety of reasons for their rejection. The third part contains the analysis of the changes pandemic has caused in the relationship between capital and labour. In addition, special attention is paid to various political protests in the (first) period of the "new normality". Finally, the need for democratic social control, being incompatible with the structural logic of the capitalist economy, is pointed out. Moreover, its realisation seems increasingly unlikely because of numerous negative economic, financial, social, and ideological repercussions triggered by the pandemic and associated with various reactive emotions (e.g. fear, anger, indignation, resentment, envy, humiliation, and shame) being a considerable support for authoritarian, right-wing populist, nationalist, racist, and antifeminist political orientations and movements.

Keywords: COVID-19, solidarity, new deviations, political protests, class control

UDC: 343.9:616-036.21

Navodila za avtorje prispevkov v Reviji za kriminalistiko in kriminologijo

Dolžina prispevkov:

1. **Izvirni članki** – izvirni in pregledni znanstveni članki naj obsegajo do 50.000 znakov s presledki. Članki morajo biti opremljeni s povzetki v slovenskem in angleškem jeziku, ki morajo biti identični. Povzetki so praviloma dolgi 15 do 20 vrstic in naj bodo kratka obnova članka. Empirični članki morajo biti strukturirani v zaporedju: teoretična izhodišča, metoda, rezultati in razprava (IMRaD).
2. Prispevki v rubrikah **Zapisi, Iz prakse** ali **Od drugod** ne smejo presegati 30.000 znakov s presledki.
3. **Recenzije, Ocene** in **Prikazi** lahko obsegajo do 15.000 znakov s presledki.
4. Za dolžino **drugih prispevkov** se je treba dogovoriti z odgovornim urednikom.

Naslovi prispevkov in podatki o piscu

Naslovi člankov naj bodo kratki, jasni in sporočilni. Pod naslovom sta navedena ime in priimek pisca. Znanstveni naslov oz. stopnja izobrazbe, delovno mesto in ime ustanove, v kateri je avtor zaposlen in njen naslov so navedeni v opombi pod črto.

Prikazi, Ocene in Recenzije vsebujejo v naslovu podatke o avtorstvu, izvirni naslov dela, slovenski naslov dela v oklepaju (kadar gre za tuje knjige), kraj izida, ime založbe ter število strani. Pisec recenzije je naveden pod besedilom z imenom, priimkom in znanstvenim naslovom.

Pri **drugih besedilih** je pisec naveden na koncu besedila z imenom in priimkom.

Podnaslovi v prispevku

Daljši prispevki naj bodo zaradi preglednosti razdeljeni na manjše smiselne celote s svojimi naslovi. (Pod)naslovi naj bodo pisani z malimi črkami (razen začetnice in imen) in poudarjeno (krepko).

Tabele, grafi in slike

Tabele, grafi in slike naj bodo označeni kot priloga na koncu besedila ter ustrezno poimenovani. Njihov položaj v besedilu naj bo jasno označen.

Opombe pod črto in citiranje

Opombe so v besedilu označene z zaporednimi številkami, nadpisanimi na ustreznem mestu in so po enakem vrstnem redu razvrščene pod besedilom. Namenjene so le natančnejšemu pojasnjevanju vsebine dela besedila in ne navajanju vira (citiranju). V besedilu se navaja (citira) v oklepaju v skladu z APA slogom pisanja znanstvenih člankov. Primeri citiranja in sloga seznama literature so na spletni strani revije (www.policija.si).

Članke za objavo v Reviji za kriminalistiko in kriminologijo uredništvo sprejema na elektronskih naslovih gorazd.mesko@fvv.uni-mb.si in rkk@policija.si.